

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

На правах рукопису

БАКАЯНОВА НАНА МЕЗЕНІВНА

УДК 347.965

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ
АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ**

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Науковий консультант:

Фурса Світлана Ярославівна,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. АДВОКАТУРА ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	21
1.1. Адвокатура як інститут надання правничої допомоги та загальні тенденції її розвитку в Україні.....	21
1.2. Генезис функціональних та організаційних основ адвокатури у правовій науці.....	40
1.3. Адвокатологія (наука про адвокатуру) як першооснова розвитку адвокатури.....	57
1.3.1. Поняття адвокатології.....	57
1.3.2. Об'єкт і предмет адвокатології.....	70
1.3.3. Методи та система адвокатології.....	80
1.4. Поняття основ адвокатури України та їх структура.....	91
Висновки до розділу 1.....	138
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ АДВОКАТУРИ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЇХ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	142
2.1. Принципи адвокатури: поняття та система.....	142
2.2. Функціональні принципи як основоположні засади діяльності адвокатури.....	165
2.3. Організаційні принципи як основоположні засади організації адвокатури.....	178
Висновки до розділу 2.....	193
РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ.....	198
3.1. Надання правничої допомоги як основна функція адвокатури.....	198
3.1.1. Підфункція захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб.....	198

3.1.2. Підфункція представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.....	212
3.1.3. Підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта.....	235
3.2. Функції адвокатури, не пов'язані із наданням правничої допомоги.....	248
Висновки до розділу 3.....	259
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ.....	262
4.1. Набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та правові проблеми його реалізації.....	262
4.2. Форми організації адвокатської діяльності.....	278
4.3. Адвокатське самоврядування як організаційна основа адвокатури.....	290
4.4. Об'єднання адвокатів та особливості їх функціонування в Україні.....	309
4.5. Організаційні питання професійної відповідальності адвоката....	322
Висновки до розділу 4.....	339
РОЗДІЛ 5. ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ.....	343
5.1. Розвиток функціональних основ адвокатури України	343
5.2. Концепція удосконалення організаційних основ адвокатури в світлі судово-правової реформи.....	367
Висновки до розділу 5.....	384
ВИСНОВКИ.....	389
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	396

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРК — Автономна Республіка Крим
- ВКДКА — Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
- ВККСУ — Вища кваліфікаційна комісія суддів України
- ВРКА — Вища ревізійна комісія адвокатури
- ВРЮ — Вища рада юстиції
- ВРП — Вища рада правосуддя
- ГПК — Господарський процесуальний кодекс України
- ЄС — Європейський Союз
- ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини
- КАСУ — Кодекс адміністративного судочинства України
- КДКП — Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів
- КСУ — Конституційний Суд України
- КВК — Кримінально-виконавчий кодекс України
- КДКА — Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
- КПК — Кримінальний процесуальний кодекс України
- КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення
- МК — Митний кодекс України
- НААУ — Національна асоціація адвокатів України
- ООН — Організація Об'єднаних Націй
- ПАЕ — Правила адвокатської етики
- ПК — Податковий кодекс України
- РАУ — Рада адвокатів України
- ССВЕ — Рада адвокатських асоціацій та правових товариств Європи
(Council of Bars and Law Societies of Europe)
- УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ЦК — Цивільний кодекс України
- ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі адвокатура є визнаним професійним об'єднанням незалежних правників, які реалізують важливе завдання з надання правової допомоги. Зусилля адвокатського співтовариства спрямовані на вирішення стратегічних питань розвитку адвокатури і суто практичних проблем адвокатської діяльності та організації адвокатської спільноти.

У сучасному світі є помітними значні трансформації правових інститутів, коли звичні образи та форми зазнають змін, зокрема, виникають нові способи та підходи до надання правової допомоги. Традиційна адвокатська практика існує поряд із діяльністю транснаціональних корпорацій, у складі яких працюють адвокати, класичні консультації надаються поряд з онлайн-консультуванням, виступи адвокатів у судових засіданнях заміщуються електронним правосуддям, участь адвоката у вирішенні спорів у судах здійснюється поряд з участю адвоката в медіації. Нові умови здійснення адвокатської діяльності та сучасні вимоги суспільства до отримання правничої допомоги є помітними і в Україні та зумовлюють нагальну потребу комплексного дослідження основ організації та діяльності адвокатури, закономірностей їх розвитку, самої можливості спиратися на них у сучасній адвокатській практиці. Очевидно, що лише ті з них, які не втрачають актуальності, є надбанням адвокатської спільноти та не втратять свого значення і для майбутніх поколінь адвокатів.

Істотні зміни у функціонуванні адвокатури України, зумовлені створенням єдиної професійної організації адвокатів – Національної асоціації адвокатів України (далі – НААУ), розвитком адвокатського самоврядування, прийняттям змін до Конституції України, відповідно до яких запроваджено виключне право адвокатів на здійснення представництва іншої особи в суді та захист від кримінального обвинувачення (ст.131² Конституції України) –

так звана «адвокатська монополія», актуалізують дослідження щодо сутності цих змін та наслідків для правового становища адвокатури. Конституційні зміни зумовлюють необхідність комплексного оновлення сфери надання правової допомоги. Відрив адвокатури від населення, неналежний рівень доступності допомоги адвоката є безумовним ризиком запровадження виключного права на надання адвокатами правової допомоги в судах. Зазначене зумовлює нові підходи до надання правової допомоги, зокрема безоплатної, визначення функціональних основ діяльності адвокатури та тенденцій розвитку функцій адвокатури.

Водночас захист професійних прав адвокатів потребує особливої уваги. Адвокати за всіх часів переслідувалися владою, відбивали її атаки та боролися з її свавіллям. Праведне слово саме собою має забезпечувати досягнення мети захисту прав клієнта; голос адвоката має бути почутий в інтересах справедливості і встановлення істини. Однак хто захистить самого захисника і чи є у цьому необхідність?

Організаційні основи адвокатури визначають такий захист як важливу умову для належного здійснення адвокатурою її функцій. Об'єднання адвокатів в єдину професійну асоціацію діє як міцний фактор підсилення ролі адвокатури та забезпечення незалежності адвокатів при здійсненні адвокатської діяльності, проте кінцевим вигодонабувачем об'єднання адвокатів має бути суспільство.

Питання реформування адвокатури залишаються актуальними, важливими і витребуваними, особливо, з огляду на те, що неодноразові організаційно-правові заходи його здійснення, передбачені Концепцією судово-правової реформи в Україні (1992), Концепцією удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (2006), Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (2015), Національною стратегією у сфері прав людини (2015), до цих пір

залишаються нереалізованими, або ж такими, що не повною мірою відповідають тим реаліям, які є характерними для сучасної правової системи України. Нині широко обговорюється нова редакція Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», прийняття якої розглядається як наступний етап реформування адвокатури, що має вирішити низку проблемних питань адвокатури з урахуванням новітніх політико-правових змін, які мають місце в державі і суспільстві. Але удосконалення законодавства без глибокого наукового аналізу існуючих проблем є неможливим.

З метою належного здійснення функції надання професійної правової допомоги об'єктивно існує необхідність розвитку знань про адвокатуру та адвокатську діяльність, розробки теоретичних положень, які було би покладено в основу законодавчого удосконалення питань організації та діяльності адвокатури у світлі судово-правової реформи.

У низці дисертаційних досліджень, написаних до прийняття діючого Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розглядалися окремі аспекти основ адвокатури, як правило, організаційні. Значний внесок у розвиток знань про адвокатуру здійснено Т.Б. Вільчик у дисертації «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України» (2016) та С.О. Іваницьким у монографії «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система» (2017). Проте функціональні та організаційні основи адвокатури України комплексно не досліджувалися у правовій науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженій Указом Президента України від 20.05.2015 р., Пріоритетним напрямом розвитку правової науки на 2011–2015 рр., затвердженим постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.2010

р. № 14-10 зі змінами, внесеними 05.03.2012 р. № 4-12 (розділ «Правові засоби боротьби зі злочинністю», п.п. 1, 2, 4). Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах плану науково-дослідної роботи кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» «Правові аспекти судово-правової реформи в Україні» на 2011–2015 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011–2015 рр. (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також у межах плану науково-дослідної роботи кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), прикладного дослідження «Проблеми вдосконалення судоустрою, організації діяльності прокуратури, інших правоохоронних органів, адвокатури» (державний реєстраційний номер 0115U002497) (на 2015–2017 рр.).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є вироблення концепції функціональних та організаційних основ адвокатури України як тих її характеристик, що визначають головні цінності, принципи, основоположні інститути і норми у функціональному та організаційному аспектах.

Для досягнення мети необхідно було вирішити такі задачі:

осмислити доцільність виокремлення знань про адвокатуру у межах самостійної галузі правової науки;

визначити об'єкт, предмет, метод, задачі та систему адвокатології;

удосконалити понятійний апарат адвокатології;

сформулювати поняття основ адвокатури України та показати їх структуру, зіставити основи адвокатури між собою;

критично осмислити наукові підходи до визначення функціональної спрямованості адвокатури;

охарактеризувати систему принципів адвокатури, з'ясувати роль та місце кожного принципу адвокатури у цій системі;

розкрити функції адвокатури як основні напрямки її діяльності, визначити ймовірні підфункції у межах окремих функцій, ймовірні дисфункції;

окреслити проблеми допуску до професії адвоката в Україні,

охарактеризувати організаційно-правові основи професійної відповідальності адвоката;

ідентифікувати задачі об'єднань адвокатів в Україні;

сформулювати завдання адвокатського самоврядування,

охарактеризувати існуючу модель системи адвокатського самоврядування, виявити проблеми формування окремих органів адвокатського самоврядування та реалізації ними повноважень;

визначити перспективи та механізм запровадження адвокатської монополії на здійснення представництва у судах;

концептуалізувати подальші шляхи розвитку функціональних та організаційних основ адвокатури та удосконалення чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Об'єктом дослідження є адвокатура України.

Предметом дослідження є функціональні та організаційні основи адвокатури в Україні.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу виконано з використанням загальнонаукових методів пізнання та спеціальних методів юридичної науки. Методи функціонального та системного аналізу стали основними методами

дослідження. Метод функціонального аналізу використано при дослідженні функціональних основ адвокатури, сукупності функцій, які вона здійснює, ролі, завдань та призначення адвокатури у суспільстві (п.п. 1.1, 1.4, 5.1). Метод системного аналізу дав змогу дослідити організаційні основи адвокатури, структуру адвокатури, визначити існуючі зв'язки в адвокатурі, дослідити відносини, що виникають у сфері адвокатського самоврядування, організаційних форм в адвокатурі (п.п. 4.2, 4.3, 4.4). Серед загальнонаукових методів необхідно також виокремити діалектичний метод, який дав змогу проаналізувати взаємозв'язок функціональних та організаційних основ адвокатури, визначити первинність функціональних основ перед організаційними (п. 1.4). При визначенні системи принципів адвокатури, змісту окремих принципів, формулюванні дефініції окремих понять адвокатології застосовано формально-логічний метод (р.2); класифікація принципів адвокатури, визначення місця окремих принципів в системі принципів здійснено за допомогою методу класифікації та групування (п. 2.1); для тлумачення окремих положень законодавства, які сформульовано нечітко, використано логіко-граматичний метод (п.п. 1.4, 3.1). Загальнонауковий порівняльний метод, зокрема, сприяв дослідженню передумов набуття статусу адвоката в Україні та країнах ЄС (п. 4.1). Серед спеціальних методів юридичної науки слід виділити формально-юридичний метод, який було застосовано при формулюванні пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства (п.п. 2.2, 4.1, р 5).

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні і практичні проблеми інституту адвокатури вивчалися М.Р. Аракеляном, О.А. Банчуком, Є.Ю. Бовою, А.В. Богмою, О.Н. Бондарем, Т.В. Варфоломеєвою, Є.В. Васьковським, Т.Б. Вільчик, М.М. Вінавером, Л.Є. Владіміровим, С.В. Гончаренко, І.Ю. Гловацьким, І.В. Голованем, Ю.М. Грошевим, М.С. Демковою, О.Л. Жуковською, Я.П. Зейканом, Д.В. Кухнюком,

М.А. Маркушем, О.Р. Михайленко, А.В. Іванцовою, В.М. Ісаковою, Т.С. Коваленко, А.В. Кузьмінних, В.С. Лічко, С.М. Логіновою, В.Т. Нором, В.О. Попелюшком, М.В. Руденком, С.Ф. Сафульком, О.Д. Святоцьким, В.О. Святоцькою, В.В. Сердюком, М.І. Сірим, О.В. Синєоким, М.В. Стоматіною, О.Н. Стояновим, Л.В. Тацій, Д.П. Фіолевським, І.Я. Фойницьким, С.Я. Фурсою, Н.В. Хмелевською, П.В. Хотенцем, В.П. Шибіко, Ю.Т. Шрамко, О.Г. Яновською та ін.

Серед зарубіжних дослідників наукову думку з питань адвокатури представляють такі видатні правознавці, як М.Ю. Барщевський, А.В. Воробйов, В.Г. Воронов, А.П. Галоганов, Д. Гальбенські, О.С. Деханов, Л. Карпик, А.Г. Кучерена, С.Є. Лібанова, Ю.Ф. Лубшев, Дж. Макфарлен, Р.Г. Мельниченко, Г.Б. Мірзоєв, А.Л. Міронов, Р. Мюллера, Т. Палмер, А.В. Поляков, Ю.С. Пилипенко, А.В. Рагулін, Г.М. Рєзнік, М.С. Ріген Мл., В.М. Савицький, М. Сако, Д. Саскінд, Р. Саскінд, Ф. Стівен, Ю.І. Стецовський, Є.Г. Тарло, Ю.В. Тихонравов, Т. Уікерс, П. Ховард, П. Шлаг, І.С. Яртіх та ін.

Адвокато́логія як наука про адвокатуру загалом ґрунтується на знаннях у різних царинах правової науки, зокрема, теорії держави та права, конституційного права, кримінального, цивільного, адміністративного або господарського процесів тощо. У зв'язку із цим теоретичною основою здійсненого дослідження стали також наукові праці вчених у різних сферах правової науки, а саме таких, як Ю.П. Аленін, Н.В. Аніщук, О.А. Банчук, А.М. Бірюкова, Л.Р. Біла-Тіунова, М.К. Галянтич, І.В. Гловюк, С.В. Глущенко, В.Г. Гончаренко, О.О. Гриненко, С.Д. Гусарєв, В.В. Долежан, О.М. Дроздов, В.В. Дудченко, Я.П. Зейкан, С.О. Іваницький, С.С. Калинюк, С.В. Ківалов, О.М. Клименко, О.В. Капліна, Т.В. Корчева, А.Р. Крусян, М.В. Косюта, А.В. Козьмініх, В.В. Леоненко, Л.А. Луць, В.В. Медведчук, М.М. Михеєнко, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, Л.М. Москвич, Ю.М. Оборотов, Т.В. Омельченко, М.А. Погорецький, Ю.Є. Полянський,

П.М. Рабінович, М.В. Руденко, О.Ф. Скакун, Л.В. Тацій, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Г.І. Чангулі, О.Г. Шило та ін.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, чинне законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність України і зарубіжних країн (Білорусі, Великобританії, Литви, Російської Федерації, Польщі, Франції).

Емпіричною базою є статистичні дані, судові рішення, рішення органів адвокатського самоврядування.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним дослідженням, в якому осмислено функціональні та організаційні основи адвокатури України і створено їх цілісну концепцію. Наукова новизна виражається у таких основних положеннях:

уперше:

запропоновано під наукою про адвокатуру (адвокатологією) розуміти сукупність інформації, яка стосується діяльності адвокатів та організації адвокатури, що систематизується та аналізується вченими для виявлення та вирішення проблемних питань організації адвокатської спільноти, вироблення концепцій щодо удосконалення адвокатської діяльності з надання правової допомоги громадянам та юридичним особам;

визначено, що при формулюванні основ адвокатології (науки про адвокатуру) слід брати до уваги стратегічні напрямки діяльності адвокатів та адвокатської спільноти з урахуванням суспільних потреб у правовій допомозі і досліджувати їх у межах філософії адвокатології, а тактичні напрями адвокатської діяльності потребують швидкого обговорення і вироблення конструктивних рішень у межах теорії адвокатології;

визначено первинною функціональну основу адвокатури, яка зумовлює не тільки мету і зміст діяльності адвокатів, але має відігравати вирішальну роль при формуванні організаційних основ адвокатури, були орієнтиром при

удосконаленні законодавства та запровадженні нових теоретичних концепцій;

обґрунтовано, що науковий підхід до сучасних проблем адвокатури України дозволить виявити такі диспропорції, які закладаються при запровадженні монополії адвокатури у судах та ієрархії системи органів адвокатського самоврядування, включаючи виникнення в адвокатському середовищі адміністративної конкуренції на зайняття посад в органах адвокатського самоврядування і боротьби за владу, створення ще одного владного утворення, замість підвищення якості та доступності правової допомоги адвокатів тощо;

встановлено, що основною функцією адвокатури як професійного об'єднання адвокатів України є забезпечення надання професійної правової допомоги;

визначено, що додатковими функціями адвокатури є її участь у формуванні визначених законодавством органів (Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів) та участь через обраних представників у здійсненні цими органами своїх повноважень тощо;

під принципом здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта запропоновано розуміти основоположне начало адвокатської діяльності, згідно з яким адвокат не вправі надавати правову допомогу клієнтові чи клієнтам (або ж вправі надавати її лише у виключних випадках з дотриманням визначених законодавством правил щодо усунення конфлікту) у разі існування суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами й обов'язками, або ж суперечності між професійними правами й обов'язками адвоката щодо різних клієнтів, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності, а також питання достатності його

кваліфікації для ведення складної справи та/або у зв'язку з його спеціалізацією на ведення справ певної категорії;

обґрунтовано, що визначений у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» перелік завдань адвокатського самоврядування є неповним, оскільки він повинен містити загальне положення щодо завдання адвокатського самоврядування з формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування, а також завдання щодо формування високопрофесійного адвокатського корпусу та вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності;

доведено, що функціональна спрямованість адвокатури має враховувати переваги правоохоронної діяльності адвокатів, спрямованої на попередження правопорушень, яка має здійснюватися шляхом надання консультацій до або під час вчинення вагомих і коштовних правочинів тощо, тому в умовах істотного ускладнення правової системи України має пропагуватися не лише правозахисна роль адвокатів, але й правоохоронна;

виокремлено у межах функції адвокатури з надання правової допомоги:

- 1) підфункцію захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб;
- 2) підфункцію представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави;
- 3) підфункцію консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта;

визначено, що підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта характеризується тим, що її основу становить надання адвокатом клієнту правової інформації; адвокат при її здійсненні, як правило, не вступає у правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката у такій ситуації мають юридичне значення лише у межах його правовідносин із клієнтом;

обґрунтовано неприйнятність та недоцільність розгляду принципу незалежності адвокатури як єдиного, який відображав би, з одного боку,

незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, а, з іншого – незалежність адвокатури, у зв'язку з чим виокремлено принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності як функціональний принцип, а засада незалежності адвокатури розглядається як складова принципу корпоративного самоврядування;

обґрунтовано необхідність виокремлення самостійного учасника процесу (особи, яка надає правову допомогу – адвоката) з власною публічною самостійною функцією надання ним правової допомоги клієнтам, який діятиме у процесі від власного імені;

визначено моделі відносин адвоката та адвокатського об'єднання, якими є: 1) адвокат – учасник (член) об'єднання; 2) адвокат – працівник об'єднання, який працює у ньому на підставі трудового договору; 3) адвокат – контрагент адвокатського об'єднання за цивільно-правовим договором;

обґрунтовано необхідність врегулювання в законодавстві компетенції, квоти представництва, порядку проведення зборів адвокатів регіону як самостійної форми здійснення самоврядування адвокатами, яка передуює проведенню конференції адвокатів регіону;

запропоновано нормативно визначити порядок складення присяги адвоката України;

обґрунтовано, що запровадження будь-яких нових видів адвокатської діяльності є можливим лише у межах функції надання правової допомоги, а медіація, фідучіарна діяльність, діяльність ескроу-агента хоча є самостійними видами діяльності у сфері права, проте за своїм змістом та принципами здійснення не є видами адвокатської діяльності;

удосконалено:

поняття адвокатського самоврядування, під яким розуміється гарантоване державою право адвокатів самостійно, безпосередньо або через самостійно сформовані представницькі органи, вирішувати питання

організації та діяльності адвокатури у порядку, встановленому законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність;

положення щодо основних напрямів діяльності громадських об'єднань адвокатів, до яких належать: захист прав адвокатів, які є членами об'єднання; контроль за діяльністю органів адвокатського самоврядування щодо належного виконання ними покладених на них завдань; участь у підвищенні кваліфікації адвокатів; участь у законопроектній роботі, спрямованій на удосконалення законодавства про адвокатуру та нормативно-правового регулювання діяльності із захисту прав людини;

процедурні питання дисциплінарної відповідальності адвоката, зокрема щодо врегулювання порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності членів органів адвокатського самоврядування, оприлюднення рішень дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

набули подальшого розвитку:

положення щодо розширення кола суб'єктів процесуальних правовідносин, які потребують правової допомоги адвоката, до яких запропоновано також віднести свідків у некримінальних видах судочинства, понятих, перекладачів, експертів або спеціалістів;

обґрунтування ризиків порушення незалежності адвокатури як при фактичному «одержавленні» адвокатів, які укладають договори і працюють на підставі Закону України «Про безоплатну правову допомогу» за кошти з державного бюджету України, так і направленні бюджетних коштів безпосередньо до органів адвокатського самоврядування;

положення адвокатології щодо застосування терміна «організаційна (організаційно-правова) форма адвокатської діяльності», який спотворено відображає об'єкт видового поділу, для якого він використовується, та обґрунтовано доцільність використання поняття «форма організації адвокатської діяльності»;

ідея підсилення регіональних органів адвокатського самоврядування шляхом передачі повноважень Ради адвокатів України щодо визначення квоти представництва, порядок висування та обрання делегатів конференцій адвокатів регіонів до рад адвокатів регіонів; щодо затвердження регламенту конференції адвокатів регіону, положення про раду адвокатів регіону та її регламент, положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та її регламент, положення про ревізійну комісію адвокатів регіону та її регламент – до конференцій адвокатів регіонів;

положення про те, що діяльність із захисту прав та свобод осіб, надання професійної правничої допомоги має здійснюватися особою, вільною від обмежень, які встановлюються до статусу осіб, що мають судимість, незалежно від ступеня тяжкості злочину та виду призначеного кримінального покарання;

обґрунтування розширення переліку видів дисциплінарної відповідальності адвоката із застосуванням штрафу як виду дисциплінарного стягнення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використаними у:

науково-дослідній роботі – для розвитку вчення про адвокатуру та адвокатську діяльність (Акт впровадження у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 1 березня 2017 р.; Акт впровадження у навчальну та науково-дослідну діяльність юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 27 лютого 2017 р.);

законотворчій діяльності – для удосконалення законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 9 лютого 2017 р.; Акт

впровадження у діяльність Національної асоціації адвокатів України від 17 лютого 2017 р.);

правозастосовній діяльності – для забезпечення ефективності діяльності органів адвокатського самоврядування (Акт впровадження у практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області від 16 лютого 2017 р.; Акт впровадження у практичну діяльність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області від 7 лютого 2017 р.);

навчальному процесі – при викладанні нормативної дисципліни «Адвокатура України», «Правоохоронна та правозахисна діяльність», «Етика адвоката», «Історія адвокатури», «Адвокат в адміністративних судах», «Адвокатська діяльність в господарських судах», «Медіація в адвокатській діяльності», «Особливості тактики представництва в судах у цивільному судочинстві», різних спецкурсів з підготовки фахівців спеціалізацій, спрямованих на підготовку майбутніх адвокатів, а також підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій із зазначених дисциплін (Акт впровадження у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 1 березня 2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором особисто та є самостійним дослідженням. Теоретичні положення та практичні висновки, що є науковою новизною дисертації, зроблено здобувачем особисто. В опублікованих працях, написаних у співавторстві, власні теоретичні розробки дисертантки становлять визначений у списку праць обсяг: у підручнику «Адвокатура України. Організація адвокатури» – розділ II гл. 5 § 3,4, Розділ III гл. 1§1-4, гл. 2, 3, розділ IV гл. 4, практикум; у навчальному посібнику «Історія адвокатури України», написаному у співавторстві з О.О. Храпенко – с. 8–13; 75–182; у публікації «Проблеми конституційного і законодавчого регулювання процесів реформування судової влади та суміжних інститутів в Україні», написаної у співавторстві із

С.В. Ківаловим, Ю.Є. Полянським, В.В. Долежаном, О.Г. Свиною – с. 18–22. Наукові ідеї, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено на 20 міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: «Теоретичні та практичні проблеми сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.), «Юридична наука та практика : виклики сучасних євроінтеграційних процесів» (м. Братислава, 27–28 листопада 2015 р.), «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 5–6 червня 2015 р.), «Інтеграція Молдови та України у Європейський Союз: правовий аспект» (м. Кишинів, 6–7 листопада 2015), «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження: актуальні проблеми» (м. Київ, 25 березня 2016 р.). Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на круглих столах «Актуальні проблеми організації та діяльності адвокатури» 2 жовтня 2015 р. та «Актуальні питання законодавчого удосконалення організації та діяльності адвокатури» 7 жовтня 2016 р., які проводилися кафедрою організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», Експертному обговоренні проекту Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яке відбулося за спільною участю Національної асоціації адвокатів України та Ради з питань судової реформи при Адміністрації Президента України 25 березня 2016 р. та інших заходах, присвячених питанням удосконалення законодавства про адвокатуру.

Дисертацію обговорено і рекомендовано до захисту на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія», на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації відображено у 53 наукових працях, зокрема, 1 монографії, 19 наукових статтях у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 8 з яких – у вітчизняних фахових виданнях, що включені до міжнародних науково-метричних баз даних, 6 статтях – у наукових періодичних виданнях інших держав, 1 підручнику (у співавторстві), 5 навчально-методичних посібниках (один – у співавторстві) та 1 навчальному посібнику (у співавторстві), тезах 20 наукових доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, 5 розділів, що включають 16 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (695 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 487 сторінок, із них основного тексту – 395 сторінок, список використаних джерел – 92 сторінок.

РОЗДІЛ 1. АДВОКАТУРА ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ: НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Адвокатура як інститут надання правової допомоги та загальні тенденції її розвитку в Україні

Адвокатура як правове явище сформувалася у стародавні часи. Тому дослідження функціональних та організаційних основ адвокатури можна було б розпочати з витоків професії адвоката [1], вступити в дискусію з приводу її впливу на правову систему України і, зокрема, говорити про адвокатуру Речі Посполитої, Російської імперії [2], про позитивні і негативні етапи розвитку адвокатури у Радянському Союзі тощо. При докладному аналізі пам'яток історії адвокатури дослідження перетвориться на історико-правове або навіть політичне. Зокрема, І. Ю. Гловацький проаналізував роль українських адвокатів Східної Галичини як захисників у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.), і поряд зі значною кількістю висновків про звинувачення польської влади того періоду у тиску на борців за свободу українських земель, адвокатуру тощо вказав і позитивні ознаки адвокатури того часу. Так, визначено, що: українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах про політичні злочини у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) відзначалися красномовством і ораторським мистецтвом, широко використовували у своїх промовах яскраві літературні образи, стилістичні прийоми тощо; інститут адвокатського імунітету і свободи слова за законодавством Польщі в міжвоєнний період був позитивним демократичним інститутом і може розглядатися як певна ознака правової держави [3]. На інших українських землях у цей період тривала громадянська війна, потім колективізація, голодомор, сталінські репресії та боротьба за абсолютну владу в державі тощо. Тому говорити про роль

адвокатури під час масових розстрілів на підставі вироків так званих трійок без слідства і суду за таких умов не доводиться. Дійсно, були й публічні слухання гучних справ про ворогів народу і зрадників за участі адвокатів, але в таких справах домінувала політика і вони нагадували публічне моральне знищення опонентів і подальшу їх смертну кару, а суд та підсудні наперед уже знали про зміст вироків. Саме тому в історії того періоду залишилися промови Генерального прокурора СРСР А. Я. Вишинського, а не його опонентів – адвокатів. До речі, й сам А. Я. Вишинський отримав освіту в Київському університеті і до 1917 року займався адвокатською практикою, а лише потім став прокурором Верховного Суду та Генеральним прокурором СРСР [4] і, як вважають сучасні історики, одним з головних катів сталінської імперії. У зв'язку з цим можна аналізувати й психологічні трансформації в свідомості адвокатів, коли вони перетворюються на високопрофесійних катів при зайнятті посад у репресивному апараті певної влади тощо.

Дійсно, можна і необхідно аналізувати історичні аспекти виникнення адвокатури і здійснення адвокатської діяльності в певних суспільних відносинах, але такі дослідження мають бути глибокими за змістом, комплексними, а не містити лише формальне датування окремих етапів розвитку адвокатури від часів Стародавньої Греції та Риму до сучасності. Дослідження історії адвокатури мають виявляти багатогранність адвокатської діяльності, містити ґрунтовний аналіз ролі видатних адвокатів того чи іншого історичного періоду, ознаки адвокатури, властиві певному періоду розвитку суспільних відносин тощо.

Вважаємо, що сучасний стан адвокатури України мало враховує як історичні, так і порівняльні аспекти [5–7], що, з одного боку, робить адвокатуру України оригінальною, а, з іншого, не бере до уваги тих помилок, які властиві адвокатурі із стародавніх часів чи успадковані від радянської адвокатури. Однак ретроспективний аналіз сучасних проблем в адвокатурі, коли законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність швидко

реформується без його прискіпливого аналізу та врахування позицій науковців, уявляється не зовсім своєчасним. Зараз варто акцентувати на загрозах допущення помилок у реформуванні адвокатури, тенденціях розвитку української адвокатури в XXI столітті, сучасних умовах здійснення діяльності адвокатів тощо.

На початку XXI століття класична адвокатура переживає безумовну кризу, переосмислюється її роль і місце у суспільстві, її багатовікові традиції. На наших очах відбувається перехід до надання правової допомоги в режимі онлайн, участі адвокатів у розгляді справ при здійсненні електронного правосуддя, яке набуває дедалі більшого поширення. Помітними є зміни організаційних форм адвокатської практики, коли адвокати діють не у складі адвокатських об'єднань, а юридичних фірм чи великих корпорацій разом з економістами, аудиторами. Доволі інтенсивно розвиваються медіація та позасудові способи вирішення спорів, у зв'язку з чим розширюється участь адвокатів й у медіації. До напрямів адвокатської діяльності пропонується включити фідучіарну діяльність та діяльність ескроу-агентів, що обґрунтовується, зокрема, вимогами часу та потребами клієнтів.

Тенденція розвитку альтернативних способів вирішення спорів надала підстави Д. Саскінду та Р. Саскінду прогнозувати у довгостроковій перспективі зниження участі адвокатів у судовому розгляді справ. У своїй праці «Майбутнє професій» автори вказують на те, що онлайн вирішення спорів при купівлі за допомогою мережі Інтернет щорічно збільшується втричі порівняно з позовами, які подаються в американські суди [8, р. 1]. Видана 2008 року книга «Кінець адвокатам?» містить прогнози Р.Саскінда щодо завершення традиційної юридичної практики внаслідок значного, повсюдного поширення новітніх технологій [9, р. 274]. Але, наприклад, асоціація соліситорів Англії та Уельсу у доповіді, присвяченій майбутньому адвокатської професії, проголошує, що, незважаючи на це, її адаптація до нових умов усе ж є можливою [10].

Аналогічні процеси можна спостерігати й в Україні, де кризові явища стали поштовхом для реформування сфери правової допомоги, зокрема зумовили необхідність визначення видів правової допомоги, які можуть здійснюватися лише адвокатами. Проте ефективність реформи адвокатури, що залежить від глибокого теоретичного обґрунтування її ключових положень, потребує уваги науковців та практиків до визначення функціональних та організаційних основ адвокатури.

У зв'язку з цим проаналізуємо сучасну адвокатуру в Україні як правове явище, закріплене в законодавстві. Саме в законах має відобразитися об'єктивна регламентація суспільних відносин, зокрема, відносин, пов'язаних з організацією та діяльністю адвокатури.

Правова регламентація основ адвокатури здійснюється національним і міжнародним законодавством.

Статтею 131² Конституції України [11] встановлено, що «для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена». П. 14 ч. 1 ст. 92 Основного Закону встановлює, що виключно законами України визначаються засади організації та діяльності адвокатури.

Поряд із законодавством України діють і міжнародні документи, які набули чинності для України внаслідок їх ратифікації, в яких трохи інакше визначається роль адвокатури, адвоката та їх правове сприйняття. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [12; 13]

передбачає право кожного обвинуваченого захищати себе особисто або використовувати правову допомогу захисника, вибраного ним на власний розсуд (ст. 6). Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [14; 15] визначає, що держава повинна гарантувати кожному, чий права і свободи порушено, ефективний засіб правового захисту, і таке право повинно встановлюватись судовим або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави (ст. 2) та що обвинувачений має право вільного вибору захисника (п. 3 ст. 14). Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті восьмим Конгресом ООН з питань попередження злочинності і поводження з правопорушниками 27 серпня – 7 вересня 1990 р., передбачають, що кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства (принцип 1) [16]. У рішенні КСУ у справі за конституційним зверненням громадянина Г.І. Солдатова щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції, ст. 44 КПК, ст. ст. 268, 271 КУпАП (справа про право вільного вибору захисника) [17] відображено, що не відповідають Конституції (є неконституційними) положення частини першої статті 44 КПК [18] та статті 268 КУпАП [19], за якими обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим, підсудним та особою, яка притягується до адміністративної відповідальності, як захисника своїх прав, крім адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Незважаючи на положення міжнародних актів та рішення КСУ про право вільного вибору захисника, у ст. ст. 45, 58 чинного КПК [20] було встановлено, що захисником та представником потерпілої фізичної особи може бути тільки адвокат. Якщо на етапі набуття чинності КПК цю колізію можна було віднести до помилок, що виникли внаслідок недоліків законотворчої діяльності, то у світлі прийняття змін до Конституції [21] стає

очевидним запровадження в Україні адвокатської монополії на надання правової допомоги у судах.

Міжнародний досвід свідчить про суперечливі результати запровадження такої монополії. З одного боку, у багатьох країнах успішно діє виключне право адвокатів на представництво в судах та захист від обвинувачення (Франції, Люксембурзі, Іспанії, Португалії, Норвегії, Греції). З іншого ж боку, як відзначає С.О. Деханов, крок за кроком Європейська комісія спонукає і національне законодавство, і адвокатську спільноту країн ЄС погодитися із висновками про те, що в ЄС майбутнє за неврегульованою, некорпоративною адвокатурою, що адвокатське право в його сучасному стані є перешкодою на шляху реалізації фундаментальних прав громадян й вільного ринку [22, с. 258]. Прикладом такого шляху розвитку ринку юридичних послуг, де адвокати діють поряд з особами, які мають вищу юридичну освіту, а також тими, хто не має юридичної освіти взагалі, є Фінляндія. Проте й тут дослідники вказують, що судова система Фінляндії зазнала значних збитків від непрофесійного представництва, у зв'язку з чим з 2002 року у суді можуть діяти лише особи з вищою юридичною освітою [22, с. 260]. У Великобританії також є досвід діяльності альтернативних бізнес-структур (*alternative business structures*) поряд з адвокатськими фірмами та компаніями, які об'єднують як адвокатів, так і осіб, котрі не є юристами. Зазначені реформи були спрямовані на забезпечення доступу до правосуддя все більшої кількості малозабезпечених громадян, проте з 2011 року, коли було запроваджено альтернативні форми юридичної практики, ціни на юридичні послуги не тільки не зменшились, а, навпаки, підвищились [23].

Звідси випливає, що запровадження виключного права адвокатів на здійснення захисту від обвинувачення та представництва в судах зумовлюється низкою обставин: зокрема, історично сформованими національними підходами до надання правової допомоги, станом адвокатури

та системи надання безоплатної правової допомоги. Розширення адвокатської монополії, встановлення єдиних стандартів до діяльності захисників і представників є логічним етапом еволюції правової системи.

Безперечними перевагами адвокатської монополії є: 1) здійснення функцій захисту і представництва, надання правової допомоги суб'єктами (адвокатами), для яких виконання зазначених функцій (а не отримання прибутку) є основоположним завданням професійної діяльності відповідно до закону; 2) незалежність адвокатури; 3) здійснення адвокатської діяльності на підставі встановлених законодавством і нормативними документами адвокатської спільноти правил і стандартів, серед яких обов'язок збереження адвокатської таємниці, підвищення кваліфікації, недопустимості конфлікту інтересів тощо; 4) наявність гарантій адвокатської діяльності – заборона на допит адвоката за обставинами, які стали йому відомі у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності; заборона на втручання в діяльність адвоката і перешкоджання адвокатській діяльності; особливий порядок кримінального провадження щодо адвокатів; особливий порядок притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності; інші гарантії, передбачені законодавством України; 5) надання адвокатами безоплатної правової допомоги [24, с. 134–140].

Проте практичне втілення монополії адвокатів на захист і представництво в судах в Україні є досить неоднозначним. У суспільстві виникають дискусії і щодо доцільності відповідних змін, і щодо порядку їх запровадження в державі. В умовах економічної кризи ризик підвищення витрат на правову допомогу, а у зв'язку з цим – і питання доступності допомоги адвоката обґрунтовано викликає занепокоєння, про що свідчать численні публікації в юридичних виданнях.

Серед очікуваних результатів реалізації Національної стратегії у сфері прав людини вказуються забезпечення якісної і доступної правової допомоги через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги,

розширення можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах [25].

Адаптація до нових умов є досить складним процесом. Відповідно до пп. 11 п. 161 Перехідних положень Конституції представництво виключно адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 1 січня 2017 року; у судах апеляційної інстанції – з 1 січня 2018 року; у судах першої інстанції – з 1 січня 2019 року. Представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами почне здійснюватися з 1 січня 2020 року. Представництво в суді у провадженнях, розпочатих до набрання чинності Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», здійснюється за правилами, які діяли до набрання ним чинності, – до ухвалення у відповідних справах остаточних судових рішень, які не підлягають оскарженню.

У всій багатоаспектності розвитку відносин важко передбачити, якою може стати адвокатура України після її істотного оновлення і встановлення адвокатської монополії, але вже зараз можна і необхідно визначати тенденції цих процесів та аналізувати їх.

Так, слід звернути увагу на конституційне положення про те, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ст. 131² Конституції України).

У законодавстві поняття «малозначні спори» не визначено, що може породити на практиці суттєві проблеми. Подолання правової невизначеності щодо поняття малозначного спору, яке використовується у Конституції України, слід розглядати як безумовне, обов'язкове. Суб'єктивна оцінка поняття малозначності спору є неправильною з точки зору застосування закону, здатною створити значні перешкоди для доступу до правосуддя.

Проект Закону «Про внесення змін до статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо малозначних спорів у судах» № 5221 від 04.10.2016 р. містить пропозицію встановити, що малозначним спором є будь-який немайновий спір, а також майновий спір, якщо ціна позову не перевищує одного мільйона гривень [26]. Але з цією пропозицією важко погодитися, бо таке поняття малозначності нічим не обґрунтоване. Очевидно, що малозначність спору має визначатися, виходячи з реального економічного стану в Україні, розміру мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, інших показників платоспроможності населення. Інакше законодавча пропозиція виглядає спробою обійти конституційне положення про виключне право адвокатів на здійснення представництва в судах. Передчасне запровадження адвокатської монополії (до вирішення питання доступності населенню правової допомоги, яка надається адвокатами) потребує не пошуку законодавчих лазівок, а продуманого плану дій щодо вдосконалення діяльності адвокатури, системного реформування законодавства про правову допомогу, у тому числі безоплатну [27, с. 6].

Як альтернатива запровадження адвокатської монополії розглядалося встановлення кваліфікаційних вимог до практикуючих юристів, які не є адвокатами [28, с. 537]. Проте такий шлях вирішення проблеми є невдалим, адже в суспільстві вже діє професійна спільнота юристів, для яких встановлені кваліфікаційні вимоги, і цією спільнотою є адвокати. У зв'язку з цим постає цілком обґрунтоване питання щодо доцільності дублювання таких вимог. Тут вартий уваги досвід Польщі, де поряд з адвокатурою існує корпорація юридичних консультантів, яка має практично таку ж саму сферу діяльності, що й адвокати, проте врегульована окремими законами та своїм етичним кодексом. Однак висловлювалася думка, що саме така ситуація призвела до стагнації обох професій, коли обидві професії сприймаються суспільством – «на одне обличчя», обидві однаково не користуються довірою суспільства [29, с. 4–5].

Адвокатура як правове явище має свої особливості, зумовлені її функціональними та організаційними основами. Саме тому французький правознавець Ж.-Л. Альперен відстоює елітаризм адвокатської професії, її відмінність від інших юридичних професій, які американський *lawyer* об'єднує під одним і тим самим іменником [29, р. 4–5].

Погляд на адвоката як на продавця юридичних послуг, який діє у своїх власних інтересах з метою збільшення прибутку, фактично призводить до зменшення ролі адвокатів, а може й до нівелювання адвокатської професії та адвокатури як такої. На це вказують твердження дослідників, що вільним має бути не адвокат, а конкуренція, і що професія адвоката є останнім бастіоном, який здійснює супротив вільній конкуренції на ринку [30, с. 1]; що існує можливість «життя без адвокатів», під яким П. Ховард розуміє відхід від зайвого насадження різноманітних законів і пропонує радикальну реформу юридичної професії [31, с. 17].

Слід погодитися із тезою, що відкритий ринок привабливий безмежними можливостями для самореалізації, але поганий тим, що ці можливості є і в тих, чия мета – отримання прибутку будь-яким шляхом, кому не потрібні репутація, стандарти, якість. Втрачається культура звернення до юриста, право перестає відігравати в суспільстві ту роль, яку має відігравати. Відкритий ринок, який є неврегульованим, не має правил і стандартів, небезпечний не тільки для юридичної професії – він підриває стабільність відносин загалом [29, с. 4–5]. У зв'язку з цим сучасні зміни в Україні, запровадження адвокатської монополії чи реформи юридичної професії в інших країнах [32; 33; 34] є стратегічно обґрунтованими.

Проте поглянемо на це питання крізь призму ситуації в Україні та взятих на себе державою зобов'язань щодо гарантування кожному, чий права і свободи порушено, ефективного засобу правового захисту. Таке право має встановлюватися судовим або будь-яким іншим компетентним органом, підкреслимо, держави (ст.ст. 2, 3 Міжнародного пакту про громадянські і

політичні права від 16.12.1966 р.) та передбачає вільний вибір обвинуваченим захисника (п. 3 ст. 14 цього ж Пакту) [14].

Можливість вільного вибору обвинуваченим захисника не проголошується відокремленою від інших міжнародних стандартів, а прямо пов'язана із правом на професійну правову допомогу, відповідає як інтересам обвинуваченого, так і інтересам правосуддя.

Сучасний світ опирається на соціальні інститути, які виконують певні функції. Суспільство пройшло стадію «сусідської» або «сімейної» адвокатури, а також складний шлях формування соціальних інститутів. У правозахисній діяльності відбувся перехід від розрізнено діючих осіб до організації адвокатури в незалежний професійний інститут. Випадковий підхід до захисту прав і свобод людини сьогодні є неприйнятним. Проте взяті на себе державою міжнародні зобов'язання зумовлюють одночасні заходи держави щодо підвищення гарантій реалізації права на справедливий суд і доступності правової допомоги. Якщо підозрюваний та обвинувачений не здатні оплатити допомогу адвоката, то встановлені обмеження щодо виключного права адвокатів на захист від обвинувачення перетворюються з добра на зло.

Здійснення професійного захисту адвокатурою запроваджується, передовсім, в інтересах осіб, які потребують такого захисту, у зв'язку з чим є необхідним комплексне оновлення сфери надання безоплатної правової допомоги для малозабезпечених категорій громадян, які не здатні оплатити адвокату гонорар за договором. Відрив адвокатури від населення, неналежний рівень доступності адвокатських послуг є безумовними ризиками запровадження виключного права на надання адвокатами правової допомоги в судах.

Актуальним є й питання про незалежність адвокатури від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, враховуючи, що саме держава має відповідати за наслідки

адвокатської діяльності, зокрема, в ЄСПЛ, у разі виявлення будь-яких порушень прав людини через неналежний захист або представництво.

Якщо порівняти відносини, коли адвокатською діяльністю фактично керували органи юстиції, і сучасні, то можна помітити активізацію адвокатського самоврядування в останні роки, покращення становища з організацією адвокатури. Зокрема, значні позитивні зміни відбулися в системі підвищення кваліфікації адвокатів, створенні регіональних органів адвокатського самоврядування, проведенні ними активної роботи. Навіть «Вісник Національної асоціації адвокатів України» кардинально змінився порівняно з попередніми виданнями про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Проте інформація з офіційних сайтів рад адвокатів регіонів вказує на реальні проблеми в незалежній адвокатурі, зокрема, й на таке негативне явище, як «боротьба за владу» в адвокатській спільноті.

Так, наприклад, на сайті РА міста Києва розміщено рішення, які були прийняті 06.08.2016 р. на конференції адвокатів міста Києва: «1. Встановлена відсутність підстав для обрання нового складу КДКА м. Києва. Підтверджена повноважність складу КДКА м. Києва, обраного на установчих конференціях адвокатів міста Києва 12.10.2012 р., 29.01.2015 р., відповідно до вимог Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та правомірність прийнятих рішень у період з 2012 по 2016 роки. Схвалено прийняті рішення Комісії та Ради. 2. Висновки тимчасової комісії РАУ визнано безпідставними та некомпетентними. Встановлена відсутність порушень діючого законодавства у роботі РА м. Києва. 3. Вирішено звернутись до СБУ у зв'язку з діями окремих посадових осіб РАУ, організаційного комітету, призначеного розпорядженням Голови РАУ Ізвітковою Л. П., спрямованими на підрив основ правової системи України, авторитету адвокатури України в особливо важливий період проведення Судової реформи та реформування

суміжних інститутів. 4. Вирішено ініціювати створення організаційного комітету із скликання з'їзду адвокатів України» [35].

Для об'єктивності не будемо ставати на бік жодної зі сторін конфлікту, лише зауважимо, що звернення до Служби безпеки України саме собою є фактом тривожним і свідчить про несамостійність адвокатської спільноти у вирішенні питань адвокатського самоврядування.

На цьому ж сайті розміщена й інша інформація: «За словами членів РА м. Києва, 11.06.2016 р. РАУ після начебто проведеної перевірки спеціальної комісії РАУ, умисно викривляючи факти та замовчуючи про надання офіційних документів, свавільно вирішила втрутитися в повноваження та компетенцію адвокатів регіону та змінити на власний розсуд та для власної користі особовий склад органів адвокатського самоврядування». Характерно, що ця інформація міститься під назвою «Стан сучасної української адвокатури напередодні введення адвокатської монополії» [36].

З наведеного можна зробити висновок про те, що запровадження адвокатської монополії в умовах глибоких конфліктів в адвокатському середовищі виглядає передчасним. Очевидною є необхідність найшвидшого вирішення конфліктів та консолідації адвокатів України для виконання функції, покладеної на адвокатуру Конституцією та законами України.

Для виходу з кризового становища столична адвокатура запропонувала стратегію розвитку, одним із пунктів якої є: «Адвокатура має стати належним комунікатором між суспільством та державою в питаннях захисту прав та свобод громадян. Усі ці завдання є досяжними для сильної адвокатської спільноти» [36]. Вважаємо, що тут спостерігається очевидна суперечність стратегії та реальних відносин в адвокатському самоврядуванні.

Можна було б наведену вище інформацію сприймати як прикрий одиничний факт, але це не так. Зокрема, про непорозуміння між адвокатами свідчить й інформація з сайту РА Київської області щодо порядку денного позачергової конференції адвокатів Київської області, на якій розглядався

звіт робочої групи за результатами перевірки обставин невикористання КДКА Київської області можливості приватизації (викупу) займаного нею приміщення, обґрунтованості укладення договору оренди приміщення, в якому розміщується КДКА Київської області, розміру орендної плати та розміру оплати за охорону приміщення, яке орендує КДКА Київської області [37]. Існує й проблема ефективності використання коштів адвокатського самоврядування. Зокрема, згідно з Кошторисом РА міста Києва на 2015 рік планові надходженнями (внески на забезпечення функцій адвокатського самоврядування) склали 2 000 000,00 грн, а фактичні – 2 713 799,00 грн, при цьому залишок на 31.12.2015 р. склав 718 745,00 грн. Ця інформація офіційно розміщена на сайті РА м. Києва [38].

Як бачимо, адвокатура України, навіть не набувши монопольного становища з надання правової допомоги в судах, уже має такі значні кошти, що не здатна їх витратити в звітний період. Можна обґрунтовано припустити, що в результаті запровадження виключного права адвокатів на здійснення представництва в судах надходження в РА регіонів будуть ще більші та це лише посилить боротьбу за владу в адвокатурі.

Так звана «трилогія» обрання членів ВРЮ III з'їздом адвокатів України викликала чимало дискусій в юридичному середовищі [39, с. 19–25; 40, с. 1–3]. Аналіз подій, які відбувалися на III з'їзді адвокатів України, порядку та результатів проведення конференцій адвокатів м. Києва у 2016 році [41] дає змогу дійти висновку про суттєві порушення у діяльності органів адвокатського самоврядування. При цьому практика діяльності КДКА також потребує удосконалення [42, с. 26–27]. З проаналізованої інформації, наявної на офіційних сайтах, випливає, що здебільшого відомості про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності не наводяться [43], але містяться посилання на Рішення ВКДКА [44].

Водночас варто не оминати увагою зусилля адвокатів щодо покращення стану української адвокатури. На сайтах рад адвокатів регіонів існує розділ

«Адвокатські ініціативи», де можна побачити пропозиції щодо встановлення ефективного механізму ініціювання дисциплінарної відповідальності суддів у випадку грубого порушення законодавства при розгляді справ та винесенні судових рішень; вирішення проблем, які виникають при призові військовозобов'язаних адвокатів на військову службу за мобілізацією тощо [45]. Столичні адвокати запропонували стратегію розвитку адвокатури, яка складається із таких положень, котрі поставлені на перші місця:

- 1) Професія адвоката є незалежною. Незалежність повинна гарантуватися державою через реальні механізми відповідальності посадових і службових осіб, які порушують професійні права адвокатів;
- 2) Професійний імунітет, права адвоката, закріплені у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повинні належним чином кореспондуватися з процесуальним законодавством. Так, зокрема, потребують змін та доповнень положення КПК в частині спеціальних вимог щодо заходів забезпечення кримінального провадження відносно адвоката;
- 3) Основоположним в діяльності адвоката є принцип лояльності. Захист законних прав та інтересів клієнта є домінантою. Дії адвоката повинні відповідати формулі «що не заборонено, те дозволено». Тому потребують законодавчого закріплення наступні положення:
 - а) особа адвоката не повинна ототожнюватися з особою клієнта. Публічні оцінки особи адвоката у зв'язку із здійсненням захисту і представництва клієнтів є неприпустимими та мають тягнути належну відповідальність;
 - б) непорушність адвокатської таємниці повинна бути аксіомою для правоохоронних органів. Відповідальність за порушення адвокатської таємниці має носити реальний характер;
 - в) неприпустимим є посилення відповідальності адвоката за вчинення дій, які пов'язані з реалізацією законних, у тому числі процесуальних, прав і повноважень захисника і представника;
- 4) Законодавче закріплення адвокатської монополії може сприяти посиленню системи правосуддя, проте, з метою досягнення суспільного інтересу, така новація повинна бути належним чином

збалансована реальним забезпеченням державою доступу до правосуддя незахищеним верствам населення шляхом розширення системи безоплатної правової допомоги, категорій справ, у яких допускається самопредставництво та представництво штатними юрисконсультами» [46].

Не будемо прискіпливо і критично аналізувати усі положення цієї стратегії, але звернемо увагу лише на останній її пункт щодо запровадження адвокатської монополії, а саме на те, що «...з метою досягнення суспільного інтересу, така новація повинна бути належним чином збалансована реальним забезпеченням державою доступу до правосуддя незахищеним верствам населення шляхом розширення системи безоплатної правової допомоги...». З цієї цитати стає очевидним, що введення виключного права адвокатів на представництво в судах та захист від обвинувачення може негативно позначитися на суспільних інтересах, і держава має розширювати систему безоплатної правової допомоги та, як наслідок, витратити на неї ще більше коштів. При цьому добре, що адвокати передбачають не тільки позитивні наслідки для себе від введення адвокатської монополії, а й ті ризики держави, які пов'язані з таким кроком.

Слушною є позиція Н. Петрової, яка розробила послідовну стратегію НААУ і запропонувала: 1) визначити місію та бачення розвитку організації на національному та регіональних рівнях; 2) ідентифікувати загальний стан адвокатури та її проблеми; 3) погодити фактори завоювання довіри адвокатів; 4) встановити пріоритети у вирішенні наявних проблем» [47]. Хоча цей стратегічний план має лише загальний характер, але в ньому є головне: кваліфікувати сучасний стан адвокатури та проблеми, які також мають бути, на наш погляд, диференційовані на сучасні та проблеми росту тощо.

Так, одним із шляхів розвитку адвокатури є оновлення складу адвокатів. Про істотне оновлення адвокатури свідчить інформація щодо отримання органами адвокатського самоврядування коштів за складання кваліфікаційних іспитів. Наприклад, є інформація з сайту РА міста Одеси: «внесок за

складення кваліфікаційного іспиту на 2015 рік тільки по Одеській області складав 520 000 грн» [48]. Це підтверджує прагнення багатьох юристів набути професії і статусу адвоката напередодні введення адвокатської монополії. Які у цій ситуації виклики загрожують адвокатури, на наш погляд, очевидно: доступ до професії адвоката передбачає платоспроможність особи, що має намір здобути цей статус, та унеможлиблює його здобуття особами, що не мають коштів на це. У цьому аспекті важливе значення має рішення РАУ «Про встановлення плати за складання кваліфікаційного іспиту» № 5 від 03.02.2017 р. [49], яким ця плата була визначена у розмірі трьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, установлених законом на день подання особою заяви про допуск до складання кваліфікаційного іспиту. Сума сплачується на банківські рахунки КДКА та ВКДКА двома платежами. При цьому 80% від встановленого розміру перераховується КДКА регіону, а 20% – на поточний рахунок ВКДКА. Зазначене рішення РАУ зумовлене внесенням Законом № 1791-VIII від 20.12.2016 р. [50] змін до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [51].

Більшість умов набуття статусу адвоката є виправданими, об'єктивно необхідними для поповнення адвокатури новими кваліфікованими, принциповими адвокатами, але є й окремі штучні умови, що привертають до себе увагу. Так, на сайті РА м. Києва наведено план-графік роботи Школи молодих адвокатів на 2016 рік, де увага адвокатів першого року адвокатської діяльності (свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю яких отримані у червні 2015 р. – квітні 2016 р.) звертається на те, що загальний обсяг часу занять, в яких адвокат має взяти участь протягом першого року адвокатської діяльності, становить 16 академічних годин. При цьому акцентується на необхідності вивчення ПАЕ та питань організації адвокатської діяльності, виконання певних тестових завдань [52].

Проте необхідно враховувати, що поняття «молодий адвокат» не встановлюється Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Не

передбачено Законом й наслідки невиконання молодим адвокатом тестових завдань, хоча Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України [53] містить положення про обов'язковість підвищення кваліфікації адвокатів за професійними програмами за загальною складовою протягом перших трьох років адвокатської діяльності (п. 11). Як уявляється, вимога вдосконалення знань адвокатів з ПАЕ [54] та організації адвокатської діяльності упродовж п'яти місяців після складання кваліфікаційного іспиту та проходження стажування є штучним обмеженням прав таких адвокатів, яким замість підвищення їх досвіду шляхом поступового доступу до більш складних справ пропонується знову відвідувати заняття.

Більшість досліджень проблем в адвокатурі та методів їх вирішення практикуючими адвокатами відрізняється домінуванням інтересів самих адвокатів, а також стереотипними способами їх вирішення. Зокрема, порушуючи такі складні питання, як оподаткування діяльності адвокатів [55, с. 12–19], дослідники звертають увагу на можливість лобювання інтересів адвокатів [56, с. 8] тощо.

Не менш дискусійними і проблемними можна вважати й питання організації та надання безоплатної правової допомоги, на яких зосереджуються не тільки українські, а й іноземні фахівці. «Сьогодні в Україні є історична можливість провести реальну реформу кримінальної юстиції в Україні. І роль безоплатної правової допомоги в цьому надзвичайно важлива», – відзначив К. Сміт [57, с. 29].

Для окреслення сучасних проблем в адвокатурі та адвокатській діяльності, на наш погляд, необхідно істотно поліпшувати та розвивати зв'язок між органами адвокатського самоврядування та адвокатами, адвокатами та іншими правниками, а також між адвокатами та науковцями, оскільки саме такий спосіб формування нових тенденцій розвитку адвокатури та визначення стратегії і тактики її розвитку характеризуватиметься об'єктивним сприйняттям інформації і

продукуванням всебічно і комплексно продуманих гіпотез. Загальновідомий зв'язок науки і практики має перерости у створення науки про адвокатуру, в межах якої будуть вирішуватися істотні проблеми як адвокатури, так і безпосередньо адвокатської діяльності, але з урахуванням інтересів суспільства та держави загалом, що гарантувало б громадянам та міжнародній спільноті захист прав кожного громадянина.

Для комплексного дослідження проблем адвокатури та адвокатської діяльності необхідно виокремити інформацію, що стосується об'єкта та предмета дослідження, сформулювати апарат дослідження – методологію, визначити спеціальні засоби масової інформації для обміну і публічного обговорення результатів досліджень. Систематизація інформації має здійснюватися у новій галузі знань правової науки – науці про адвокатуру.

Зв'язок практики з наукою має диктувати умови взаємовигідної співпраці. Зокрема, науковці зацікавлені в отриманні інформації про сучасні проблеми в адвокатурі, оскільки це пов'язано з предметом їх досліджень, а практикуючі адвокати потребують широкого наукового аналізу наявних проблем для отримання обґрунтованих відповідей на гострі питання. Дискусії між науковцями та практикуючими адвокатами мають підвищити кваліфікацію обох сторін, а також надати гіпотезам об'єктивності, привести до правильних висновків. Саме у такому випадку можна буде досліджувати проблеми адвокатури не тільки з точки зору інтересів адвокатів, а й з об'єктивної позиції для удосконалення функціональних і організаційних основ адвокатури.

Науковий погляд виявляє турбулентні процеси, які відбуваються в адвокатському середовищі, і дає змогу передбачити їх наслідки. Важливо, щоб боротьба за владу в адвокатурі не призвела до повної роз'єднаності в адвокатському середовищі, яке залишиться монолітним тільки в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Слід відзначити і наявність інших тенденцій в адвокатурі, зокрема, створення громадських об'єднань адвокатів для захисту прав адвокатів. Крім того, адвокатські бюро або окремі адвокати об'єднуються для спільного надання правової допомоги. Наслідки такого об'єднання чи подальшого впровадження такої тенденції слід досліджувати і виробляти оптимальні моделі їх розвитку [58].

Активна позиція НААУ, розширення участі адвокатів у діяльності комітетів, комісій, рад, які діють при НААУ, ініціативи громадських об'єднань адвокатів також дають надію на подолання адвокатським співтовариством існуючих проблем та вироблення нових підходів для формування теоретичного підґрунтя функціонування адвокатури.

1.2. Генезис функціональних та організаційних основ адвокатури у правовій науці

Питання організації та діяльності адвокатури розглядаються у межах різних галузей правових наук.

Проте з початку 90-х років минулого століття дослідження з питань адвокатури спеціально виділено в межах окремої наукової спеціальності «12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура». Упродовж останніх десятиліть з цієї спеціальності було захищено низку дисертацій, серед яких варто назвати докторські дисертації О.Г. Яновської «Теоретичні та організаційні засади функціонування та розвитку змагального кримінального судочинства» (2011) [59] та Т.Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України» (2016) [60], кандидатські дисертації П.В. Хотенця «Правовий статус адвоката в Україні» (2001) [61], С.М. Логінової «Адвокатська таємниця: теорія і практика» (2002) [62], Н.М. Таварткіладзе «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» (2003) [63], Т.С. Коваленко «Дисциплінарна відповідальність адвокатів» (2010) [64], А.В. Іванцової «Організаційні форми діяльності адвокатури» (2010) [65], М.С. Косенка «Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури» (2014) [66], А.В. Меланчук «Адвокатура в Російській Імперії і сучасній Україні (порівняльно-правовий аналіз)» (2014) [67], М.К. Северина «Принципи адвокатської діяльності» (2015) [68], А.В. Біцай «Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації» (2015) [69].

Крім того, проблеми адвокатури досліджувалися й в межах інших спеціальностей як у сфері юридичних наук («12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» [3; 70; 71; 72], «12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне

приватне право» [73; 74; 75], «12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право» [76], «12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» [77], «12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» [78], «12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» [79; 80; 81; 82]), так і у сфері неюридичних наук (політичні науки: «23.00.02 – політичні інститути та процеси» [83], історичні науки: «07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» [84]).

В Україні підготовлено та видано значну кількість навчальних підручників, посібників, довідників з питань адвокатури. Ґрунтовністю дослідження, на наш погляд, характеризуються такі підручники та посібники як «Адвокатура України» О.Д. Святоцького та М.М. Михеєнка [85], «Організація роботи адвокатури в Україні» Т.Б. Вільчик [86], «Адвокатура України» за загальною редакцією С.Я. Фурси [87], посібник О.В. Синеюкого «Адвокатура як інститут правової допомоги та захисту: новий курс адвокатського права та адвокатської криміналістики» [88], підручник «Адвокатура України» М.А. Погорецького та О.Г. Яновської [89], підручник Д.П. Фіолевського «Адвокатура» [90], навчальний посібник «Організація роботи адвокатури в Україні» за редакцією І.Є. Марочкіна [91], підручник за загальною редакцією С.Я. Фурси та Н.М. Бакаянної «Адвокатура України: Книга 1. Організація адвокатури (з практикумом)» [92].

Крім того, опубліковано низку монографій з питань діяльності та організації адвокатури, виданих, як правило, за здійсненими дисертаційними дослідженнями (І.В. Головань «Бізнес-адвокатура в Україні» [93], Н.М. Бакаянова «Етичні принципи адвокатури в Україні» [94], А.В. Іванцова «Організаційні форми діяльності адвокатури» [95], А.Ю. Бойчук «Інститут адвокатури в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ століття: історико-правове дослідження» [96], Т.Б. Вільчик «Конституційне право на

правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні» [97]) тощо.

Питання щодо загального поняття основ адвокатури, їх структури, поняття функціональних та організаційних основ адвокатури загалом не досліджуються вітчизняною наукою про адвокатуру. У зв'язку з цим у науці фактично немає визначення цих понять та їх змісту. Натомість значно більше уваги правова наука України приділяє окремим аспектам основ адвокатури, питанням функціональних та організаційних основ адвокатури у тому їх значенні, у якому їх розуміємо ми.

Окреме місце в дослідженні основ адвокатури України займає аналіз принципів адвокатури. Нині наукові дослідження цих принципів здійснюються здебільшого у підручниках та посібниках чи наукових статтях Т.Б. Вільчик [98], С.О. Іваницького [99; 100; 101; 102], О.О. Кармази [103], О.І. Козяр [104], А.В. Меланчук [105], Н.О. Обловацької [106], О.В. Самусь [107], А.О. Чаленко [108] та ін.

До 2015 року спеціальних монографічних досліджень принципів адвокатури не було. Уперше дослідження принципів адвокатури здійснив на дисертаційному рівні К.М. Северин у роботі «Принципи адвокатської діяльності» [109], яка, на наш погляд, є не зовсім вдалою з точки зору вирішення проблеми понятійного апарату адвокатології. Аналіз цієї роботи виявляє, що вона не містить навіть повного визначення поняття принципів адвокатської діяльності (принципів адвокатури), дослідженню яких, власне, й присвячена. Натомість автор більше оперує поняттям «система принципів адвокатської діяльності». Ймовірно, що дослідження проблеми системності принципів є досить корисним, якщо акцентувати саме на необхідності вивчення принципів адвокатури у їх зв'язках між собою.

Важливе місце серед досліджень не лише принципів, а й окремих основ адвокатури, займає монографія С.О. Іваницького «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система». У монографії автор

досліджує мету, завдання та функції адвокатури, принципи, систему принципів та функції принципів адвокатури, систему адвокатури, організаційні форми адвокатської діяльності, громадські об'єднання адвокатів тощо [110].

Загалом же в науці щодо принципів адвокатури не розв'язана проблема з понятійним апаратом. Проведений аналіз свідчить, що науковці використовують терміни «принципи адвокатури» [108, с. 200–202], принципи діяльності адвокатури [111, с. 356–359], принципи здійснення адвокатської діяльності [107, с. 148; 112, с. 75–76], принципи адвокатської етики [94], принципи організації адвокатури [106, с. 120–126], принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури [113, с. 192–197]. При цьому, як уявляється, в більшості досліджень вживання того чи іншого терміна не має спеціального смислового навантаження, яке б давало змогу диференціювати ці терміни. Так, Є.Ф. Шкребець досліджує принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури, але, на нашу думку, вони у автора загалом тотожні поняттю «принципи організації та діяльності адвокатури» [113, с. 192]. Навіть у спеціальному дослідженні К.М. Северина «Принципи адвокатської діяльності» цьому питанню не приділяється увага, а, наприклад, поняття «принципи адвокатури» вживається, радше, як синонім поняття «принципи адвокатської діяльності» [109].

Невирішеною залишається й проблема системи принципів адвокатури. Як буде встановлено далі, наука ще не визначилася не лише щодо кількісної характеристики принципів адвокатури, а навіть щодо місця того чи іншого принципу у системі принципів та загальної характеристики його як функціонального чи організаційного принципу. Проведені наукові дослідження щодо цього питання є хаотичними.

Окреме місце серед досліджень принципів (засад) адвокатури займають дослідження етичних та моральних засад в діяльності адвокатури. Фактично

цей напрямок в адвокатології України на монографічному рівні був започаткований нами у дисертації «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» [63] та продовжений у дисертації І.Я. Семенюка «Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий правовий аспект» [114]. Хоч останнє дослідження подане на здобуття наукового ступеня кандидата наук за спеціальністю «12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», його висновки можуть бути основою подальших досліджень, що здійснюватимуться в межах спеціальності «12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура».

При вивченні функціональних основ адвокатури (мети, завдань та функцій адвокатури) у вітчизняній науці одним з напрямків досліджень є акцентування уваги на правозахисній ролі адвокатури, здійсненні адвокатурою правозахисту. Правозахисне значення адвокатури підкреслюється у дисертаційних роботах Л.В. Тацій «Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина» [115], А.В. Козьмініх «Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства» [83], монографії М.Р. Аракеляна «Інститут адвокатури в правозахисній системі України: теоретико-правовий аспект» [116], публікаціях І.М. Сопілко [117] та інших авторів.

Так, як зазначає О.Д. Святоцький, адвокатура становить собою елемент політичної системи й виконує функцію особливої державної вагомості – захист прав і законних інтересів громадян [118, с. 6]. Т.Б. Вільчик, аналізуючи питання адвокатури в громадянському суспільстві, також наголошує, що захист прав людини і громадянина – саме для цього створена адвокатура – набуває значення найважливішої публічної функції в державі, яка оголосила себе правовою [119, с. 245]. На правозахисний статус адвокатури як інституту, що здійснює діяльність на професійній основі, вказує й М.А. Маркуш [120, с. 31].

М.Р. Аракелян, виходячи зі змісту правозахисної парадигми інституту адвокатури, визначає його природу у кількох іпостасях: як елемента правової системи України; як правозахисного інституту громадянського суспільства; як самоврядної професійної організації [116, с. 155].

Окрему думку щодо виконання адвокатурою функції правозахисту висловлює Т.І. Пашук, вказуючи, зокрема, на те, що адвокатура здійснює «квазіправозахисну діяльність», оскільки засоби такої діяльності не здатні самостійно забезпечити соціальної функції правозахисту, і відповідно адвокатура є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним сприяти захисту (але не здійснювати захист) прав і свобод людини і громадянина [121, с. 59–61].

Дослідження правозахисної ролі адвокатури інколи здійснюються також разом із з'ясуванням сутності правоохоронної функції держави та акцентуванні уваги на тому, що адвокатура не виконує правоохоронну роль. При цьому у науці майже відсутні дослідження, які б визначали здійснення адвокатурою, крім правозахисної, ще й правоохоронної діяльності. Так, як зазначає І.М. Переверза, адвокатура повинна розглядатися як елемент правозахисної системи громадянського суспільства, а не системи правоохоронних органів держави [122, с. 70]. А.С. Нікітін також за адвокатами вбачає виключно здійснення правозахисту. На його думку, суд або інший юрисдикційний орган, відповідні посадові особи мають можливість як охороняти, так і захищати суб'єктів права. Всі інші суб'єкти, включаючи адвокатів та інших осіб, не наділених законом юрисдикційними повноваженнями, не вправі займатися «охороною». Вони можуть здійснювати лише правовий «захист» або «самозахист» [123, с. 23].

Ще один напрямок досліджень функціональних основ адвокатури пов'язаний з акцентуванням на ролі адвокатури в наданні правової допомоги. Таке значення адвокатури превалює у докторській дисертації Т.Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-

правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України» [124] та кандидатській дисертації С.С. Калинюка «Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект» [125]. Адвокатура розглядається як форма реалізації державних гарантій права на правову допомогу в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави, при цьому суттєва увага у дослідженнях особливостей адвокатури приділяється також понятійному апарату, що відображає сутність окремих елементів механізму забезпечення права на правову допомогу (а саме таким термінам, як «юридична допомога», «правова допомога», «правові послуги», «професійна правова допомога», «кваліфікована правова допомога», «ефективна правова допомога», «доступність правової допомоги») [124, с. 15].

Слід визнати, що такі дослідження також тісно переплітаються з розглядом адвокатури саме як правозахисного інституту.

Так, наприклад, Т.Б. Вільчик пропонує концепцію, відповідно до якої інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур у механізмі правозахисту, здатною ефективно контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, які визначаються з урахуванням базових принципів-гарантій Конституції і відповідають принципам і цілям організації адвокатури як правозахисного інституту [124, с. 16]. У С.С. Калинюка загалом уся правова допомога розглядається як вид правозахисної діяльності, один із головних інструментів громадського контролю за діяльністю публічної влади [125, с. 110–111].

Значну частину наукового аналізу функціональних основ адвокатури складають дослідження цих основ у тих чи інших правовідносинах, в яких бере участь адвокат. Найбільше таких досліджень проведено в науці кримінального процесу при вивченні здійснення адвокатом функції захисту. Такими є дисертації О.Г. Яновської «Правові гарантії діяльності адвоката-

захисника в кримінальному процесі України» [126], О.Г. Шнягіна «Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України» [127], П.В. Кучевського «Діяльність адвоката у кримінальному процесі» [81], П.М. Маланчука «Функція захисту в кримінальному процесі України» [128], монографії В.О. Попелюшка «Функція захисту в кримінальному судочинстві України» [129], О.С. Старенького «Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні» [130]. Проте ці наукові праці позбавлені, на наш погляд, акценту саме на дослідженні діяльності адвокатури, оскільки здебільшого охоплюють питання функції захисту як однієї з функцій кримінального судочинства. Водночас варто відзначити, що монографія Т.В. Варфоломеевої «Захист у кримінальному судочинстві» [131], яка свого часу справила велике враження на автора, хоч і присвячена питанням кримінального процесу, висвітлює чимало проблем саме адвокатської практики зі здійснення захисту від обвинувачення.

І навпаки, діяльності адвоката у цивільному чи адміністративному судочинстві на монографічному рівні приділено значно менше уваги. Зазвичай ці питання досліджуються у загальному плані щодо участі представника у цивільному чи адміністративному процесі (такими, наприклад, є роботи І.А. Павлуника «Представництво в цивільному процесі України» [132], С.А. Чванкіна «Добровільне представництво у цивільному процесі України» [74], В.С. Заяця «Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі» [133]), або ж навіть у рамках більш загальних питань стосовно участі тієї чи іншої групи суб'єктів цих процесів, до яких належить представник (наприклад, у дослідженні С.С. Бичкової «Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження» [134]). Звичайно, що функціональні основи адвокатури та адвоката мають свої особливості порівняно з іншими суб'єктами судочинства, а це, для належного усвідомлення саме функціональних основ адвокатури, потребує зосередження уваги на

особливостях участі адвоката як учасника цього процесу. Такою працею з проблем цивільного процесу, яка стосується виключно участі адвоката у ньому, є дослідження С.Я. Фурси та Є.І. Фурси «Адвокат у цивільному процесі: Науково-практичний посібник» [135].

Позитивним аспектом сучасної адвокатології є намагання відійти від дослідження виключно класичних функцій адвокатури, якими є захист, представництво і консультування, та перенесення уваги на інші напрямки діяльності адвокатури. Так, у зв'язку з розширенням сфери правової діяльності в Україні на рівні законотворчості пропонується наділення адвокатури такими нетрадиційними функціями як медіація, здійснення фідучіарної діяльності та діяльності ескроу-агента. Наука відгукнулася дисертаційним дослідженням А.В. Біцай «Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації» [136].

Безумовно, що нові функції адвокатури «розмивають» класичні функціональні основи адвокатури, тому виникають проблеми меж адвокатської діяльності та можливості застосування гарантій адвокатської діяльності до тих чи інших видів фактично підприємницької діяльності, що здійснюються адвокатами. Серед праць, у яких на науковому рівні порушуються ці проблеми і розробляються рекомендації щодо її розв'язання, варто відзначити публікацію А.А. Афян «Про межі професійної діяльності адвоката» [137].

Загальною ж особливістю дослідження функціональних основ адвокатури є те, що вони, на противагу організаційним її основам, вивчаються представниками різних галузей правової науки, і не лише правової. Це підтверджує наведений вище перелік захищених в Україні дисертаційних досліджень. Натомість організаційні основи адвокатури традиційно вивчаються здебільшого у межах спеціальності «12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура».

Щодо організаційних основ адвокатури, то комплексного їх дослідження, як і функціональних основ адвокатури, також немає, бо зазвичай аналізуються окремі з цих основ. Більшість досліджень цих основ були виконані до набрання чинності Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що запровадив багато новел, а тому через неврахування новітніх тенденцій у питаннях організації адвокатури не завжди є актуальними. Але необхідно визнати їх значення для практики, зокрема, й законотворчої, оскільки деякі з пропозицій, зроблених у цих дослідженнях, були враховані та втілені при побудові сучасної адвокатської організації.

Питання набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та правові проблеми його реалізації на монографічному рівні в Україні майже не досліджувалися. Окремі аспекти цього питання шляхом порівняння з країнами ЄС були досліджені у дисертаційній праці Т.Б. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України». Загалом питання висвітлюється у численних публікаціях, зокрема, І. Задой [138], Н. Анікіної [139], А. Дубчак [140], А.О. Тодосієнко [141], Б. Кодоли [142], В. Сталовєрова [143], О.М. Скрябіна [144] тощо, названих вище підручниках та посібниках.

Питання організаційних форм адвокатської діяльності та особливості об'єднань адвокатів ґрунтовно досліджувала А.В. Іванцова у дисертації «Організаційні форми діяльності адвокатури» [65]. Окремі аспекти організаційно-правових форм у адвокатурі розкриває у своїх статтях К.Г. Книгін [145; 146]. У публікаціях К.Г. Книгіна слід відзначити використання порівняльного методу при дослідженні сучасних організаційно-правових форм адвокатської діяльності з тими їх формами, які існували до набрання чинності діючим Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Загалом поняття організаційно-правових форм є досить важливим для належного розуміння організаційних основ адвокатури, якому, на наш погляд, усе ж не приділено достатньої уваги у науці. Так, не досліджено, наскільки прийнятним є використання терміна «організаційно-правова форма адвокатської діяльності», можливості використання адвокатом в адвокатській діяльності кількох форм одночасно, модель побудови відносин адвокатського об'єднання та адвоката на підставі трудового договору.

Досить дискусійним у науці є питання юридичної відповідальності адвоката. Аналізу цього питання присвячені кандидатські дисертації Т.С. Коваленко «Дисциплінарна відповідальність адвокатів» [147] та М.С. Косенка «Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури» [66].

Аналіз досліджень у сфері відповідальності адвоката виявляє, що ті чи інші спірні положення юридичної відповідальності, які загалом існують у теорії права, екстраполюються на дослідження у сфері адвокатури та зумовлюють різні підходи до вивчення відповідальності адвоката. При цьому зауважимо, що багато цих спірних питань відповідальності адвоката мають загальнотеоретичний характер і лише частково стосуються особливостей відповідальності, що виникає у сфері адвокатських правовідносин.

Так, наприклад, відповідальність адвоката досліджується не лише у ретроспективному значенні як застосування до адвоката в особливому процедурному порядку міри стягнення (примусу) за неналежне виконання професійного обов'язку, а і у позитивному, як властиве адвокату почуття обов'язку і сумлінного ставлення до його виконання [148; 149]. Не вступаючи у полеміку, зазначимо, що, на нашу думку, питання існування позитивної відповідальності є надзвичайно дискусійним у самій теорії права [150, с. 55], та, безумовно, не може визнаватися безспірним і у науці про адвокатуру. Відповідно проблеми позитивної відповідальності необхідно розв'язувати у теорії права, а не в науці про адвокатуру.

Акцентуючи на проблемі відсутності легального визначення поняття дисциплінарного проступку [151, с. 116], на наш погляд, наука залишає поза увагою ту обставину, що більшою проблемою для практики є навіть не сама відсутність визначення цього поняття у Законі, а використання широких та надто оціночних понять при формулюванні переліку діянь, які є проступками. Тому доцільними уявляються наукові дослідження саме у цьому напрямку.

Невирішеним у науці є й питання щодо тих дисциплінарних стягнень, визначених законодавством, які можна застосовувати до винних у вчиненні дисциплінарних проступків адвокатів. Сьогодні більшість дослідників вважає їх перелік досить обмеженим та пропонує низку нових дисциплінарних стягнень [64, с. 8; 152, с. 78; 149, с.104; 148, с. 118; 153, с. 69].

Чи не найменш дослідженою проблемою організаційних основ адвокатури України є адвокатське самоврядування. У цьому, на наш погляд, немає нічого дивного, бо правовий інститут адвокатського самоврядування фактично з'явився лише з набранням чинності діючою редакцією Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» 2012 року. Можна твердити, що до цього окремі питання адвокатського самоврядування досліджувалися лише у перспективі їх запровадження та розвитку.

Так, ознакам та загальним рисам адвокатського самоврядування як поняття адвокатології присвячена однойменна робота А.В. Іванцової [154].

Питання принципів адвокатського самоврядування розглядалися у дослідженнях М.В. Димитрової. Зокрема, у публікації «Поняття та сутність принципів адвокатського самоврядування» пропонувалося передбачити в законі не тільки систему органів адвокатського самоврядування, наділених відповідною компетенцією, але й механізм забезпечення виконання загальнообов'язкових рішень цих органів, а також механізм оскарження таких рішень [155, с. 129]; у статті «Принцип добровільності у контексті адвокатського самоврядування» аналізувалося поняття та значення цього

принципу для організації адвокатури [156]. Загалом М.В. Димитрова розвиває наукові позиції Ю.Є. Полянського та В.В. Долежана щодо принципів адвокатського самоврядування, викладені ними у публікації «Перспективи розвитку самоврядування в адвокатурі України» [157].

До формування системи органів адвокатського самоврядування відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», правова дискусія фактично стосувалася лише питання необхідності створення єдиної професійної організації адвокатів та членства в ній адвокатів України; до речі, вона триває й досі [158, с. 79–93; 159, с. 36; 160, с. 400; 125, с. 130–132]. Після прийняття Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» питанню адвокатського самоврядування у науці приділяється більша увага [161; 162; 163; 164; 165; 166], але це аж ніяк не заперечує необхідності нових досліджень адвокатського самоврядування як організаційної основи адвокатури.

Для ґрунтовного з'ясування основ адвокатури України, їх функціональних та організаційних аспектів доцільним уявляється проведення порівняльного дослідження цих основ з основами адвокатури інших країн, для чого корисними будуть наукові дослідження вчених інших країн. Доволі змістовними у цьому плані є праці російських науковців А.В. Воробйова, А.В. Полякова та Ю.В. Тихонравова «Теорія адвокатури» [167], С.О. Деханова «Адвокатура у Західній Європі: досвід та сучасний стан» [22], А.Г. Кучерени «Адвокатура в умовах судово-правової реформи у Росії» [168] та ін.

Аналізуючи функціональні основи адвокатури, автори праці «Теорія адвокатури» також визначають їх через здійснення адвокатурою правозахисної діяльності. Вони підтримують позицію щодо неможливості визначення адвокатури через «кваліфіковану» юридичну допомогу. На їх погляд, правозахисний елемент – ось та якісна характеристика, яка відрізняє покликану представляти приватний (індивідуальний) інтерес юридичну

допомогу, від функції, що виконується навіть найбільш бездоганними чиновниками. Досить цікавим є розуміння поняття правозахисної діяльності, якою автори вважають існування громадського (ненасильницького) нагляду суспільства через спеціалізовані громадянські інститути за належним здійсненням державним апаратом його функцій, тобто за дотриманням самими чиновниками юридичних приписів [167].

Що ж стосується організації адвокатури, то за «Теорією адвокатури», система адвокатури має будуватися відповідно до мети адвокатури, яка виражає її власні корпоративні інтереси. У зв'язку з цим оптимальною формою організації адвокатури пропонується вважати таку систему адвокатури: 1) адвокатське бюро (формалізована адвокатська група); 2) регіональна (обласна) асоціація адвокатів; 3) загальнодержавна палата адвокатів. Безумовно ж, центральною фігурою в системі адвокатури повинен бути адвокат [167].

Оцінюючи роботу «Теорія адвокатури» загалом, зауважимо, що вона змальовує більше ідеал адвокатури як явища, те її становище у суспільстві, яке має бути відповідно до її функціональних та організаційних основ, тому не завжди враховує об'єктивні особливості, які можуть складатися у суспільстві, той сучасний стан розвитку суспільства, якого воно досягло.

У своїй роботі «Адвокатура у Західній Європі: досвід та сучасний стан» С.О. Деханов узагальнив і систематизував існуючі в науковій літературі погляди на ключові теоретичні і прикладні проблеми розмежування державної і недержавної діяльності, встановлення меж легітимної діяльності держави. Внаслідок цього йому вдалося сформулювати авторську концепцію визначення адвокатури як однієї з форм реалізації державних гарантій права на отримання юридичної допомоги. Теоретичне значення дослідження С.О. Деханова полягає також в розробці надзвичайно важливих положень щодо організації адвокатури. Зокрема, автор здійснив класифікацію форм адвокатського самоврядування та організаційно-правових форм здійснення

адвокатської діяльності в Західній Європі, визначив підстави та склад професійної етики адвокатів [22].

Загалом же слід констатувати, що дореволюційна російська, радянська та сучасна російська юридична наука відзначається наявністю значної кількості наукових праць, присвячених проблемам адвокатури. Як впливає з огляду дисертацій по адвокатурі, проведеного О.В. Поспеловим, вона має тривалу історію. Зокрема, у період з 1869 по 2016 рр. було захищено 377 докторських та кандидатських дисертацій, а предметом дослідження були питання історії та теорії адвокатури, різні сфери організації та діяльності адвокатури – питання статусу адвокатури та адвоката (48 дисертацій), загальних питань організації адвокатури (18 дисертацій), сутності адвокатської діяльності (3 дисертації), діяльності адвоката по кримінальних справах (178 дисертацій), по цивільних та арбітражних справах (14 дисертацій) тощо [169].

Європейським дослідженням проблем адвокатури притаманна велика повага до адвокатської професії та призначення адвокатури. Сучасні адвокати та дослідники адвокатури пишуть про її традиції, адвокатську етику, висвітлюють завдання та функції адвокатури.

Проте у часи, коли високі технології змінюють світ навколо нас, адвокатура та уявлення про неї також зазнають змін. Такий авторитетний правознавець як Ф. Стівен у відомій праці «Юристи, ринки та регулювання» вказує, що вільним має бути не адвокат, вільною має бути конкуренція, оскільки адвокат більше не служить праву в інтересах усіх, а керований «незримою рукою ринку». Ф. Стівен називає професію адвоката «останнім бастіоном, який чинив опір вільній конкуренції на ринку» [30, р. 1]. Тобто пропонується постулат про те, що адвокат є продавцем специфічних юридичних послуг та діє, як і інші, в своїх особистих інтересах для збільшення прибутку, лише в межах правил своєї професії.

Праця Р. Саскінда та Д. Саскінда «Кінець адвокатам? Переосмислення природи юридичної служби» стала певною віхою на шляху до того, що

адвокатура має переглянути принципи своєї діяльності відповідно до вимог сучасного світу [9]. Нова робота Р. Саскінда та Д. Саскінда «Майбутнє професій» вказує, що науковці продовжують відстоювати ідею трансформації професії адвоката [8]. Думку про те, що професія адвоката втратила свій статус «рупора суспільства» із занепадом «юридичного духу», висловлюють й інші автори, зокрема, Л. Карпик у праці «Адвокати. Між державою, суспільством і ринком XIII–XX століттях» [170, р. 206–215].

Дійсно, у ситуації економічної кризи суспільство прислуховується більше до економістів, аніж до юристів. Як справедливо зазначається у колективній монографії «Незалежність адвокатів: довга дорога до свободи», на сьогоднішній день економісти вже досягли такого ступеня ідеологічного панування, що ніяка реальність не сприймається такою, якщо вона не може бути осмислена за мірками економічної раціональності [171, р. 118].

П. Ховард у відомій праці «Життя без адвокатів» пропонує радикальну реформу юридичної професії [31]. У зв'язку з цим П. Шлаг вказує, що незалежність адвокатської професії є міфом, який стає (принаймні в США) все важче підтримувати. Для обґрунтування цієї тези автор зазначає, що «онтологія цієї незалежності або автономії не дуже глибока; що організація адвокатської професії робить саму ідею незалежності та автономії анахронічною; що ці категорії належать до вже значно застарілого культурного, економічного та інтелектуального світу» [171, р. 113].

Чимало сучасних авторів, зокрема, Д. Гальбенські [172], Дж. Макфарлен [173], М. Сако [174], М.С.Ріген Мл. та Т. Палмер [175] беруть під сумнів потребу суспільства у класичній адвокатурі, спрямовуючи подальший розвиток наукової думки у напрямку відстоювання адвокатом інтересів клієнта у світлі вимог ринку та відповідності цього загалом інтересам суспільства. Аналогічну позицію займає Т. Уікерс, вказуючи у своїй праці «Велика трансформація адвокатів», що «саме існування ринку, а не бажання

позбутися від нього, має визначити стратегію подальшого розвитку адвокатури» [176, р. 11].

Необхідно відзначити також участь у формуванні теоретичних основ адвокатури самих адвокатів, які спонукають науковців до подальших досліджень. У цьому плані викликають інтерес позиції, наприклад, Р. Мюллера [177], Д.У. Рівкіна [178], У. Там Сі [179], Ю.С. Пилипенка [29]. Гострі питання проблем адвокатського самоврядування та адвокатської діяльності висвітлюються й у виступах та публікаціях українських адвокатів (Й.Л. Бронза, А.В. Вишневського, В.А. Гвоздія, П.М. Гречківського, О.М.Дроздова, Л.П. Ізовітової, К.П. Коваль, А.Є. Костіна, І.В. Рафальської та інших). Усі вони сприяють розвитку правової думки та виникненню нових концепцій удосконалення адвокатури.

1.3. Адвокатологія (наука про адвокатуру) як першооснова розвитку адвокатури України

1.3.1. Поняття адвокатології

1996 року до правової науки Російської Федерації було введено термін «адвокатологія» як назву спеціальної науки про адвокатуру [180, с. 46–58], і з того часу ці поняття розглядаються, фактично, як тотожні. Появу нового спеціального терміна для позначення напрямку наукових досліджень з адвокатури необхідно сприймати позитивно, але, вводячи новий термін «адвокатологія», О. Я. Баєв одразу ж обмежив його досить вузьким напрямом – «криміналістичною адвокатологією», а з цим уже важко погодитися.

Кількість досліджень проблем адвокатури України в межах спеціальної юридичної науки адвокатології неухильно збільшується [87, с. 10–15], але неоднозначне застосування термінології потребує теоретичного визначення її основних понять. Прикладом існування цієї проблеми є, зокрема, проблема

участі адвоката та адвокатури у формуванні напрямків адвокатської діяльності. Так, робляться спроби визначити як самостійний напрямок протестну діяльність адвоката в кримінальному провадженні [181; 182], обґрунтувати перебування адвокатури в системі суб'єктів судового права [183, с. 20–23] або здійснення адвокатурою забезпечення конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України [79]. Проте очевидним є те, що захист як напрямок адвокатської діяльності у кримінальному провадженні здійснюють адвокати, а не адвокатура.

Неоднозначне застосування термінології як в наукових публікаціях, так і в законодавстві свідчить про необхідність конструктивного аналізу всієї інформації, яка стосується адвокатури, її систематизації, створення і закріплення на законодавчому рівні понятійного апарату. Особливе значення має напрямок наукових досліджень, предметом яких є адвокатура та адвокатська діяльність.

Наука про адвокатуру (адвокатологія) визначається і як спеціальна галузь правової науки, предметом якої є теорія, уявлення та ідеї про адвокатуру та адвокатську діяльність, про їх виникнення, існування та розвиток [184, с. 347]; і як суспільна (юридична) наука про закономірності виникнення, розвитку, функціонування адвокатури, її суті, види та форми утворень діяльності адвокатів [185, с. 129] чи суспільна (юридична) галузь знань про закономірності виникнення, становлення, функціонування та подальшого розвитку адвокатури з метою виконання найвищої соціальної місії держави, спрямованої на сприяння захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, а також юридичних осіб [92, с. 13]. Проте її виокремлення не є очевидним фактом для науковців, оскільки перелічені публікації та багато інших матеріалів орієнтовані лише на навчальний процес. Багато фахівців критично ставляться до кваліфікації цього напрямку дослідження як юридичної науки.

Як стверджує В. В. Конін, адвокат – це насамперед професія. І перш ніж розмірковувати про необхідність створення «адвокатології», потрібно задуматися: чи потрібні науки про конкретні професії? Що є предметом, об'єктом цих наук? Яка їх система і що до неї належить? Є ці науки фундаментальними чи прикладними? [186, с. 153–157].

Порівнюючи професію адвоката та адвокатську діяльність з іншими видами професійної діяльності, необхідно встановити відмінність тих наслідків, які виникають у результаті їх діяльності. Діяльності адвокатів властиві особливі правові наслідки, які впливають на долі людей. Місце адвокатури в громадянському суспільстві, її відносини з державою, правовий статус адвоката, сутність та гарантії здійснення адвокатської діяльності, адвокатська етика та інші питання мають високе суспільне значення, стосуються не лише адвокатів, а кожного, хто звернувся за правовою допомогою, суспільства загалом.

Далеко не завжди можна говорити про реальну відповідність професійних якостей адвоката України його високому статусу, який очікується суспільством і окреслюється науковцями [187]. Неоднозначність у підходах до вирішення конкретного питання завжди породжує певний інтерес у науковців. В адвокатурі таких питань багато, і вони взаємопов'язані. Проведення системного аналізу відповідної інформації щодо адвокатури має здійснюватися в межах певної галузі правової науки.

У філософії цілком обґрунтовано виникнення комплексних наук пояснюється об'єктивною необхідністю на тому чи іншому ступені розвитку наукових знань в інтеграції розрізнених у межах окремих наук знань. Коли жодна з існуючих наук не може виступити як ініціативна щодо об'єднання певної системи знань, постає необхідність у виникненні нової комплексної науки [188, с. 108–110]. Саме такі загальні передумови, на нашу думку, є основою виникнення й науки про адвокатуру. Поява ж цих передумов викликана зростанням ролі адвокатів в охороні і захисті прав громадян та

юридичних осіб, спричиненим демократизацією суспільних відносин в Україні.

Тому виникнення у складі правової науки окремої галузевої науки про адвокатуру є нічим іншим, як наслідком об'єктивних процесів еволюції правової науки, потреби в інтеграції правових наукових знань про адвокатуру. Неважко помітити, що різні галузі правової науки містять знання, узагальнення, ідеї чи положення, що так чи інакше стосуються адвокатури, адвоката і адвокатської діяльності. Такі знання притаманні як загальнотеоретичним правовим наукам, зокрема, теорії держави і права (наприклад, положення про правозахист, адвокатуру як інститут громадянського суспільства), так і галузевим правовим наукам, зокрема, конституційному праву (положення щодо конституційних основ організації та діяльності адвокатури), кримінальному процесу (наукові знання про виконання адвокатом функції захисту від обвинувачення у суді тощо) чи цивільному процесу (наукові положення щодо виконання адвокатами представницької функції) тощо. При цьому розвиток знань про адвокатуру та адвокатську діяльність у межах кожної науки є обмеженим, неповним, при їх вивченні дотепер відсутній системний підхід.

З метою належного здійснення покладених на адвокатуру завдань об'єктивно існує необхідність інтеграції цих знань, забезпечення комплексного використання надбань кожної з галузевих наук у професійній діяльності адвоката; ініціативної науки, яка б намагалася об'єднати ці знання, до виникнення адвокатології не було. Саме потреби комплексного вивчення адвокатури викликали її появу, привели до виникнення нової комплексної правової науки, яка об'єднала у своїх межах усі знання про адвокатуру. Як відзначив Ю. Ф. Лубшев, соціально-правові знання про адвокатуру сьогодні існують і розвиваються як порівняно цілісна наукова система, що входить у більш широку сферу вивчення законів життя держави, права, суспільства і людини [189, с. 9].

Термін «адвокатологія», який використовується у науковій літературі, на наш погляд, є дещо громіздким, оскільки його лексична структура поєднує латинську (*advocates* – той, кого запросили, *advoco* – запрошую) та грецьку (*logos* – слово, вчення) мови. Але цей термін уже увійшов до наукової термінологічної бази і, як уявляється, змінювати його недоцільно. Він як спеціальне поняття є кращим, ніж поняття «наука про адвокатуру», бо адвокатура символізує об'єднання адвокатів, а наука охоплює й питання адвокатської діяльності. Сучасній науковій термінології притаманні слова, побудовані з греко-латинських елементів, зокрема, такі нові терміни утворюються навіть для абсолютно нових понять, невідомих за античних часів. Отже, вважаємо цілком доцільним використання в юридичній науці терміна «адвокатологія» в розумінні науки про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Використання синонімічних термінів «адвокатологія» словосполучень «теорія адвокатури» або «наука про адвокатуру», однак, також є допустимим.

У сучасній науці термін «теорія» (від грецької θεωρία – розгляд, дослідження) розуміється як: 1) логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; 2) вчення про певну сукупність явищ, галузь знань, створену на підставі такого узагальнення; 3) сукупність узагальнених положень, які становлять певну науку чи розділ науки; 4) загальні засади певної науки, ремесла, а також абстраговане знання цих засад; 5) сукупність поглядів, суджень кого-небудь, з яких випливають певні правила поведінки. Отже, «теорія адвокатури» термінологічно може потенційно застосовуватися поряд з «наукою про адвокатуру» та «адвокатологією».

Крім того, в юридичній літературі також застосовується термін «адвокатське право» [190]. Проте застосування такого терміна є не досить вдалим, оскільки поняття «право» має багатofункціональне навантаження, а

тому позначення галузей правової науки таким терміном не завжди вважається коректним. Зокрема, багато процесуалістів відмовилися від застосування цього терміна щодо процесуальних галузей правової науки. Так, якщо раніше переважно використовувалося поняття «цивільне процесуальне право», то сьогодні більш поширеним є застосування терміна «цивільний процес». Крім того, через специфіку досліджуваних предметів окремі галузі науки мають і власну специфічну назву, наприклад, термін «наука про судоустрій» позначає науку про організаційну структуру судової влади в Україні. У зв'язку з цим недоцільно науку про адвокатуру називати «адвокатське право».

Важливою науковою проблемою є, на наш погляд, з'ясування сутності знань про адвокатуру, питання про те, чи є вони виключно прикладними та, нарешті, чи можна взагалі вважати адвокатологію прикладною наукою.

Значна кількість науковців визнає, що ця наука характеризується більше як прикладна [191, с. 132; 192, с. 134]. Так, на думку А. В. Рагуліна, теоретичні науки відрізняються від прикладних, насамперед, тим, що останні спрямовані на наукове забезпечення практичної діяльності. Виходячи з цього, адвокатологію потрібно віднести до прикладних юридичних наук [191, с. 132]. Такий висновок, можливо, зумовлений тим, що, як зазначає Р. Г. Мельниченко, особливістю науки, яка вивчає адвокатуру та адвокатську діяльність, є та обставина, що традиційно нею на доктринальному рівні займаються колишні чи практикуючі адвокати, які вже успішно проявили себе у цій сфері [193, с. 21], які більше, на наш погляд, й схильні вважати адвокатологію прикладною наукою. Проте з твердженням про прикладний характер адвокатології однозначно погодитися не можна.

Передовсім зауважимо, що питання про розмежування фундаментальних та прикладних наук сьогодні є умовним і досить спірним. Безперечно, варто погодитися з Р. С. Белкіним, що з розвитком інтеграції та диференціації

знання поділ наук на фундаментальні та прикладні, як на теоретичні та практичні (чи емпіричні), набуває виключно умовного значення [194, с. 172].

Досліджуючи функції юридичної науки, О. Ф. Скакун цілком обґрунтовано виокремлює такі її функції: а) онтологічну (пізнавальну); б) евристичну; в) прогностичну; г) практично-організаційну – обслуговування практики; д) методологічну; е) ідеологічну; є) політичну [195, с. 5]. Отже, обслуговування практики є лише однією з багатьох функцій сучасної юридичної науки. Виконання цієї функції в багатьох науках залежить від обсягу набутих знань, глибини проведених досліджень, спрямованості знань не лише на вирішення сьогоденних проблемних питань, але й на далеку перспективу, від наявності глибоких теоретичних досліджень, а не лише пропозицій з удосконалення декількох норм законодавства тощо.

На сучасному етапі розвитку взагалі важко уявити якусь науку, яка б на основі пізнаних закономірностей не давала б ніяких інструментів для перетворення дійсності, а містила б лише теоретичні концепції та положення (була б цілком фундаментальною) [196, с. 145]. І навпаки, майже кожна наука має як свою теоретичну частину, завданням якої є пізнання та пояснення об'єктивної дійсності, виявлення закономірностей, формування категорій та понять, так і прикладну, яка містить рекомендації з покращення того чи іншого різновиду практичної діяльності. Якщо математичні формули можуть бути абстрактними, то право не може містити абстрактних категорій, бо в такому разі воно втрачатиме сенс.

Будь-яка галузь правової науки має містити елемент прикладного значення, що дає змогу використовувати у ній надбання інших неправових наук. Коріння багатьох наук сьогодні переплітаються, при цьому, наприклад, досягнення в генній інженерії, комп'ютерних технологіях знаходять своє відображення в процесуальних галузях правової науки, зокрема, у процесі доведення. Як і історики, які можуть вивчати певні дати і пов'язані з ними

події в площині розвитку адвокатури в Україні, так і правознавці можуть спрямовувати свій погляд на ретроспективу адвокатської діяльності, проводячи цікаві історичні паралелі із сьогоденням, навчатися на промовах видатних адвокатів. Отже, навіть історія адвокатури може слугувати цікавим об'єктом для дослідження науковців та практиків з різних галузей науки.

Конструктивно сприймаючи поділ наук на теоретичну і прикладну частини, слід умовно визначати якість і цілеспрямованість певної накопиченої інформації для з'ясування її значення. У праві необхідно орієнтуватися не лише на ті частини інформації, які для багатьох науковців і практиків є очевидними, а й висловлювати нові ідеї, новели, що потребують апробації, широкого обговорення. Сьогодні загальновідомою є інформація про адвокатуру, яка закріплена у Конституції, Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та інших законодавчих актах, і така інформація має надаватися при навчанні студентів саме в такому ракурсі, як загальновідома і прикладна. Але цього замало для сучасних адвокатів, які повинні не тільки знати норми законодавства, а й вірно їх застосовувати у тих чи інших правових ситуаціях, вміти вести дискусію, швидко і точно знаходити контраргументи на несподівані аргументи процесуального супротивника, будувати тактику та стратегію своєї діяльності при здійсненні захисту, представництва у конкретній справі. Отже, в результаті такої своєрідної творчості адвокатів виникають різноманітні варіанти вирішення подібних правових ситуацій новими способами.

Так само, на наш погляд, можна сприймати й науку про адвокатуру як сукупність інформації, де вже склався базис – відповідне законодавство і загальновідомі способи його застосування, а також теоретичну складову, в якій висуваються нові гіпотези, позиції науковців тощо. Але несподівані погляди фахівців на загальновідомі положення здатні спровокувати дискусії та переосмислення на новому рівні навіть, здавалося б, простих питань. Отже, поділ науки на теоретичну та прикладну частину є доволі умовним.

У наш час Україна відрізняється від переважної більшості розвинених країн бурхливим і не завжди передбачуваним розвитком суспільних відносин, унаслідок чого досить швидко змінюється й законодавство. При цьому, на жаль, особливістю таких змін є те, що науковці не завжди вчасно оцінюють спірність і навіть помилковість їх внесення, а це призводить до недостатньо якісного оновлення практичного базису того чи іншого виду правової науки. Так, наприклад, аналізуючи реформування законодавства про адвокатуру, К. Овсій зазначає, що адвокатуру не так давно вже реформували. Здавалося б, що ще потрібно, нехай тепер система роботи налагоджується. Однак пошук за ключовим словом «адвокат» на офіційному сайті Верховної Ради України дасть зрозуміти, що в минулому році зареєстровано досить багато законопроектів, пов'язаних з бажанням знову змінити правила гри в цій сфері [197]. Відзначимо, що це думка практика, а не науковця, але і в ній відображено негативне ставлення автора до хаотичного реформування адвокатури.

У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно посилити дослідницьку складову науки про адвокатуру і зробити розвиток відповідного законодавства більш обґрунтованим і передбачуваним, щоби застерегти від несподіваних і необґрунтованих результатів роботи законотворців і непродуманих експериментів у правовій площині.

Враховуючи наведене, наука про адвокатуру (адвокатологія) є сукупністю інформації, яка стосується діяльності адвокатів та організації адвокатури, що систематизується і аналізується вченими для виявлення та вирішення проблемних питань організації адвокатської спільноти, вироблення концепцій щодо удосконалення адвокатської діяльності з надання правової допомоги громадянам та юридичним особам.

Завдання теоретичної частини адвокатології полягає в дослідженні і роз'ясненні об'єктивних процесів, які привели до виникнення адвокатури, визначенні її сутності та призначення у громадянському суспільстві,

формулюванні її понятійного апарату. Але головним напрямком досліджень слід вважати формулювання наступних раціональних кроків у розвитку адвокатури, удосконалення законодавства про адвокатську діяльність. Варто, на наш погляд, щоб теорія адвокатури визначала, передовсім, нові концепції вчених, практиків, які ще не набули широкого застосування, відмежовувала інформацію, яка має широко і критично обговорюватися, удосконалюватися перед запровадженням відповідного законодавства та практики його застосування від загального масиву інформації.

Теоретичну або дослідницьку частину адвокатології складають дослідження вчених у вигляді численних наукових статей, дисертацій [198; 199], монографій та інших робіт, в яких аналізуються ті чи інші проблеми адвокатури. До цієї частини адвокатології можна віднести й праці зарубіжних дослідників, зокрема, російських [200; 201; 202], котрі українські фахівці аналізують і доволі часто «адаптують» до українських умов як в науці, так і в практиці при підготовці законопроектів.

Інший, більш стабільний блок інформації – це нормативна частина адвокатології. Вона являє собою сукупність норм законодавства, яким оперують не тільки практики, а й учені. Для останніх нормативний блок інформації стає предметом аналізу і вироблення пропозицій щодо його оптимізації. Через необхідність постійного аналізу законодавства про адвокатуру процес розвитку адвокатології як науки набуває нескінченного характеру, позбавляє її явищ застою.

За обґрунтованим твердженням Ю. Ф. Лубшева, знання про адвокатуру несуть у собі методологічну основу вирішення певних завдань практикуючими адвокатами [189, с. 22–24]. Звідси можна було б зробити висновок про те, що прикладна частина адвокатології має своїм завданням сформулювати пропозиції з покращення адвокатської практики, пов'язаної зі здійсненням адвокатами різних функцій (захисту у кримінальних справах, представництва інтересів у різних судових процесах чи у позасудових

правовідносинах тощо), а також підвищити рівень діяльності адвокатури як корпоративного співтовариства. Проте практикуючі юристи так само збагачують теорію, як і теоретики – практику.

Здійснюючи захист або представництво у справах клієнтів, адвокати виносять на публічне обговорення найважливіші проблемні питання з життя суспільства, а вже самі факти їх звернення в інтересах клієнтів до судів свідчать про ту чи іншу проблему. При наданні правової допомоги адвокати здійснюють власну правову кваліфікацію і надають власне обґрунтування фактам порушення прав, а науковці, досліджуючи адвокатську практику, узагальнюють таку інформацію та висловлюють науково обґрунтовані пропозиції щодо способів розв'язання проблемних питань. Які гіпотези народяться в результаті інтеграції отриманих відомостей - с то теоретичні чи науково-практичні, з удосконалення практики чи поліпшення якості законодавства, наперед важко передбачити. Можливо, на противагу іншим наукам, теоретична та практична частини адвокатології не існують окремо у вигляді тих чи інших розділів науки, тут, на наш погляд, може поставати питання про загальний рівень розробленості саме теоретичної складової науки і її новизни. Звісно, ті чи інші практичні рекомендації супроводжують теоретичні напрацювання адвокатології, впливають з самої теорії адвокатури, що посилює ефективність застосування їх на практиці.

Тому адвокатологія як теорія має базуватися, як мінімум, на трьох взаємопов'язаних елементах: теоретичних концепціях, нормах законодавства та практиці їх застосування.

За будь-яких умов висловлені у науці про адвокатуру гіпотези та сформульовані концепції мають позитивно впливати на правову систему України, ставати знаряддям лише для її поліпшення. Задля цього будь-яке застосування науково обґрунтованих положень у законодавстві чи практиці повинно бути доречним і належним, оскільки адвокатологія, як і інша наука, не позбавлена непристосованих або навіть хибних для практики ідей.

Преамбула до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що цей Закон визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні. Порівнявши назву Закону та його преамбулу, можна побачити, що автори відповідного Закону вже в преамбулі намагалися розкрити зміст терміна «адвокатура» через її організацію та діяльність, хоча законотворча техніка в такому разі потребує, щоб відповідні елементи були відображені у змісті Закону. Понад те, у ст. 2 Закону адвокатура України визначена як недержавний самоврядний інститут, звідси можна кваліфікувати сприйняття законотворцями теоретичних концепцій про адвокатуру саме як інституту, чи то правозахисного, чи то інституту громадянського суспільства [203; 204]. Проте сам термін «інститут» використовується у Законі лише один раз і сутність його не розкрита, натомість далі у Законі без будь-якого зв'язку з терміном «інститут» з'являється термін «Національна асоціація адвокатів України». Тобто регламентація окремих питань організації та діяльності адвокатури як інституту у Законі фактично відсутня, а натомість є зловживання застосуванням наукової термінології.

Наведені спостереження за непослідовністю застосування термінології в Законі не можна розцінювати як глибокий теоретичний висновок, оскільки такий недолік усувається шляхом внесення звичайних змін до його змісту. Водночас без глибокого саме теоретичного аналізу ми не здатні створити конкретний, послідовний понятійний апарат і комплексно усунути недоліки Закону.

Узагальнюючи наведене, вважаємо, що не можна говорити лише про прикладну спрямованість адвокатології як науки. Адвокатологія як наука виконує як теоретичну, пізнавально-евристичну функцію, так і прикладну, спрямовану на сприяння удосконаленню діяльності органів адвокатського самоврядування, підвищення професійного рівня адвокатів тощо. Але такий доволі умовний підхід може бути конкретизований об'єктивними і

суб'єктивними факторами. Так, теоретична частина адвокатології повинна мати стратегічні та тактичні складові, орієнтовані на визначення майбутніх пріоритетних напрямків розвитку адвокатури, а також на вирішення тих завдань, які стоять перед наукою сьогодні.

Апріорі можна стверджувати, що далекоглядна стратегія потрібна для передбачуваного розвитку певної галузі правової науки і відповідності її не тільки інтересам певної групи фахівців, а й інтересам суспільства. Такий напрямок досліджень науки вже визначають через поняття філософії, яке вживається все частіше, і позначають її щодо правових наук як філософію права [205, с. 41–43; 206].

На наш погляд, доцільним є запровадження поняття філософії й щодо адвокатології та адвокатури. Філософія адвокатології, як уявляється, має пропонувати варіанти розв'язання складних, морально-етичних та інших конфліктів за участі адвокатів, включаючи конфлікт інтересів.

Вважаємо, що стратегічні напрямки діяльності адвокатів та адвокатури слід досліджувати саме в світлі філософії адвокатології, а тактичні заходи потребують швидкого обговорення і вироблення конструктивних рішень у теорії адвокатології.

Доволі часто правова наука зводиться до удосконалення окремих норм законодавства або його тлумачення після впровадження нових норм. Сьогодні, коли відбувається кардинальне реформування державного устрою, важко знайти наперед визначені вченими шляхи удосконалення адвокатури, якими слід йти законотворцям, щоб поліпшити стан судочинства в Україні, якість захисту прав громадян. Через це важко передбачити всі позитивні та негативні наслідки впровадження монополії адвокатів на представництво осіб у судах, яка втілюється у життя без врахування реального стану сфери надання правової допомоги, у тому числі безоплатної, існуючих проблем порушення гарантій адвокатської діяльності та незалежності адвокатури.

Будь-яка галузь правової науки має умовну і відносну самостійність щодо інших галузей, оскільки відокремленою не можна розглянути жодну з них. Це пояснюється тим, що всі правові механізми в державі мають діяти злагоджено, об'єднуватися спільною метою. Де, як не у філософії адвокатології, мають встановлюватися певні орієнтири в діяльності адвокатів, які доволі часто не бачать іншої мети, крім власного гонорару? Наприклад, діяльність адвокатів можна розглядати з позиції надання правової допомоги конкретному клієнту, але зусилля всіх адвокатів, як і представників інших юридичних професій, можна звести до проголошених у ст. 1 Конституції цілей – зробити Україну правовою державою. Зазначене досягається в кожній конкретній справі, в якій адвокати відстоюють права та законні інтереси громадян та юридичних осіб.

Чи можна назвати філософією адвокатології гіпотезу вченого, який пропонує адвокатам не тільки усувати помилки судових рішень, а й фактично передбачати та попереджати їх [207, с. 10]? Тут, на наш погляд, слід брати до уваги реальні гіпотези Ю. М. Руденка, який лише загальною, а не по суті, говорить про необхідність кроків щодо «випередження» судових помилок. Це свідчить про відсутність сьогодні реальної теорії запобігання судовим помилкам, але окреслює таку мету. Незважаючи на неймовірність такої гіпотези, вона, вважаємо, може збагатити філософію адвокатології певною ціллю у діяльності адвокатів. Якщо проаналізувати роботу О. М. Кузнеця «Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі» і викристалізовану ним теорію системних зловживань правом [208], то можна ще на ранніх стадіях суддівських зловживань застосовувати процесуальні заходи з метою відсторонення судді, який вчиняє такі зловживання, не очікуючи від нього «помилки» у рішенні суду, та передати справу на розгляд неупередженого судді.

Отже, з точки зору філософії адвокатології можна ставити перед її теорією певні завдання щодо досягнення певної мети і удосконалення не

тільки практики, а й відповідного законодавства. Саме так, на нашу думку, можна визначити стратегічні і тактичні завдання в розвитку адвокатології. Проте залишаються ще відкритими питання щодо об'єкта та предмета адвокатології, методів систематизації інформації тощо.

1.3.2. Об'єкт і предмет адвокатології

Характерною для сучасної правової науки України є складність систематизації певної інформації. Якщо спробувати якнайширше визначити об'єкт адвокатології і зробити це на основі тих знань, які вимагаються від сучасних адвокатів, то можна дійти висновку про неосяжність об'єкта адвокатології, з чим навряд чи погодяться інші вчені.

Як і будь-яка інша наука, адвокатологія пройшла у своєму розвитку етапи накопичення інформації, її узагальнення і аналізу та виявлення закономірностей. І сьогодні вона продовжує свій розвиток завдяки працям таких вчених, як М. Р. Аракелян, В. Г. Гончаренко, Т. В. Варфоломеєва, Т. Б. Вільчик, Я. П. Зейкан, М. А. Погорецький, О. Д. Святоцький, О. В. Синєокий, Д. П. Фіолевський, С. Я. Фурса, О. Г. Яновська та ін. У 1996 році для підготовки кадрів адвокатури, підвищення кваліфікації адвокатів та розробки наукових проблем адвокатської діяльності в Україні був створений вищий навчальний заклад – Інститут адвокатури (нині – Академія адвокатури України) [209]. У межах Національного університету «Одеська юридична академія» з жовтня 2005 року функціонує факультет адвокатури, створений шляхом реорганізації Інституту адвокатури Одеської національної юридичної академії [210]. У провідних вищих навчальних закладах України створені наукові школи адвокатури; так, крім названих уже Академії адвокатури України та Національного університету «Одеська юридична академія», така школа функціонує на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013 року в межах

НААУ було створено Науково-методичний центр досліджень адвокатури і права та Науково-консультативну раду. В Україні виходять численні спеціалізовані видання, присвячені проблемам адвокатури, зокрема, журнали «Адвокат», «Вісник Академії адвокатури України», «Часопис Академії адвокатури України», «Український адвокат», «Вісник Національної асоціації адвокатів України».

Проаналізуємо об'єкт і предмет адвокатології у світлі наукової думки. Так, Ю. Ф. Лубшев зазначає, що предметом науки про адвокатуру є, насамперед, сама адвокатура, як явище соціального життя, узаконене державою, яке у зв'язку з цим приймає обов'язкові правові норми та приписи [189, с. 23–24]. На думку А. В. Рагуліна, до предмета адвокатології належить: вивчення історії розвитку адвокатури; аналіз механізмів функціонування адвокатури; розгляд питань консультаційної діяльності адвоката; пізнання різних аспектів представницької діяльності адвоката; вивчення діяльності адвоката в різних юрисдикційних провадженнях [191, с. 133]. Подібні міркування висловлює багато інших науковців [211–214].

Об'єктом є те, на що спрямована пізнавальна діяльність ученого, що є для нього непізнаним та передбачає з його боку певні зусилля та творчу активність для виявлення сутнісних сторін, різних властивостей та ознак реальних речей. Предметом же є стійка сукупність взаємопов'язаних між собою характеристик об'єкта, все те, що викристалізовується з його численних зв'язків та перетворюється в результат дослідження, тобто в нове знання [215, с. 48]. Трансформуючи це висловлювання, об'єкт дослідження адвокатології – все те, на що звертають увагу вчені, а предмет – це все, що досліджено і дало результат.

З такою думкою важко погодитися з двох причин. По-перше, така концепція звужує об'єкт і предмет дослідження до суб'єктивного сприйняття меж науки. По-друге, у праві важко знайти стійку сукупність

взаємопов'язаних між собою характеристик об'єкта, коли йдеться про реальне дослідження, бо навіть у законодавстві існують помилки, не кажучи вже про дисертаційні роботи, результат яких не завжди є передбачуваним. Отже, зауваження до цієї гіпотези можуть бути значно розширені, але головне полягає в тому, що автор розглядає об'єкт і предмет як взаємопов'язані категорії, і об'єкт визначений як такий, що поглинає предмет. Звідси можна зробити висновок, що в певному об'єкті може бути кілька предметів, і ця позиція підтверджується численними дослідженнями одних і тих самих питань з різних аспектів.

О. Ф. Скакун зазначає, що об'єктом науки є держава і право, а предметом – об'єктивні властивості держави і права в їх понятійно-юридичному розумінні та вираженні, загальні та окремі закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права в їх структурній багатоманітності [195, с. 5]. І це визначення не дає змоги однозначного сприйняття об'єкта науки хоча б тому, що говорячи про державу, ми сприймаємо її не тільки через певну територію, населення, а й правову систему, отже, і відповідне право. Проте тут слід враховувати й міжнародне та іноземне право, оскільки це диктується міжнародними та міждержавними відносинами.

Дійсно, адвокатологія як галузь правової науки повинна мати та має свої об'єкт і предмет. Слід погодитися з тим, що адвокатологія має об'єктом усю інформацію про адвокатуру, специфічну діяльність адвокатів, порівняльні аспекти з діяльністю адвокатів в інших країнах, інших фахівців і все те, що так чи інакше стосується інтересів і діяльності адвокатів (наприклад, питання гендерних відносин в адвокатурі) [216].

На нашу думку, об'єктом науки про адвокатуру є суспільні відносини, які виникають при наданні адвокатами правничої допомоги, реалізації гарантій адвокатської діяльності, здійсненні адвокатами права на

самоврядування, діяльності громадських об'єднань адвокатів, участі адвокатури у формуванні ВРП, ВККСУ, КДКП.

Щодо предмета адвокатології, то складність його окреслення, на наш погляд, полягає в тому, що не існує стабільних знань та інформації в юриспруденції, які б не підлягали конструктивному науковому аналізу. Так, навіть нещодавно захищені дисертації критично оцінюються іншими вченими, не кажучи вже про перегляд здобутків давніх попередників. Як не можна зупинити думку, так і наукові дослідження по певних напрямках не можуть бути зупинені. Тому формування предмета дослідження в адвокатології доволі часто залежить від суб'єктивних факторів. Зокрема, необхідно погодитися з С. Я. Фурсою, що предмет науки про адвокатуру не можна відокремити від вивчення особливостей правової культури (етики) адвокатів та їх правосвідомості [92, с. 14]. Самі ж правила адвокатської етики повинні вивчатися та розглядатися адвокатологією як орієнтир при збалансуванні, практичному узгодженні адвокатами своїх багатоманітних та іноді суперечливих професійних прав та обов'язків, а також при їх реалізації.

Предмет адвокатології як науки має бути пов'язаний із закономірностями діяльності адвокатів, їх професійними інтересами, організаційною структурою адвокатури, гарантіями діяльності адвокатів та іншими аспектами, що дозволяє констатувати її самостійність як галузі наукового знання. Проте реальні пошуки сучасних науковців певною мірою здійснюються хаотично, що продемонстрував раніше наведений приклад про перелік захищених дисертацій, оскільки дотепер не існує ані державного замовлення на тематику дисертаційних робіт, ані відповідних пропозицій з боку НААУ.

Для формування предмета дослідження адвокатології, на наш погляд, потрібно визначити завдання, які стоять перед адвокатурою та кожним адвокатом і зумовлюються тим місцем, яке має займати адвокатура в суспільних відносинах і державному устрої.

Щодо цього Т. Б. Вільчик зазначає, що інститут адвокатури України повинен стати однією з провідних структур правової системи, здатною ефективно контролювати дотримання органами державної влади прав і законних інтересів людини завдяки здійсненню суспільно значущих публічних функцій, в основу визначення яких покладаються базові принципи-гарантії Конституції, відповідні принципам і цілі організації адвокатури як правозахисного інституту (ст. 1, ч. 2 ст. 3, ст. 21, ч. 1 ст. 55, ст. 29, ст. 59, ч. 2 ст. 63 і ст. 129 Конституції України), зокрема: захисту суспільства в особі кожного його члена; професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; законотворчої ініціативи [124, с. 30–31]. З аналізу «серцевини» цієї тези випливає, що перспективна роль адвокатури полягатиме в ефективному контролі за дотриманням органами державної влади прав і законних інтересів людини, а ще чіткіше – у запобіганні свавіллю і усуненні бездіяльності державної влади. Така гіперболізована роль адвокатури викликає інтерес і потребує відповідного сприйняття і розкриття, оскільки тут адвокатура фактично протиставляється всій державній владі.

Загальновідомо, що державна влада має спиратися на народ для того, щоб набути легітимності. Тому для отримання реальної влади і здійснення контролю за державною владою адвокатура так само має спиратися на народ. Проте наступна теза Т. Б. Вільчик заперечує таку можливість: «Через правову природу адвокатури і специфічні ознаки, яким має відповідати громадянське суспільство, адвокатура не може бути віднесена до його інститутів. Вона здатна стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства, тому діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, а й від самого громадянського суспільства» [124, с. 32]. Така теза породжує питання, як саме і в якому просторі інститут адвокатури може існувати, не будучи ні органом держави, ні інститутом громадянського суспільства?

В іншому висновку Т. Б. Вільчик звертає увагу на те, що «...органи державної влади та адвокатури повинні взаємодіяти на основі партнерства та об'єднання зусиль в умовах побудови правової держави і формування громадянського суспільства в Україні, що передбачає відсутність підпорядкованості один одному, наявність кореспондуючих прав і обов'язків, взаємної відповідальності за порушення умов партнерства» [124, с. 32]. Складно визначити об'єктивні умови «партнерства та об'єднання зусиль» між тим, кого контролюють, і тим, хто контролює.

Щодо «здійснення суспільно значущих публічних функцій» адвокатури, то не можна однозначно погодитися із «здійсненням адвокатурою професійно-правового контролю», коли йдеться про «адвокатську експертизу проектів законів, що стосуються діяльності адвокатури». По-перше, на нашу думку, це має стосуватися всіх законопроектів, а не лише тих, що регламентують діяльність адвокатури. По-друге, вважаємо, що експертизу законопроектів мають здійснювати неупереджені фахівці – вчені, з урахуванням позиції всіх практикуючих юристів, а не тільки адвокатів.

Ще складнішою уявляється задача зі збору адвокатами інформації про порушення прав і свобод людини, розробки пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення і захисту прав людини і донесення їх через органи адвокатського самоврядування (НААУ) – до Президента України, а також Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [124, с. 32]. Очевидно, що реалізація такого завдання має активізувати діяльність Науково-консультативної ради НААУ, яка покликана визначати пріоритетні напрями наукових досліджень у галузі адвокатури і адвокатської діяльності, сприяти підвищенню кваліфікації адвокатів України, здійснювати підготовку пропозицій щодо удосконалення адвокатської діяльності. Створення такого органу є цілком обґрунтованим, адже при Міністерстві юстиції України створено Громадську раду та Координаційну раду молодих юристів [217], а

при Верховному Суді України відповідно – Науково-консультативну раду [218] тощо.

Важливу складову предмета адвокатології повинні складати гарантії адвокатської діяльності. Як наголошує віце-президент НААУ В. Гвоздій, гарантії професійної діяльності, вони записані в законі, вони є, але вони лише декларативні, немає в законодавстві механізму їх фактичної реалізації [219]. Тому доцільним є включення до предмета дослідження адвокатології механізмів фактичної реалізації цих гарантій, одним з яких в науці, наприклад, є право адвоката на носіння вогнепальної зброї [220].

При формуванні стереотипної моделі майбутнього адвокатури слід брати до уваги функціональні і організаційні ознаки, а також індивідуальний характер роботи конкретного адвоката і праці адвокатів в об'єднанні тощо, виявляти як спільні інтереси, так і індивідуальні, враховувати сучасні тенденції в адвокатурі і досліджувати перспективи їх подальшого розвитку.

Серед завдань адвокатури акцентувати слід не лише на становленні інституту адвокатури України як однієї з провідних структур правової системи, а й на посиленні ролі адвоката в громадянському суспільстві. Таке функціональне спрямування має кардинально відрізнятись від діяльності правоохоронних органів та правозахисних структур. Охорона і захист інтересів громадян та юридичних осіб здійснюється адвокатами не тільки у відносинах з державними установами, а й у випадках, коли правопорушниками є самі громадяни або юридичні особи. Адвокати здатні також допомогти громадянам запобігати виникненню конфліктів, і в багатьох країнах світу такий досвід існує – досить часто громадяни укладають договори з адвокатами, які на ранніх стадіях виникнення спорів пропонують позасудові законні способи їх вирішення. Як наслідок, досягається компроміс, а не «роздмухується» конфлікт задля наступного витратного судового процесу. У цьому контексті актуалізується й роль адвокатів як медіаторів, на що звертають увагу в юридичній науці [69].

Проте впровадження нових видів адвокатської діяльності має відбуватися на базі науково обґрунтованих концепцій, які пройшли широке обговорення у професійному середовищі. Має бути налагоджений зв'язок між НААУ та провідними установами у сфері дослідження проблем адвокатури, провідними вченими в цій галузі. Зокрема, слід узгодити теми дисертаційних досліджень, планів науково-дослідних робіт, навчальних планів з підготовки студентів за спеціалізацією «Адвокатура».

До завдань адвокатської спільноти мають входити й розробка та удосконалення способів і засобів адвокатської діяльності, їх узагальнення, обговорення та впровадження у практичну діяльність. При цьому характерною відмінністю адвокатської діяльності порівняно з іншими видами юридичної професії є те, що часто адвокати мають протистояти адвокатам, передовсім, при розгляді справ клієнтів у судах, їх професійний досвід збагачується в конкуренції з колегами.

Перспективним напрямком наукових досліджень може стати порівняльний аналіз досвіду здійснення адвокатської діяльності та організації адвокатури інших країн. Так, висловлено пропозиції щодо конкретних механізмів зближення адвокатури і судової влади: визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великої Британії); можливість набуття статусу адвоката суддями у відставці за спрощеною процедурою; взаємне навчання суддів та адвокатів (за прикладом Німеччини) [124, с. 33]. Але при запозиченні іноземного досвіду не варто очікувати виключно позитивних наслідків, адже слід брати до уваги сучасний стан українського судочинства.

Реформувати адвокатуру неможливо без позначення тих орієнтирів, яких ми бажаємо досягти в результаті перебудови. При перебудові дуже легко істотно пошкодити фундамент або зробити ще кардинальніше – його знести, але разом з цим є загроза втратити і весь об'єкт. Саме тому умови реформування організаційної структури адвокатури мають пройти етапи

узагальнення вже здобутого досвіду, збору пропозицій, їх широкого публічного обговорення із залученням науковців, і лише після цього можна переходити до наступного етапу – упровадження гіпотез у життя.

Отже, на наш погляд, слід виділити два блоки (предмети) адвокатології: організаційну структуру адвокатури та адвокатську діяльність, які, своєю чергою, мають диференціюватися на складові і включати власні елементи. На цьому етапі дослідження предмета адвокатології можна було б спробувати перейти до загальноновизнаної моделі розкладання наукової правової інформації на складові, основою якої може бути галузь права, інститут та норма. Проте вважаємо, що стосовно адвокатології такий підхід сьогодні не є прийнятним через відсутність достатньо розроблених критеріїв розмежування та відповідної термінології.

Кожне наукове дослідження з питань адвокатури, в якій би галузі правової науки воно не проводилося, має свій власний предмет, який, однак, не можна ототожнювати із загальним предметом адвокатології. Адвокатура одночасно вміщує організаційну структуру та специфічні елементи процесуальної діяльності адвокатів, які досліджуються предметами таких правових наук, як цивільний, кримінальний та інші процеси. Крім того, при наданні адвокатами безоплатної правової допомоги з'являються елементи особливого адміністрування, зокрема, фінансування. Саме тому доцільно розмежовувати предмети цих наук від предмету науки про адвокатуру. Отже, як уявляється, з накопиченням відповідної наукової інформації таке розмежування може бути здійснене у майбутньому.

Нині ж можна твердити, що історія розвитку адвокатської діяльності, її зміст, умови та порядок набуття правового статусу адвоката, професійні права та обов'язки адвоката, адвокатська етика, дисциплінарна відповідальність адвоката, використання й адаптація в адвокатській діяльності досягнень суміжних галузей наукового знання та інші питання входять до предмета адвокатології. У межах адвокатології потребують

аналізу як закономірності способів і засобів адвокатської діяльності, їх формування, створення чи удосконалення, так і формування та використання методик захисту та представництва по окремих категоріях справ. Але й цим предмет адвокатології не вичерпується, оскільки інший великий пласт інформації, яку необхідно досліджувати, стосується закономірностей організації адвокатської спільноти, формування системи адвокатського самоврядування, корпоративних відносин в адвокатській спільноті, шляхів поліпшення взаємовідносин в адвокатському середовищі тощо. Особливо важливими слід вважати і обов'язково досліджувати в адвокатології й питання взаємовідносин адвокатів та адвокатури з державними структурами, клієнтами тощо.

Усе вищенаведене свідчить про істотну специфіку адвокатології, її об'єкта та предмета. Крім того, великий обсяг інформації, зібраний дослідниками проблем адвокатури, доводить, що адвокатологія вже сформувалася як галузь правової науки. У цієї науки є кадровий потенціал науковців, у суспільстві і серед професіоналів існує попит на відповідні розробки, а наукові заклади готують магістрів зі спеціальності «Адвокатура». Адвокати, як і інші фахівці в галузі права, в умовах реформування судочинства, підвищення вимог до них з боку суспільства, конкурентної боротьби між самими адвокатами мають поліпшувати якість своєї роботи, а це сприяє зростанню суспільного попиту на дослідження у сфері адвокатології.

1.3.3. Методи та система адвокатології

Визначені вище великі обсяги інформації щодо організації адвокатури та адвокатської діяльності є відносно самостійними предметами досліджень й такими, що зумовлюють необхідність використання відповідних методів їх дослідження.

Наука про адвокатуру використовує різноманітні методи для дослідження тих чи інших предметів та, як і інші науки, має свою спеціальну методологію. Як зазначає С. Я. Фурса, методологія адвокатури – це сукупність певних принципів, логічних прийомів, спеціальних методів пізнання окремих матеріальних і процесуальних явищ адвокатури, зумовлених її філософським та соціальним змістом [92, с. 16]. Загалом з таким визначенням можна погодитися, але вважаємо за доцільне зробити низку зауваг щодо методів адвокатології.

Методологія науки про адвокатуру не може не охоплювати загальнонаукові та загальноправові методи, оскільки є частиною відповідних методологій. Тому необхідно погодитися з думкою, що основу методології, яка застосовується в науці про адвокатуру, як і в інших юридичних науках, складає системний підхід, який зумовлює необхідність застосування загальнонаукових та приватно-наукових методів пізнання [191, с. 134].

Передовсім наука про адвокатуру використовує такі загально-філософські методи пізнання, як діалектичний аналіз та синтез, метод аналогії, дедукції та індукції, історичний та логічний методи, емпіричний тощо [191, с. 134; 92, с. 16].

Досить важливе значення, на наш погляд, при вивченні адвокатури мають такі загальнонаукові методи, як метод функціонального аналізу та метод системного аналізу, які дають змогу повною мірою дослідити функціональні та організаційні основи адвокатури.

На необхідності застосування при вивченні адвокатури методу абстрактного функціонального аналізу цілком правильно наголошує С. Я. Фурса. Вона зазначає, що використання цього методу дасть можливість проаналізувати суспільну функцію, виконання якої покладено державою на адвокатуру, щодо сприяння в захисті прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб [92, с. 16].

І дійсно, метод функціонального аналізу полягає у дослідженні того чи іншого об'єкта як комплексу функцій, які він виконує [221, с. 199]. Тобто метод функціонального аналізу дає можливість дослідити адвокатуру не окремо від суспільства та держави, від діяльності фізичних чи юридичних осіб, а у поєднанні з ними, дослідити її як елемент суспільства, її призначення, функції, роль і завдання у такому суспільстві. Особливо важливим застосування такого методу є при дослідженні функціональних основ адвокатури.

Вважаємо, що для адвокатології метод функціонального аналізу має бути основним, оскільки він унеможливорює здійснення абстрактних наукових досліджень, коли досягнення адвокатури або окремого адвоката розглядається як самоціль, а не як засоби охорони і захисту прав громадян та юридичних осіб. Сьогодні, на жаль, поряд з політичним популізмом доволі часто використовується й популізм адвокатів, коли останні в засобах масової інформації чи на телебаченні з'являються частіше, ніж в судах, беруть участь у різних телевізійних програмах як висококваліфіковані фахівці за відсутності для того підстав і лише з метою підвищення у такий спосіб професійного авторитету.

Водночас загальнонауковий метод системного аналізу дає змогу краще дослідити організаційні основи адвокатури.

У філософській науці зазначається, що системний аналіз дає можливість здійснити опис окремо взятого об'єкта в стані відсутності зовнішнього впливу на нього чи внутрішнього супротиву, тобто в стані спокою [222, с. 6]. Він дає змогу дослідити цілісність об'єкта, визначити його внутрішні зв'язки, виявити елементи об'єкта як системи. При його застосуванні проблема, що виникає, повинна бути розглянута як щось ціле, як система у взаємозв'язках усіх її компонентів [223, с. 497]. Отже, застосування системного аналізу як методу дослідження у теорії адвокатури дає можливість проаналізувати структуру адвокатури як правового інституту, визначити існуючі зв'язки в

адвокатури, дослідити відносини, що виникають у сфері адвокатського самоврядування, його організаційні форми, форми здійснення адвокатської діяльності тощо.

Серед загальнонаукових методів для дослідження проблем адвокатури важливе значення має й метод діяльнісного підходу. Використання цього методу означає уявлення того чи іншого явища, що вивчається, як діяльності та дослідження елементів діяльності, її структури. Такий метод не отримав широкого використання в наукових дослідженнях, зокрема, і в працях з юриспруденції, хоча його доцільно використовувати як в юридичній науці загалом, так і в процесуальних дослідженнях зокрема [224, с. 38–41].

На наш погляд, використання методу діяльнісного підходу в науці про адвокатуру буде досить ефективним. На жаль, сьогодні, за справедливим твердженням С. Я. Фурси, наука про адвокатуру в Україні існує більше на рівні аналізу відповідного законодавства, яке становить зміст пізнання і мету цієї галузі знань [92, с. 15]. Проте необхідно більше уваги приділяти саме дослідженням діяльності адвоката та адвокатури, а основою досліджень має бути використання методу діяльнісного підходу. Надзвичайно важливою складовою предмета досліджень є безпосередня участь адвоката в різних юрисдикційних процесах.

Поряд з використанням загальнонаукових методів пізнання свого предмета, наука про адвокатуру використовує також і приватноправові методи, причому як юридичних, так і інших наук, зокрема, конкретно-соціологічний метод, методи спостереження, анкетування, експерименту, інтерв'ювання, статистичний метод, методи експертних оцінок, вивчення документів, історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий методи, теоретичного моделювання тощо [191, с. 134; 92, с. 16]. Останній з наведених, наприклад, був основою дослідження адвокатури, проведеного І.М. Переверзою [225].

До спеціальних методів дослідження в теорії адвокатури можна віднести метод узагальнення та аналізу адвокатської практики. Незважаючи на те, що загалом цей метод застосовується і в інших юридичних науках, жодна з них не розглядає узагальнення та аналіз адвокатської практики як власний метод, а адвокатська практика якщо й вивчається (наприклад, в науці кримінального процесу), то більше для вирішення власних завдань, що стоять перед тією чи іншою сферою юридичної науки.

Теорія адвокатури нині вже оперує поняттями адвокатської практики [226; 227, с. 22], адвокатської тактики та стратегії [228], адвокатської технології [227, с. 22], вивчає можливості використання у ній різних способів, засобів та прийомів для досягнення адвокатом цілей правової допомоги [227, с. 22]. Тобто вивчення адвокатської практики дає змогу науці про адвокатуру встановити ефективність методик при здійсненні тих чи інших видів адвокатської діяльності, виявляти існуючі закономірності у процесі діяльності адвокатів. Урешті-решт, узагальнення адвокатської практики є та має бути підставою для виявлення та обґрунтування теорією адвокатури фактів порушень фундаментальних прав адвокатів, які вчиняються правоохоронними органами і навіть судами, внесення пропозицій щодо покращення не лише адвокатської, а й юридичної практики, загалом, удосконалення чинного законодавства.

Отже, можна констатувати, що методологія адвокатології, з одного боку, подібна до методології інших галузей правової науки, спирається на певні загальні наукові завдання, а, з іншого, має свої особливості, що зумовлюється характерними ознаками адвокатури як досліджуваного джерела інформації.

Методологія адвокатології залежить також і від уподобань конкретного дослідника. Кожен науковець вправі обирати будь-які методи дослідження і лише здобуток того чи іншого автора доводить правильність або помилковість обраних методів і здобутих результатів. Для правильного вирішення тієї чи іншої ситуації, аналізу певного інформаційного блоку

потрібно використовувати не один метод, а декілька, що дасть змогу не лише знайти відповідь або дійти певного висновку, а й всебічно перевірити власну гіпотезу.

Адвокатологія як наука має й свою систему. Так, під системою науки про адвокатуру розуміється поділ науки на розділи, галузі та підгалузі, які відображають взаємопогодження та єдність підрозділів, що складають її зміст, оптимальне їх розміщення. Система науки – це зовнішній прояв її змісту [229, с. 139].

На думку А. В. Рагуліна, наука про адвокатуру складається з двох частин – Загальної та Особливої. Аналіз сучасної наукової та навчальної літератури дає змогу визначити примірну конструкцію частин та розділів адвокатології та відповідної навчальної дисципліни. Загальну частину складають теми: I. Поняття, предмет, методи та система адвокатології; II. Історія розвитку адвокатології. III. Устрій та механізм функціонування адвокатури; IV. Правовий статус адвоката. Особлива частина складається з таких тем: I. Консультаційна діяльність адвоката; II. Представницька діяльність адвоката; III. Участь адвоката в конституційному судочинстві; IV. Участь адвоката в цивільному судочинстві; V. Участь адвоката в арбітражному процесі; VI. Участь адвоката у виконавчому провадженні; VII. Участь адвоката в податкових правовідносинах; VIII. Участь адвоката у провадженні у справах про адміністративні правопорушення; IX. Участь адвоката в кримінальному судочинстві [191, с. 134].

Однак вважаємо за необхідне звернути увагу також на певне дублювання тем Особливої частини, запропонованих А. В. Рагуліним. Так, при виокремленні самостійних тем «I. Консультаційна діяльність адвоката» та «II. Представницька діяльність адвоката» в Особливій частині адвокатології, які відповідають здійсненню певних підфункцій при виконанні адвокатурою функції з надання правової допомоги, необхідно враховувати, що питання консультаційної та представницької діяльності

досліджуватимуться й при вивченні питань участі адвоката в окремих видах правовідносин чи в окремих видах судочинства. При цьому не виокремлена така самостійна підфункція адвокатури, як здійснення захисту у кримінальному судочинстві, котра є однією з підфункцій адвокатури поряд з консультуванням і представництвом.

Поділяє думку щодо двох частин (загальної та особливої) навчальної дисципліни про адвокатуру Ю. Ф. Лубшев [189, с. 55–65].

Загалом, на наш погляд, можна погодитися з необхідністю виокремлення в системі адвокатології загальної та особливої її частин, а також з наведеним змістом цих частин. Дійсно, в науці про адвокатуру та відповідній навчальній дисципліні є питання, які мають загальний характер, стосуються загалом усіх наукових положень про адвокатуру. Такі питання повинні досліджуватися в загальній частині адвокатології. Усі інші питання, пов'язані з участю адвоката в тих чи інших юридичних процесах чи правовідносинах, не мають загального характеру, є специфічними, а тому утворюють особливу частину науки про адвокатуру.

При цьому вважаємо, що поряд з загальною та особливою частинами науки про адвокатуру та відповідної навчальної дисципліни можна було б виокремити і частину, в якій би досліджувалася адвокатура зарубіжних країн та порівняльно-правові аспекти адвокатури України та інших країн. Як цілком обґрунтовано вказує В. В. Дудченко, порівняльне правознавство як метод володіє більш широким спектром типових рішень, ніж національно обмежена правова наука [230, с. 21]. Для збагачення функціональних та організаційних основ адвокатури України таке вивчення адвокатури зарубіжних країн та порівняльно-правових аспектів буде надзвичайно актуальним та корисним.

На нашу думку, вартий уваги поділ адвокатології на дві частини й за іншим критерієм. Так, перша частина адвокатології визначає організацію адвокатури, друга – адвокатську діяльність. Такий поділ адвокатології

відображений у назві підручників «Адвокатура України. Книга 1. Організація адвокатури» та «Адвокатура України. Книга 2. Адвокатська діяльність» [92, с. 14–18]. Цілком зрозуміло, що такий поділ інформації на певні напрямки є умовним і визначається необхідністю її систематизації. Водночас визнання такого поділу адвокатології значною кількістю науковців-адвокатологів України надає йому ознак об'єктивності, хоча б на сучасному етапі розвитку вітчизняної адвокатології.

Вважаємо, що адвокатологія має розвиватися з урахуванням досягнень інших країн у галузі захисту прав людини і основоположних свобод. Коли ж ми беремо за основу адвокатуру як певне самоврядне об'єднання адвокатів, то не можемо заперечувати, що змістом діяльності окремого адвоката є охорона і захист прав клієнтів. Тому метод порівняльного аналізу може використовуватися не тільки для дослідження історичних аспектів діяльності адвокатів або порівняння цієї діяльності у різних країнах, а й для аналізу гіпотез інших вчених, усунення суперечностей у цих гіпотезах.

Безперечно, сьогодні існує гостра проблема належного адміністрування системи безоплатної правової допомоги. Як уже зазначалося, одним з складних питань адвокатської діяльності є розподіл доручень між адвокатами. Оприлюднення на веб-сайті Одеського обласного центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги інформації про стан видачі доручень та оплати послуг адвокатів станом на 23.03.2015 р., свідчить про перевантаженість одних (до 64 справ одночасно у провадженні) та незначну активність інших (1-2 справи у провадженні). Надмірне навантаження адвоката призводить до подання його підзахисними скарг до дисциплінарної палати у зв'язку із порушенням адвокатом принципу уникнення конфлікту інтересів, коли адвокат одночасно захищає кількох підзахисних при конфлікті їх правових позицій. Крім того, окремі ухвали судів звертають увагу органів адвокатського самоврядування на невиконання або неналежне виконання адвокатами своїх професійних обов'язків у

кримінальних справах. При розгляді дисциплінарних справ адвокати, які надають безоплатну правову допомогу, пояснюють, що саме велике навантаження не дало змоги їм своєчасно прибути у судове засідання або виконати свої обов'язки належно. Одним з шляхів вирішення цієї проблеми є поступове впровадження системи автоматизованого розподілу доручень, яка би дозволила рівномірно розподіляти навантаження між адвокатами [231, с. 427–428].

Т.Б. Вільчик, з одного боку, пропонує «вдосконалювати механізми забезпечення незалежності адвокатів» [124, с. 10], а, з іншого – зазначає, що адміністрування системою безоплатної правової допомоги повинно здійснюватися органами адвокатського самоврядування, оскільки саме такий стан справ відповідає конституційному призначенню інституту адвокатури – надання правової допомоги кожному, хто її потребує, у тому числі й безоплатної правової допомоги [124, с. 32].

Фактично у пропозиції щодо надання органам адвокатського самоврядування повноважень щодо адміністрування системою безоплатної правової допомоги йдеться про передачу розпорядження бюджетними коштами адвокатському самоврядуванню. З такою думкою складно погодитися, оскільки за таких умов поставатиме питання про бюджетне фінансування адвокатури, що суперечитиме незалежності адвокатури. Це питання, на наш погляд, для його належного розв'язання має бути проаналізоване всебічно. Повинні бути розроблені механізми фінансування безоплатної правової допомоги так, щоб громадяни мали доступ до якісних безоплатних адвокатських послуг дійсно незалежного та кваліфікованого адвоката. Незважаючи на те, що ми погоджуємося з пропозицією щодо спеціалізації адвокатів на тих чи інших правовідносинах [124, с. 10], вважаємо, що вона так само потребує ґрунтовного аналізу з урахуванням різних аспектів діяльності адвоката, об'єднання адвокатів, зокрема, щодо можливості призначення конкретного адвоката захисником по кримінальній

справі в порядку надання ним безоплатної правової допомоги, якщо адвокат спеціалізується на цивільних або господарських справах.

Узагальнюючи проблеми в наданні правової допомоги до рівня постановки завдань адвокатології, слід визнати, що правовідносини адвокатів з їх клієнтами, ускладнення при наданні безоплатної правової допомоги, а також оскарження дій або бездіяльності адвоката утворюють один із найважливіших і малодосліджених предметів адвокатології.

Підтримуємо концепцію С. Я. Фурси, яка визначила в нотаріальних правовідносинах два елементи: процесуальні, котрі характеризують зв'язок нотаріуса або іншої особи, що вчиняє нотаріальні дії, з клієнтом, та адміністративні, властиві відносинам нотаріуса з органами державної влади, які вправі перевіряти правильність сплати податків і деякі інші аспекти діяльності [232, с. 25; 233, с. 135]. Ця концепція отримала розвиток у багатьох дослідженнях проблем нотаріальних правовідносин і, на наш погляд, може бути основою для вивчення й відносин, що виникають у сфері адвокатури.

Проте перед адвокатологією постає значно складніше завдання, оскільки необхідним є дослідження майже не врегульованих законодавством відносин «адвокат–клієнт». Специфіка таких відносин малодосліджена і законодавством регламентується суперечливо. Вважаємо, що відносини «адвокат–клієнт» мають досліджуватися з урахуванням судової практики, а також практики притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з можливими зловживаннями адвокатів наданими їм не клієнтом, а законом повноваженнями. Кваліфікований адвокат здатен передбачити всі повноваження, які йому будуть необхідні при виконанні договору. Заперечення опонентів такої позиції можемо спростувати тим, що окремі адвокати укладають навіть договори про комплексну правову допомогу й у такий спосіб звільняють своїх клієнтів від зайвих клопотів. Але, безумовно, це потребує детального визначення і врегулювання повноважень адвоката у

договорі. Тому, вступаючи у справу, адвокат має виходити з того обсягу повноважень, які узгоджені з клієнтом у договорі, а не діяти лише на підставі закону.

Отже, предмет дослідження в адвокатології може і складатися з правовідносин, і містити самі методи дослідження, оскільки ці методи можуть цікавити не тільки вчених, а й бути корисними для практикуючих адвокатів. Зокрема, метод моделювання діяльності державного механізму і виявлення недоліків у діяльності окремих його ланок або конкретних посадових осіб широко використовується адвокатами в адміністративному судочинстві. Так само адвокатам властива увага до дрібниць, зокрема, кожного доказу, юридичної обставини, їх кваліфікації тощо, але це все є проявом методу системного аналізу з диференціацією всієї інформації на елементарні частини, їх конструктивний критичний аналіз і інтерпретацію інформації у вигляді, орієнтованому на сприйняття її іншим суб'єктом. Як наслідок, знайдені адвокатом помилки у процесі доведення обставин протилежною стороною інтегруються в загальний висновок про ступінь обґрунтованості правової позиції. У зв'язку з цим можна твердити, що наукові методи пізнання мають бути корисними й для практичної діяльності адвокатів, а тому й мають входити до предмета дослідження адвокатології.

Отже, методологія – це концептуальна основа адвокатології, її фундамент, що містить витoki та умови формування теорії адвокатури, характеризує її предмет, функції і задачі. Дослідження методів теорії адвокатури, їх зв'язок із методами практичної діяльності адвоката забезпечує необхідну повноту наукового пізнання, а також дає змогу перевірити обґрунтованість висновків учених.

Вважаємо також, що формуючи уявлення про адвоката, необхідно чітко визначити вимоги до особи, яка має намір займатися цією діяльністю, але не просто формально, щодо фахових знань, а й з урахуванням моральних, психологічних та етичних аспектів. У межах адвокатології варто

досліджувати вимоги до адвоката, умови набуття статусу адвоката, формування професійних навичок у стажиста та/або помічника адвоката, етичні вимоги, особисті якості, які свідчать про професійну придатність особи, формувати моделі професійної поведінки адвоката.

Важливим елементом у діяльності адвоката має бути високий рівень фахової підготовки для участі в тих чи інших правовідносинах. Від правильності вибору адвокатом способу вирішення проблеми клієнта може залежати як доля самого клієнта, так і доля осіб, які його оточують; в результаті діяльності адвоката можуть ускладнюватися або навіть припинятися сімейні стосунки. Тому в діяльності адвокатів повинні домінувати інтереси клієнта, а не власні інтереси забезпечення йому більшого доходу, особливо у випадках, коли можна домовитися про компромісний варіант вирішення спору.

1.4. Поняття основ адвокатури України та їх структура

В юридичній науці та законодавстві термін «основи» використовується досить широко. Так, існує низка законів із застосуванням цього терміна в їх назві, як, наприклад, Закон «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [234], Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [235], Закон «Про основи національної безпеки України» [236], Закон «Про основи містобудування» [237], Закон «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [238] тощо. Лише у назвах наукових праць з юриспруденції поняття «основи» вживається у таких поєднаннях, як «правові основи» [239], «основи конституційного ладу» [240], «конституційні основи» [241], «конституційно-правові основи» [242], «теоретичні основи» [243], «теоретико-правові основи» [244], «доктринальні основи» [245], «фінансово-правові основи» [246], «інформаційно-правові основи» [247], «організаційно-правові

основи» [248], «системні основи» [249] тощо. Однак значення цих термінів самі автори розкривають не завжди. Загалом лише наука конституційного права приділяє більш-менш належну увагу вивченню поняття «основи» у зв'язку з існуванням у ній такої категорії, як «основи конституційного (державного) ладу».

Так, під основами державного ладу В. Ф. Погорілко розуміє систему основних принципів організації і діяльності держави та її основних інститутів: органів державної влади, основних функцій держави, інших елементів (атрибутів) держави [250, с. 156]. Розуміння основ через систему принципів висловлюють й Ю. С. Шемшученко [251, с. 13–14] та В. Ф. Годованець [252, с. 50]. Таке розуміння основ, на наш погляд, ґрунтується на тому, що поняття «основа», «основи» є термінами, через які власне й визначаються більш поширені у мові та юриспруденції синонімічні терміни «принцип» («принципи») та «засада» («засади»).

Словник української мови Б. Грінченка поняття «засади» визначає як «підґрунтя, основа» [253, с. 92]. За словником С. Ожегова, «принцип – це переконання, основне засадне положення», «засада - першоджерело, основа, принципи, основні положення» [254, с. 561, 640]. За словником В. Даля, «принцип – це наукова або етична засада, правило, основа, від якої не відступають», а «засада» – джерело, основа [255, с. 431, 494]. Як наслідок, Ю. П. Аленін та В. К. Волошина зазначають, що ключове семантичне значення терміна «принцип» – це основа, початок певного явища або процесу [256, с. 79].

Узагальнивши використання відповідної термінології у праві, Р. Л. Іванов зробив висновок, що досить часто терміни «принципи права», «юридичні принципи», «засадничі ідеї», «відправні начала», «керівні положення» використовуються як синоніми [257, с. 115]. Оскільки у філології терміни «основи», «засади» та «принципи» є синонімами, то й в юриспруденції їх тлумачення так само є синонімічне.

Проте є розуміння основ як значно ширшої за своїм змістом категорії, аніж синонім понять «принципи» чи «засади».

Так, наприклад, під конституційною основою державного будівництва і місцевого самоврядування А. М. Колодій та А. Ю. Олійник розуміють відповідні матеріальні та процесуальні конституційні норми та інститути, а також процесуальні конституційні правовідносини, що регулюються названими нормами [258, с. 34]. О. Рум'янцев при дослідженні поняття основ конституційного ладу розрізняє дві його сторони. По-перше, основи є реальними суспільними відносинами, які існують об'єктивно і на які накладається конституційний лад. І, по-друге, це особливий конституційно-правовий інститут. «Основи» в широкому плані О. Рум'янцева пропонує поділяти на три рівні: 1) головні цінності; 2) власне основи конституційного ладу (у вузькому їх розумінні), тобто основні принципи, які визначають його сутність; 3) конституційно-правові інститути і норми, за допомогою яких вищезазначені положення отримують безпосереднє обґрунтування, закріплення та юридичне значення. Усі ці рівні утворюють систему: цінності лежать в основі принципів, а останні конкретизуються в інститутах і нормах, що надає в підсумку всій цій системі правову значущість [259, с. 3–15].

Вживаються поняття «основи», «засади» чи «принципи» і щодо адвокатури. Так, наприклад, ст. 3 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України, а ст. 4 Закону визначає принципи та засади здійснення адвокатської діяльності. При цьому ще донедавна редакція ст. 92 Конституції передбачала, що виключно законами України визначаються *основи* організації та діяльності адвокатури. У зв'язку із внесенням до Конституції України Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 [21] змін стаття була викладена у такій редакції: виключно законами України визначаються *засади* організації та діяльності адвокатури. Звідси постає

цілком практичне питання, чи означає заміна слова «основи» на «засади» у конституційній нормі зміну сфери виключного регулювання законами тих чи інших відносин щодо адвокатури? На наш погляд, навряд чи, проводячи таку заміну, український законодавець задавав собі це питання. Водночас правова регламентація понятійного апарату потребує чіткості й послідовності у вжитті певних термінів [260, с. 54].

Виходячи зі змісту ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка має назву «Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності», можна дійти висновку, що принципи і засади у законодавстві про адвокатуру як терміни мають самостійне значення. У ч. 1 ст. 4 Закону встановлюється перелік принципів діяльності адвокатури, а у ч. 2, 3, 4 ст. 4 закріплюються загальні положення щодо здійснення адвокатської діяльності. Якщо звернутися до Закону «Про прокуратуру» [261], то можна зробити висновок, що засади включають як основоположні ідеї (принципи), так і положення, які породжуються цими основоположними ідеями та розкривають їх. Так, наприклад, засади політичної нейтральності прокуратури та недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади – це, по суті, принципи, які є продовженням зазначених у цій же нормі основоположних принципів, таких як законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність, незалежність прокурорів (ч. 1 ст. 3 Закону «Про прокуратуру»).

На наш погляд, дискусія щодо співвідношення категорій «основи», «засади» чи «принципи» є проявом особливостей сучасного стану національної юридичної науки з гносеологічної точки зору, які за справедливим твердженням В. Селіванова полягають у певній невизначеності її методологічних і теоретичних підвалин та настанов [262, с. 23]. Тому, допоки у науці, правотворчій чи правозастосовній практиці не досягнуто єдності щодо розуміння цих понять, їх тлумачення буде здійснюватися

довільно виходячи з завдань, що стоять перед суб'єктом тлумачення у тому чи іншому випадку. Проте будь-яке вживання у наукових дослідженнях терміна, що є дискусійним у науці, повинне бути обґрунтоване автором для розуміння термінології, того теоретичного підґрунтя чи тієї основи, на якій будується це дослідження.

Для нас більш прийнятним є розуміння основ адвокатури як сукупності її головних цінностей, принципів, основоположних інститутів і норм, які визначають адвокатуру як правове явище. Тобто принципи адвокатури є, по суті, її основами, але поряд з іншими складовими. Принципами адвокатури України є основоположні, керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується організація та діяльність адвокатури і здійснення адвокатської діяльності. Засади за своєю суттю максимально наближені до принципів, але відповідні положення законодавства є більш розкритими та деталізованими.

Вважаємо, що необхідності розуміння поняття «основ адвокатури» як синоніму «принципів адвокатури» чи «засад адвокатури» немає. Загалом використання синонімів у науці можливе, проте той чи інший термін, що використовується, повинен мати власне значення. При цьому слід відзначити, що тлумачення терміна має відображати розмежування з іншими термінами та визначати основні характеристики. Слід також відмітити, що поняття основ адвокатури застосовується до різних складових адвокатури. У зв'язку з цим функціональні та організаційні основи адвокатури різняться між собою та є тими характеристиками, що визначають її головні цінності, принципи, основоположні інститути і норми у функціональному та організаційному аспектах.

Визначаючи співвідношення функціональних та організаційних основ тієї чи іншої діяльності, зокрема, й адвокатської, необхідно вказати на первинність саме тих основ, які визначають функціональні аспекти. Слід визнати, що для розуміння сутності, призначення, мети, завдань адвокатури

вирішальними є функціональні основи. Організаційні основи формуються задля здійснення функціональних основ, а також мають сприяти здійсненню адвокатської діяльності кожним адвокатом, досягненню тих цілей, які від адвокатів вимагає суспільство. Зазначене підтверджує історія адвокатури.

Так, адвокатура має вже тривалу історію, у своєму розвитку пройшла різні форми організації, але її призначення як інституту професійної правової допомоги зберігається впродовж різних часів. Уже у період Речі Посполитої було усвідомлення, що захистом прав людей мають займатися кваліфіковані юристи. «У XVI ст. у загальнодержавних судах, зокрема у великокняжих – господарських, а також у судах городських і земських, з'являється новий тип захисника, професійного юриста – «прокуратора або речника». Литовський Статут, який діяв на всіх українських землях аж до 1840 року, в усіх своїх трьох редакціях (1529, 1566, 1588 pp.) встановлював умови, необхідні для виконання обов'язків прокуратора в судах. Зокрема, у статті 10 розділу VI першого Литовського Статуту наводиться умова, за якою прокуратором у судах не міг бути іноземець, а лише чоловік «у Великом княжестве осельй» [263]. Тобто, як бачимо, у цих історичних нормативних актах уже сконцентрована увага на необхідності подбати про право особи на кваліфікований захист від обвинувачення для урівноваження становища осіб у судах. Тому можна твердити, що первинно виникає функція адвокатів з надання захисту підозрюваним та обвинуваченим особам, що із стародавніх часів саме функціональні основи становили зміст адвокатської діяльності і створили базис для утворення організаційної структури адвокатури.

Сьогодні адвокатура вже створена як професійна організація адвокатів і відіграє важливу роль у лобіюванні їх інтересів. Проте важливо не втратити сенс діяльності органів адвокатського самоврядування, не перетворити адвокатів, що займають посади у цих органах, на чиновників, які існують за рахунок членських внесків адвокатів та/або державного бюджету зі своїми особистими інтересами, далекими від удосконалення адвокатської діяльності.

Тому при реформуванні адвокатури та адвокатської діяльності слід завжди виходити з функціональних основ і на них планувати подальші кроки з удосконалення адвокатури, порівнювати ці функціональні основи з тими результатами, яких очікує суспільство від адвокатів, визначає правова система України, тобто з об'єктивними показниками. Як приклад удосконалення функціональних основ адвокатури в інтересах суспільства та забезпечення їх організаційною складовою можна розглянути запровадження в Україні інституту правової допомоги свідку.

Нині кримінальне процесуальне законодавство передбачає право свідка на правову допомогу адвоката. Чи існувала об'єктивна необхідність у запровадженні такого права? Безумовно так. В Україні були непоодинокими випадки, коли осіб викликали в слідчі органи як свідків, допитували їх, а потім на підставі їх же показань обвинувачували у вчиненні злочину. Такий спосіб діяльності слідчих органів зумовлювався тим, що статус свідка чітко не був сформульований та для нього були властиві здебільшого обов'язки (передовсім, обов'язок з'явитися для надання показань та обов'язок надання показань), а не права. Звідси випливає, що усвідомлені законодавцем проблеми практики привели до закріплення на законодавчому рівні нового виду адвокатської діяльності – надання правової допомоги свідку у кримінальному процесі.

Проте очевидним є й те, що інститут правової допомоги свідку у кримінальному процесі потребує подальшого удосконалення його законодавчого регулювання. Так, якщо допомога адвоката свідку у кримінальній справі є об'єктивно необхідною, що визнається й законодавством, то участь адвоката для захисту інтересів свідка має також сприйматися як об'єктивно необхідна й у випадках, що стосуються малозабезпечених свідків. Проте Закон «Про безоплатну правову допомогу» [264] не передбачає надання допомоги свідкам на безоплатній основі і за рахунок держави. Отже, можна зробити висновок про необхідність

удосконалення відповідного положення ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу», яка визначає коло суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу.

Порівняно з правами свідка у кримінальному судочинстві ситуація з правами свідка в інших видах судочинства є інакшою. Законодавство не передбачає права на правову допомогу свідкові у цивільному чи адміністративному процесах. Як уявляється, проблема надання правової допомоги свідкам у цих видах правосуддя підлягає врегулюванню.

Ураховуючи наведене, у своєму дослідженні ми свідомо ставимо на перше місце саме функціональні основи адвокатури.

Як впливає з лексичного підходу до розуміння функціональних основ адвокатури, одним з основоположних понять у цьому дослідженні має стати поняття функції.

Ані Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ані попередній Закон «Про адвокатуру» [265] не вживають терміна «функція» щодо адвокатури, хоча наукова думка про адвокатуру використовує цей термін, досліджуючи як функції адвокатури чи адвокатської діяльності, так і функції адвоката. На наш погляд, така увага науки до цих питань є досить слушною з огляду на те, що поняття «функція» є важливим теоретичним поняттям, яке дає змогу дослідити призначення тих чи інших органів чи інститутів, напрями їх діяльності, з'ясувати їх місце у правовій системі.

Термін «функція» використовується у праві досить широко. Правова наука оперує поняттям «функція» як щодо держави, так і щодо права загалом, окремих суб'єктів права чи інститутів. При цьому у законодавстві чіткості у розумінні цього поняття немає. Як зазначають, наприклад, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, в одному випадку законодавець під функціями розуміє призначення державного органу, його роль, місце у структурі державного апарату, коло проблем, за вирішення яких він відповідає. В іншому разі функції розуміються інакше – як певне коло дій, які

має виконувати державний орган [266, с. 11]. Конституція вживає цей термін у низці статей при визначенні функцій держави, окремих органів чи системи органів держави. Відсутність аналогічних положень щодо адвокатури та діяльності адвокатів доводить складність сприйняття цього поняття саме в такому контексті, але вказівка на адвокатуру в п. 14 ст. 92 Конституції підтверджує важливість її ролі в сучасному державному устрої.

Не лише у правовій науці, а й у математиці, біології, соціології чи філософії поняття функції є досить важливим та фактично розглядається як категорія. Вважаємо, що без з'ясування поняття функції, що ґрунтується, зокрема, й на філософському чи соціологічному розумінні цього терміна, дослідити функціональні основи адвокатури досить важко.

У науці [267, с. 131] зазначається, що основою розуміння поняття функції в сучасних соціальних науках є його визначення, надане А. Радкліфф-Брауном, згідно з яким функцією будь-якої діяльності, що повторюється, такої, наприклад, як покарання за злочини чи церемонія похорон, є та роль, яку вона загалом відіграє в соціальному житті, і як наслідок, той вклад, який вона вносить в збереження структурного наступництва [268, р. 395–396]. На нашу думку, з цим визначенням варто погодитися, оскільки воно є кращим, ніж філософське визначення. Так, у філософії поняття «функція» (від лат. слова *functio* – виконання, здійснення) визначається як зовнішній прояв властивостей якогось об'єкта у певній системі відносин [269, с. 504–505]. Однак у цьому філософському визначенні функції акцентується на об'єкті, натомість у правовідносинах питання функції загалом стосується їх суб'єктів.

У мові поряд з фізіологічним та математичним значенням поняття «функція» є й літературне його розуміння, зокрема, як явища, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін (1), роботи кого-, чого-небудь, обов'язку, кола діяльності когось, чогось (2) [270, с. 653], значення, призначення, роль (3) [271, с. 587].

У наведених визначеннях, на нашу думку, слід звернути увагу на те, що: 1) поняття функції пов'язане з метою діяльності. Так, як зазначив В. К. Шрейбер, всі соціальні функції реалізуються через діяльність і передбачають свідоме визначення мети [267, с. 131]; 2) поняття функції досліджуваного об'єкта (суб'єкта) пов'язане з іншим об'єктом. Функція того чи іншого об'єкта (суб'єкта) розглядається не абстрактно, а вказує на зв'язок цього об'єкта (суб'єкта) з іншим у певній системі відносин.

У правовій науці функції найчастіше визначаються як напрямки (основні чи головні) впливу явища, що досліджуються, на суспільні відносини, зумовлені його призначенням; роль того чи іншого органу [272, с. 46; 273, с. 52; 274, с. 30; 275, с. 20]. Як зазначає С.Г. Глущенко, щодо спеціалізованих судів поняття «функція» використовується для характеристики певної діяльності якого-небудь органу чи особи. Водночас ним оперують для позначення зовнішнього прояву властивостей якого-небудь предмета у певній системі відносин. Тобто функції вищих спеціалізованих судів залежать від місця й ролі кожного з них як у системі органів судової влади, так і в суспільстві [276, с. 37].

Узагальнюючи підходи до визначення функцій, Б. А. Булаєвський зазначив, що майже в усіх визначеннях вбачається намагання поєднати функції з цілями об'єкта функціонування (або ж з цілями діяльності суб'єкта, коли мова йде про функції суб'єкта), а також спроба відмежувати функції від діяльності, в межах якої вони реалізуються [277, с. 36]. Зазначені спроби, на наш погляд, є слушними, оскільки функції суб'єкта є, по суті, напрямками його діяльності, а сама діяльність – формою здійснення тих чи інших функцій.

Отже, під загальнотеоретичним поняттям функцій суб'єкта (зокрема, адвокатури) слід розуміти традиційно сформоване у праві розуміння їх як основних напрямків діяльності, що зумовлюватимуться метою діяльності,

його призначенням, тією роллю, яку відіграє досліджуваний суб'єкт у тій чи іншій площині суспільних відносин.

Науковцями досліджуються як функції того чи іншого органу, так і функції діяльності цього ж суб'єкта. Зокрема, Л. В. Тацій досліджує функції адвокатури [115, с. 33–34], Н. О. Обловацька – функції діяльності адвокатури [278, с. 47]. Звідси постає загальнотеоретичне питання щодо наявності відмінностей між цими поняттями.

Це питання було предметом спеціальних досліджень у правовій науці, за наслідками якого зроблено висновок, що із позиції термінології між поняттями «функція суб'єкта» та «функція діяльності суб'єкта» «зовні» принципової відмінності немає. Існує лише відмінність у глибині висвітлення питання, ступені його деталізації [279, с. 180], що, на наш погляд, має суттєве значення для дослідження функціональних основ адвокатури. Проблемність питання полягає в тому, що не можна спрощувати досліджувані категорії та підмінювати понятійний апарат. Ми не можемо говорити про функцію конкретної особи, бо в такому разі мова йтиме про реальну її поведінку. Так само у загальнотеоретичному значенні необхідно розуміти функції не конкретного суб'єкта, а властиву певній посаді або групі уповноважених державою осіб роль у суспільних відносинах тощо. Якщо ж брати за основу функцію діяльності цього узагальненого суб'єкта, то така функція буде вужча, ніж властиві його статусу повноваження, тому не можна їх вважати тотожними поняттями, як вони розглядаються у наукових дослідженнях з питань адвокатури.

У науці у структурі окремої функції можуть інколи виокремлювати також підфункції.

Так, наприклад, В. М. Карташов щодо функцій права зазначає, що кожна функція права синтезує багато схожих напрямків, складається з декількох підфункцій. Функція – це найбільш загальний, керівний напрямок впливу, в якому відображається сутність, місце, роль права у правовій системі

суспільства. Підфункція показує в межах цього напрямку деякі особливі специфічні сторони впливу [280, с. 95]. На наш погляд, там, де є в цьому необхідність, цілком доцільним може бути виокремлення в межах тих чи інших функцій адвокатури як основних напрямків її діяльності також і підфункцій як більш вузьких напрямків діяльності в межах основної діяльності.

У дослідженнях поняття «функція» у соціальних та природничих науках звертається увага також на такі поняття, як «дисфункція» (від лат. *dis* – заперечення, ускладнення + *functio* – дія, здійснення = порушення діяльності), очевидні і латентні (приховані) функції. Так, вважається, що соціальна діяльність чи інститут має дисфункцію тоді, коли деякі з її чи його наслідків перешкоджають іншій діяльності чи іншому інституту [281, с. 124–125]; очевидні функції – це ті об'єктивні, наперед сплановані наслідки соціальної діяльності, а латентні функції – це ненавмисні та неусвідомлені наслідки того ж самого діяння. Дисфункція, а інколи і латентна функція призводять до негативних наслідків у діяльності того чи іншого об'єкта, які виникають внаслідок виконання тієї чи іншої функції [267, с. 131–132].

Дослідження функціональних основ адвокатури потребує уваги до поняття «дисфункції» чи «латентні» функції, про що йтиметься докладніше далі.

З'ясування функціональних основ суб'єкта (адвокатури) не обмежується дослідженням лише питання функцій цього суб'єкта, хоча воно є основоположним. Важливим є також з'ясування мети та завдань суб'єкта.

Поняття мети та завдань, як і поняття функцій, у науці також є неоднозначним і доволі часто спірним: від їх повного чи часткового ототожнення – до розмежування [282, с. 54; 283, с. 111].

О. С. Проневич завдання суб'єкта права визначає як цілі, досягнути яких він має прагнути у своїй діяльності. На його думку, реальні, часткові цілі, досягнення яких передбачається для отримання основного результату

діяльності, складають зміст завдань, поставлених перед суб'єктом права [284, с. 55]. Тобто завдання тут визначається через проміжну мету (ціль), з чим важко погодитися. Якщо умовно спростити мету або ціль діяльності суб'єкта права до досягнення реальної, часткової або будь-якої іншої подібної цілі, ми переорієнтуємо основні завдання на виконання тих чи інших вимог. Звідси, наприклад, обов'язок вчасно прийти на роботу ми визнаємо завданням. Цілком зрозуміло, що своєчасна явка адвоката, наприклад, у судове засідання є його обов'язком, але це не є його завданням, оскільки від нього вимагається значно більше – здійснити захист прав клієнта. Мусимо визнати, що цілі і завдання – це об'єктивно сформовані категорії, а функції – це параметри, які визначають основну діяльність суб'єктів для досягнення мети та завдань. Якщо виходити з протилежного, то адвокат має бути абсолютно задоволений проміжною ціллю, одержанням гонорару за договором про надання правової допомоги.

Натомість функцію ми визначаємо як відносно самостійну категорію, необхідну для виконання соціального призначення певної сукупності суб'єктів права, об'єднаних спільним завданням.

Розглядаючи співвідношення завдання та функції, слід з'ясувати, чи можна в реальній справі поставити адвокату завдання, чи він має виходити з виконуваної ним функції? Вважаємо, що адвокат, приймаючи на себе захист інтересів конкретного суб'єкта, як правило, не володіє всією необхідною інформацією, у зв'язку з чим первісно поставлене завдання може бути уточнено. Отже, завдання адвоката у конкретній справі коригується відповідно до функції.

Водночас окремі науковці завдання визнають визначальними щодо функцій, оскільки функцію сприймають як практичну реалізацію завдань [284, с. 55]. Але з цим не можна погодитися, бо за таких умов реальні правовідносини, діяльність конкретних суб'єктів ми підмінятимемо умовним поняттям функції.

Л. М. Ніколенко відмінність мети від завдань вбачає в тому, що мета є кінцевим результатом, на досягнення якого направлена діяльність, а завдання визначаються як способи дії, прийоми, етапи на шляху до їх досягнення. Отже, мету не можна ототожнювати із завданнями [283, с. 111]. Мету та завдання розмежовує також і М. І. Мичко та Н. І. Клименко. На думку М. І. Мичка, при визначенні завдання і мети необхідно передовсім виходити з етимологічного і філософського змісту цих категорій [285, с. 38]. Мета ж, на погляд Н. І. Клименко, – це поняття стратегічне, яке визначає напрям та результат діяльності, а завдання – поняття тактичне, складова частина мети [286, с. 59]. Отже, мета – це уявлення про сталий, остаточно сформований кінцевий результат певної діяльності [287, с. 14].

Ми загалом погоджуємося із цими положеннями, однак вважаємо за потрібне не тільки визначати мету та завдання для державних та інших установ у сфері права, а й аналізувати ті помилкові кроки, які виникають на шляху їх реформування та/або в практиці їх діяльності, порівняно з об'єктивно сформованими напрямками – функціями. Саме тому слід постійно узгоджувати функції, в межах яких органи мають досягати певної мети і завдань, з реальними діями установ та посадових осіб, які вчиняються з метою досягнення цих цілей та завдань, правильно кваліфікувати ці дії з метою подальшого їх коригування. Така кваліфікація здатна визначати позитивні та оптимальні шляхи виконання завдань відповідно до поставлених цілей.

Вивчення функціональних основ діяльності суб'єкта правової діяльності здійснюється із застосуванням наукового функціонального методу, що є досить складним та неоднозначним. Наукові дослідження юридичної діяльності напрацювали та вказали на багатогранний підхід до вивчення питань, що характеризують функціональні основи. Як мета, так і завдання чи функції суб'єкта можуть бути визначені у різних аспектах, класифіковані за різними критеріями, внаслідок чого може бути визначена ціла система

функціональної спрямованості діяльності суб'єкта. Так, як зазначається у науці, ті ж функції можна визначати виходячи з соціального значення, рівня спеціалізації, сфери суспільного життя, форми здійснення діяльності, сфери застосування праці, мети, способів, результатів чи часу юридичного впливу [279, с. 184–185]. Це ж саме, на наш погляд, можна сказати й про мету чи завдання суб'єкта.

Узагальнення наукових підходів щодо функцій, мети та завдань того чи іншого суб'єкта вказує, на наш погляд, на те, що усі ці поняття можна розглядати в аспекті руху від загального до більш конкретного. Тому не дивно, що стосовно адвокатури аналіз її функціональних основ здійснюється у різних об'єктах (системах), зокрема, у громадянському суспільстві [288, с. 146–156] чи в реалізації окремих функцій громадянського суспільства [83], у державі (правовій державі) [119, с. 243–245], окремих видах судочинства [289; 290], в реалізації права на отримання правової допомоги [291], у правозахисному механізмі загалом [117]. Причому з цих досліджень випливає, що функції адвокатури у багатьох з цих об'єктів ототожнюються.

На нашу думку, таке ототожнення може мати місце, але воно повинно бути наслідком детальних досліджень ролі адвокатури в тій чи іншій досліджуваній системі відносин, виходячи з мети, завдань та функцій, які стоять перед цією системою. Не можуть бути тотожними функції адвокатури у громадянському суспільстві з функціями, наприклад, у цивільному судочинстві, оскільки предметом дослідження тут будуть зовсім різні системи координат. Логіка підказує, що у громадянському суспільстві такі функції повинні бути більш загально сформульовані, аніж функції у цивільному судочинстві, оскільки останнє є вузьким в аспекті дослідження поняттям, а тому може бути лише одним із складових першого поняття.

Аналіз функціональних основ адвокатури, що здійснюється у правовій науці, вказує на те, що всі вони так чи інакше фактично визначають функції

адвокатури у юридичній діяльності як різновиді правової діяльності, що здійснюється у сфері права юристами на професійній основі з метою отримання правового результату, задоволення потреб та інтересів соціальних суб'єктів відповідно до вимог права [279, с. 85]. Очевидно, що шукати функціональні основи адвокатури поза сферою права, поза межами юридичної діяльності неможливо.

Оскільки безпосередньо адвокатську діяльність здійснює такий суб'єкт, як адвокат, а не адвокатура, то перш ніж аналізувати функціональні основи адвокатури, необхідно також визначитись щодо дискусії, яка існує в науці, про співвідношення таких понять, як «завдання адвоката» та «завдання адвокатури», «функції адвоката» та «функції адвокатури».

Так, Л. В. Тацій зазначає, що недоцільно ототожнювати функції адвокатури з такими функціями адвоката, як представництво інтересів у суді та в інших державних органах, розробка та оформлення юридичних документів, надання юридичних консультацій тощо [115, с. 35]. На необхідність розмежування понять «функції адвоката» і «функції адвокатури», «завдання адвоката» і «завдання адвокатури» вказує також М. Ю. Єфіменко, на думку якого ці поняття є близькими за змістом, але не тотожними [289, с. 344]. На наш погляд, з цим можна погодитися лише частково.

Звичайно, адвокатура та адвокат є зовсім різними суб'єктами правової системи. Адвокатура та адвокат співвідносяться між собою як ціле та частина. Виходячи з цього, цілком логічно, що функції адвокатури та адвоката різняться. Проте не можна твердити, що функції адвокатури спрямовані лише на відносини, які складаються в самій адвокатурі, як вказує Л. В. Тацій, оскільки функції відображають основоположні напрямки діяльності суб'єкта у системі відносин і не можуть не враховувати зовнішні впливи. Не можуть основоположні напрямки діяльності суб'єкта бути

спрямовані на забезпечення самого себе, оскільки за таких умов він непотрібний в існуючій системі правовідносин.

Крім того, нелогічно, щоб соціальне призначення тієї діяльності, яку здійснюють адвокати, ніяк не відображалось у функціях адвокатури, що дають розуміння того, для чого адвокатура власне й була створена. Поняття функцій адвокатури характеризується більш вищим ступенем абстракції щодо поняття функцій адвоката, а поняття функцій адвоката є похідним від функцій адвокатури і містить у собі й основоположний напрямок діяльності адвокатури, пов'язаний з наданням правової допомоги. Саме тому діяльність конкретного адвоката може аналізуватися самим співтовариством адвокатів щодо відповідності його поведінки у процесі тим функціям, які він мав виконувати як представник адвокатури. У зв'язку з цим діяльність конкретного адвоката і виконання ним адвокатських функцій не є його особистою справою, оскільки від такого показника залежить рівень довіри населення до адвокатури загалом. З цих підстав правова позиція адвоката по справі, яка не відповідає функціональному призначенню адвокатури, використання ним незаконних способів і засобів можуть бути визнані дисциплінарним проступком адвоката, призведуть до накладення на адвоката дисциплінарного стягнення, яким, зокрема, може бути й позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю.

З урахуванням того, що функціональні основи адвокатури (її функції, мета та завдання) є характеристикою її діяльності від більш загального до більш конкретного у дослідженні питань сутності адвокатури, вищий ступінь абстрактності притаманний, на наш погляд, поняттю мети діяльності адвокатури, в межах якої реалізуються завдання як проміжні цілі, на виконання яких, більш ймовірно, спрямовані ті чи інші напрямки діяльності суб'єкта, тобто функції. Звичайно, такий підхід є досить умовним, враховуючи дискусійність кожного з понять, що складають зміст

функціональних основ адвокатури, проте уявляється нам найбільш прийнятним при дослідженні цих основ.

Аналізуючи теоретичні аспекти юридичної діяльності загалом, С. Д. Гусарев зазначив, що у законодавстві відсутній єдиний підхід з нормативного закріплення мети, завдань та функцій тієї чи іншої юридичної діяльності, при цьому щодо деякої діяльності вони взагалі прямо нормативно не визначені [279, с. 189]. Як свідчить аналіз законодавства про адвокатуру, мета, завдання та функції адвокатури також прямо не закріплені законодавством.

У правовій літературі досить часто при дослідженні функціональних основ адвокатури наголошується на її правозахисній природі (а не на правоохоронній), меті (завданні) захисту прав та законних інтересів осіб та, врешті, про виконання адвокатурою правозахисної функції у правовій державі чи громадянському суспільстві.

На наш погляд, з метою правильного визначення функціональних основ адвокатури, зокрема, того, чи дійсно діяльність адвокатури спрямована на правозахист, а не на правоохорону, доцільно дослідити розуміння змісту категорій захисту–охорони, правозахисної–правоохоронної діяльності та відповідних їм правозахисної–правоохоронної функцій. Аналіз правової літератури вказує на те, що з'ясування змісту цих категорій майже завжди здійснюється у їх порівнянні між собою, співвідношенні, вказівці на властиві кожному з цих понять ознаки.

Співвідношення понять «охорона» та «захист» є надзвичайно дискусійним у правовій науці, щодо них сформульовано декілька підходів.

Згідно з першим підходом ці поняття розглядаються фактично як тотожні.

Так, на думку І. В. Ростовщікова, потреба в охороні (захисті) прав та свобод особистості виникає, як правило, у випадках їх порушення, як-от створення перешкод на шляху їх реалізації, відмова у визнанні за особою

права, невиконання юридичного обов'язку як корелята права [292, с. 30]. Це твердження свідчить про фактичне ототожнення науковцем зазначених понять.

Ототожнення понять «захист» і «охорона», розгляд їх як синонімів здійснюється також у практиці та нормотворчій діяльності, про що неодноразово зазначалося у науці. На думку М. К. Галянтича, у нормотворчій діяльності досить часто застосовують поняття «охорона» та «захист» без чіткого їх розмежування і без додержання при використанні цих термінів у законодавчих актах певних однакових критеріїв [293, с. 23]. С. Донцов та А. Арзамасцев також твердять, що на практиці не прийнято розрізняти поняття «захист» та «охорона» прав. У нормативному контексті вони вживаються як синоніми чи схожі за значенням поняття [294, с. 6–7; 295, с. 21]. Більш ґрунтовно пояснив цю думку В. Темченко, зазначивши, що поняття «охорона» та «захист» у нормативному матеріалі вживаються як синоніми чи подібні за значенням поняття стосовно мети, завдань, методів та суб'єктів забезпечення прав і можуть використовуватись у практиці як ідентичні поняття [296, с. 35].

Згідно з другим підходом поняття «охорона» розглядається як ширше поняття, яке охоплює поняття «захист».

Так, на думку Г. В. Єременка, поняття «охорона» включає в себе поряд із заходами, що забезпечують нормальне регулювання суспільних відносин, запобігання правопорушенням, усунення причин, що їх породжують, також і заходи, спрямовані на поновлення чи визнання прав у випадку їх порушення чи оспорювання, а саме – захист [297, с. 130]. Такої ж думки дотримується й О. І. Ульянов [298, с. 52]. М. В. Бондарєва вказує на те, що «захист» можна розглядати як приватний випадок охорони або ж «охорона» може розцінюватися як умовна мета захисту [299, с. 163]. Думки, що поняття «охорона» є ширшим від поняття «захист», висловлюють й інші науковці [300, с. 234; 301, с. 10; 302, с. 205–206].

Згідно з третім підходом, поняття «захист» та «охорона» є автономними поняттями, при цьому окремі дослідники вказують на те, що обидва поняття є частиною іншого, більшого за своїм змістом поняття «забезпечення прав і свобод людини».

Так, на думку М. І. Матузова, охорона та захист суб'єктивного права та/або охоронюваного законом інтересу – не одне й те ж саме: охороняються вони постійно, а захищаються тільки тоді, коли порушуються [303, с. 130–131]. П. М. Рабінович розуміє поняття «охорона прав» та «захист прав» як окремі елементи поняття «забезпечення прав і свобод людини», тобто державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини. Поняття ж «забезпечення прав і свобод людини», на думку П. М. Рабіновича, містить у собі три елементи: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема, юридичних, для попередження, профілактики порушення прав і свобод); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [303, с. 7]. На автономність цих понять вказує також О. Ф. Скакун [195, с. 188–189].

Наслідком дискусійності питань про співвідношення понять «захист» та «охорона» є й дискусійність пов'язаних з ними питань правоохоронної та правозахисної діяльності і правоохоронної та правозахисної функцій держави [305, с. 154]. У літературі є думки як щодо виокремлення правоохоронної та правозахисної діяльності як самостійних напрямів державної чи суспільної діяльності, так і заперечення цього [306, с. 14; 301, с. 10; 307, с. 495].

Тому цілком обґрунтовано звучать твердження про те, що як і з категоріями захисту-охорони, проблематика правоохоронної та правозахисної діяльності не повністю вирішена. Не знайдено єдиного підходу до визначення цих видів діяльності, її ознак; розмежування

правоохоронної і правозахисної діяльності є умовним та таким, що не відповідає вимогам уніфікації та однозначності юридичної термінології, досить часто зазначеними поняттями оперують без будь-якої аргументації. При цьому чіткості використання досліджуваних понять не спостерігається й в офіційних джерелах [308, с. 57; 305, с. 154; 309, с. 22].

Спірним у науці є й виокремлення чи то правоохоронної, чи то правозахисної функції держави. Для більшості вчених виокремлення, наприклад, правоохоронної функції держави є очевидним, таким, що не викликає жодних сумнівів, фактом. Проте, слід відмітити, що іноді дослідники демонструють дещо інший підхід. Зокрема, науковці виокремлюючи функцію охоронної спрямованості, уникають називати її охоронною, воліючи позначати в ній конкретні охоронювані об'єкти [309, с. 21].

Логіка начебто підказує, що правоохоронну функцію повинні здійснювати правоохоронні органи, а правозахисну – правозахисні. Однак і таке твердження у науці не є загальновизнаним. Як вказують, наприклад, М. Б. Смоленський та Л. А. Фісенко (які виділяють існування правозахисної функції держави), реалізація цієї правозахисної функції покладається на спеціальні органи, які називаються правоохоронними. При цьому правоохоронними органами вони вважають такі державні органи й громадські організації, які покликані забезпечувати захист прав та інтересів громадян [310, с. 3]. Як правоохоронну систему, що здійснює всебічну правозахисну діяльність, розглядають прокуратуру В. В. Долежан та М. В. Косюта [311, с. 984].

Ще у середні віки Р. Декарт твердив, що чітке визначення значення слів позбавить людство від половини його помилок [312]. Вважаємо, що поняття «захист» і «охорона», «правозахисна функція» чи «правоохоронна функція», «правозахисна діяльність» чи «правоохоронна діяльність» є настільки спірними, складними, багатограними, що стосовно них навряд чи

найближчим часом буде знайдено єдине розуміння. Розмежування цих понять є досить часто логічно непослідовним навіть у межах тих чи інших підходів, суперечливим, умовним. При цьому, як обґрунтовано стверджує, наприклад, щодо поняття «охорона» П. В. Анісімов, цей термін досить вільно використовується за відсутності переконливої наукової інтерпретації [313, с. 54].

Звичайно, це не сприяє формуванню єдиної юридичної термінології, яка була б покладена в основу законодавства. З урахуванням того, що з цими поняттями пов'язані й інші похідні від них правові поняття, такий стан наукової думки фактично унеможлиблює ґрунтовну дискусію щодо прояву тих чи інших понять у конкретних правових явищах. Досить вільне використання, передовсім, терміна «охорона права» перешкоджає більш чіткій диференціації правових явищ, що відображають правоохоронні, правозахисні та, загалом, правозабезпечувальні відносини, призводить до змішування змісту таких понять, як «охорона», «захист», «забезпечення прав», «реалізація прав», «гарантії прав та свобод», і це, як наслідок, знижує ефективність, наукову та практичну значимість досліджень правознавців [314, с. 264]. Надто умовним і таким, що не відповідає вимогам уніфікації та однозначності юридичної термінології, на думку С. М. Мельничук, є й розмежування правоохоронної і правозахисної діяльності [305, с. 154].

Усе це, на наш погляд, у кожному конкретному випадку диктує обрання того підходу до розуміння цих понять, які б найбільше відповідали меті дослідження, та вивчення необхідних явищ через зміст цих понять. Але віднесення тих чи інших органів або посадових осіб до відповідної правоохоронної або правозахисної категорії зумовлюється їх функціональною роллю в суспільних відносинах, наділення певними повноваженнями тощо. Отже, це питання вважається важливим і для адвокатів та адвокатури загалом.

Щодо дослідження функціональних основ адвокатури, то доцільно погодитися з М. Р. Аракелян, який при дослідженні ролі адвокатури в правозахисному механізмі обирає вузьке розуміння правозахисної діяльності (як вчинки (дії чи бездіяльність) правозахисних органів (державних і недержавних), спрямовані на надання правової допомоги щодо припинення порушень права, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення права і відшкодування спричинених порушенням права збитків) та досліджує цю роль виходячи саме з цього розуміння [204, с. 21]. Аналіз ролі адвокатури за таких умов буде частково позбавлений тієї невизначеності, яку б породжували дослідження у широкому розумінні цього поняття, а тому він буде більш ефективним.

Можна погодитися з думкою С. Я. Фурси, яка, говорячи про функції нотаріату, вказувала на те, що час вчинення правопорушення як критерій розмежування охорони і захисту має глибоке як наукове, так і практичне значення, оскільки захист як конкретна юридично вагома дія може вимірюватись і реально застосовуватись лише з початком правопорушення [233, с. 11].

Якщо аналізувати мету конкретної адвокатської діяльності, пов'язаної з наданням правової допомоги, то робити акцент на правозахисній спрямованості адвокатури, навіть з позиції більш вузького розуміння цих понять, на нашу думку, не є доцільним.

Передумовами висновку про те, що правозахисна спрямованість адвокатури не є переважною, свідчать теоретичні положення про правозахисні правовідносини (які, звичайно, розглядаються нами виходячи з прийнятого нами підходу до розуміння питання охорона–захист), правові основи здійснення судочинства в Україні та й навіть правова статистика.

На думку П. В. Анісімова, правозахисним відносинам притаманні такі особливості: 1) вони виникають на основі такого юридичного явища, як право людини на захист; 2) вони характеризуються юридичним зв'язком

сторін, в якому уповноважена сторона (суб'єкт права на правовий захист) покладає відповідний юридичний обов'язок на іншу; 3) здійснення права людини на правовий захист і виконання пов'язаного з ним юридичного обов'язку забезпечені можливістю державного і міжнародного примусу [315, с. 35]. Навіть у класичних випадках притягнення особи до юридичної відповідальності, якими є кримінальна чи адміністративна відповідальність, існує відповідне правовідношення, оскільки юридична відповідальність в цих випадках також розглядається як правовідношення між державою в особі її органів та правопорушником, до якого застосовуються юридичні санкції з негативними для нього наслідками [316, с. 44].

При цьому майже усі процедури, в межах яких здійснюється захист прав у вузькому його значенні, причому не лише судові, за своїм змістом і формою є змагальними, про що зазначається у науковій літературі. Такими процедурами, крім традиційно змагальних кримінального, цивільного, господарського чи адміністративного процесів, є також конституційний процес [317, с. 17–21; 318, с. 223], провадження у справах про адміністративні правопорушення [319, с. 63–69], провадження в комісії по трудових спорах [320, с. 14–18], вирішення земельних спорів органами місцевого самоврядування та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин [321, с. 33–35], справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції антимонопольними органами [322, с. 73] тощо. Окремі елементи змагальності намагаються навіть досліджувати у традиційно безспірному нотаріальному процесі [323, с. 103–104]. Фактично змагальністю пронизані усі правозахисні процедури.

Реальна ж змагальність, безумовно, забезпечується тоді, коли особа може користуватися професійною правовою допомогою. Тому майже в усіх названих процедурах законодавство передбачає право кожної із сторін спору

на користування професійною допомогою адвоката. Навіть у випадку, коли однією з сторін спірного правовідношення є держава, державні органи чи органи місцевого самоврядування, у цьому правовідношенні вони можуть користуватися допомогою адвоката. Таке право, на наш погляд, можуть мати й державні органи, завданням яких власне й є вирішення спору. Тобто фактично кожний з суб'єктів, що бере участь у системі правозахисного правовідношення, має право на адвокатську допомогу – як особа, яка шукає захисту, так і правопорушник.

Очевидним є те, що лише у випадку надання правової допомоги адвокатом особі, яка шукає захисту, права якої порушені, діяльність адвоката буде мати правозахисний характер, у випадку ж представництва ним, наприклад, протилежної сторони (ймовірного порушника права, наприклад, відповідача у цивільному чи господарському процесах) діяльність адвоката ймовірніше матиме характер правоохоронної, спрямованої на запобігання порушенню прав цієї особи. Захист права такої особи не буде в таких випадках призначенням адвоката, оскільки її права розглядаються як непорушені.

Крім того, остаточного висновку щодо того, чи були права особи порушені, чи ні, при її захисті у суді можна дійти лише після завершення судового процесу. До того часу мета діяльності адвоката є фактично тільки припущенням. Якщо позов особи було задоволено, то цілком логічно можна зробити висновок, що адвокат як її представник сприяв захисту права цієї особи у суді. При цьому адвокат відповідача такої функції не здійснював, бо права відповідача порушені не були, сам відповідач є порушником цих прав. Однак коли позивачу в позові відмовили, то можна припускати, що адвокат відповідача здійснив захист його прав від неправомірно пред'явленого позову, метою якого було зловживання правом, отже, порушення прав відповідача. Навіть виконання адвокатом класичної функції захисту у кримінальному процесі з огляду на статистику винесення обвинувальних

вироків (яка наближається майже до 100 % [324]) не можна розглядати як здійснення діяльності із захисту в аспекті співвідношення понять захисту–охорони. Більш ймовірно, що така діяльність спрямована на запобігання порушенню прав підозрюваного чи обвинуваченого, тобто є правоохоронною за своїм змістом.

Як зазначає А. М. Кучук, якщо розглядати діяльність щодо охорони (захисту) права, то можна помітити, що немає такого органу, організації, які б виконували лише завдання з відновлення порушеного суб'єктивного права і припинення реальної небезпеки його порушення, не здійснюючи при цьому превентивної функції. Тому розрізнення охоронних та захисних засобів, правоохоронної та правозахисної діяльності є надто умовним [308, с. 48]. Ця думка, на наш погляд, є прийнятною для характеристики адвокатури.

Треба враховувати, що адвокатура діє в складній системі суб'єктивних прав особи, якій надається правова допомога. До цієї системи входять як матеріальні, так і процесуальні права особи. Тому адвокатська діяльність у межах конкретної справи може бути спрямована як на захист матеріального права особи, так і на охорону її процесуальних прав. При цьому практично доволі складно чітко визначити спрямованість адвокатської діяльності в тому чи іншому випадку.

Загалом можна дійти висновку щодо неприйнятності акцентування на правозахисній спрямованості діяльності адвокатури та ігнорування правоохоронної її спрямованості. Адвокатурі притаманна спрямованість на правоохорону так само, як і на правозахист.

Варта окремої уваги й діяльність адвокатів з надання консультацій та роз'яснень правового характеру, метою яких є з'ясування змісту законодавства щодо здійснення особою належних їй прав чи реалізації належних їй законних інтересів. У таких випадках особа, звертаючись до адвоката, може не прагнути запобігти порушенню прав чи захистити їх від порушення, тобто тут не здійснюватиметься ані правоохорона, ані

правозахист. Метою такого звернення, очевидно, є сприяння адвокатом у реалізації належного особі права, яке вона не може реалізувати за відсутності у неї належних правових знань.

Отже, маємо три елементи (сприяння в реалізації, охорона і захист прав, свобод та інтересів), які, як вказував П. М. Рабінович, складають зміст більш загального поняття «забезпечення прав і свобод людини» [304, с. 7]. Забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, на наш погляд, і складають мету адвокатури України.

Зрозуміло, що адвокатура реалізує зазначену мету через своїх представників – адвокатів. Саме адвокат безпосередньо займається діяльністю із забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, держави. Специфіка діяльності адвоката полягає в тому, що він здатен поради клієнту певний законний спосіб поведінки, надійний варіант реалізації власних прав або запропонувати певний спосіб захисту його прав. Проте останній вільний у своїх діях і у разі незгоди з позицією адвоката може замінити його на іншого або взагалі відмовитися від послуг адвоката та діяти на власний розсуд. Адвокат при наданні правової допомоги відстоює законні інтереси конкретного суб'єкта, що відповідають інтересам суспільства загалом. Своєю чергою, адвокатура діє на користь українського суспільства шляхом забезпечення належного надання адвокатами професійної правової допомоги. Отже, в такому разі потрібне узагальнююче розуміння фактично виконуваних завдань та мети діяльності адвокатури, з урахуванням ролі, виконуваної окремим адвокатом. Фактично це свідчить про те, що функціональною метою діяльності адвокатури є забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, інтересів держави.

Визначаючи таку глобальну мету для діяльності адвокатів та адвокатури загалом, ми не можемо не вказати на аспект відповідальності адвокатури. В дійсності непоодинокими є факти, коли права людей в Україні порушуються і не відновлюються. Відповідальною ж за стан забезпечення прав і свобод

людини слід вважати державу, що впливає зі змісту ст. 3 Конституції, численних міжнародних угод (передовсім, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12] та Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 року [325]), в яких держава бере на себе відповідні зобов'язання. А відповідальність адвокатури перед суспільством завжди впливає з надання адвокатами професійної правової допомоги у конкретних справах. За несумлінне виконання своїх професійних обов'язків адвокати притягуються до дисциплінарної, цивільно-правової і навіть кримінальної відповідальності.

Здійснюючи порівняльне дослідження адвокатської діяльності в Україні та Росії, Н. О. Обловацька відзначила, що для здійснення своїх цілей та завдань адвокатська діяльність спрямована на досягнення певних соціальних цінностей, тобто функцій. Такими, зокрема, на її думку є: 1) превентивна функція – попереджає про входження суб'єктів права в ситуацію, яка може сприяти настанню юридично несприятливих наслідків; 2) відновлювальна функція – домінуюча функція адвокатської діяльності, яка полягає у відновленні порушених прав та законних інтересів громадян; 3) охоронна функція – полягає в захисті своїх клієнтів, над законними правами яких виникла загроза їх порушення; 4) дисциплінарна функція – додаткова функція, яка полягає в застосуванні до особи (відповідача), що порушила правові норми, покарання у вигляді відшкодування витрат за послуги адвоката іншої сторони (позивача); 5) санітарна функція, що існує у країнах з розвиненою адвокатською діяльністю [278, с. 47].

Щодо такого визначення функцій адвокатської діяльності (адвокатури) є певні зауваження. Як уявляється, при їх формулюванні досить хаотично використано зміст понять охорони–захисту, у зв'язку з чим взагалі не можна зрозуміти, як співвідносяться ці поняття між собою. Проте саме ці поняття Н. О. Обловацька фактично бере за основу виокремлення функцій адвокатської діяльності. Крім того, видається спірною необхідність

виокремлення так званої превентивної функції, оскільки вона повністю охоплюється охоронною функцією у тому визначенні, який пропонує автор. Не можна погодитися й з виокремленням дисциплінарної функції адвокатської діяльності та її змістом, адже відшкодуванню з відповідача витрат за оплату праці адвоката не притаманний дисциплінарний характер. Таке відшкодування саме собою не є самостійною функцією адвокатури, на реалізацію якої спрямована адвокатська діяльність.

О. В. Синєокий виокремлює три найважливіших функції адвокатури: 1) функцію захисту обвинувачених (підозрюваних) на досудовому слідстві, підсудних у суді першої інстанції, засуджених в апеляційній та касаційній інстанціях; 2) надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді різних категорій справ (кримінальних, цивільних, адміністративних) у судах та інших державних органах; 3) консультативну роботу по наданню порад, консультацій населенню та юридичним особам з правових питань [326, с. 102]. На наш погляд, таке визначення функцій адвокатури є дещо обмеженим.

Так, по-перше, при такому їх визначенні, передовсім, не враховується, що адвокатура може мати і має функції, пов'язані не лише з наданням правової допомоги. Незважаючи на те, що головним призначенням адвокатури є надання професійної правової допомоги, існують також інші, визначені законом, функції адвокатури, які здійснюються органами адвокатського самоврядування та полягають у формуванні тих чи інших органів у системі правосуддя (ВРП, ВККСУ, КДКП). Ці організаційно-кадрові функції адвокатури також потрібно враховувати.

По-друге, виокремлення такої функції, як надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді різних категорій справ у судах та інших державних органах, вказує на те, що начебто дві інших функції не є функціями з надання правової допомоги. Проте функція захисту підозрюваного (обвинуваченого, підсудного, засудженого чи виправданого)

також за своїм змістом є наданням правової допомоги особі у кримінальному процесі, як і надання порад чи консультування з правових питань. Тобто ці три функції адвокатури є проявом одного з найголовніших та загальних напрямків діяльності адвокатури – функції надання правової допомоги.

По-третє, таке виокремлення функцій адвокатури є їх розподілом за видами адвокатської діяльності [327, с. 58–59]. Загалом можна та необхідно погодитись щодо зв'язку функціональних основ адвокатури з видами адвокатської діяльності. Проте завжди існували, а в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» нормативно закріплені деякі інші види адвокатської діяльності, які не охоплюються зазначеними функціями (наприклад, надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні). Тому зазначений перелік функцій, основою виокремлення яких є види адвокатської діяльності, потребує розширення.

Т.Б. Вільчик розглядає адвокатуру України як спеціально уповноважений Конституцією недержавний самоврядний правозахисний інститут, невід'ємну частину механізму відправлення правосуддя, яка взаємодіє з державою та інститутом громадянського суспільства для досягнення цілей справедливого правосуддя та виконує суспільно значущі публічно-правові функції – захист суспільства в особі кожного його члена; професійно-правовий контроль за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини; нормотворчу; законотворчої ініціативи; виховну; просвітницьку; медіативну [60, с. 88]. Щодо такого розуміння функцій адвокатури також є окремі зауваження.

Найперше викликає сумнів положення про те, що адвокатура діє виключно як частина механізму відправлення правосуддя. Адвокатура як інститут надає правову допомогу у будь-яких відносинах, а не лише у сфері правосуддя. Цього фактично не заперечує й сама Т.Б. Вільчик, пропонуючи наділити адвокатуру функцією медіації, яка загалом є досудовою процедурою. Щодо функції захисту суспільства в особі кожного його члена,

то найменування цієї функції надто абстрактно сформульоване та не дає повного уявлення про її зміст. З урахуванням існуючих у науці і викладених нами вище положень щодо поняття захисту, зміст цієї функції є надто дискусійним. Досить абстрактно-сформульованою через дискусійні правові поняття є й функція професійно-правового контролю за забезпеченням органами державної влади конституційних прав і свобод людини. Розуміння цієї функції так само зумовлюється визнанням адвокатської діяльності як правозахисної [60, с. 80], що вже породжує дискусійність у її розумінні, а також визначається через не менш дискусійне поняття «контролю» [328, с. 203–210]. Нормотворча функція адвокатури як така спрямована на власне забезпечення адвокатури і тому не може вважатися такою, що визначає певний напрямок діяльності адвокатури у суспільстві. Функції ж законотворчої ініціативи, виховна чи просвітницька функції навряд чи є основними та не відображають призначення адвокатури. Такі функції у суспільстві здійснює багато соціальних інститутів, для окремих з них, на противагу адвокатурі, саме ці функції визначають їх роль та призначення.

Основною функцією адвокатури є надання правової допомоги, зокрема безоплатної. Саме ця функція характеризує призначення адвокатури, її сутність, незважаючи на те, що правову допомогу у суспільстві можуть надавати й інші правові інституції.

Стаття 59 Конституції, Закони «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», процесуальне законодавство використовують термін «правова допомога». Натомість у ст. 131² Конституції, ст. 10 Закону «Про судоустрій і статус суддів» [329] закріплено поняття «професійна правнича допомога». На практиці також широко використовується термін «юридична допомога».

Розмежовуючи поняття «правова допомога», «юридична допомога» та «правнича допомога», слід відзначити, що в широкому розумінні вони належать до одного синонімічного ряду. Проте термінологічно поняття

«юридична допомога» та «правнича допомога», на наш погляд, є більш близькими, адже акцентують на тому, що допомога надається юристом, правником. Своєю чергою, правовою допомогою є гарантована Конституцією допомога з питань правового характеру, право на яку, у тому числі й безоплатну, має кожний. При цьому аналіз законодавства України дозволяє дійти висновку, що правова допомога може бути надана не лише юристом, правником, але й іншими особами, які діють у сфері захисту прав громадян.

Так, наприклад, відповідно до Закону «Про безоплатну правову допомогу» суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги є органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; фізичні та юридичні особи приватного права; спеціалізовані установи (ч. 1 ст. 9 Закону). При цьому не встановлено вимог щодо наявності юридичної освіти у осіб, які безпосередньо виконують функцію надання безоплатної первинної правової допомоги. Не будучи за фахом юристами, вони можуть мати необхідні знання правових норм у порівняно вузькій сфері правовідносин.

В юридичній літературі зазначалося, що «правник – це фахівець, який не лише має юридичну освіту, а, насамперед, є представником певної частини інтелектуальної еліти суспільства, покликаний виконувати місію надання правової допомоги як кожній окремій людині, так і людським спільнотам: громадським об'єднанням та трудовим колективам, – тобто суспільству у всіх сферах його життєдіяльності» [330, с. 29]. Право на юридичну допомогу розглядається науковцями як один з аспектів доступу до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд [331, с. 131]. Підкреслимо, що цей аспект є визначальним у розумінні системи правосуддя, її реального функціонування.

Словосполучення «професійна правнича допомога» або «професійна юридична допомога» є перевантаженим, адже дублює у своєму змісті ту обставину, що допомога надається професіоналом, юристом, правником. Більш правильним уявляється використання словосполучення «професійна

правова допомога» як синонімічне поняттям «юридична допомога» та «правнича допомога».

Слід також вказати на те, що термін «правнича допомога», який застосовано у ст. 131² Конституції, не є абсолютно точним, адже передбачає ширше коло суб'єктів надання правової допомоги, ніж той, про який йдеться. Під правником розуміють фахівця у галузі права, тобто юриста, яким є як адвокат, так і інші особи з вищою юридичною освітою: прокурори, нотаріуси, юрисконсульти, судді тощо. Водночас ст. 131² Конституції встановлює, що, крім випадків, встановлених законом, захист та представництво як види допомоги в суді здійснюються виключно адвокатами. Отже, слід визнати, що має право на існування й самостійний термін – «допомога адвоката».

На думку С. Сафулька, «у ряді конституцій хоч і не вказується, що правова допомога забезпечується адвокатами, але це само собою розуміється через традиції суспільного ладу цих країн, і там це питання не виникає. За будь-яких обставин у проаналізованих нами конституціях і основних конституційних актах більш як 60 країн світу ми не знаходимо будь-якої згадки, крім адвокатів, на яких покладається правова допомога (захист, представництво), ще і про «фахівців у галузі права» [332, с. 135].

На наш погляд, у будь-якому разі термін «правова допомога», хоч є більш загальним, але не породжує помилок щодо того, хто саме є суб'єктом надання правової допомоги в суді. Термін же «допомога адвоката» має самостійне значення, адже допомога адвоката за своїм змістом, принципами та умовами її надання суттєво відрізняється від допомоги, яка може бути надана з правових питань іншими юристами. Тому доцільним є використання в Конституції та законодавстві саме терміна «допомога адвоката», з огляду й на те, що у законодавчих актах вже використовується словосполучення «послуги адвоката» (наприклад, у ч. 2 ст. 8 КВК [333], ч. 1 ст. 44, ч. 4 ст. 48, ч. 6 ст. 49 ГПК [334]).

Об'єктивно функцію надання правової допомоги адвокатурою доцільно диференціювати в певну систему підфункцій. Виокремлення елементів цієї системи, на наш погляд, необхідно здійснювати, виходячи з видів адвокатської діяльності, визначених ст. 19 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Як уявляється, окремі з них схожі між собою, бо фактично є проявами того чи іншого напрямку діяльності адвокатури. Такі види адвокатської діяльності можуть бути об'єднані в одну групу, якій відповідатиме й певний напрямок діяльності.

Крім того, таке виокремлення підфункцій як напрямків діяльності адвокатів у межах функції надання правової допомоги зумовлюється особливостями тих правовідносин, в які вступатиме адвокат при реалізації підфункції, особливостями тих дій, які він вчинятиме в межах цих відносин, за умови, що ці дії будуть спрямовані на досягнення мети та виконання завдань адвоката. Отже, адвокатура має забезпечувати виконання окремих підфункцій адвокатами України і сприяти їм у виконанні загальної функції.

З урахуванням наведеного, на наш погляд, можна умовно виокремити такі підфункції адвокатури в межах виконання нею загальної функції – надання правової допомоги: 1) підфункція захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб у кримінальному та адміністративному процесі; 2) підфункція представництва клієнта у судах, інших державних органах, перед іншими особами; 3) підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта.

Функція надання правової допомоги повинна узгоджуватися з організаційною її складовою, передовсім, необхідною кількістю практикуючих адвокатів та питаннями вартості правової допомоги.

Так, якщо питання надання правової допомоги розглядати крізь призму інтересів адвокатів, які прямо зацікавлені у високій ціні на їх правові послуги, то можемо побачити, що в цій частині інтереси адвокатів певною

мірою суперечать інтересам клієнтів. Тому необхідно шукати компромісні варіанти врегулювання питання оплати діяльності адвоката. Введення виключного права адвокатів на правову допомогу в судах усуває від юридичної діяльності значну кількість юристів, а також осіб без юридичної освіти, які надавали таку правову допомогу. Це мало б призводити до зменшення конкуренції і збільшення доходів адвокатів та вартості професійної правової допомоги. Проте такий варіант розвитку правовідносин не є беззаперечним, оскільки значна частина юристів-неадвокатів за обставин існування адвокатської монополії отримують статус адвокатів, а це призведе до збільшення їх кількості, та, як наслідок, зменшення вартості послуг.

Крім того, з одного боку, на збільшення чисельності адвокатів впливатиме й люстрація в судах та прокуратурі, а це лише збільшуватиме конкуренцію серед адвокатів. З іншого ж боку, неважко передбачити, що будуть створюватися всілякі штучні перешкоди на цьому шляху, як це було і зараз є в нотаріаті, коли вводилися квоти на кількість нотаріусів в певному регіоні, збільшувалися вимоги до кандидатів на посаду нотаріуса тощо. Можна прогнозувати, що і в адвокатському середовищі виникне спільне бажання припинити зростання і навіть зменшення кількості адвокатів різними способами, включаючи високі вимоги до набуття статусу адвоката, підвищення кваліфікації тощо. Крім того, варто пам'ятати, що адвокати при формуванні розміру гонорарів так чи інакше пов'язані із платоспроможністю населення. Розмір гонорарів адвокатів визначається за домовленістю адвоката з клієнтом, а тенденції зростання або зменшення гонорарів пов'язані із економічною ситуацією у суспільстві загалом.

Отже, організаційна структура адвокатури взаємопов'язана з діяльністю адвокатів і може впливати на розміри гонорарів адвокатів при наданні ними правової допомоги, але тут слід брати за основу функціональну складову і знаходити компроміс між інтересами адвокатів та населення. Функціональна складова має домінувати над організаційною структурою адвокатури, що

зумовлюється метою та завданнями адвокатури. Адвокатура має забезпечувати виконання функції надання правової допомоги адвокатами, а держава – створити надійний механізм доступної безоплатної правової допомоги, яка має надаватися на підставах і у порядку, визначених законом.

Сьогодні в Україні ці питання врегульовано Законом «Про безоплатну правову допомогу».

Серед суб'єктів надання первинної правової допомоги слід виділити фізичних та юридичних осіб приватного права, спеціалізовані установи, які здатні стати конкурентами адвокатів у сфері надання правової допомоги (ст. 9 Закону «Про безоплатну правову допомогу»). У Законі таку допомогу прирівнюють до правових послуг, а останні розкриваються як «надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації» (п. 4. ч. 1 ст. 1 Закону). З таким визначенням важко погодитися, оскільки запропонована формула передбачає відмежування перелічених послуг від вторинної правової допомоги та суперечить її змісту, викладеному у ч. 2 ст. 13 цього ж Закону, де вторинна правова допомога зведена до таких напрямків, як: 1) захист; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру.

Якщо порівняти напрямки з надання безоплатної правової допомоги за Законом «Про безоплатну правову допомогу» з напрямками діяльності адвокатів згідно з Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то можна відзначити як схожі, так і відмінні ознаки в кваліфікації повноважень

адвокатів. Але, на наш погляд, вони мають бути подібними, оскільки в обох випадках мова йде про надання правової допомоги і, зокрема, адвокатами.

Функція надання правової допомоги адвокатурою є основним напрямком її діяльності, яка є досить складною, багатоплановою і різною за змістом. У провадженні адвоката, як правило, знаходяться різні за характером, суб'єктами та складністю справи. Проте, незважаючи на істотну відмінність у характері правовідносин, в яких перебувають клієнти адвоката, адвокат все одно виконуватиме одну й ту саму загальну функцію щодо всіх клієнтів – надання персоніфікованої якісної правової допомоги кожному з них, яка зводиться до вироблення найсприятливішого для клієнта варіанта побудови існуючих або майбутніх відносин з іншими особами.

Слід зазначити, що функціональні основи адвокатури передбачають виокремлення, крім функції надання правової допомоги, й інших вторинних функцій, які сформувалися у зв'язку із реалізацією основної функції. Саме тому, на нашу думку, адвокати мають повноваження, які не входять безпосередньо до змісту їх професійної діяльності або до організаційних основ, але впливають із відносин адвокатури з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, організаціями, установами, підприємствами незалежно від форм власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями.

Поряд з функцією надання правової допомоги адвокатура здійснює й окремі функції, не пов'язані з її наданням. Зокрема, адвокатура є суб'єктом формування ВРП, ВККСУ чи КДКП. Відтак адвокатура через своїх делегованих у ці органи представників бере участь у формуванні незалежного високопрофесійного суддівського корпусу, прийнятті рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності, вирішенні питань про їх дисциплінарну відповідальність. Таке функціональне навантаження адвокатури сприяє підвищенню авторитету адвокатури, її зміцненню, формуванню поваги до професії адвоката.

Роль адвокатури в суспільстві зумовлює необхідність в прискіпливому аналізі пропозицій запровадження нових видів діяльності адвокатури. Саме тому на перше місце необхідно ставити функціональну, а не організаційну основу адвокатури, незважаючи на те, що п. 14 ст. 92, ч. 3 ст. 131² Конституції засади організації адвокатури виведені на перший план.

Узявши за основу позицію, що організаційна побудова адвокатури – це її форма [167, с. 343], ми матимемо змогу аналізувати організаційну складову адвокатури і визначати її характерні риси. Зокрема, форма предмета не повинна суперечити його суті, але повинна допомагати її прояву. Формальна побудова адвокатури повинна відображати її суть. Зазначена мета деформується суперечливими інтересами держави, громадянського суспільства, самих адвокатів та чиновництва. Тому її необхідно корегувати та змінювати так, щоб ця суперечливість була зведена до мінімуму та не заважала структурній організації адвокатури [167, с. 343]. Тому поряд з функціональними основами адвокатури України не менш важливе значення мають також її організаційні основи.

Публічно-правовий характер діяльності адвокатури зумовлює організаційно-правове оформлення цієї структури. Вона має відповідати управлінській моделі організації, яка здатна адекватно виконувати покладені на неї Конституцією публічно-правові функції. Відповідно до конституційних приписів, ця організація має бути єдиною [335, с. 37–38].

Загалом організація адвокатури є динамічним явищем, вона пов'язана із багатьма факторами: традиціями, адміністративно-територіальним поділом, історичними особливостями. При цьому, як обґрунтовано зазначається у науці, треба враховувати, що кожен новий етап зміни або розвитку правової політики у сфері захисту прав і свобод людини завжди передбачає повернення дослідників до розгляду організації та діяльності адвокатури. Розвиток адвокатури тягне за собою якісне перетворення об'єкта вивчення, кількісне розширення його зв'язків і правовідносин [336, с. 398]. Тому

організація адвокатури залежить і від правової політики у сфері захисту прав і свобод людини.

Під організацією адвокатської діяльності Т. Б. Вільчик розуміє правову і організаційну структуру адвокатури, створену для ефективного виконання покладених на неї завдань. Організаційну структуру (систему) розглядають як сукупність органів самоврядування, адвокатських утворень, громадських об'єднань адвокатів і різнопланових зв'язків між ними, що забезпечує цілісність адвокатури як правозахисного інституту, збереження її основних властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх змінах [60, с. 233].

Проте, на наш погляд, для визначення організаційної структури (системи) адвокатури та різнопланових зв'язків між елементами цієї структури (системи) більш вдалим був би термін «організація адвокатури». Такий термін міг би охоплювати як організацію адвокатської діяльності, тобто діяльності адвоката, безпосередньо пов'язаної з наданням правової допомоги, так і організацію діяльності інших інститутів (органів) адвокатури, не пов'язаної безпосередньо з наданням правової допомоги (здійсненням адвокатської діяльності).

Тому вважаємо, що організаційні основи адвокатури полягають у формуванні двох блоків питань: 1) організації адвокатури як цілісного правового інституту (передовсім, питань адвокатського самоврядування, взаємовідносин адвокатури та держави, діяльності об'єднань адвокатів тощо); 2) організації адвокатської діяльності як певної сукупності адвокатів, об'єднаних спільною метою (зокрема, питання набуття особами статусу адвоката, форм організації адвокатської діяльності, професійної відповідальності адвоката не тільки перед клієнтом, а й перед адвокатською спільнотою).

Як уявляється, організаційній основі адвокатури характерні як внутрішні відносини, що виникають у межах організаційної структури адвокатури, так і зовнішні відносини, що характеризують адвокатуру чи її структурні

елементи у відносинах з державою, а також виникають між адвокатом чи різними органами державної влади (наприклад, фіскальними органами).

У такій системі, схемі відносин, й випробовується сучасна модель адвокатури. При цьому в запропонованій схемі адвокатура розглядається як цілісна організаційна модель, а також умовно відокремлюється адвокат або особа, яка має намір набути статусу адвоката, для дослідження саме умов існування організаційної структури.

При аналізі основ організації адвокатури як правового інституту, на наш погляд, необхідно виходити із взаємовідносин адвокатури та держави та організації управління в системі адвокатури.

Статтею 5 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності. Отже, держава декларує, зокрема, організаційну незалежність адвокатури, проте, як справедливо зазначає І. С. Ярних, кожна із сторін розуміє цю незалежність по-своєму [336, с. 123]. Зокрема, саме держава в Законі встановила модель адвокатури.

О. П. Задніпровський слушно зауважив, що адвокатура, яка тісно співпрацює з будь-якою гілкою влади або дуже близько знаходиться біля неї, чи є її частиною, перестає бути справжнім незалежним правозахисним інститутом, здатним протистояти владі. Провладна адвокатура є неспроможною виконувати правозахисну функцію, яка є її місією в суспільстві [337, с. 20]. Тут доцільно уточнити, що, на перший погляд, адвокатура працюватиме і за таких умов, але якість послуг такої адвокатури клієнтам буде низькою.

Необхідно погодитися й з А. М. Бірюковою, що взаємовідношення адвокатури і держави мають бути внормовані щодо їх обов'язку одна до одної не через призму взаємовідносин держави і неіснуючих елементів

громадянського суспільства, а через нормативне регулювання створення і діяльності самоврядної, незалежної від держави організації адвокатів [335, с. 37]. При цьому саме на самоврядності адвокатури має бути зроблено акцент, передовсім, державою і представницькими органами адвокатури. Організаційна відокремленість адвокатури від держави, її незалежність потребують побудови адвокатури на засадах адвокатського самоврядування. Тому адвокатське самоврядування розглядається як найважливіший аспект організаційних основ адвокатури.

Проведений аналіз законодавства, що регулює організацію діяльності інституту адвокатури в країнах ЄС, дозволяє зробити висновок, що органи виконавчої та судової влади провідних держав західної демократії (Англія, Франція, Німеччина та ін.) мають, як правило, значні повноваження з контролю за формуванням адвокатських асоціацій, їх дисциплінарною і нерідко гонорарною практикою [60, с. 246]. Законодавство України у цьому аспекті пішло ще далі.

Сьогодні адвокатура України структурно відокремлена від держави, організована як незалежна професійна корпорація, яка не входить до жодної з гілок державної влади, є самоврядною системою з незалежними від держави джерелами фінансування.

Як зазначається у літературі, аналіз побудови адвокатури країн ЄС дозволяє виокремити п'ять моделей організації адвокатури, причому три з них передбачають обов'язкове членство адвоката у тій чи іншій професійній організації [22, с. 36]. Як впливає із Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатське самоврядування в Україні також здійснюється на засадах обов'язкового членства адвокатів України в НААУ та корпоративного самоврядування.

Слід звернути увагу, що адвокатура безпосередньо не надає правову допомогу ні громадянам, ні організаціям, ні суспільству, вона не займається адвокатською діяльністю у розумінні ст. 1 Закону «Про адвокатуру та

адвокатську діяльність». У розумінні ст.2 цього Закону адвокатура об'єднує адвокатів, які здійснюють таку діяльність. Адвокатура створює адвокатам умови для ефективного надання правової допомоги кожному, хто її потребує, виконуючи організаційні функції, здійснюючи правозахисну діяльність, об'єктом якої є виключно адвокати [60, с. 64–65].

Надання правової допомоги в організаційно-структурному плані являє собою систему організацій, осіб, що діють в установленому порядку та займаються цим видом діяльності. В особистісному плані суб'єктом надання правової допомоги є особа, що володіє спеціальними знаннями в галузі юриспруденції, як правило, підтвердженими документом про фахову юридичну освіту. При цьому основним суб'єктом надання кваліфікованої правової допомоги виступає саме адвокат [326, с. 121]. Інститут адвокатури є, як правильно стверджує М. Р. Аракелян, професійною організацією адвокатів зі спеціальним статусом, яка діє на засадах самоврядування і через яку реалізуються права юриста на зайняття адвокатською діяльністю [338, с. 8]. Звідси організаційні основи адвокатури полягають також у формуванні нормативних положень щодо доступу осіб до зайняття адвокатською діяльністю, засад організації адвокатської діяльності, яку безпосередньо здійснює адвокат.

Надзвичайно важливим аспектом організаційних основ будь-якого правового інституту є організаційні форми тих чи інших його проявів, система цих форм. Не є винятком у цьому питанні і адвокатура. Законодавство про адвокатуру використовує такі терміни, як «організаційні (організаційно-правові) форми адвокатської діяльності» та «організаційні форми адвокатського самоврядування».

Загалом законодавство про адвокатуру не містить поняття організаційної (організаційно-правової) форми ані адвокатської діяльності, ані адвокатського самоврядування. Аналіз правової думки також свідчить про те, що питанню сутності цих понять, її характеристик у науці не приділено

належної уваги. Однак без їх визначення досить складно знайти розв'язання проблем, які виникають у сфері регулювання організації діяльності адвокатури, тієї чи іншої форми організації адвокатської діяльності чи адвокатського самоврядування.

Поняття «форма» походить від латинського «*forma*», що означає зовнішній вигляд, зовнішній вияв, зовнішнє вираження. Форма – це обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд, конфігурація; тип, будова, спосіб організації чого-небудь; видимість, зовнішній бік чого-небудь, що не відображає суті справи; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії; суворо встановлений порядок у будь-якій справі [339, с. 665]. Отже, такий зміст поняття «форма» говорить про об'єктивність її запровадження та існування. Вважаємо, що організаційна форма адвокатури має не тільки удосконалюватися відповідно до сучасних потреб, а й передбачати шляхи розвитку. Тут доцільно використовувати поняття «модель», що символізуватиме не сталу «конструкцію», а здатну до видозмінювання організаційну структуру.

У праві питання організаційно-правової форми використовується, зокрема, стосовно господарської діяльності чи щодо організаційно-правової форми юридичної особи. Так, наприклад, зазначається, що організаційно-правовою формою господарської діяльності є свого роду конституція, модель, основа, на підставі якої здійснюється господарська діяльність суб'єкта господарювання [340, с. 107]. Організаційно-правова форма є визначальною для характеристики об'єкта прав, обов'язків, меж відповідальності конкретного суб'єкта підприємницької діяльності [341, с. 185–186]. З організаційно-правовою формою пов'язані питання формування майна, організаційної структури, взаємовідносини з учасниками та учасників один із одним; відповідальність учасників перед юридичною особою та юридичної особи перед її учасниками та іншими суб'єктами підприємницького обігу [342, с. 162–163]. У правовій літературі при

дослідженні організаційно-правової форми юридичної особи висловлено також думку, що поняття організаційно-правової форми є синонімом виду юридичної особи [343, с. 26–28; 344, с. 18], їх поділу за окремими критеріями, пов'язаними з організацією юридичної особи. На думку А. В. Іванцової, сучасна організаційна структура адвокатури України проявляється через діяльність: (а) адвокатських утворень (адвокати й адвокатські об'єднання); (б) професійних об'єднань (організацій) адвокатів (спілки та асоціації) [65, с. 11].

Для нас очевидним є те, що поняття форми загалом та поняття організаційної форми зокрема є багатозначними, але з урахуванням предмета нашого дослідження для нас прийнятним є значення форми як типу, будови, способу організації, конкретної моделі, зокрема, адвокатського самоврядування.

Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності). Крім того, Закон передбачає, що організаційними формами адвокатського самоврядування є конференція адвокатів регіону (АРК, області, міста Києва, міста Севастополя), рада адвокатів регіону (АРК, області, міста Києва, міста Севастополя), Рада адвокатів України, з'їзд адвокатів України (ч. 1 ст. 46).

З ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що поняття організаційних (організаційно-правових) форм адвокатської діяльності лежить у площині видів суб'єктів (адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання) цієї діяльності. Тому цілком логічно припустити, що організаційні форми адвокатської діяльності повинні були б відображати певні типи, варіанти побудови адвокатської діяльності, що різняться один від одного різними організаційними аспектами, які характеризують тих чи інших суб'єктів адвокатської діяльності. Проте така логічна конструкція потребує

аналізу, так само, як і вживання поняття «форми здійснення адвокатської діяльності» [92, с. 618].

Поняття адвокатської діяльності як незалежної професійної діяльності адвоката означає, що цю діяльність безпосередньо здійснює виключно адвокат. Хоча адвокатські бюро та адвокатські об'єднання виступають стороною договору про надання правової допомоги, вони безпосередньо не є суб'єктами здійснення адвокатської діяльності. Адвокатську діяльність здійснюють адвокати, які працюють у складі адвокатського об'єднання або бюро. Адвокатські бюро та адвокатські об'єднання лише визначають організацію діяльності адвокатів. У зв'язку з цим застосоване у Законі словосполучення «організаційні (організаційно-правові) форми адвокатської діяльності» спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу при характеристиці організаційних форм, що існують у адвокатурі.

Застосований у Законі підхід щодо формулювання досліджуваного поняття саме як «організаційні форми адвокатської діяльності» очевидно ґрунтується на окремих висловлених у науці думках. Так, зокрема, С. Д. Гусарев, аналізуючи організаційні форми юридичної діяльності, зазначив, що це реальні інституції, установи, органи, філії, регіональні представництва, а разом з ними приміщення, персонал, конкретна територія – тобто ряд параметрів інституційного характеру, що розглядаються як необхідні формалізовані атрибути діяльності. Законодавець оперує термінами «система органів», «підрозділи», «організація», «установа», «з'їзд», «бюро», «контора», «об'єднання», «спілка» «асоціація», які у реальній дійсності є зовнішнім проявом змісту – формою діяльності в її організаційному аспекті [279, с. 106]. Проте висловлена точка зору є дискусією.

Зовнішнім проявом юридичної діяльності загалом та адвокатської діяльності зокрема є ті дії, які вчиняє суб'єкт цієї діяльності. Зовнішнім проявом адвокатської діяльності будуть дії адвоката, пов'язані з наданням

правової допомоги. Зазначені С. Д. Гусаревим терміни хоча й характеризують організацію юридичної діяльності, проте більше відображають вид суб'єкта цієї діяльності, його організаційно-правову форму або ж навіть форму саме організації цієї діяльності, а не зміст діяльності як об'єкта загалом.

У зв'язку з цим, на нашу думку, при дослідженні питань організації адвокатської діяльності необхідно вести мову не про «організаційні форми адвокатської діяльності» або «форми здійснення адвокатської діяльності», а, принаймні, про «форми організації адвокатської діяльності». Таке поняття матиме більш правильне змістове навантаження, ґрунтовно та адекватно відобразатиме ті характеристики, які властиві саме існуючим в адвокатурі організаційно-правовим формам. Щодо використання поняття організаційних форм адвокатського самоврядування жодних зауважень бути не може, окрім власне їх переліку, про що мова буде йти нижче.

У науці та практиці постало питання щодо нормативних джерел закріплення організаційних основ адвокатури, зокрема, щодо необхідності конституційного закріплення цих основ. Так, наприклад, зазначається, що, незважаючи на значення адвокатури в житті людини, суспільства і держави, у конституціях зарубіжних країн рідко можна зустріти вказівку на механізм організації діяльності адвокатури. У цьому відношенні конституції, як правило, дуже лаконічні і в більшості випадків говорять про право на захист та юридичну допомогу [336, с. 143–144].

Конституція України не містить вказівки щодо організаційних основ адвокатури і переносить урегулювання цього питання на законодавчий рівень. Тому організаційні основи адвокатури України нині закріплені в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і ми вважаємо таку позицію законодавця прийнятною.

Ураховуючи значущість адвокатури як правозахисного інституту суспільства, Т. Б. Вільчик запропонувала закріпити в Основному Законі

організаційно-правові гарантії функціонування адвокатури. Зокрема, на її погляд, необхідно встановити положення, що незалежність адвокатури гарантується державою. Натомість засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні можуть регламентуватися галузевим законом [60, с. 363]. З такою позицією можна погодитися лише частково.

Безумовно, варто підтримати пропозицію щодо можливості закріплення у Конституції незалежності адвокатури як найважливішої організаційно-правової гарантії її функціонування. Проте вважаємо, що закріплювати у Конституції необхідно не гарантію незалежності адвокатури, що надаються їй державою, а гарантію незалежності адвокатури від держави. Основна загроза для незалежності адвокатури йде, передовсім, від держави, її органів, діяльність адвокатури потенційно спрямована на захист громадян від свавілля посадових осіб та органів держави, тому конституційне положення може відображати загальну засаду незалежності адвокатури.

У практиці існують суперечності не лише щодо розмежування конституційного та законного рівня регламентування організаційних основ адвокатури, а й питання розмежування законного та локального (акти органів адвокатського самоврядування) рівня закріплення тих чи інших питань організації адвокатури.

Так, експерти проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції» неодноразово вказували широкому колу партнерів з української сторони на необхідність того, щоб проект Закону про внесення змін до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» врегулював лише основні принципи та загальні параметри функціонування адвокатури. На думку експертів, наскільки це можливо, деталізація та уточнення повинні залишатися на розсуд органів адвокатського самоврядування. Інакше потрібно буде вносити зміни до закону кожного разу, коли виникатиме необхідність коригувати порядок функціонування тих чи інших питань, урегульованих у законі [345].

Недоцільно надто детально урегульовувати всі питання організації адвокатури і процедурні аспекти на рівні Закону. Їх недосконалість, виявлена практикою, знівелює усі переваги, які надає законодавство. Доцільно, щоб Закон регламентував організаційні основи адвокатури, найважливіші питання організації адвокатури, а інші питання можуть унормувати органи адвокатського самоврядування. Необхідно погодитися з А. М. Бірюковою, що питання організаційної єдності, взаємовідносин адвокатури та адвокатів, адвокатських організацій, функції органів управління, відповідальність, контрольні функції тощо мають бути визначені в законі про адвокатуру [335, с. 38]. Натомість, наприклад, процедурні питання діяльності органів адвокатського самоврядування доцільно визначати рішеннями органів адвокатського самоврядування.

Висновки до розділу 1

1. Запропоновано під наукою про адвокатуру (адвокатологією) розуміти сукупність інформації, яка стосується діяльності адвокатів та організації адвокатури, що систематизується та аналізується вченими для виявлення та вирішення проблемних питань організації адвокатської спільноти, вироблення концепцій щодо удосконалення адвокатської діяльності з надання правової допомоги громадянам та юридичним особам;

2. Обґрунтовано, що адвокатологія як наука виконує як теоретичну, пізнавально-евристичну функції, так і прикладну, спрямовану на навчання студентів, сприяння удосконаленню діяльності органів адвокатського самоврядування, підвищення професійного рівня адвокатів тощо.

3. Запропоновано при формулюванні основ адвокатології (науки про адвокатуру) брати до уваги стратегічні напрямки діяльності адвокатів та адвокатської спільноти і досліджувати їх у межах філософії адвокатології, а

тактичні напрями адвокатської діяльності потребують швидкого обговорення і вироблення конструктивних рішень у межах теорії адвокатури. Філософія адвокатології має пропонувати варіанти розв'язання складних, морально-етичних та інших конфліктів за участі адвокатів, включаючи конфлікт інтересів.

4. Обґрунтовано, що науковий підхід до сучасних проблем адвокатури України дасть змогу виявити диспропорції, які закладаються при запровадженні монополії адвокатури у судах та ієрархії системи органів адвокатського самоврядування, включаючи виникнення в адвокатському середовищі адміністративної конкуренції на зайняття посад в органах адвокатського самоврядування і боротьби за владу, створення ще одного владного утворення, замість підвищення якості та доступності правової допомоги адвокатів тощо.

5. Запропоновано виокремити у предметі адвокатології дві частини: організаційну структуру адвокатури та адвокатську діяльність, які, своєю чергою, мають диференціюватися на складові і включати власні елементи. При наданні адвокатами безоплатної правової допомоги з'являються елементи особливого адміністрування, зокрема, фінансування, які також утворюють предмет адвокатології.

6. Визначено, що для адвокатології метод функціонального аналізу має сприйматися як основний, оскільки він унеможлиблює здійснення абстрактного наукового дослідження, коли досягнення адвокатури або окремого адвоката розглядатимуться як самоціль, а не як способи охорони і захисту прав громадян та юридичних осіб. До спеціальних методів дослідження в теорії адвокатури віднесено метод узагальнення та аналізу адвокатської практики. Незважаючи на те, що метод узагальнення чи аналізу юридичної практики застосовується і в інших юридичних науках, жодна з них не розглядає узагальнення та аналіз адвокатської практики як власний

метод, а адвокатська практика якщо й вивчається, то більше для вирішення власних завдань, що стоять перед тією чи іншою сферою юридичної науки.

7. Основами адвокатури є сукупність її головних цінностей, принципів, основоположних інститутів і норм, які визначають адвокатуру як правове явище. Основи адвокатури можуть бути функціональними та організаційними. Функціональні та організаційні основи різняться між собою та є тими характеристиками, що визначають її головні цінності, принципи, основоположні інститути і норми у функціональному та організаційному аспектах.

8. Обґрунтовано, що первинними є функції, призначення (мета), завдання адвокатури як функціональні складові її основ, на противагу організаційній складовій, яка має сприяти здійсненню зазначених функціональних основ, здійсненню адвокатської діяльності кожним адвокатом, а також забезпечувати досягнення тих цілей, які перед адвокатами визначає суспільство.

9. Функціональні основи адвокатури (її мета, завдання та функції) є характеристикою діяльності адвокатури від більш загального до більш конкретного у питаннях сутності адвокатури, причому вищий ступінь абстрактності має поняття мети діяльності адвокатури, в межах якої реалізуються завдання як проміжні цілі, на досягнення яких спрямовані ті чи інші напрямки діяльності адвокатури, тобто функції.

10. Обґрунтовано, що спрямованість на правоохорону так само властива адвокатурі, як і на правозахист. Загальною метою діяльності адвокатури України є забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, держави.

11. Встановлено, що основною функцією адвокатури як професійного об'єднання адвокатів України є надання правової допомоги. На адвокатуру як самоврядну організацію адвокатів слід покласти зобов'язання з забезпечення населення достатньою, якісною і оптимальною за ціною правовою допомогою. Додатковими функціями адвокатури є її участь у

формуванні визначених законодавством органів (ВРП, ВККСУ та КДКП) та участь через обраних представників у здійсненні цими органами своїх повноважень.

12. У межах функції надання правової допомоги виокремлюються такі підфункції адвокатури: 1) підфункція захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб; 2) підфункція представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави; 3) підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта.

13. При реформуванні діяльності адвокатури України слід відштовхуватися від її основної функції з надання правової допомоги і на підставі аналізу ефективності реалізації цієї функції робити висновки щодо ефективності діяльності адвокатури загалом, належної реалізації її функціональних основ. Необхідним є аналіз тих помилкових кроків, які зроблені на шляху реформування адвокатури, з точки зору її функціональних основ.

14. Організаційні основи адвокатури полягають у формуванні двох блоків питань: 1) питань організації адвокатури як цілісного правового інституту (передовсім, питань адвокатського самоврядування, взаємовідносин адвокатури та держави, діяльності об'єднань адвокатів тощо); 2) питань організації адвокатської діяльності як певної сукупності адвокатів, об'єднаних спільною метою (зокрема, питання набуття особами статусу адвоката, форм організації адвокатської діяльності, професійної відповідальності адвоката не тільки перед клієнтом, а й перед адвокатською спільнотою).

15. Застосоване у Законі поняття організаційної (організаційно-правової) форми саме адвокатської діяльності є не зовсім правильним, воно спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу при характеристиці організаційних форм, що існують в адвокатурі. При дослідженні

організаційних форм в адвокатурі необхідно вести мову не про «організаційні форми адвокатської діяльності», а про «форми організації адвокатської діяльності».

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Принципи адвокатури: поняття та система

Незаперечне значення для характеристики функціональних та організаційних основ адвокатури мають принципи адвокатури як основоположні засади, що визначають сутність адвокатури та адвокатської діяльності. Вони дають змогу дослідити функціональні та організаційні основи адвокатури через закріплену у законодавстві систему ідей, кожна з яких відображає якесь окремо визначене начало, а у сукупності характеризує увесь інститут адвокатури.

Сучасне законодавство про адвокатуру розмежовує принципи здійснення адвокатської діяльності та принципи здійснення адвокатського самоврядування. Згідно з ч. 1 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів; відповідно до ч. 1 ст. 43 Закону адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката. Закон «Про адвокатуру» 1992 р. натомість у ст. 4 визначав такі принципи діяльності адвокатури: верховенство закону, незалежність, демократизм, гуманізм і конфіденційність.

Розділ II ПАЕ закріплює основні принципи адвокатської етики, які також за своєю суттю є засадами адвокатської діяльності та організації адвокатури. Принципи адвокатури зафіксовані також у міжнародно-правових актах [346].

У науці про адвокатуру питання принципів, що характеризують адвокатуру та її основи, досліджене мало. На наш погляд, у цьому питанні вітчизняна наука про адвокатуру більшою мірою слідує законодавству, акцентуючи увагу здебільшого на дослідженні прямо визначених законодавством принципів, залишаючи поза межами цих досліджень інші основоположні засади організації та діяльності адвокатури, як і загалом теоретичні підходи до розуміння сутності принципів адвокатури, їх системи, значення, класифікації тощо.

При дослідженні принципів, що характеризують функціональні та організаційні основи адвокатури, як уявляється, першочерговим завданням є окреслення понятійного апарату, що використовується при дослідженні принципів адвокатури, який, на жаль, в адвокатології розвинутий ще не достатньо.

А. О. Чаленко та О. І. Козяр, виходячи з помилкової, на наш погляд, тези про те, що ст. 4 вже нечинного Закону «Про адвокатуру» врегульовувала «принципи адвокатури», а не «принципи діяльності адвокатури», намагаються знайти підходи до розмежування «принципів адвокатури» та «принципів адвокатської діяльності» [108, с. 200–202; 104, с. 230–232].

На нашу думку, з філологічної точки зору використання терміна «принципи адвокатури» є не зовсім вдалим. У юриспруденції, як правило, ведуть мову про принципи або ж права загалом, або ж окремої галузі права, принципи правового регулювання чи принципи певної правової діяльності. При дослідженні правових засад, що стосуються тих чи інших правових інституцій, правова наука використовує термін «принципи організації чи діяльності правової інституції», а не «принципи правової інституції». Так, у традиційних галузях правової науки вже сформованою є відповідна термінологія, згідно з якою є «принципи організації та діяльності судів» [347; 348, с. 75], а не «принципи суду», «принципи організації чи принципи діяльності прокуратури» [349; 350], а не «принципи прокуратури». У

молодих же галузях правової науки з ще не зовсім усталеною термінологією, якою, наприклад, є наука про нотаріат, зустрічається термін «принципи нотаріату» [351], хоча в окремих дослідженнях мова йде і про «принципи діяльності та організації нотаріату» [352, с. 68–85]. Незважаючи на не зовсім прийнятне з позицій філології використання терміна «принципи адвокатури», загалом таке його використання можливе, але не у значенні принципів організації адвокатури.

Термін «принципи організації адвокатури», на наш погляд, може використовуватися для характеристики основних засад організації адвокатури. Проте наука про адвокатуру потребує більш загального терміна, який охоплював би усю категорію принципів, що характеризують адвокатуру як правовий інститут. Очевидно, що принципи організації та принципи діяльності адвокатури є виокремленими групами з більш загального поняття, їх існування є своєрідним наслідком класифікації цього більш загального поняття, яке охоплює як першу, так і другу групу принципів. Саме таку загальну групу принципів, яка б характеризувала основні засади побудови, діяльності адвокатури як правової інституції, цілком обґрунтовано, на нашу думку, можна було б назвати принципами адвокатури України. Щодо цих принципів можна вести мову про їх класифікацію за тими чи іншими критеріями на певні групи, зокрема, принципи організації адвокатури та принципи діяльності адвокатури. Отже, вважаємо, що поняття «принципи адвокатури» та «принципи діяльності адвокатури» співвідносяться між собою як ціле та частина.

З урахуванням наведеного визначаємо, що принципами адвокатури України є основоположні, керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується організація та діяльність адвокатури, здійснення адвокатської діяльності.

Принципи адвокатури мають свої ознаки, зокрема: 1) кожен принцип адвокатури містить в собі певну ідею, яка складає його зміст; 2) така ідея

(принцип адвокатури) прямо чи опосередковано закріплена в нормативно-правових актах (як актах загального характеру, так і актах спеціального законодавства про адвокатуру); 3) принципи визначають типові риси адвокатури; 4) принципи адвокатури характеризуються значною стійкістю та стабільністю порівняно зі звичайними нормами права; 5) вони складають певну систему, в якій один з принципів може впливати з іншого або бути його гарантією.

Під системою принципів адвокатської діяльності К.М. Северин пропонує розуміти об'єктивно зумовлену ступенем розвитку соціального середовища, структурно упорядковану сутність взаємопов'язаних основних засад, що визначають глибинну сутність, характер діяльності, пріоритетні правові й морально-етичні цінності адвокатури, системно взаємодіють усередині системи та із зовнішніми правовими явищами щодо забезпечення їх дотримання [109, с. 7]. Проте логічно так визначати систему принципів адвокатури, яка охоплює не лише питання адвокатської діяльності, а й питання організації та діяльності адвокатури. Дослідження системи принципів адвокатської діяльності у відриві від системи принципів організації адвокатури навряд чи дає змогу досягнути об'єктивності наукових результатів.

Як і будь-яка інша система, система принципів адвокатури є цілісною сукупністю елементів, які мають системно-визначальні властивості. Хоча кожен принцип адвокатури існує лише в системі, але він виокремлюється як елемент системи, як певна ідея, самостійна за змістом. Загалом же система принципів адвокатури має розглядатися як єдине ціле, що складається з взаємодіючих частин – принципів, різних за змістом, але водночас сумісних. Цілісність системи принципів адвокатури зумовлюється силою істотних зв'язків між принципами.

Вивчення принципів адвокатури доцільно здійснювати методом їх класифікації, суть якого полягає у виявленні та фіксації істотних ознак та

властивостей об'єктів, що класифікуються. Загалом проблемою класифікації принципів права чи принципів правової діяльності в науці займалося багато науковців [353–355]. Є й окремі дослідження щодо класифікації принципів адвокатури, але, на наш погляд, нині такі дослідження ще позбавлені системності [356, с. 15; 68; 103].

Так, досліджуючи принципи організації та діяльності адвокатури, Л. В. Тацій у своїй дисертаційній роботі пропонує виокремлювати принципи організації та діяльності адвокатури та спеціальні принципи адвокатської діяльності [356, с. 15]. Проте чому проведена така класифікація принципів, що власне є об'єктом класифікації, критерієм класифікації, у дослідженні Л. В. Тацій [115] не вказано. О. О. Кармаза пропонує поділяти ці принципи: 1) за способом закріплення – на принципи, прямо виражені в нормах законодавчих актів (принцип верховенства права, законності, адвокатської таємниці, забезпечення права на захист) та принципи, які непрямо виражені в нормах законодавчих актів (принцип диспозитивності, стабільності суспільних відносин у сфері адвокатської діяльності); 2) за галузевою ознакою – на принципи конституційного права (верховенства права, забезпечення правового захисту), принципи цивільного права (принцип справедливості, добросовісності та розумності), принципи адвокатури (принцип адвокатської таємниці, незалежності адвоката, професіоналізму); 3) за територією поширення – на принципи, закріплені на міжнародному рівні (принципи, закріплені чи впливають з діючих міжнародних договорів України: принцип поваги до людини, міжнародного співробітництва) та принципи, що закріплені чи впливають з національного законодавства України (наприклад, принципи, викладені в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [103, с. 50]. Класифікації принципів адвокатури здійснює й С.О. Іваницький: залежно від сфери поширення – на основоположні принципи, принципи організації й принципи діяльності адвокатури; залежно від способу закріплення – на принципи, що отримали

пряме текстуальне вираження, та принципи з непрямим змістовним закріпленням [110, с. 653].

Загалом можна погодитись із запропонованими підходами до класифікації та наведеними класифікаціями, за винятком виокремлення принципів у межах запропонованих груп. Так, на наш погляд, не можна вважати власне принципами адвокатської діяльності принцип забезпечення права на захист чи принцип диспозитивності. Вони є радше принципами процесу, оскільки характеризують ті чи інші аспекти процесуальних відносин загалом, а не суто адвокатської діяльності. Не можна погодитись і з виокремленням принципів адвокатури в межах поділу принципів адвокатської діяльності за галузевою ознакою. Крім того, не завжди зрозуміло, що відображає той чи інший принцип (наприклад, принцип стабільності суспільних відносин у сфері адвокатської діяльності) через нерозкриття автором їхнього змісту.

З урахуванням загальних наукових напрацювань щодо класифікації принципів вважаємо, що принципи адвокатури (саме принципи адвокатури, а не принципи адвокатської діяльності чи принципи організації та діяльності адвокатури) можуть бути поділена на такі групи:

1) за способом їх закріплення – на принципи, прямо закріплені законодавством про адвокатуру (принципи верховенства права, законності, уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів), та принципи, що впливають з аналізу законодавства про адвокатуру (принципи корпоративного самоврядування, професійності адвокатів, свободи вибору форми організації адвокатської діяльності);

2) за сферою їх поширення – на загальні, що характерні для усієї системи права, будь-яких галузей права чи будь-якої правової діяльності (принципи верховенства права, законності, гуманізму та демократизму), міжгалузеві (принципи конфіденційності, незалежності) та галузеві, властиві

виключно адвокатури (принципи корпоративного самоврядування, домінантності інтересів клієнтів);

3) за джерелом їх закріплення – на закріплені Конституцією України (принципи верховенства права, законності, пріоритетності життя та здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки людини, загальності права на правову допомогу), і такі, що закріплені спеціальним законодавством про адвокатуру (незалежності адвоката, конфіденційності, уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів). Принципи верховенства права та законності, хоч і передбачені Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», однак є конституційними, оскільки передовсім закріплені саме в Конституції);

4) за предметом регулювання – на загальні, функціональні (принципи діяльності адвокатури) та організаційні принципи (принципи організації адвокатури). Загальними принципами є, наприклад, принципи верховенства права, законності, гуманізму; функціональними – принципи незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, конфіденційності, уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів тощо; організаційними принципами є принципи обов'язкового членства адвокатів України в НААУ, корпоративного самоврядування адвокатури, свободи вибору форми організації адвокатської діяльності, гласності та інші.

Наведена класифікація не є вичерпною. Можливим є виокремлення й інших груп принципів адвокатури.

На наш погляд, найбільш важливою для розуміння сутності функціональних та організаційних основ адвокатури має остання з наведених класифікацій принципів адвокатури, а саме поділ їх на загальні, функціональні (принципи діяльності адвокатури) та організаційні (принципи організації адвокатури). Аналіз наукових досліджень у сфері адвокатури вказує на те, що вони здебільшого досліджуються разом, без акцентування уваги на тому, яким є той чи інший принцип – загальним принципом,

принципом діяльності чи принципом організації адвокатури [105; 106].

Незважаючи на те, що принципи верховенства права та законності у ч. 1 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено як принципи здійснення адвокатської діяльності (принципи діяльності адвокатури), на наш погляд, безспірно, що ці принципи є принципами як діяльності, так і організації адвокатури, тобто загальними принципами.

Одним з найфундаментальніших загальних принципів не лише адвокатури, а й права загалом є *принцип верховенства права*. Він закріплений у ст. 8 Конституції, згідно з якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права, та ст. 3 Конституції, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

У науці небезпідставно зазначається, що всеохоплюючого визначення верховенства права дати неможливо [357, с. 83]. Проте цей принцип передовсім означає, що права та свободи людини є найвищими соціальними цінностями [358, с. 130]. У понятті верховенства права поєднується і всесвітній розум, і божественне начало (як би сказала людина віруюча), і людське почуття, або, як казали в давнину, *aequitas naturalis* – вроджене відчуття справедливості [359]. Верховенство права розглядається як пріоритетність у суспільстві, найперше, прав і свобод людини. Принцип верховенства права характеризується і як верховенство розуму та пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм [357, с. 84]. Верховенство права є головним принципом, який визначає вимоги до багатьох суспільних інститутів з метою забезпечення природних прав і свобод людини [360, с. 67]. Саме з такого розуміння верховенства права, на наш погляд, необхідно виходити, визначаючи особливості його дії щодо адвокатури та адвокатської діяльності.

Сутність принципу верховенства права у діяльності та організації адвокатури полягає в тому, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність,

недоторканність і безпека визнаються для адвоката при здійсненні адвокатської діяльності та для адвокатури загалом найвищою соціальною цінністю.

На думку О. І. Косаренка, принцип верховенства права в діяльності адвокатури в Україні виражається в тому, що адвокати, представляючи права та законні інтереси громадян, повинні використовувати не заборонені законодавчими актами засоби та прийоми. Будь-яка діяльність адвоката не може суперечити чинному законодавству України та міжнародним нормам права, прийнятим та ратифікованим в Україні [361, с. 190]. З цим твердженням, на наш погляд, погодитися не можна, оскільки таке розуміння принципу верховенства права призводить до його ототожнення з принципом законності.

Право і закон – не тотожні поняття, оскільки останній є лише одним із проявів права. Аналізуючи правову думку щодо верховенства права, А. С. Довгерт та А. В. Портнов зазначають, що самостійного значення принцип верховенства права набуває тоді, коли розрізняють закон і право. При цьому позитивне право, яке створюється людьми, має ґрунтуватися на природному праві, яке обмежує державну владу, і є своєрідним фільтром позитивного права [357, с. 83–89; 360, с. 64]. Досить чітку позицію з цього питання висловив й КСУ, зазначивши, що одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори [362].

Ототожнення верховенства права із законністю не враховує, що закон сам собою може бути неправовим, необґрунтовано обмежувати права та свободи людини, суперечити Конституції, яка має найвищу юридичну силу, а тому не лише він повинен визначати поведінку адвоката.

З урахуванням наведеного стає очевидним, що принципом верховенства права в діяльності та організації адвокатури є засада, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються для

адвоката при здійсненні адвокатської діяльності та для адвокатури загалом найвищою соціальною цінністю. Адвокатура та адвокат повинні спрямовувати свою діяльність на захист загально визнаних принципів та норм міжнародного права, права України, основним пріоритетом яких є права і свободи людини та громадянина.

Поряд з принципом верховенства права загальним принципом адвокатури є також *принцип законності*.

При з'ясуванні сутності принципу законності в адвокатській діяльності передовсім необхідно виходити з того, що його змістом є захист законними способами прав і законних інтересів клієнтів. Адвокат у своїй професійній діяльності зобов'язаний дотримуватись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципу верховенства права, застосовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб [363, с. 225].

Принцип законності з-поміж усіх інших принципів адвокатури знайшов чи не найбільший розвиток у положеннях Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Так, ст. 11 Закону передбачено, що дотримання принципу законності є професійним обов'язком адвоката, який він бере на себе при складанні присяги адвоката України. Цей обов'язок вимагає захисту адвокатом справжніх, а не удаваних прав клієнта [364, с. 23; 365, с. 66]; адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству (п. 2 ч. 1 ст. 28 Закону); зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції та законам України (ч. 5 ст. 27 Закону).

Зазначені положення законодавства, а також зміст ПАЕ вказують на досить тісний зв'язок принципу законності з адвокатською етикою, про що зазначається у науковій літературі [106, с. 121].

Принцип законності, за справедливим твердженням Є. Ф. Шкрєбця, насамперед, полягає в тому, що організація адвокатського співтовариства, регламентація членства в ньому, прав і обов'язків адвокатів здійснюються на основі закону [113, с. 193]. Проте окремим аспектам дії цього принципу в законодавстві не приділено належної уваги.

Так, ст. 43 Закону, що визначає засади самоврядування адвокатури в Україні, не містить посилань на принцип законності як керівну ідею адвокатського самоврядування. Недоліком ст. 57 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» є те, що, проголошуючи обов'язковість для виконання всіма адвокатами рішень з'їзду адвокатів України, РАУ, конференцій та РА регіонів, Закон не акцентує увагу на законності таких рішень. Ураховуючи, що за п. 6 ч. 2 ст. 34 Закону невиконання рішень органів адвокатського самоврядування є видом дисциплінарного проступку адвоката, зазначене може призводити до необґрунтованого порушення прав адвокатів, що і підтверджує практика діяльності органів адвокатського самоврядування.

Так, в адвокатурі тривають дискусії навколо виконання окремих рішень органів адвокатського самоврядування. Після 17.11.2012 р., коли одночасно відбулося два з'їзди адвокатів, експерти ССВЕ зазначали, що до адвокатів, які підтримували рішення альтернативного з'їзду, було розпочато переслідування у вигляді застосування дисциплінарних стягнень [366]. У своєму звіті експерти також висловили сумніви щодо законності рішень окремих конференцій адвокатів регіонів та критикували ухвалу Галицького районного суду м. Львова від 10.12.2012 р. про заборону публічно обговорювати події стосовно конференцій та з'їзду [367]. І надалі окремі незаконні рішення органів адвокатського самоврядування також досить часто призводили до конфліктів в адвокатській спільноті та, як наслідок, до порушення прав адвокатів [368, с. 4; 369; 370].

Ураховуючи наведене, вважаємо, що принцип законності потребує конкретизації у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 5–7 ч. 1 ст. 19, п. 6 ч. 2 ст. 34, ч. 1 ст. 43, ст. 57), що сприятиме повноцінному функціонуванню адвокатури, виконанню нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Принцип демократизму чинний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прямо не визначає, з чим важко погодитися. Він виокремлювався в Законі «Про адвокатуру» 1992 року, що втратив чинність.

В юридичній науці принцип демократизму багато сучасних вчених справедливо включають до переліку основних загальноправових принципів права [371, с. 19]. Цей принцип визнають, зокрема, Т. В. Варфоломеєва та С. В. Гончаренко [372, с. 24–25], М. А. Судейко [373], Л. В. Тацій [356, с. 15]. При цьому його зміст у науці тлумачиться дещо суперечливо.

Як зазначає М. А. Судейко, принцип демократизму в діяльності адвокатури передбачає її створення на підставі демократичних засад, вільного бажання особи, яка підтвердила свої професійні знання шляхом складання кваліфікаційного іспиту та відповідає іншим вимогам, закріпленим у ст. 2 Закону «Про адвокатуру» [373]. У цьому ж фактично вбачають зміст принципу демократизму Т. В. Варфоломеєва та С. В. Гончаренко [372, с. 24–25].

Демократизм походить від слова «демократія» [374, с. 239], що у перекладі з грецької мови означає «влада народу, більшості» [375]. Як зазначається в теорії держави та права, зміст принципу демократизму як загальнолюдського принципу права полягає в тому, щоб законодавчі акти відображали інтереси максимально більшої кількості населення країни [371, с. 19], щоб у праві відображалися, по-перше, загальні для всього суспільства інтереси, по-друге, узгоджені інтереси більшості соціальних груп, по-третє, певні мінімальні гарантії інтересів меншості – з метою унеможливлення ситуації, за якої інтереси певної групи суб'єктів мали б

пріоритет над інтересами усіх інших груп населення. Демократизм має важливе значення як принцип юридичної діяльності, надаючи можливість усім зацікавленим суб'єктам брати участь у прийнятті рішення та сприяючи його досягненню з урахуванням інтересів учасників шляхом компромісу, а не застосування сили [376, с. 12–13; 377, с. 314].

Тому, на наш погляд, принцип демократизму як загальний принцип організації та діяльності адвокатури означає, що адвокатура України діє на засадах, коли усі питання, які стосуються її організації, вирішують самі адвокати або ж безпосередньо, або через колегіальні органи управління, котрі діють на підставі прийнятих адвокатами нормативних актів (статутів, положень, правил), причому ці рішення приймаються більшістю від необхідного складу адвокатів. Такі рішення відображають інтереси усіх адвокатів України з забезпеченням прав та інтересів меншості. Прояви принципу демократизму містять ст.ст. 39, 41 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо колегіальних засад притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, ст.ст. 47, 48, 50 та інші положення Закону, які передбачають прийняття рішень органами адвокатського самоврядування на засадах більшості.

Принцип демократизму є основою формування усього адвокатського самоврядування. Можна та необхідно підтримати використання як належного поняття «корпоративна демократія в адвокатурі», під яким розуміється демократична форма самоврядування в адвокатурі [378], оскільки влада більшості є важливим фундаментом організації органів адвокатської спільноти. При цьому слід враховувати, що прийняття рішень більшістю далеко не завжди є достатньою гарантією їх законності.

Принцип демократизму потребує чіткого визначення та законодавчого закріплення серед інших принципів організації адвокатури, для чого необхідне внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Специфічне місце серед загальних принципів, на наш погляд, посідає *принцип професійності адвоката*. Адвокатура як інститут створена з метою надання професійної правової допомоги. У зв'язку з цим досить важливою засадою організації та діяльності адвокатури є засада, яка характеризує саме цю якість адвокатури.

Окремі дослідники вказують на існування таких принципів організації та діяльності адвокатури, як принцип професіоналізму [105, с. 174; 113, с. 195], професійності [106, с. 124–125], принцип наявності професійної підготовки [107, с. 201]. Як випливає з аналізу проголошених принципів, усі вони позначають одне і те ж, відображають ту вимогу до адвокатури, яка характеризує адвоката як фахівця в правових питаннях як на етапі доступу до професії, так і під час здійснення адвокатської діяльності.

При цьому, на наш погляд, така назва принципу, як принцип наявності професійної підготовки [108, с. 201], є досить невдалою, оскільки неповно характеризує відповідну засаду адвокатури, обмежує її виключно стадією доступу особи до здійснення адвокатської діяльності. Найменування відповідної засади як принципу професіоналізму [105, с. 174; 113, с. 195] чи професійності [106, с. 124–125] фактично є тотожними у своїх лексичних значеннях, оскільки, наприклад, слово «професійний» в українській мові є прикметником до слова професіонал, тобто доброго фахівця, знавця своєї справи [379, с. 331–332].

Принцип професійності у науці характеризується здебільшого однобічно, фактично лише як принцип організації адвокатури. Так, при його характеристиці увага приділяється більше питанням допуску особи до адвокатської професії чи питанням підвищення кваліфікації адвоката вже під час здійснення адвокатської діяльності. Але, на нашу думку, цей принцип необхідно розглядати і як принцип діяльності адвокатури, ту її засаду, яка характеризує весь процес надання адвокатом правової допомоги клієнту. Це перетворює принцип професійності на загальний принцип адвокатури.

Кваліфікація адвоката є нічим у разі, якщо у конкретних справах вона не отримує свого підтвердження. Клієнта навряд чи втішить наявність диплома з відзнакою у адвоката чи тривалий стаж роботи, якщо при наданні правової допомоги він припускатиметься помилок. Тому, на наш погляд, виходячи з того, що адвокатура є інститутом надання професійної правової допомоги, питання допуску до професії та підвищення кваліфікації необхідно розглядати лише як передумову якісної правової допомоги, а сутність засади професійності необхідно розуміти в наданні адвокатом клієнту професійної правової допомоги.

Досить близько до розуміння принципу професійності як принципу діяльності адвокатури підійшла С. Я. Рабовська. Хоча вона також не розмежовує ті його складові, які характеризують його як принцип організації адвокатури, й ті складові, що свідчать про його функціональний характер, але досить значну увагу приділяє дослідженню принципу професійності саме у діяльності адвоката при наданні ним правової допомоги клієнтам [380, с. 100–101].

Принцип професійності, зокрема, полягає в тому, що система допуску особи до адвокатської професії є системою перевірки її професійних якостей. Адвокатом може бути тільки особа, яка має вищу юридичну освіту, відповідний стаж роботи, склала кваліфікаційний іспит та пройшла стажування.

Стаття 21 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» цілком слушно передбачає обов'язок адвоката підвищувати професійний рівень. Тому професійність адвоката забезпечується не лише на етапі доступу до професії, а й надалі при здійсненні професійної діяльності. Для підтримання належного рівня надання правової допомоги відповідно до Закону запроваджено спеціальний порядок підвищення кваліфікації адвокатів, організація якого здійснюється НААУ та РАУ і реалізується НААУ, РА регіонів, Вищою школою адвокатури НААУ, ВКДКА та КДКА. У зв'язку з

цим рішенням РАУ від 16.02.2013 року № 85 було затверджено Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України [53]. Питання підвищення кваліфікації у світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури було окремо досліджено нами [381].

З принципом професійності адвоката пов'язаний також принцип спеціалізації, який, наприклад, виокремлюється і як один із принципів судочинства [382, с. 119; 383, с.13–17].

На думку С. О. Іваницького, зміст спеціалізації як принципу організації адвокатури полягає, по-перше, у зовнішньому відокремленні органів адвокатського самоврядування, що реалізують різні функції; створенні й наданні організаційними формами адвокатської діяльності юридичної допомоги у визначених, окремих сферах правовідносин та/або в інституційному відособленні декількох груп суб'єктів усередині адвокатської професії з наділенням їх різним обсягом можливостей надання правової допомоги певних видів; по-друге, у внутрішньому розподілі між структурними підрозділами вказаних суб'єктів певних вузькопрофільних напрямів роботи, систематичному здійсненні конкретним адвокатом професійної діяльності в межах певної сфери правовідносин [99, с. 65]. На нашу ж думку, виокремлення цього принципу є недоцільним. Так, зовнішнє відокремлення органів адвокатського самоврядування, що реалізують різні функції, є нічим іншим, як проявом принципу корпоративного самоврядування, а створення й надання організаційними формами адвокатської діяльності юридичної допомоги у визначених, окремих сферах правовідносин, виключно тим чи іншим групам суб'єктів, розподіл між адвокатами певних вузькопрофільних напрямів роботи – проявом принципу професійності.

Проте слід визнати, що за спеціалізацією адвокатури майбутнє. Сфера права є настільки складною, що охопити її усю загалом одній особі досить важко. Постійна зміна законодавства, різні підходи щодо тих чи інших

питань юридичної практики роблять необхідною спеціалізацію адвокатів при наданні правової допомоги у тій чи іншій сфері правовідносин. Така спеціалізація сьогодні фактично вже існує, оскільки досить значна кількість адвокатів відповідно до своїх уподобань і накопиченого досвіду займається наданням правової допомоги у тій чи іншій сфері відносин, тим чи іншим клієнтам. Сайти адвокатських об'єднань досить часто містять посилання на сферу спеціалізації адвокатів цих об'єднань [384; 385]. Тому нагальною є потреба в розробленні правил, згідно з якими були б неможливими зловживання з боку адвокатів чи адвокатських об'єднань вказівкою на неприпустимість спеціалізації за відсутності у адвоката відповідної кваліфікації, неможливість недобросовісної конкуренції задля залучення клієнта. Можна погодитись з думкою щодо необхідності запровадження у законодавстві поняття спеціалізованого адвоката та процедури набуття статусу такого адвоката [99, с. 71–72].

Є. Ф. Шкробець вважає, що підвищенню якості правової допомоги також сприятиме встановлення професійних рангів. Ранг адвоката виступатиме як орієнтир у питанні попереднього визначення професійних якостей для осіб, що звертатимуться за правовою допомогою. Присвоєння рангів за загальним правилом повинно здійснюватися автоматично, виходячи зі стажу адвокатської діяльності. Також слід допустити позачергове присвоєння адвокатських рангів за особливі заслуги в адвокатській діяльності [113, с. 195–196].

Погодитися з цією думкою не можемо, адже запровадження таких рангів саме собою не підвищить якість правової допомоги. А тим паче, якщо присвоєння рангів відбуватиметься автоматично, то користі від них не буде жодної. Ймовірно, орієнтиром для клієнта щодо професійного рівня адвоката ринги можуть слугувати. Але можливість позачергового присвоєння адвокатських рангів за особливі заслуги в адвокатській діяльності призведе до того, що таке присвоєння здійснюватиметься не фаховим адвокатам-

практикам, а функціонерам від адвокатури. Загалом адвокатська професія є ліберальною за своєю суттю, вільною, незалежною, а запровадження рангів – це ще один фактор ризику втрати незалежності та свободи адвокатів. Показниками ефективного здійснення професійної діяльності адвоката мають бути справи, в яких він здійснює захист або представництво, репутація адвоката серед клієнтів та колег, в юридичній спільноті, гонорари адвоката, його активність у реалізації завдань адвокатського самоврядування для підвищення авторитету адвокатури та якості надання професійної правової допомоги.

Враховуючи наведене, вважаємо, що принцип професійності адвоката стосується як організаційних основ адвокатури, яку складають особи певної професії – адвокати, так і функціональних, адже адвокатська діяльність – це професійна діяльність, яка потребує належного рівня професійної підготовки як на етапі допуску особи до професії адвоката, так і під час здійснення нею адвокатської діяльності.

У науці про адвокатуру виокремлюються й інші принципи, які, на наш погляд, можна вважати загальними, властивими як діяльності, так і організації адвокатури, наприклад, справедливості та гуманізму. Проте вони, як уявляється, цілком можуть охоплюватися змістом принципу верховенства права та досліджуватися в адвокатології в межах цього принципу.

Іншою групою принципів є принципи діяльності адвокатури. У науці про адвокатуру виокремлюються, наприклад, такі принципи діяльності адвокатури України та в порівняльному аспекті – принципи організації адвокатур інших країн¹, як незалежність адвокатської діяльності [98; 113, с. 194], уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів [105, с. 173–174; 386, с. 151–154], конфіденційності [105, с. 173; 387, с. 126], додержання адвокатами норм професійної (адвокатської) етики [388, с. 99–

¹ Виходячи з нерозробленості у науці досліджуваного питання ті чи інші принципи, що виокремлюються, не завжди чітко характеризуються авторами як принципи діяльності адвокатури, однак є такими на наш погляд.

100; 105, с. 174], мультидисциплінарності [110, с. 653]. Виокремлення таких принципів (крім останнього) є досить безспірним в науці і практиці, оскільки більшість з них (принципи незалежності адвокатської діяльності, уникнення конфлікту інтересів, конфіденційності адвокатської діяльності) прямо закріплена в законодавстві. Фактично лише принцип дотримання адвокатської етики є таким, що опосередковано впливає зі змісту законодавства.

На противагу принципам діяльності адвокатури, принципи організації адвокатури прямого нормативного закріплення в законодавстві не отримали. Винятком є лише принципи адвокатського самоврядування, які зафіксовані у ст. 43 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Отже, можна вести мову про виокремлення тих чи інших принципів організації адвокатури на підставі аналізу положень законодавства про адвокатуру, а тому вони потребують більшої уваги і конкретизації.

У науці про адвокатуру виокремлюються, зокрема, такі принципи організації адвокатури України та в порівняльному аспекті принципи організації адвокатур інших країн², як: принцип незалежності адвокатури [100, с. 68–75], обумовленості її судоустроєм [101, с. 98–105], територіальності [102, с. 76–83], міжтериторіальності професійної діяльності [167, с. 291], спеціалізації [99, с. 64–77], станового членства [167, с. 291], корпоративності [105, с. 174; 106, с. 123], самоврядування [105, с. 174; 106, с. 122–123], корпоративного самоврядування [389, с. 55–56], некомерційного характеру діяльності адвокатської корпорації [167, с. 291], колегіальності у керівництві [204, с. 24], демократичного управління [167, с. 291], всезагальності права займатися адвокатською діяльністю [108, с. 201], професіоналізму [105, с. 174; 113, с. 195], професійності [106, с. 124–125], наявності професійної підготовки [108, с. 201], рівності

² Як і принципи діяльності адвокатури, ті чи інші принципи організації адвокатури, що виокремлюються, не завжди характеризуються авторами саме як принципи організації адвокатури.

адвокатів [113, с. 195], оплатності роботи адвокатів [388, с. 102–103], наявності спеціального дисциплінарного провадження щодо адвокатів [388, с. 101–102], сприяння освіті [167, с. 291] тощо. Таке розмаїття принципів зумовлене, на наш погляд, саме відсутністю їх прямого закріплення у законодавстві. При цьому такі принципи, як зумовленість адвокатури судоустроєм, територіальність, спеціалізація адвокатури сьогодні не властиві адвокатурі України.

Аналіз наведених принципів свідчить про те, що окремі з них, незважаючи на відмінності у назві, відображають одне і те ж основне начало в організації адвокатури. Через це різноманітність назв цих принципів виявляє недосконалість наукової термінології. Інші ж принципи є більш загальними, які об'єднують у собі кілька інших принципів (наприклад, очевидно, що зміст принципу корпоративного самоврядування об'єднує принципи корпоративності та самоврядування). Така ситуація не дивує, бо, як зазначає С. В. Ківалов, принципи – це завжди суб'єктивне поняття, оскільки воно формується людиною з урахуванням таких суттєвих чинників, як правова культура, досвід, основні положення правової системи, рівень розвитку законодавства тощо [390, с. 7]. Тому за відсутності чіткого нормативного переліку принципів організації адвокатури, їх виокремлення відображає лише ступінь абстрагування у вираженні тим чи іншим науковцем основ організації адвокатури, сутності окремих норм, що врегульовують організацію адвокатури.

Як правильно зазначається у науці, при спробі дедукції основних принципів необхідно виходити з існуючої практики та певних правил, якими, зокрема, є такі: 1) кількість принципів повинна бути мінімальною; 2) принципи повинні мати найбільш загальний характер; 3) принципи мають бути якомога зрозумілішими та чіткими; 4) принципи в жодному разі не повинні суперечити один одному [167, с. 289]. На наш погляд, система принципів діяльності та організації адвокатури має відображати усі основні

начала такої діяльності та організації, принципи повинні перебувати у системному зв'язку між собою та зумовлювати один одного, логічно та послідовно вибудовувати як діяльність та структуру адвокатури загалом, так і їх системні зв'язки. При цьому мета того чи іншого принципу адвокатури повинна бути спрямована саме на забезпечення належного функціонування чи організації адвокатури у тому чи іншому аспекті. Загальною передумовою виокремлення принципу не повинна бути його малозначність, фундаментальні функціональні та організаційні засади не повинні зазнавати необґрунтованого поділу і, навпаки, фундаментальні засади мають охоплювати усі основні ідеї функціонування та побудови адвокатури.

Так, на нашу думку, принцип колегіальності у керівництві є не настільки важливим, щоб бути самостійно виокремленим. Така засада цілком обґрунтовано може розглядатися у складі принципу корпоративного самоврядування адвокатури як більш фундаментальної засади. Принцип наявності спеціального дисциплінарного провадження щодо адвокатів є нічим іншим, як проявом незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності.

Вважаємо, що до системи принципів діяльності адвокатури слід включити:

- *принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності*. Відповідно до цього принципу адвокат є незалежним при наданні правової допомоги від держави, органів державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, правоохоронних органів, інших суб'єктів. Адвокат самостійно визначає правову позицію у справі, а за незаконний вплив на нього передбачено юридичну відповідальність;

- *принцип здійснення адвокатської діяльності в інтересах клієнта* зобов'язує адвоката здійснювати адвокатську діяльність виключно в інтересах клієнта. У разі, коли внаслідок різних обставин виникне конфлікт інтересів адвоката чи його рідних та близьких з інтересами клієнта, або

інтересів клієнтів між собою, адвокат повинен усунути цей конфлікт в порядку, передбаченому законодавством;

- *принцип конфіденційності* спонукає адвоката до поведінки, яка формує довірчі відносини в межах виконання доручення, забезпечує довіру клієнта, зобов'язує адвоката дотримуватись адвокатської таємниці, не розголошувати інформації, отриманої у зв'язку із наданням клієнту правової допомоги.

Крім того, необхідно виділити такі принципи організації адвокатури:

- *принцип обов'язкового членства адвокатів України в НААУ*. Необхідність виокремлення цього принципу пояснюється тим, що він є первинною основою формування усього адвокатського самоврядування та вирішення організаційних питань у системі адвокатури України;

- *принцип рівності адвокатів*. Цей принцип можна було б розглядати як такий, що відображає правове становище адвокатів при вирішенні питань адвокатського самоврядування, а відтак і таким, що охоплюється принципом корпоративного самоврядування. Проте його сутність є більш широкою, адже принцип рівності адвокатів відображає надання рівних можливостей займатися тими чи іншими видами адвокатської діяльності, відсутності обов'язкової спеціалізації адвокатів, що за своїм змістом не може охоплюватися принципом корпоративного самоврядування, а тому і зумовлює необхідність самостійного виокремлення;

- *принцип корпоративного самоврядування* відображує як корпоративну побудову адвокатури, так і систему управління у ній. Цей принцип об'єднує названі у науці принципи корпоративності та самоврядування адвокатури, які, на наш погляд, потребують спільного дослідження. Принцип корпоративного самоврядування охоплює також незалежність адвокатури як корпоративного формування від держави, органів державної влади чи місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших суб'єктів;

- *принцип гласності* характеризує організацію адвокатури, на противагу принципу конфіденційності, який стосується адвокатської діяльності.

Принцип гласності потребує гласного вирішення адвокатурою питань своєї організації, оприлюднення рішень, які приймаються органами адвокатського самоврядування, доступності для громадськості тих процесів, що відбуваються в адвокатурі;

- *принцип свободи вибору форми організації адвокатської діяльності.*

Він відображає фундаментальну засаду можливості адвокатів виходячи з власних інтересів та потреб визначати та обирати прийнятні для себе організаційні форми здійснення адвокатської діяльності. За своїм змістом цей принцип є автономним та таким, що, на наш погляд, не охоплюється жодними іншими названими принципами організації адвокатури.

Вважаємо, що перелічені принципи системно характеризують основи діяльності та організації адвокатури. При цьому не виключаємо, що окремі принципи діяльності чи організації адвокатури навіть можна було б розглядати у складі того чи іншого більш фундаментального принципу.

2.2. Функціональні принципи як основоположні засади діяльності адвокатури

Принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності закріплений як у національному законодавстві України (ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ПАЕ), так і у численних міжнародно-правових актах [391; 16; 392; 393; 346; 394] тощо. Незалежність як принцип адвокатської діяльності є її основою основ, але й його критикують окремі науковці. Так, американський дослідник П. Шлаг вважає, що незалежність адвоката є міфом, який породжує у адвокатів почуття солідарності, спробу мобілізувати свої сили та можливість протистояти конкуруючим силам [171, р. 113].

Аналіз наукової думки свідчить про те, що зазначений принцип теоретично містить певні суперечності. Це, на наш погляд, є наслідком неоднозначності думок учених, що існує в теорії щодо принципів адвокатури (адвокатської діяльності) загалом, про що мова йшла вище.

У науці вказується на існування принципу незалежності адвокатської діяльності, проте його аналіз досить часто зводиться або до дослідження незалежності адвоката, або незалежності адвокатури загалом, або ж до дослідження незалежності органів адвокатського самоврядування [113, с. 194; 105, с. 172–173; 106, с. 121–122], а сутність принципу ототожнюється з існуючими гарантіями незалежності адвокатської діяльності, що забезпечують його реалізацію [109, с. 130–132]. Тому у науці принцип незалежності адвокатської діяльності досить часто перетинається з аналізом незалежності діяльності адвокатури.

В юридичній літературі висловлюються також думки щодо існування принципу незалежності адвокатури [105, с. 172; 106, с. 121–122]. При цьому зазначається, що незалежність адвокатури складається з двох елементів: по-перше, з незалежності адвокатури та адвокатських об'єднань як організацій, що здійснюють адвокатську діяльність, а, по-друге, із незалежності самих адвокатів при здійсненні їх діяльності [113, с. 194; 106, с. 121]. Отже, принцип незалежності адвокатури розглядається окремими науковцями як єдиний, що містить у собі два структурних елементи. При цьому зауважимо, що автори, які його визначають та характеризують [106, с. 121–122], здебільшого досліджують найперше незалежність адвокатури загалом і лише потім – незалежність адвоката. Є й думки про існування принципу незалежності адвоката [125, с. 172], однак зміст дослідження цього принципу знову ж охоплює собою незалежність адвокатури [125, с. 114–135].

При аналізі зазначених поглядів необхідно вказати на те, що у науці про адвокатуру не зовсім точно формулюється назва цього принципу, через що

досить часто спотворюється і його зміст. Тому передовсім необхідно визначити його сутність і структуру.

На нашу думку, недоцільним та необґрунтованим є розгляд принципу незалежності як єдиного, який відображав би, з одного боку, незалежність адвокатури, а, з іншого – незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Визначальною є саме незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, тобто функціональний принцип, а незалежність адвокатури є однією з організаційних засад, яку в аспекті незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності слід розглядати як гарантію забезпечення такої незалежності. Тому будь-які теоретичні дослідження незалежності чи адвокатури, чи адвоката необхідно розпочинати саме з незалежності адвокатської діяльності і лише потім серед гарантій цього принципу аналізувати та характеризувати незалежність адвокатури, а не навпаки, як це має місце у науці. Враховуючи наведене, є також недоцільним розгляд у межах єдиного принципу незалежності адвокатури як двох рівних складових засад незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності та власне незалежності адвокатури. При цьому зауважимо, що не потрібно розглядати загалом як самостійний принцип незалежність адвокатури, яка в силу системності принципів організації та діяльності адвокатури є гарантією принципу незалежності адвоката та проявляється у принципі корпоративного самоврядування в адвокатурі. Незалежність адвокатури є основою самоврядування в ній, органічною складовою цього самоврядування.

Крім того, на наш погляд, назва принципу, що характеризує незалежність адвоката, повинна звучати як «принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності», а не як «принцип незалежності адвокатської діяльності», як його називають окремі науковці [109, с. 123].

У філології слово «незалежний» тлумачиться як такий, який не залежить від кого-небудь, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь [395, с. 760].

Незалежність – це можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів [396]. З наведених визначень незалежності випливає, що незалежність є характеристикою власне суб'єкта, який здійснює певну діяльність, а сама діяльність, на наш погляд, не може бути незалежною чи залежною. У зв'язку з цим саме назва «принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності» відобразить правильну сутність цього принципу, і його аналіз буде спрямований у правильному напрямку.

На думку А. Меланчук, незалежність адвоката як особистості полягає в його праві самостійно укласти угоду з клієнтами, а при наданні їм юридичної допомоги – самостійно визначати свою правову позицію, не слухаючись нічиїх вказівок, враховуючи при цьому інтереси клієнта [105, с. 173]. Проте з таким твердженням погодитися не можна. Укладення договору з клієнтом завжди визначається формою організації адвокатської діяльності, через що не завжди адвокат самостійно укладає договір з клієнтом, а при визначенні правової позиції адвокат може й послухатись вказівки іншої особи, наприклад, керівника адвокатського об'єднання, який ставить свій підпис під договором з клієнтом, якщо така вказівка відповідає принципу законності та інтересам клієнта та на переконання самого адвоката є слушною. Незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності отримує виявляється, передовсім, у тому, що прийняті адвокатом рішення не є наслідком залежності адвоката від іншої особи, а приймаються для виконання присяги адвоката та принципів адвокатської діяльності.

На наш погляд, сутність принципу незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності полягає в тому, що при наданні правової допомоги адвокат має бути позбавлений непередбачених законом обмежень, впливу, спонукань, тиску, погроз і будь-якого втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого суб'єкта або з будь-якої підстави, а прийняті адвокатом рішення

не є наслідком залежності адвоката від іншої особи, а приймаються для виконання професійних обов'язків адвоката, дотримання присяги адвоката та правил адвокатської етики.

Як зазначив С. С. Калинюк, під принципом незалежності адвоката слід розуміти передбачене чинним законодавством про адвокатуру базисне положення, що гарантує здійснення адвокатом своєї діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання [125, с. 172]. У науці цілком правильно дослідження незалежності адвоката здійснюються в напрямку визначення переліку суб'єктів, від яких повинен бути незалежним адвокат. Так, К. М. Северин загалом вказує на незалежність адвоката від: 1) правоохоронних органів, від держави в цілому; 2) власних інтересів; 3) довірителя; 4) своїх ділових партнерів [109, с. 128–134]. Для нас є очевидним, що цей перелік неповний. Додатково до цих суб'єктів у науці, міжнародно-правових актах долучаються також такі суб'єкти, як влада і громадськість [100, с. 72], керівництво організаційних форм адвокатської діяльності (адвокатської фірми, колегії тощо) та професійної асоціації адвокатів [100, с. 73], об'єднання громадян (політичні партії, громадські організації) [388, с. 99]. Адвокат повинен бути незалежним і від інших суб'єктів права, наприклад, підприємств, установ, організацій, політичних партій, окремих фізичних осіб тощо.

Окремого аналізу, на нашу думку, варта необхідність виокремлення в структурі принципу незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності його незалежності або ж від власних інтересів чи самого себе [109, с. 133; 100, с. 73]. Вважаємо, що це виокремлення не завжди є обґрунтованим.

Безумовно, для клієнта, який отримує адвокатську допомогу від залежного адвоката, того адвоката, який у своїй діяльності не керується не його інтересами, а іншими міркуваннями, загалом не має значення, чи ця залежність є наслідком втручання в діяльність адвоката інших осіб, чи

адвокат піклується про власні інтереси та діє під їх впливом. Він отримує не ту правову допомогу, на яку розраховував, і фактично є жертвою обману. Однак в аспекті характеристики незалежності адвоката як основної засади здійснення адвокатської діяльності є досить велика відмінність у зазначених проявах. Принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, на наш погляд, характеризує становище адвоката як суб'єкта правовідносин з надання правової допомоги у системі його відносин з іншими суб'єктами; він акцентує увагу на тому, що дії адвоката при наданні правової допомоги повинні бути наслідком самостійно прийнятого адвокатом рішення без зовнішнього тиску інших суб'єктів, чого немає при аналізі залежності чи незалежності адвоката від власних інтересів. На нашу думку, незалежність адвоката від власних інтересів при наданні адвокатської допомоги є проявом принципу уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності та не охоплюється принципом незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності.

Аналіз зазначеного принципу виявляє, що абсолютної незалежності бути не може, зокрема, й у адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Як справедливо твердить Г. Мірзоев, незалежність слід брати до уваги як стан балансу між інтересами держави, громадянина, суду і самої професії адвоката [397, с. 211]. Такий стан балансу, на наш погляд, знаходить свій прояв у законі. Так само, як і суд, який є незалежним при здійсненні правосуддя, проте керується законом, адвокат у своїй діяльності є залежним від закону, керується законом та діє в межах правил адвокатської етики.

Принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності перебуває у численних зв'язках з іншими принципами. Він є основою для застосування інших принципів, які так чи інакше стосуються незалежності адвоката – забезпечення здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта, корпоративного самоврядування в адвокатурі, а також практично є невідривним від принципів верховенства права та законності.

Одним із принципів здійснення адвокатської діяльності у науці, законодавстві та практиці вважається принцип уникнення в адвокатській діяльності конфлікту інтересів. Його нормативне закріплення здійснене у положеннях ст. ст. 1, 4, 21, 28 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», окремих нормах процесуального законодавства (наприклад, ст. ст. 46, 47 КПК), а також у ст. ст. 9, 16, 20, 21, 35, 36, 40, 42, 51, 53 ПАЕ. Функціональне призначення цього принципу полягає в забезпеченні здійснення адвокатської діяльності в інтересах клієнта, а його сутність частково розкрита в п. 2.7 Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС, відповідно до якого адвокат, керуючись нормами законодавства і правилами професійної етики, завжди зобов'язаний діяти в інтересах клієнта, які для нього завжди превалюють перед його власними та інтересами колег-юристів [398].

У науці принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності тлумачать як законодавчо визначені основи адвокатської діяльності, відповідно до яких адвокат не має права надавати будь-які юридичні послуги клієнту, інтереси якого суперечать захищеним правом інтересам клієнта, якому надаються або надавались юридичні послуги, крім випадків письмової згоди клієнтів, інтереси яких можуть бути порушені або суперечать інтересам самого адвоката, його близьких родичів чи членів сім'ї, партнерів [386, с. 153].

На наш погляд, сутність зазначеного принципу лежить у площині поняття конфлікту інтересів.

У п. 8 ч. 1 ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» конфлікт інтересів визначено як суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками. Із цього нормативного визначення випливає, що законодавець під конфліктом інтересів розуміє власне не конфлікт інтересів як такий, а конфлікт інтересу адвоката, з одного боку, та його професійних прав і обов'язків – з іншого,

конфлікт більше внутрішній, а не зовнішній, оскільки єдиним суб'єктом цього конфлікту вважається сам адвокат. Проте інші положення Закону (зокрема, ст. 28) свідчать про недотримання законодавцем цього визначення, відхід від розуміння конфлікту інтересів як внутрішнього конфлікту, поширення його й на інших суб'єктів, окрім адвоката, що дає підстави для розуміння конфлікту інтересів у адвокатології як конфлікту інтересів окремих осіб (інтересів адвоката чи його близьких родичів, з одного боку, та інтересів клієнта, з іншого, або ж інтересів клієнтів з обох сторін). У конфліктології такі конфлікти розглядаються як двосторонні конфлікти або ж навіть як багатосторонні [399, с. 30]. Саме на такому розумінні конфлікту інтересів базуються й положення ПАЕ, які досить детально роз'яснюють механізм поведінки адвоката у випадку виникнення конфлікту його інтересів та інтересів клієнта чи виникнення конфлікту інтересів самих клієнтів. У науці у зв'язку з цим пропонується навіть здійснювати класифікацію конфліктів інтересів у адвокатській діяльності за структурою на такі, що виникають між інтересами адвоката та клієнта (вертикальні), й ті, що виникають між інтересами клієнтів (горизонтальні), а також змішані, в яких існують конфлікти і між інтересами клієнтів, і між інтересами клієнта та інтересами адвоката [109, с. 166], внаслідок чого сутність конфлікту інтересів як внутрішнього конфлікту взагалі нівелюється. Позаяк нормативне визначення не охоплює усіх проявів конфліктів, що виникають між різними суб'єктами, це визначення зазнає критики [400, с. 144].

На наш погляд, підхід законодавця, можливо, навіть не до кінця усвідомлений, до розуміння конфлікту інтересів як внутрішнього конфлікту має надзвичайно важливе теоретичне значення, причому не лише для розуміння його сутності, а й для пояснення усіх подальших його проявів та механізмів можливості його усунення в адвокатській діяльності. При цьому можна погодитися з тим, що нормативне визначення конфлікту інтересів є недосконалим, однак ця недосконалість, як уявляється, викликана не тим, що

воно не охоплює всіх проявів багатосторонніх конфліктів, зазначених у цьому ж Законі, а тим, що воно не охопило собою усі можливі прояви внутрішніх конфліктів, які можуть виникнути при здійсненні адвокатом адвокатської діяльності та які є перешкодою належного її здійснення.

Ті чи інші інтереси можуть мати як адвокат чи близькі йому особи, так і його діючі чи потенційні клієнти. Життя є сплетінням очевидних та прихованих інтересів, уся соціальна дійсність переповнена конфліктами [401, с. 49], розпізнати чи кваліфікувати які є непростим завданням, адже інтереси існують у суб'єктивній сфері. Оскільки суб'єктом здійснення адвокатської діяльності є адвокат як фізична особа і саме на нього, і виключно на нього покладається обов'язок забезпечити здійснення адвокатської діяльності в інтересах клієнта, вважаємо, що саме його і тільки його особисті інтереси та професійні права і обов'язки можна розглядати як середовище, в межах якого виникає чи може виникнути конфлікт. Усі інші суб'єкти (колеги, близькі родичі чи друзі, і навіть самі клієнти) та їх інтереси можуть лише сприяти виникненню внутрішнього конфлікту інтересів через ймовірний вплив їх особистих інтересів на інтереси чи професійні права та обов'язки самого адвоката. При цьому очевидним є те, що такий вплив не обов'язково може відбуватися реально, а є лише нормативним припущенням його ймовірності, можливо, навіть презумпцією, яка, проте, у дійсності може бути й хибною.

Будь-якому внутрішньому конфлікту, уникнути якого повинен адвокат, на наш погляд, відповідає зовнішній його прояв, зміст якого стає очевидним лише через тлумачення внутрішнього конфлікту.

Закон забороняє адвокату укладати договір про надання правової допомоги, і він зобов'язаний відмовитися від виконання вже укладеного договору у разі, якщо адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася щодо укладення договору про надання правової допомоги (ст. 28 Закону). У зв'язку з цим

виникає питання, які інтереси одного з клієнтів є перешкодою для надання адвокатом правової допомоги іншому клієнту: чи повинні ці інтереси бути виключно правовими, чи можуть бути й не правовими? Наприклад, внутрішній конфлікт може бути викликаний звичайною неприязню до конкретного клієнта. Як розмежувати випадки, коли надання правової допомоги допускається, а коли – не допускається? Чи не може диктат одного з клієнтів, який вбачатиме існування суперечності у своїх інтересах та інтересах іншого клієнта, бути перешкодою для укладання адвокатом договорів про надання правової допомоги чи їх виконання? Закон на ці питання жодної відповіді не дає, і їх не можна знайти в межах розгляду конфлікту інтересів як зовнішнього.

Відповіді на ці питання можна отримати лише через дослідження впливу усіх зовнішніх конфліктів на виникнення внутрішнього конфлікту, конфлікту не лише між інтересами адвоката та його правами і обов'язками, а й конфлікту (суперечності), що виникає між правами та обов'язками адвоката у його відносинах з одним з клієнтів, з правами та обов'язками адвоката стосовно іншого клієнта. У зв'язку з цим існує цілком обґрунтована необхідність визначення у законодавстві усіх проявів внутрішніх конфліктів (зокрема, конфлікту між правами та обов'язками адвоката щодо різних клієнтів), а не лише конфлікту інтересів, як це передбачає сьогодні ст. 1 Закону. Тому пропонуємо у ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначити загальне поняття конфлікту як суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, або ж суперечності між професійними правами і обов'язками адвоката щодо різних клієнтів, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. Виходячи з цього будь-який зовнішній конфлікт інтересів лише тоді може бути перешкодою для надання правової

допомоги адвокатом, коли він породжує внутрішній конфлікт у адвоката в різних його проявах.

Ширше розуміння поняття конфлікту, а не обмеження його виключно конфліктом інтересів як правової категорії, спонукає, на нашу думку, до необхідності виокремлення функціонального принципу з більш широким змістом, а саме *принципу здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта*, який би охоплював не лише усунення конфлікту інтересів як одного з його проявів, а й інші складові, з аналогічною метою. Під принципом забезпечення здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта необхідно розуміти основоположне начало адвокатської діяльності, згідно з яким адвокат не вправі надавати правову допомогу у разі існування суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками або ж суперечності між професійними правами і обов'язками адвоката щодо різних клієнтів, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. Цей принцип має відмежувати інтереси суспільства, держави у судочинстві від мети діяльності адвоката, який має діяти лише в інтересах конкретного клієнта, і саме завдяки такій меті діяльності та принципу змагальності буде досягатися об'єктивність при вирішенні тих чи інших справ.

Принцип конфіденційності властивий діяльності адвокатів. Відповідно до ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», одним з принципів адвокатської діяльності є принцип конфіденційності. У науці під принципом конфіденційності адвокатської діяльності розуміється особливий правовий режим дій та обігу інформації, пов'язаних з виконанням доручення клієнта, покликаний забезпечити заборону несанкціонованого доступу, розголосу даних, з яких клієнтом письмово не знято режим конфіденційності, порушення якого тягне відповідальність відповідно до закону [109, с. 162].

Конфіденційність є основою взаємодії адвоката з клієнтом, безумовним чинником успішного спілкування та належного виконання адвокатом своїх функцій.

Принцип конфіденційності в адвокатології досліджується загалом в аспекті обсягу інформації, яка становить адвокатську таємницю, та можливості її розголошення адвокатом. Визначення поняття адвокатської таємниці містить ч. 1 ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Необхідно погодитися з О. С. Насадюк, що адвокат повинен зберігати всю інформацію, яка стала йому відома з перших моментів спілкування із клієнтом, інформацію, що стосується обставин і фактів, повідомлених клієнтом або таких, що стали відомі адвокатуві у зв'язку із виконанням доручення, а також сам факт звернення до нього клієнта, і не повинен розголошувати таку інформацію без згоди клієнта, а також якщо це буде потрібно на підставі закону [402, с. 36]. Уже сам факт звернення особи до адвоката, реєстрація чи запис її анкетних даних у книзі обліку угод про надання правової допомоги охоплюється адвокатською таємницею [403, с. 46].

Адвокатська таємниця не є абсолютною величиною: винятки, коли дозволяється її відкриття, визначено в Законі. Зміни, які внесені відповідно до Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14.10.2014 р. [404] до ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», встановили нові підходи до допустимості розголошення адвокатської таємниці. Зокрема, подання адвокатом в установленому порядку та у випадках, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», інформації центральному органу

виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не вважається порушенням адвокатської таємниці (ч.6 ст.22). Отже, вимога дотримання адвокатської таємниці є відносно-абсолютною, адже законодавець допускає випадки можливості її розголошення.

У науці, крім того, триває дискусія щодо можливості розголошення адвокатської таємниці адвокатом без згоди на це клієнта і в інших випадках. Особливо дискусійним є питання щодо можливості розголошення адвокатом відомостей про вчинення злочину в майбутньому, які стали відомі адвокату під час надання правової допомоги і є адвокатською таємницею [405; 406; 407].

Як зазначає М. Ю. Барщевський, адвокатська таємниця неабсолютна, вона виникла в інтересах суспільства, і межі її охорони повинні співвідноситися з тими ж інтересами суспільства. Захисник повинен оцінити суспільну небезпеку, тобто оцінити можливість самого факту вчинення злочину і його небезпеку [408, с. 63]. Натомість Д. В. Кухнюк вважає неприпустимим розголошення адвокатської таємниці за будь-яких обставин [409, с. 32]. Для нас більш прийнятною є остання позиція, оскільки відносини адвокат – клієнт мають ґрунтуватися на принципі дотримання адвокатської таємниці, і такий фактор, як довіра клієнта до адвоката, має домінувати в таких відносинах.

Цікавими є результати проведеного опитування адвокатів. Так, 33 % опитуваних адвокатів вважають, що адвокатська таємниця за будь-яких обставин повинна мати пріоритетне значення і є непорушною. 27 % адвокатів вважають, що адвокат повинен знайти спосіб повідомити правоохоронні органи лише про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, який готується, при цьому не порушуючи адвокатської таємниці. 18 % адвокатів вважають, що в разі коли адвокату при виконанні функцій захисника стає

відомо про тяжкий або особливо тяжкий злочин, який готується, то він може повідомити про це правоохоронні органи в установленому порядку, порушуючи адвокатську таємницю [387, с. 127].

З цього виникає цілком обґрунтоване питання щодо доцільності передбачених Законом та висловлених у науці випадків обмеження адвокатської таємниці. Адвокат не може діяти всупереч призначенню адвокатури та розголошувати адвокатську таємницю. Бо якщо вимога дотримання адвокатської таємниці не буде для адвокатів основоположною, буде мати певні винятки залежно від тяжкості злочину чи важливості того чи іншого суспільного інтересу, щодо якого розголошується отримана інформація, це може призвести до втрати довіри суспільства не лише до конкретних адвокатів, але й до адвокатури загалом. Адвокати не повинні розкривати адвокатську таємницю, керуючись міркуванням суспільного блага, оскільки внеском адвоката в досягнення такого блага є виконання покладених суспільством на адвокатуру функцій із захисту прав та законних інтересів клієнтів. Тому доцільним є обмежити можливість розкриття адвокатом адвокатської таємниці лише випадками, визначеними ч. 2, 4 ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Реальність застосування принципів адвокатської діяльності на практиці не завжди можна визначити чітко, як і здійснити їх чітке розмежування, але усіх їх об'єднує надзвичайна важливість у формуванні свідомості адвокатів, здійсненні адвокатської діяльності, організації адвокатської спільноти, удосконаленні відповідного законодавства тощо.

2.3. Організаційні принципи як основоположні засади організації адвокатури

Принцип обов'язкового членства адвокатів України в НААУ. Упродовж майже усього часу свого існування в адвокатурі України та правовій науці

триває дискусія щодо необхідності обов'язкового об'єднання усіх адвокатів у межах єдиної професійної організації [158, с. 79–93; 159, с. 36; 125, с. 130–132; 160, с. 400]. За обґрунтованим твердженням І.Л. Бронза, питання про те, на яких засадах має будуватися адвокатура – добровільного чи обов'язкового членства, було таким, що роз'єднувало адвокатів «по різні боки» [159, с. 36].

Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у цій дискусії нормативно була поставлена крапка: статтею 45 передбачено створення НААУ як недержавної некомерційної професійної організації, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. З моменту державної реєстрації НААУ її членами стають всі особи, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Інші особи стають членами НААУ з моменту складення присяги адвоката України.

Тому, на наш погляд, сьогодні є усі підстави твердити про існування спеціального принципу організації адвокатури – принципу обов'язкового членства адвокатів України в НААУ. Фактично цей принцип є первинною основою формування усього адвокатського самоврядування.

Проте й нині необхідність обов'язкового членства усіх адвокатів України в НААУ в адвокатській та науковій спільноті залишається спірним питанням [161, с. 95]. На думку окремих науковців, це є протиправним, суперечить Конституції України та міжнародно-правовим актам. Усі ці думки зводяться до того, що: 1) обов'язкове членство всіх адвокатів у єдиній організації суперечить приписам ч. 4 ст. 36 Конституції про те, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій; 2) згідно зі ст. 20 Загальної декларації прав людини 1948 року та ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації; 3) відповідно до пунктів 23 і 24 Основних положень про роль

адвокатів, прийнятих Восьмим конгресом ООН по запобіганню злочинам 01.08.1990 р., адвокати, як й інші громадяни, мають право на вільне об'єднання в асоціації та організації [410]. Як зазначає С. С. Калинюк, примусове членство в НААУ є незаконним і таким, що порушує принцип незалежності адвокатури, тому що асоціація є звичайною громадською організацією [125, с. 131–132].

Проте така оцінка ідеї єдності адвокатів впливає, на наш погляд, із помилкового змішування понять «громадські об'єднання адвокатів» та «професійна асоціація адвокатів». Як Конституція України, так і міжнародні правові акти при визначенні права громадян на об'єднання в організації мають на увазі громадські об'єднання, тобто добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних інтересів, відносини щодо яких врегульовуються Законом «Про громадські об'єднання» [411]. Якщо ж вести мову про об'єднання адвокатів, то не допускається примусове членство адвокатів в тих об'єднаннях, які адвокати створюють згідно зі ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та згідно з Законом «Про громадські об'єднання». Проте зовсім іншою є природа професійної асоціації адвокатів. Професійною асоціацією адвокатів є організація, приналежність до якої визначається самим фактом наявності у особи статусу адвоката, фактом здійснення особою своєї професійної діяльності як адвоката. Необхідно погодитися з Д. Ю. Папарігою, що правовідносини організації та функціонування НААУ не підпадають під сферу дії Закону «Про громадські об'єднання» та що відповідно НААУ є організацією професійного самоврядування адвокатів, а не добровільним об'єднанням громадян [412, с. 27].

Причому наявність такої асоціації є благом для адвокатів, розглядається п. 24 Основних положень про роль адвокатів як гарантоване адвокатській спільноті право на об'єднання в професійну організацію для представництва

своїх інтересів, і ця організація є відмінною від інших асоціацій (об'єднань) адвокатів, право на вільне членство в яких регулюється п. 24 Основних положень. Відповідність обов'язкового членства в професійних асоціаціях тих чи інших осіб, зокрема, й адвокатів, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод також підтверджено й низкою рішень ЄСПЛ [413–415].

Іноземний досвід свідчить, що в усіх країнах-членах ССВЕ з метою репрезентації адвокатської професії у відносинах з урядами та іншими особами були створені асоціації адвокатів, і в більшості країн – членів ЄС членство у відповідних асоціаціях адвокатів є обов'язковим. Безспірним є те, що в Європі обов'язкове членство не розглядається як таке, що суперечить принципу незалежності адвокатів та самоврядуванню професії. Поширеним є підхід, за якого обов'язкове членство вважається необхідною передумовою самоврядування і дійсної незалежності адвокатури, розглядається як необхідність для забезпечення якості адвокатських послуг та незалежності адвокатів. Концептуально самоврядування адвокатів є невід'ємним від основної засади – незалежності. Самоврядування забезпечує колективну незалежність членів адвокатської професії [416].

Обов'язкова належність до єдиної професійної організації не може розглядатися як тиск на адвоката, адже вступ до адвокатської професії, яка організована у формі асоціації, є суто добровільним. Особи, які не мають наміру здійснювати адвокатську діяльність з дотриманням вимог законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, мають можливість здійснювати інші види юридичної практики (наприклад, юридичну підприємницьку або нотаріальну діяльність).

Як випливає з дослідження С. О. Деханова, у Західній Європі існують п'ять основних форм адвокатського самоврядування: 1) класична модель – передбачає, що членство в адвокатурі пов'язано з належністю до палати адвокатів; 2) модель утворення адвокатських палат за територіальною

ознакою із об'єднанням усіх адвокатів, внесених до реєстру уповноваженого органу адміністративно-територіальної одиниці; 3) модель обов'язкового членства в асоціаціях та союзах адвокатів; 4) модель організації адвокатського самоврядування через судові Інни; 5) модель самоврядування за допомогою юридичного співтовариства [22, с. 36].

Аналіз наведеної С. О. Дехановим класифікації дає змогу дійти висновку, що в її основі, по суті, є дві базові моделі: 1) модель обов'язкового членства у професійній організації адвокатів (перша, друга та четверта моделі); 2) модель необов'язкового членства (третья та п'ята моделі) [417]. Крім того, належне функціонування адвокатури неможливо обґрунтувати лише використанням певної моделі самоврядування. Організація адвокатури у державах пов'язана з багатьма факторами: традиціями, адміністративно-територіальним поділом, історичними особливостями. Потрібно враховувати необхідність дотримання адвокатами єдиних вимог та стандартів, єдиного порядку дисциплінарного провадження та видів відповідальності, які забезпечуються діяльністю саме органів адвокатського самоврядування. При цьому слід зробити висновок щодо відсутності порушень стандартів незалежності адвоката при наявності його обов'язкового членства у професійній організації адвокатів.

Відповідно до Статуту НААУ її метою є забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування, сприяння розвитку та зміцненню інституту адвокатури в Україні, підвищення рівня правової допомоги, що надається адвокатами, підвищення ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, захист прав та законних інтересів адвокатів [418]. У зв'язку з цим зусилля адвокатської спільноти мають бути спрямовані на досягнення зазначеної мети шляхом активної участі в адвокатському самоврядуванні та виконання обов'язків з представництва, захисту та надання інших видів правової допомоги на високому професійному рівні. Зокрема, варта уваги необхідність визначення правових можливостей адвокатів при проведенні зборів, які

передують конференціям адвокатів регіонів; уточнення прав адвоката з підвищення кваліфікації та отримання певної спеціалізації; встановлення соціальних гарантій, зокрема, й механізму захисту соціальних прав адвокатів безпосередньо НААУ.

Сам факт належності адвокатів в Україні до єдиної професійної організації є, безумовно, позитивним і не може розглядатися як примус та порушення прав адвокатів, якщо органи адвокатського самоврядування виконують свої повноваження в інтересах української адвокатури та у передбачений законом спосіб.

А. Вишневський пропонує скасувати обов'язкове членство в НААУ і створити конкуренцію різних спільнот адвокатури. Така конкуренція, на його погляд, може збалансувати монополію, забезпечити підвищення етичних стандартів. Тобто може бути обов'язковим членство в якійсь адвокатській спільноті, але це необов'язково має бути єдина професійна асоціація [419]. З такою думкою погодитися не можна.

Принцип обов'язкового членства адвокатів у НААУ не можна відривати від інших основ побудови адвокатури. М. В. Димитрова називає принцип обов'язковості членства в адвокатській асоціації як тотожний принципу участі у самоврядуванні усієї адвокатської спільноти [155, с. 127]. Зазначений принцип, на наш погляд, є організаційною та необхідною передумовою побудови адвокатського самоврядування, а також передумовою реалізації принципу рівності адвокатів. Необхідно погодитися також з думкою С. Мостовенка: якщо виходити з того, що адвокатура діє за принципом самоврядування, то така норма закону про обов'язкове членство адвокатів у НААУ обґрунтована і справедлива. Кожен представник адвокатури повинен мати можливість передусім брати участь в адвокатському самоврядуванні і, звісно ж, зобов'язаний вносити певні платежі на утримання органів адвокатського самоврядування [420].

Вважаємо, що забезпечити участь кожного адвоката в адвокатському самоврядуванні поза межами єдиної професійної асоціації адвокатів неможливо. Крім того, створення кількох самоврядних адвокатських організацій ускладнило б вироблення єдиних стандартів діяльності адвокатів. Існування НААУ сьогодні необхідно розглядати як таке, що організаційно зміцнить адвокатуру, зробить її вагомую силою, яка буде в змозі, з одного боку, успішно виконувати покладені на неї законодавством функції, в тому числі з надання безоплатної юридичної допомоги, а, з іншого – лобювати свої професійні інтереси перед державою [158, с. 79–93].

Принцип рівності адвокатів визначає, що адвокати мають рівні права і обов'язки у питаннях організації адвокатури та адвокатської діяльності. Цей принцип, зокрема, обґрунтовують Н. О. Обловацька [106, с. 123], Є. Ф. Шкребець [113, с. 195].

Як зазначає Є. Ф. Шкребець, принцип рівності означає, що за своїм статусом всі адвокати рівні, як в плані здійснення своєї професійної діяльності, так і в плані можливості вибору організаційної форми, адвокатської освіти і можливості брати участь в управлінні адвокатурою шляхом безпосередньої участі в з'їздах або зборах (конференціях) адвокатів, обранні адвокатів до органів самоврядування [113, с. 195]. Н. О. Обловацька загалом робить висновок, що принцип рівності адвокатів – це відсутність в адвокатурі розподілу адвокатів на керуючих та підлеглих, старших та молодших за чином, роботодавців чи працівників. При вирішенні своїх внутрішніх корпоративних завдань кожен адвокат користується правом тільки «одного голосу», незалежно від вище зазначених ознак [106, с. 123]. Вважаємо окремі із зазначених аспектів принципу рівності адвокатів доволі дискусійними.

На наш погляд, рівність адвокатів не можна розглядати як абсолютну. Так, зокрема, у ч. 3 ст. 10 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що керівником стажування особи, яка виявила бажання стати

адвокатом, може бути адвокат України, який має стаж адвокатської діяльності не менше п'яти років. Можна було б твердити, що ця норма містить порушення принципу рівності адвокатів, дискримінує адвокатів, які не мають такого стажу. Проте це безумовно не так. Удаваний відступ від рівності адвокатів у цьому випадку зумовлений необхідністю проходження стажування у досвідченого адвоката, який зможе передати свій досвід і знання початківцям. Рівність адвокатів також повинна бути забезпечена, передовсім, при участі у вирішенні питань адвокатського самоврядування. Якщо досліджувати аспекти участі адвоката у розв'язанні цих питань, то тут повинна бути забезпечена абсолютна їх рівність, і кожен адвокат при голосуванні з тих чи інших питань повинен мати лише один голос. Однак досить спірним є твердження щодо неможливості в адвокатурі розподілу адвокатів на керуючих та підлеглих, старших та молодших за чином [106, с. 123].

Проте, як зазначає І. В. Головань щодо рівності учасників у адвокатському об'єднанні, світовий досвід і досвід українських партнерських адвокатських об'єднань доводить доцільність диференціації статусу таких учасників адвокатського об'єднання. Пов'язано це з тим, що адвокати об'єктивно мають різний рівень кваліфікації, досвіду, різними можуть бути і майнові вклади адвокатів у майно об'єднання. Тому для того, щоб запровадити абсолютну рівність усіх адвокатів об'єднання, уникнувши при цьому колгоспної «зрівнялівки», треба приймати в об'єднання адвокатів однакового рівня, відмовляючи менш або більш кваліфікованим. Але в такому разі у адвокатського утворення не буде майбутнього! [421].

Отже, принцип рівності адвокатів, на наш погляд, означає рівність можливостей у допуску до професії адвоката, рівність їх можливостей у виборі форм організації адвокатської діяльності, рівність їх прав на участь у адвокатському самоврядуванні. В Україні рівність адвокатів полягає також у їх можливості здійснювати всі види адвокатської діяльності без будь-яких

обмежень та обов'язкової спеціалізації адвокатів як щодо тих чи інших органів, в яких надається правова допомога (наприклад, усі адвокати можуть практикувати у будь-якому суді), так і щодо території надання таких послуг (вони можуть надаватися на всій території України).

Принцип корпоративного самоврядування є одним з основних принципів організації адвокатури України та проявом інституціоналізації адвокатури. Інституціоналізація адвокатури – це процес трансформації соціальних відносин між особами, що здійснювали функції надання правової допомоги, в стійку форму організації спільної діяльності, взаємодії між ними. Цей процес був викликаний потребами суспільства в ефективному захисті прав і свобод людини та членів суспільства, в незалежності адвокатів від органів влади, а також потребами самих адвокатів в самоуправлінні і створенні адвокатської корпорації [422, с. 15].

З'ясування сутності принципу корпоративного самоврядування потребує розкриття змісту понять «корпорація» та «самоврядування».

У науковій літературі вже упродовж багатьох років (і навіть століть) адвокатура традиційно розглядається як корпорація [167, с. 194; 83, с. 1], хоча таке розуміння адвокатури, на наш погляд, не зовсім узгоджується з сучасним, значно ширшим значенням поняття «корпорація».

Сьогодні дослідження поняття корпорації здійснює здебільшого економічна наука, а також юридична наука корпоративного права. На думку І. М. Посохова, зазвичай термін «корпорація» застосовується в економіці, причому там розглядаються найчастіше окремі види корпорацій, наприклад, ТНК (транснаціональні корпорації), ФПГ (фінансово-промислові групи), та у праві (корпоративному праві) [423, с. 4]. При цьому трактування дефініції «корпорація» в економічному та правовому аспектах у більшості літературних джерелах є схожими [424, с. 206]. Загалом корпорація розглядається як організація [425, с. 139], юридична особа з певним статусом [426, с. 12], фірма [427]. Найбільш загальне визначення корпорації

наводить І. Ансофф, на думку якого корпорація є поширеною в країнах з розвиненою ринковою економікою формою організації підприємницької діяльності, яка передбачає пайову власність, юридичний статус та зосередження функцій управління у руках верхнього ешелону професійних управлінців, які працюють за наймом [428, с. 56].

Проте є розуміння корпорації як суспільства, союзу, групи осіб, об'єднаних спільністю станових або професійних інтересів [429, с. 542], об'єднаної групи, кола осіб однієї професії, одного стану [430, с. 298]. Саме у такому значенні ведуть мову про професорську корпорацію (або корпорацію професорів) чи адвокатську корпорацію (або корпорацію адвокатів) [431, с. 387]. Саме таке розуміння корпорації (як об'єднаної групи, кола осіб однієї професії – адвокатів) й застосовується, коли йде мова про корпорацію адвокатів України, використовується як синонім поняття професійного об'єднання усіх адвокатів.

Натомість самоврядування є типом соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення, діють з метою їх реалізації [432, с. 413]. Звідси самоврядування адвокатів означає, що суб'єкт управління, яким є адвокати, та об'єкт управління, яким є їх же справи, збігаються, тобто самі адвокати самостійно управляють своїми справами. У зв'язку з наведеним, вважаємо, що принцип корпоративного самоврядування характеризує дві особливості інституту адвокатури – адвокатури як професійного об'єднання усіх адвокатів (адвокатську корпорацію) та систему управління в цій корпорації, яка ґрунтується на адвокатському самоврядуванні.

На думку окремих науковців, в адвокатурі існують такі принципи організації адвокатури, як корпоративність [105, с. 174; 106, с. 123] та самоврядування [105, с. 174; 106, с. 122–123]. Проте слід погодитися з С. Іваницьким, що наявність принципу корпоративного самоврядування

логічно впливає з аналізу статей 43–58 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», і що корпоративне самоврядування має бути текстуально визначено як окремий принцип організації адвокатури, корпоративного самоврядування [389, с. 55–56]. Як цілком обґрунтовано зазначає А. В. Іванцова, за своєю сутністю адвокатське самоврядування є корпоративним, як таке, що об'єднує адвокатів в одну організацію, яка встановлює свої корпоративні правила поведінки та інші норми, вирішує питання відповідальності адвокатів, регулює інші питання адвокатської діяльності відповідно до норм права та побажань адвокатів [154, с. 2].

Тому корпоративність та самоврядування, на наш погляд, тісно пов'язані між собою, вони спільно характеризують зазначені особливості адвокатури. Принцип корпоративного самоврядування охоплює також і незалежність адвокатури як інституту громадянського суспільства. Незалежність адвокатури є нічим іншим, як ознакою самоврядування та необхідною складовою характеристики принципу корпоративного самоврядування.

В одному з висновків Міжнародної асоціації адвокатів незалежність адвокатури цілком обґрунтовано розуміється, зокрема, як незалежність шляхом самоврядування, яка означає, що адвокатура та її члени повинні управляти своїми справами самостійно. Водночас державні органи та посадові особи (парламент, уряд, суд) можуть лише проявляти інтерес до діяльності адвокатури [433]. Отже, самоврядування адвокатури означає самостійне, а звідси – і незалежне управління своїми справами. Не може залежний від стороннього впливу суб'єкт здійснювати самоврядування. Це підтверджує недоцільність виокремлення самостійного принципу незалежності адвокатури, як і розгляд такої незалежності у складі єдиного принципу незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Метою корпоративного самоврядування в адвокатурі та незалежності адвокатури є незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності.

Незалежність адвокатури в аспекті принципу корпоративного самоврядування допускає фінансування адвокатури виключно з джерел, які не впливають на самостійність, саморегулювання адвокатської спільноти, гарантують здійснення адвокатської діяльності без зовнішнього тиску, впливу або втручання. Тому гарантією такої незалежності є спеціальні джерела фінансування, які були досліджені нами [434].

Принцип корпоративного самоврядування тісно пов'язаний з іншими принципами організації адвокатури. Так, передумовами принципу корпоративного самоврядування є принципи обов'язкового членства адвокатів у НААУ та рівності адвокатів. Без забезпечення обов'язкової участі адвокатів у НААУ неможливо гарантувати їх право на участь в управлінні справами адвокатури, а рівність адвокатів є передумовою рівного представництва їх інтересів в управлінні справами. Усе це ще раз підтверджує системність принципів адвокатури, їх взаємні зв'язки та взаємозумовленість.

Окремої уваги вартий *принцип гласності*. Наприкінці ХІХ ст. В. Случевський визначив гласність як умову, за наявності якої явища особистого, суспільного та державного життя через оголошення або поширення відомостей про них у суспільстві стають суспільним надбанням [435, с. 820]. Гласність визначається також як доступність для широкої громадськості, відкритість, публічність [395, с. 184].

Щодо адвокатури, то принцип гласності можна розуміти як надання відкритої та повної інформації про організацію її діяльності. Гласність передбачає максимальну відкритість питань функціонування НААУ, формування органів адвокатського самоврядування та результатів їх діяльності для кожного, а не лише для адвокатів. Зокрема, на офіційних сайтах НААУ, ВКДКА, рад адвокатів регіонів, у друкованому виданні «Вісник Національної асоціації адвокатів України» публікуються рішення органів адвокатського самоврядування, обговорюються події та заходи за

участю НААУ, думки адвокатів з питань організації та діяльності адвокатури, пропозиції із внесення змін та доповнень до законодавства та інша інформація, що відображує ситуацію в адвокатській спільноті.

На думку М. А. Косарева, гласність є принципом не лише організації адвокатури, а й діяльності адвоката [436, с. 136]. Аналогічної точки зору дотримується й Д. М. Захаренков, розуміючи під цим аспектом принципу гласності «відкритість у питаннях надання окремими адвокатами своїх послуг, а також у самих формах здійснення дій цими адвокатами» [437, с. 24]. Отже, принцип гласності розглядається у межах нашої класифікації як загальний.

Однак, враховуючи повне значення поняття «гласність», вважаємо цей принцип не притаманним адвокатській діяльності. Протилежний за змістом принцип конфіденційності та інститут адвокатської таємниці не дають можливості поширювати дію принципу гласності на адвокатську діяльність. Інформація про форму здійснення адвокатської діяльності (індивідуальна діяльність, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) стосується питань організації, а не змісту адвокатської діяльності. Кожен адвокат може здійснювати будь-який з видів адвокатської діяльності, які передбачені ст. 19 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та рекламувати свою діяльність з дотриманням вимог ст. 13 ПАЕ. Це підтверджує, що адвокатська практика в Україні здійснюється гласно, тобто організована у такий спосіб, щоби кожен, хто потребує правничої допомоги, мав доступ до інформації про осіб, які таку допомогу надають. Проте гласність є принципом виключно організаційним, адже в основу адвокатської діяльності покладено принцип конфіденційності, який є запорукою належного виконання адвокатом професійних обов'язків.

Принцип свободи вибору форми організації адвокатської діяльності.
Згідно з ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-

правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності). При цьому адвокати є вільними у виборі форми організації адвокатської діяльності. Після набуття статусу адвоката, виходячи з власних інтересів та можливостей, адвокат обирає для себе прийнятну модель організації своєї діяльності (організаційну форму), яка впливає на форми вступу його у відносини з клієнтом, отримання ним гонорару, визначення його робочого часу та часу відпочинку тощо.

Ця засада загалом не виокремлюється як самостійна у науці про адвокатуру. Проте вона, на наш погляд, є настільки важливою, настільки повно відображає особливості організації адвокатури, що потребує виокремлення. Значення цієї засади в організації адвокатури України, на нашу думку, можна досягнути лише при дослідженні історичних аспектів розвитку адвокатури, передовсім тих, які існували в радянський період історії адвокатури України.

Статус адвоката в радянські часи пов'язувався з членством його у колегії адвокатів. Тому і право займатися адвокатською діяльністю надавалося виключно членам колегії. Виключення особи з колегії припиняло будь-які права особи на здійснення адвокатської діяльності. При цьому, наприклад, Положення про адвокатуру УРСР 1962 року уповноважувало загальні збори колегії встановлювати їх загальну чисельність, через що можливості багатьох кваліфікованих юристів стати адвокатами були обмежені [89, с. 40]. Фактично існувала квота на кількість адвокатів у державі, а обов'язкове членство адвоката в колегіях адвокатів призводило до того, що адвокат не розглядався як представник вільної професії. На адвокатів як членів колегії адвокатів поширювалися правила внутрішнього трудового розпорядку, існували обмеження в оплаті його праці, а через підлеглість адвоката керівництву колегії фактично не існувало незалежності адвоката.

Закон «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. передбачив множинність форм організації адвокатської діяльності. Адвокат отримав право займатись

адвокатською діяльністю індивідуально, відкривати своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські об'єднання, які діяли відповідно до цього Закону та статутів адвокатських об'єднань. При цьому адвокатські об'єднання діяли на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності. Оплата праці адвоката визначалася на підставі угоди між громадянином чи юридичною особою і адвокатським об'єднанням чи адвокатом.

У науці поняття «вільна професія» загалом не конкретизується. Вважається, що для вільної професії характерним є вільний доступ до неї [438], неперебування особи на службі [439], отримання особою гонорару за свою працю [440, с. 673], відсутність контролю та тиску на особу від будь-кого [441] тощо. Але фактично лише з прийняттям Закону «Про адвокатуру» було запроваджено стан, за якого адвокат став представником вільної професії. Пункт 14.1.226 ПК [442] також вказує на те, що адвокати здійснюють незалежну професійну діяльність.

Враховуючи наведене, вважаємо, що принцип свободи вибору форми організації адвокатської діяльності є самостійним принципом організації адвокатури, який характеризує адвоката як представника вільної професії та відображує його право на власний розсуд обирати форму організації адвокатської діяльності.

Підсумовуючи викладене щодо функціональних та організаційних принципів адвокатури, слід відзначити, що система принципів адвокатури не зводиться до простої сукупності елементів, адже неможливо пізнати систему принципів адвокатури загалом, досліджуючи лише кожен з принципів окремо. Адвокатурі притаманні усі наведені основоположні ідеї як принципи разом, причому перелік цих ідей не є вичерпним. Характеристика системи принципів адвокатури загалом визначається не тільки характеристиками самих принципів, але й характеристиками зв'язків між ними. Будь-яку систему не слід вважати такою, що не може бути зміненою. Додавання нових

елементів у систему не тільки породжує нові зв'язки, а й змінює характеристики багатьох або всіх колишніх взаємозв'язків, призводить до виключення деяких з них або появи нових.

Висновки до розділу 2

1. Принципами адвокатури є основоположні, керівні ідеї, основні вихідні положення та закономірності, на яких ґрунтується її організація та діяльність, здійснення адвокатської діяльності.

2. Класифікація принципів адвокатури може здійснюватися: 1) за способом їх закріплення – на принципи, прямо закріплені законодавством про адвокатуру, та принципи, що випливають з аналізу законодавства про адвокатуру; 2) за сферою їх поширення – на загальні, міжгалузеві та галузеві; 3) за джерелом їх закріплення – на конституційні та такі, що закріплені спеціальним законодавством про адвокатуру; 4) за предметом регулювання – на загальні, функціональні (принципи діяльності адвокатури) та організаційні принципи (принципи організації адвокатури).

3. До загальних принципів адвокатури слід віднести принципи верховенства права, законності, демократизму, професійності адвоката; до принципів діяльності адвокатури – незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта, конфіденційності; до принципів організації адвокатури – обов'язкового членства адвокатів України в НААУ, рівності адвокатів, корпоративного самоврядування, гласності, свободи вибору форми організації адвокатської діяльності.

4. Принципом верховенства права в діяльності та організації адвокатури є визнання життя і здоров'я людини, її честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. Адвокатура та адвокат повинні

спрямовувати свою діяльність на захист загально визнаних принципів і норм міжнародного права, права України, основним пріоритетом яких є права і свободи людини та громадянина.

5. Принцип законності потребує значної конкретизації у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 5–7 ч. 1 ст. 19, п. 6 ч. 2 ст. 34, ч. 1 ст. 43, ст. 57), що сприятиме повноцінному функціонуванню адвокатури, виконанню нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

6. Запропоновано уточнити назву принципу незалежності як незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Недоцільним та необґрунтованим є розгляд принципу незалежності як єдиного, який відображав би, з одного боку, незалежність адвокатури, а, з іншого – незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Визначальною є саме незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, тобто функціональний принцип, а незалежність адвокатури є однією з організаційних засад, яку в аспекті незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності слід розглядати як гарантію забезпечення такої незалежності.

7. Сутність принципу незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності полягає в тому, що при наданні правової допомоги адвокат має бути позбавлений непередбачених законом обмежень, впливу, спонукань, тиску, погроз і будь-якого втручання, прямого чи непрямого, з боку будь-якого суб'єкта або з будь-якої підстави, а прийняті адвокатом рішення не є наслідком залежності адвоката від іншої особи, а приймаються для виконання професійних обов'язків адвоката, дотримання присяги адвоката та правил адвокатської етики.

8. Принцип демократизму потребує чіткого визначення та законодавчого закріплення серед інших принципів організації адвокатури, що зумовлює необхідність внесення змін і доповнень до ч. 1 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

9. Принцип професійності є загальним принципом адвокатури, адже стосується й організаційних основ адвокатури, яку складають особи певної професії – адвокати, й функціональних, бо адвокатська діяльність – це професійна діяльність, яка потребує належного рівня професійної підготовки як на етапі допуску особи до професії адвоката, так і під час здійснення нею адвокатської діяльності.

10. Запропоновано у ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначити загальне поняття конфлікту як суперечності між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, або ж суперечності між професійними правами і обов'язками адвоката щодо різних клієнтів, наявність яких може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності.

Запропоновано замість принципу уникнення конфлікту інтересів виокремити функціональний принцип з більш широким змістом, а саме: принцип здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта.

11. Доведено, що вимога збереження адвокатської таємниці не може мати винятки залежно від тяжкості злочину чи важливості того чи іншого суспільного інтересу. Адвокати не повинні розкривати адвокатську таємницю, керуючись міркуванням суспільного блага, оскільки внеском адвоката в досягнення такого блага є виконання покладених суспільством на адвокатуру функцій із захисту прав та законних інтересів клієнтів.

Запропоновано обмежити можливість розкриття адвокатом адвокатської таємниці лише випадками, визначеними ч. 2, 4 ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а ч. 6, 7 ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – виключити.

12. Принцип обов'язкового членства адвокатів України в НААУ є принципом сучасної організації адвокатури України та полягає у тому, що всі

адвокати України є членами НААУ. Організація адвокатської діяльності в Україні поза межами НААУ відповідно до законодавства є неможливою.

13. Принцип рівності адвокатів необхідно розглядати як рівність їх можливостей у здійсненні адвокатської діяльності та участі у вирішенні питань організації адвокатури. Це рівність можливостей у допуску до професії адвоката, рівність можливостей адвокатів у виборі форм організації адвокатської діяльності, рівність їх прав на участь у адвокатському самоврядуванні. Принцип рівності адвокатів полягає також у їх можливості здійснювати всі види адвокатської діяльності без будь-яких обмежень та обов'язкової спеціалізації адвокатів як щодо тих чи інших органів, в яких надається правова допомога (наприклад, усі адвокати можуть практикувати у будь-якому суді), так і щодо території надання таких послуг (вони можуть надаватися на всій території України).

14. Принцип корпоративного самоврядування характеризує дві особливості інституту адвокатури – адвокатури як професійного об'єднання усіх адвокатів (адвокатську корпорацію) та систему управління в цій корпорації, яка ґрунтується на адвокатському самоврядуванні. Самоврядування адвокатури означає самостійне, а звідси – і незалежне управління своїми справами. Метою корпоративного самоврядування в адвокатурі та незалежності адвокатури є незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності.

15. Гласність є принципом організації адвокатури України, який полягає у наданні відкритої та повної інформації щодо питань функціонування НААУ, формування органів адвокатського самоврядування та результатів їх діяльності для кожного, а не лише для адвокатів. Адвокатська практика в Україні здійснюється гласно, тобто організована у такий спосіб, щоби кожен, хто потребує правничої допомоги, мав доступ до інформації про осіб, які таку допомогу надають. Проте гласність є принципом виключно

організаційним, адже в основу адвокатської діяльності покладено принцип конфіденційності.

16. Принцип свободи вибору форми організації адвокатської діяльності необхідно виокремити як самостійний принцип організації адвокатури, оскільки, передовсім, саме він (безумовно, у поєднанні з окремими іншими принципами організації та діяльності адвокатури) характеризує адвоката як представника вільної професії, як особу, яка здійснює незалежну професійну діяльність та, виходячи з власних уподобань та можливостей, на власний розсуд організовує свою професійну діяльність.

17. Система принципів адвокатури не зводиться до простої сукупності елементів, адже неможливо пізнати систему принципів адвокатури загалом, лише досліджуючи кожен з принципів окремо. Адвокатура володіє всіма цими властивостями разом, і, хоча й залежить від властивостей принципів, не визначається виключно цими властивостями. Характеристика системи принципів адвокатури загалом визначається не тільки характеристиками самих принципів, а й характеристиками зв'язків між ними. Система принципів адвокатури є стійкою, проте не статичною. Формування нових принципів не тільки вводить у систему нові зв'язки, а й змінює характеристики багатьох або всіх колишніх взаємозв'язків, призводить до виключення деяких з них або сприяє появі нових.

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

3.1. Надання правової допомоги як основна функція адвокатури

3.1.1. Підфункція захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб

Визначення функціональних основ адвокатури неможливе без розкриття підфункцій, що виокремлюються в межах функції адвокатури з надання правової допомоги. Однією з таких класичних та надзвичайно важливих підфункцій є підфункція захисту прав фізичних осіб у кримінальному судочинстві та під час розгляду справ про адміністративні правопорушення.

Здійсненню адвокатурою підфункції захисту відповідає визначений Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вид адвокатської діяльності. Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 19 Закону одним з видів адвокатської діяльності є захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення.

У широкому розумінні захист може здійснюватися у різних правовідносинах та стосовно різних осіб, проте відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» як вид адвокатської діяльності захист полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів

підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення (п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону).

Тлумачення цього положення законодавства дає можливість зробити висновок, що на противагу підфункціям представництва чи консультування, які нормативно не обмежені тією чи іншою сферою правовідносин, підфункція захисту адвокатурою прав фізичних осіб обмежується виключно сферою кримінально-процесуальних правовідносин та правовідносин, що виникають у провадженні по справах про адміністративні правопорушення. У жодних інших правовідносинах згідно з Законом ця підфункція адвокатурою не здійснюється. Тому здійснення аналізу підфункції захисту необхідно проводити з урахуванням аналізу положень КПК та КУпАП.

Крім того, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» демонструє досить прискіпливу увагу законодавця до визначення переліку суб'єктів правовідносин, щодо захисту прав яких власне й здійснюється однойменна підфункція адвокатури. Її здійснення відбувається лише в інтересах окремих чітко визначених суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин та суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення (фактично тих суб'єктів, які притягуються до кримінальної чи адміністративної відповідальності). Щодо інших суб'єктів, виходячи з положень Закону, ця підфункція не здійснюється.

З наукової літератури випливає, що у кримінальному процесі виокремлюється самостійна кримінально-процесуальна функція захисту, одним з суб'єктів здійснення якої є адвокат [129; 443; 444]. У зв'язку з цим, на наш погляд, постає цілком логічне питання: чи є тотожними функція

захисту прав фізичних осіб, яку здійснює адвокатура, та кримінально-процесуальна функція захисту, чи ці функції є відмінними.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених, зокрема, проблемам захисту адвокатурою прав суб'єктів кримінальних правовідносин [127; 129; 444–449], питання щодо особливостей відповідної підфункції адвокатури загалом залишається малодослідженим.

Кримінально-процесуальна доктрина підтверджує що, як і висвітлення функціональних основ адвокатури (котрі, на думку багатьох науковців, досліджуються через поняття захисту порушених прав фізичних та юридичних осіб, а поняття «захист», як уже зазначалося, досліджується шляхом його порівняння з охороною), з'ясування сутності функції захисту у кримінальному судочинстві досить часто здійснюється через аналіз категорії захисту, яка, своєю чергою, досліджується через її співвідношення з категорією охорони.

Так, наприклад, перебуваючи під впливом проблеми співвідношення охорони–захисту, розглядає функцію захисту у кримінальному процесі М. М. Видря. На його погляд, функцію захисту в кримінальному процесі варто розглядати як функцію, що протидіє неправомірним діям по відношенню до будь-якого учасника процесу і на всіх стадіях судочинства. Функцію захисту не можна розглядати тільки у зв'язку з пред'явленням обвинувачення, його припиненням, винесенням виправдувального вироку. Завдання захисту полягає в тому, щоб захищати порушені права кожного учасника процесу. Захисту прав потребують не тільки обвинувачені, але і потерпілі від злочину, а також свідки, експерти, поняті і інші особи, права яких були порушені [443, с. 89]. Щодо цього висловлюється й Ю. К. Якімович, який вбачає виконання представником потерпілого як захисником функції захисту потерпілого [450, с. 110–118].

Проте такий підхід додає плутанини у використанні термінології. Слід розмежовувати захист прав (правозахист) як мету діяльності стосовно

учасників кримінального процесу та захист як кримінально-процесуальну функцію і як підфункцію адвокатури у межах функції надання правової допомоги.

Як уже зазначалося, відсутня будь-яка доцільність аналізу функцій, які здійснює адвокатура, через категорії захисту чи охорони. Адвокат, надаючи правову допомогу, здійснює комплексну діяльність, яка охоплює собою як ознаки захисту, так і охорони. При цьому визначити спрямованість діяльності адвоката чи то на захист, чи то на охорону права досить складно навіть в окремо визначених та змодельованих ситуаціях. За умов тлумачення поняття захисту через співвідношення його з поняттям охорони навіть діяльність слідчого чи прокурора, які традиційно та безспірно не здійснюють функцію захисту у кримінальному процесі, можна було б охарактеризувати як таку, що спрямована саме на захист прав – чи то інтересів держави, або ж фізичних чи юридичних осіб, які були порушені внаслідок вчинення особою злочину.

Поняття захисту при визначенні сутності функції захисту у кримінальному судочинстві має специфічне значення, при цьому виокремлення функції захисту в кримінальному процесі є наслідком існування у кримінальному процесі принципу змагальності та наявності спеціально-визначеної функції обвинувачення.

Загалом безспірним у кримінальному процесі вважається існування трьох основних функцій – функції обвинувачення, функції захисту та функції судового розгляду [451, с. 132]. При цьому функцією обвинувачення є заснована на законі процесуальна діяльність відповідних суб'єктів, яка спрямована на встановлення наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, формулювання обвинувачення в обвинувальному акті під час досудового розслідування та підтримання державного обвинувачення в суді [444, с. 357]. Функцією ж захисту є самостійна кримінально-процесуальна функція, сутність якої складає

визначений процесуальною формою напрямок діяльності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, їхнього законного представника, захисника, цивільного відповідача та його представника щодо захисту прав і законних інтересів особи, стосовно якої ставиться питання про притягнення до кримінальної відповідальності, спростування підозри й обвинувачення, встановлення невинуватості особи або пом'якшення її відповідальності [128, с. 18]. У зв'язку з цим захист від обвинувачення виникає і здійснюється виключно як «реакція» на нього та діяльність проти цього обвинувачення. Потерпілого та цивільного позивача у вчиненні кримінального правопорушення не обвинувачують. Отже, їм немає від чого боронитися, а тому немає потреби вступати у відносини протиборства із обвинуваченим [452, с. 216]. Внутрішні нерозривні зв'язки між категоріями «обвинувачення» й «захист» утворюють закономірність, суть якої виражається в таких судженнях: «обвинувачення припускає захист», «захист виникає тільки з появою обвинувачення», «немає захисту, якщо немає обвинувачення». Захист з'являється одночасно з обвинуваченням [453, с. 408].

Таким чином, вважаємо, що функцію захисту у кримінальному процесі необхідно визначати не через співвідношення захисту і охорони, а у зв'язку захисту і обвинувачення та його наслідками. Функція захисту є однією з основних кримінально-процесуальних функцій, яка виступає важливою складовою процесуальної форми, обов'язковим елементом розв'язання правових спорів у кримінальному процесі, слугує противагою функції обвинувачення та є формою забезпечення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві [444, с. 358]. Передумовами ж її виокремлення є основоположні засади кримінального процесу – змагальність, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист тощо.

У кримінальному судочинстві термін та поняття захисту має більш вузьке, спеціальне значення і охоплює: 1) осіб, учасників процесу, суб'єктів, правомочних здійснювати захист (обвинувачений та його захисник), які,

власне, і становлять сторону захисту; 2) найменування процесуальної функції; 3) діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень у процесі здійснення виконуваної ними функції [454, с. 10]. Звідси випливає, що, на противагу функції захисту адвокатури, таку ж функцію у кримінальному процесі здійснюють й інші суб'єкти, які складають сторону захисту, а саме підозрюваний, обвинувачений чи підсудний.

Зміст функції захисту у кримінальному процесі складається з: заперечення по суті підозри й обвинувачення загалом; заперечення окремих пунктів підозри і обвинувачення; заперечення кваліфікації кримінального правопорушення (злочину чи кримінального проступку); надання іншого тлумачення дій підзахисного, не заперечуючи обвинувачення; звернення уваги органів досудового розслідування, прокуратури і суду на обставини, що пом'якшують вину; наполягання на недостатності доказів, якими обґрунтовується обвинувачення [454, с. 14]. Саме такий зміст має й діяльність з захисту, яку здійснює у кримінальному процесі адвокат як захисник. Проте сама підфункція адвокатури, котру реалізує адвокат при захисті особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є вузьким поняттям порівняно із загальною кримінально-процесуальною функцією захисту, оскільки остання відображає напрямок діяльності не лише адвоката, а й інших суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин. При цьому кримінально-процесуальна функція захисту загалом є первинною, адже нею викликано необхідність у виконанні функції надання правової допомоги, котру здійснює адвокатура, шляхом такого виду адвокатської діяльності, як захист від обвинувачення. Підфункція захисту, яка здійснюється адвокатами, у цьому випадку є похідною, спрямованою на забезпечення загальної кримінально-процесуальної функції захисту.

У зв'язку з безспірним існуванням у кримінальному процесі принципу змагальності, сторін обвинувачення та захисту є очевидним та безспірним здійснення адвокатурою функції захисту у цьому процесі, але не зовсім

очевидним є здійснення такої функції у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Саме існування принципу змагальності у такому провадженні вже є спірним.

Так, наприклад, О. В. Фазикош вбачає законодавче закріплення та реалізацію принципу змагальності у справах про адміністративні правопорушення у правах та обов'язках осіб, які беруть участь у справі [455, с. 39]. В. В. Горкава ж вбачає його прояв в обов'язку органів (посадових осіб), що ведуть провадження у справі про адміністративне правопорушення, мотивувати в постанові прийняте рішення у справі з врахуванням доводів осіб, які забезпечують обвинувачення і захист [319, с. 69]. Реалізація принципу змагальності потребує удосконалення процесуальних можливостей щодо оскарження постанови у справі про адміністративні правопорушення [456, с. 55].

Проте, на думку О. В. Глібо, цього недостатньо для визнання судового провадження у справах про адміністративні правопорушення змагальним. Для змагальної форми процесу притягнення особи до відповідальності притаманним є чітке відмежування функції розслідування справи та збирання доказів від функції її розгляду і вирішення, чого у цьому провадженні немає [457, с. 137]. На фактичному виконанні судом функції обвинувачення у справі про адміністративне правопорушення та порушенні конституційних принципів судочинства (змагальності сторін та диспозитивності) наголошують О. М. Курило та С. О. Биля [458, с. 46], А. І. Мікулін [459, с. 69–72].

Не оперує законодавство про адміністративні правопорушення й самими термінами «обвинувачення» чи «функція обвинувачення» та не зазначає, хто її здійснює; немає у цьому законодавстві й жодної вказівки на існування у цьому провадженні відповідної функції захисту від такого обвинувачення (звинувачення), водночас законодавство визначає поняття захисника. Проте

вважаємо за необхідне розглядати ту функцію, котру виконує адвокат у справі про адміністративне правопорушення, саме функцією захисту прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності.

Так, незважаючи на недоліки нормативного регулювання засади змагальності у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, у адміністративно-правовій науці на підставі аналізу законодавства цілком обґрунтовано висловлюються думки щодо наявності у справі про адміністративне правопорушення сторін обвинувачення та захисту [460, с. 76; 461], а також існування самого обвинувачення (звинувачення), яке іноді йменується адміністративним переслідуванням [462, с. 9], а також і відповідних функцій обвинувачення (звинувачення, адміністративного переслідування) та захисту [462, с. 7].

Наприклад, зазначається, що процесуальним документом у справі про адміністративне правопорушення, який фіксує закінчення стадії порушення адміністративної справи, є протокол про адміністративне правопорушення та акцентується увага на протоколі як звинувачувальному документі [463, с. 48]. Сторонами обвинувачення називають як потерпілого чи його представника [460, с. 76], так і суб'єкта владних повноважень, який склав протокол про адміністративне правопорушення [457, с. 137], чи прокурора [464, с. 24], а стороною захисту – особу, яка притягується до адміністративної відповідальності, її законного представника та захисника [460, с. 76], вносяться численні пропозиції щодо покращення нормативного регулювання засади змагальності у деліктному процесі як провадженні щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності [465, с. 88]. Враховуючи це, можна зробити висновок, що підфункція захисту прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, проявляється у зв'язку з наявністю (хоча прямо нормативно й невизначеного) звинувачення особи у вчиненні

адміністративного правопорушення, причому це звинувачення здійснює держава, оскільки саме органи державної влади та управління загалом уповноважені на складання щодо осіб протоколів про адміністративне правопорушення. При цьому необхідно визнати доцільність удосконалення законодавства у сфері адміністративної відповідальності з метою чіткого визначення адміністративно-деліктних функцій.

Свої особливості у правовому регулюванні здійснення адвокатом підфункції захисту має його діяльність у провадженні у справах про порушення митних правил.

Згідно з ч. 1 МК [466] захисником у цьому провадженні є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів особи, яка притягується до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, а у разі необхідності – свідка та надавати їм необхідну юридичну допомогу. З цього та інших положень МК (ст. 504) випливає, що адвокат у провадженні у справах про порушення митних правил виконує функцію захисту не лише щодо особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а й щодо свідка. З таким підходом законодавця погодитися не можна.

Як зазначає С. А. Дуженко, поява захисника у справах про порушення митних правил зумовлена необхідністю отримання суб'єктом відповідальності за порушення митних правил чи свідком фахової правової (юридичної) допомоги для захисту їх прав і законних інтересів [467, с. 148]. Звичайно, не можна не погодитися з думкою, що свідок має право на фахову правову допомогу і повинен бути забезпечений нею не лише у кримінальному процесі, як це передбачає сьогодні КПК, а й у інших процесах, зокрема, і у провадженні у справах про порушення митних правил.

І. В. Гловюк, аналізуючи функцію свідка, вказує на те, що коли щодо свідка здійснюється латентне кримінальне переслідування, він фактично реалізує функцію захисту від кримінального переслідування [468, с. 19].

Проте це твердження викликає заперечення, позаяк у ньому забагато припущень. Психологічне ставлення слідчого до свідка, його переконання у тому, що свідок є тією особою, що вчинила кримінальне правопорушення, самі собою не породжують здійснення функції захисту, якщо слідчий дотримується положень процесуального закону. Відповідно, доки особі не повідомлено про підозру, функція захисту не виникає.

Одночасно І. В. Гловюк допускає, що «через наявність власного інтересу свідка у кримінальному провадженні можливе договірне представництво його інтересів, а адвокат свідка є його представником. Відповідно, як представник свідка, адвокат свідка реалізує ті самі кримінально-процесуальні функції, що і свідок» [468, с. 19]. Тобто авторка вважає можливим, що адвокат свідка, як і сам свідок, здійснюють у певних випадках функцію захисту від кримінального переслідування, а в інших – функцію представництва.

Таку позицію також важко підтримати. Згідно зі ст. 19 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надання правової допомоги свідку, зокрема, у кримінальному процесі, є самостійним напрямом адвокатської діяльності. Правова допомога свідку не може вважатися захистом від кримінального переслідування, доки особа не переслідується, та не є представництвом, адже цей інститут має специфічні риси, які у цьому випадку не притаманні змісту діяльності адвоката. Сутність діяльності адвоката з надання правової допомоги свідку відповідає підфункції консультування, складання документів правового характеру та правового супроводу, яка буде проаналізована далі при розгляді зазначеної підфункції.

Правове регулювання надання правової допомоги у провадженні у справах про порушення митних правил, регламентованого МК, як і в провадженні про притягнення особи до адміністративної відповідальності загалом, передбаченого КУпАП, не можна визнати вдалим ще й тому, що МК фактично передбачає можливість адвоката надавати правову допомогу особі, яка притягується до адміністративної відповідальності, у формі

представництва (ст. 499 МК). Цим, на наш погляд, остаточно спотворені функціональні основи адвокатури у провадженні у справах про порушення митних правил, внесена плутанина у визначення тих підфункцій, які здійснює адвокат при наданні правової допомоги.

Отже, аналіз особливостей здійснення адвокатурою захисту прав осіб, які притягуються до відповідальності у кримінальному судочинстві та у провадженні у справах, що виникають з адміністративних правовідносин, дає можливість зробити висновок, що відповідна функція захисту у цих справах, на противагу іншим функціям, які виконує адвокатура (наприклад, представництва чи консультування), завжди спрямована проти функції обвинувачення особи у вчиненні кримінального чи адміністративного правопорушення. Саме при виконанні цієї функції проявляється класична спрямованість адвокатури як інституту, створеного на противагу свавіллю та у зв'язку з необхідністю громадянського суспільства здійснювати захист своїх членів. У зв'язку з цим необхідно погодитися з думкою П. Л. Фріса, що захист обвинувачуваного – це, перш за все, захист людини від свавілля державної влади [469, с. 88].

Слід, однак, зазначити, що таке «протистояння» не означає, що адвокатура діє проти держави та її функцій, адже саме держава наділяє адвокатуру та правоохоронні органами певними функціями. Реалізація принципу верховенства права, досягнення державою мети із забезпечення захисту основних прав та свобод людини й громадянина можливі лише у результаті виконання правоохоронними органами та адвокатурою покладених на них функцій. «*Discussio mater veritas est*» – у спорі народжується істина, на пошук якої спрямоване правосуддя. Саме тому захист від обвинувачення, який здійснює адвокатура, слугує реалізації головного обов'язку держави, встановленого ст. 3 Конституції, – утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

При здійсненні підфункції захисту виникають системні проблеми. Аналіз судової статистики фактично свідчить або ж про неякісне, неефективне здійснення адвокатами захисту загалом (з чим важко погодитися з огляду на досить якісний склад адвокатури в Україні, набуття, наприклад, права на здійснення адвокатської діяльності через складання іспиту, на противагу кадровому складу правоохоронних органів, які фактично здійснюють функцію обвинувачення та конкурсні засади щодо призначення на посади в яких в Україні лише впроваджуються), або ж про існування в судовій системі України обвинувального ухилу, за наявності якого результат розгляду кримінальної справи майже не залежить від адвоката, а фактично є відомим наперед. Досить наочно підтверджує це судова статистика.

Так, згідно з даними судової статистики у 2015 році виправдувальні вироки ухвалено стосовно 905 осіб; їх частка від кількості всіх осіб, щодо яких ухвалено вироки, становила 0,9%. У справах публічного обвинувачення виправдувальні вироки ухвалено стосовно 885 осіб [470]. Така статистика свідчить про поліпшення виконання адвокатурою функції захисту порівняно з 2014 роком, в якому виправдувальні вироки були ухвалені лише стосовно 803 осіб, що становило 0,8% від кількості всіх осіб, щодо яких було ухвалено вироки, при цьому у справах публічного обвинувачення виправдувальні вироки ухвалено стосовно 778 осіб [470].

Необхідно погодитися з В. Г. Гончаренком та С. В. Гончаренком, що аналіз багатовікової світової історії розвитку функцій обвинувачення і захисту в їх співвідношенні показує деяку перевагу обвинувачення, на боці якого знаходиться могутній державний апарат з органами кримінального переслідування. Що ж стосується захисту, то, незважаючи на законодавчо проголошену рівність зі стороною обвинувачення і теоретично обґрунтовану рівнозначність обвинувальної та захисної функцій судочинства, має значно менші можливості реалізації всіх зроблених відносно нього привабливих

декларацій, бо організаційно відділений від держави і спирається лише на процесуальні повноваження і права обвинуваченого (підсудного) та його захисника (адвоката) [471, с. 11–12].

У науці цілком обґрунтовано вказується на недоліки як кримінально-процесуального законодавства, так і законодавства про адміністративні правопорушення у реалізації принципів рівності сторін та змагальності [451, с. 133–134]. За слушним зауваженням І. М. Зубач та І. І. Цилюрик щодо нового КПК, з огляду на існуючі права сторони захисту та можливість їх реалізації під час кримінального провадження сьогодні реалізація принципу змагальності є лише загальною декларацією. Як і раніше, сторона обвинувачення відіграє провідну роль та має беззаперечно більше прав та процесуальних можливостей реалізувати свою позицію [451, с. 134].

О. Г. Яновська визначає два шляхи забезпечення рівноправності сторін у процесі пошуку та представлення доказів суду. Перший полягає в нормативному закріпленні права сторони захисту (обвинуваченого, захисника) на збирання доказів на однакових умовах з органом кримінального переслідування. Тобто сторона захисту наділяється правом провадити слідчі дії з можливістю фіксації фактичних даних, надаючи їм юридичної сили доказів, по-друге, захист наділяється правом бути проінформованим про весь обсяг доказової інформації, наявний у кримінальній справі з моменту набуття особою статусу підозрюваного, обвинуваченого. Другий спосіб передбачає позбавлення як сторони обвинувачення, так і сторони захисту права самостійно надавати зібраним фактичним даним статусу доказів, а деякі процесуальні, слідчі дії взагалі можна проводити лише з дозволу судових органів [472, с. 78]. Отже, у першому випадку йдеться про так зване адвокатське розслідування, дискусія щодо запровадження якого досить давно триває у науці [473, с. 276–284; 474, с. 111].

В. О. Попелюшко під адвокатським розслідуванням розуміє основу на кримінально-процесуальних нормах і не заборонену законом діяльність захисника-адвоката у кримінальній справі по збиранню та роботі з доказами, з метою спростування підозри (обвинувачення), з'ясування обставин справи, що виправдовують та пом'якшують відповідальність чи покарання підзахисного [473, с. 284]. Р. В. Багдасаров надає адвокатському розслідуванню статус паралельного та розуміє під ним слідчі дії, що проводяться адвокатом-захисником поряд зі слідчим, які мають на меті виявлення обставин, які виправдовують або пом'якшують відповідальність з викладенням своїх висновків у захисному висновку, що складається й направляється до суду в порядку, передбаченому для обвинувального висновку [474, с. 111].

На нашу думку, втілення ідеї адвокатського розслідування у кримінальному процесі безумовно посилює б засаду змагальності, вивело б участь захисника у процесі на новий рівень. Проте вважаємо, що запровадження паралельного адвокатського розслідування потребує не простого внесення змін до КПК, а перебудови усього процесу, багатьох його інститутів.

Як уже зазначалося, суттєві недоліки щодо участі захисника в адміністративному процесі містить і законодавство про провадження у справах про адміністративні правопорушення. Парадоксально, але ст. 271 КУпАП, яка визначає права захисника, навіть не надає йому права ставити питання учасникам провадження, заявляти відводи, збирати докази по справі, що робить участь захисника при розгляді справи про адміністративне правопорушення таким, що не має сенсу [465, с. 89]. Безумовно, таке становище слід змінити. При цьому потребують удосконалення або ж навіть запровадження в адміністративно-деліктний процес й інші положення. Зокрема, у науці цілком обґрунтовано пропонується встановити обов'язкову

участь захисника у провадженні по окремих справах про адміністративні правопорушення [475, с. 88; 475, с. 158; 476, с. 10].

Статтею 271 КУпАП («Захисник») передбачено, що у розгляді справи про адміністративне правопорушення можуть брати участь адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Незважаючи на те, що у судовій практиці ця норма розглядається як неоднозначна, а можливість допуску до участі у справі про адміністративне правопорушення як захисника фахівця у галузі права є спірною, все ж загалом практика допускає участь не адвокатів захисниками [458, с. 47–48]. Указана норма КУпАП та судова практика щодо можливості фахівця у галузі права бути захисником мають бути приведені у відповідність з положеннями Конституції України.

3.1.2. Підфункція представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави

Представництво адвокатом інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади чи органів місцевого самоврядування є одним з поширених видів адвокатської діяльності (п. 5–7 ч. 1 ст. 19 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає представництво як вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні (ст. 1 Закону).

Питання процесуального представництва, проявом якого є представництво адвокатом у суді, найбільш широко досліджено теорією цивільного процесу, а в інших галузях процесу активно використовуються напрацювання науки цивільного процесу. При цьому, незважаючи на нормативну урегульованість питання представництва у ЦК [477], ЦПК[478], ГПК, КАСУ[479], КУпАП, КПК), не можна не відзначити велику кількість загальних проблем, що є характерними при виконанні адвокатами представницької функції в окремих процесуальних правовідносинах.

У процесуальній теорії немає єдності щодо поняття та сутності представництва. Воно розглядається і як правовідносини, через які одна особа (представник) виконує у межах своїх повноважень процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи [480, с. 201–202; 481, с. 5; 482, с. 287], і як сама діяльність представника, вчинення ним певних процесуальних дій від імені і в інтересах іншої особи [483, с. 119], або ж як явище, що поєднує два зазначених підходи [484, с. 9], чи як форма надання допомоги у процесі, зокрема, й правової [485, с. 103; 486, с. 161]. Кожен із цих підходів має право на існування, оскільки акцентує увагу на тих чи інших особливостях, якими характеризується доволі непростий за своїм теоретичним підґрунтям інститут представництва.

Ознаками представництва є те, що: 1) представник завжди виступає від імені та в інтересах особи, яку він представляє; 2) представник є юридично заінтересованою у результатах розгляду справи особою (як правило, особою, яка бере участь у справі); 3) виходячи з того, що він є заінтересованою у розгляді справи особою, він має як загальні права та обов'язки таких заінтересованих осіб, так і ті, що характеризують його спеціальний процесуально-правовий статус; 4) особа, яку представляє представник, залишається учасником процесу зі всіма належними їй загальними і спеціальними процесуальними правами та обов'язками, як у випадку, коли вона безпосередньо бере участь у судових засіданнях чи при вчиненні

процесуальних дій, так і тоді, коли вона такої участі не бере; 5) процесуальні дії представника породжують правові наслідки для особи, яку він представляє, за умови, що представник діє у межах наданих йому цією особою або законом повноважень [134, с. 315–318]. Ці ознаки можуть різнитися у тих чи інших видах судочинства чи юридичних процесах, однак загалом цілком повно характеризують особливості представництва, яке здійснює й адвокат.

Щодо мети сучасного процесуального представництва, то вона у процесуальній науці розглядається і як запобігання порушенню процесуальних прав особи, представництво інтересів якої здійснюється [487, с. 8], і як сприяння суду у з'ясуванні обставин справи чи встановленні дійсних прав та обов'язків сторін, допомога суду у здійсненні правосуддя [480, с. 197; 488, с. 71], або ж навіть інколи як надання допомоги, зокрема, й правової [486, с. 161; 485, с. 103; 489, с. 745]. Найбільш поширеним є твердження, що представник діє у процесі із загальною метою сприяння особі у реалізації наданих їй процесуальних прав і виконанні покладених на неї процесуальних обов'язків шляхом вчинення представником визначених процесуальних дій [134, с. 315]. Зі ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що метою представництва як виду адвокатської діяльності є забезпечення реалізації прав і обов'язків клієнта.

Однак, з огляду на те, що діяльність представника спрямована також на здійснення процесуальних прав особи, яку представляють, їх відновлення у разі порушення, сумнівним є те, що основною метою представництва буде запобігання порушенню процесуальних прав. Представник загалом та адвокат як представник зокрема можуть і допомагати суду у з'ясуванні обставин справи чи встановленні дійсних прав та обов'язків сторін, але у тому випадку, коли це відповідає інтересам особи, яку вони представляють.

Якщо ж це не відповідає інтересам довірителя, адвокат не може всупереч цьому спрямовувати свою діяльність на досягнення цієї мети.

У зв'язку з дослідженням функціональних основ діяльності адвокатури не можна не звернути увагу на те, що функціональне призначення представника процесуального законодавства та процесуальна наука не розглядає через надання учаснику процесу правової допомоги, тобто виконання тієї функції, що притаманна адвокатури. Представницька функція, діяльність представника у процесі розглядаються у науці як спрямовані не лише і не стільки на надання особі правової допомоги, скільки на вчинення ним процесуальних дій у відносинах з іншими особами від імені та в інтересах особи, яку вони представляють. Надання ж особі правової допомоги вважається якщо не другорядною, то однією з додаткових функцій представництва. І це начебто не є дивним, оскільки інститут представництва спрямований на забезпечення зовсім інших потреб – вчинення представником процесуальних дій від імені особи, яку представляє. Тому у руслі дослідження представницької функції адвокатури спеціального вивчення потребує питання, чи є надання правової допомоги метою процесуального представництва.

На думку В. Г. Перепелюка, який досліджував питання представництва в адміністративному процесі, правова допомога у цьому процесі може надаватися у формі представництва. Але це не означає, що представництво – це завжди правова допомога. Наприклад, не є правовою допомогою законне представництво, чи представництво підприємства його штатним юрисконсультом, або представництво особою, яка не уповноважена згідно із законом надавати правову допомогу [490, с. 344]. Аналогічної думки фактично дотримуються й С. С. Бичкова і Г. В. Чурпіта, які твердять, що представник – це особа, яка передусім наділена суб'єктивним процесуальним правом здійснювати у суді процесуальні дії в інтересах і від імені особи, яку вона представляє, а не надавати особі, яку вона представляє, кваліфіковану

юридичну допомогу [491, с. 120]. Натомість Н. Ю. Сакара стверджує, що метою судового представництва є лише надання правової допомоги особі для забезпечення найбільш повного захисту її прав, свобод та інтересів. При цьому досягнення вказаної мети є основною та єдиною задачею цього інституту [489, с. 745].

Аналіз наукової думки свідчить про те, що проблема правової допомоги у представництві загалом пов'язана з проблемою розмежування у представництві власне представницької діяльності та правозаступництва.

Так, ще на початку ХХ століття Є. В. Васьковський аналізував потребу у представництві інтересів особи у суді через два аспекти – через необхідність для неї так званого правозаступництва (юридичної допомоги від особи, яка знає закони та має досвід у веденні справ у суді) і через необхідність забезпечити вчинення процесуальних дій у суді у випадку, коли особа з тих чи інших підстав не може з'явитися до суду. Перша з потреб нейтралізує ті небезпеки, які викликані незнанням особою законів, інша – викликана існуванням тих незручностей, які полягають у зв'язку з необхідністю явки до суду [492, с. 77–79]. Окреслені Є. В. Васьковським правозаступництво та процесуальне представництво й сьогодні розглядаються багатьма процесуалістами як характеристики функціональних основ процесуального представництва [85, с. 177; 489, с. 746]. Через це власне й виникають наукові дискусії, бо мета представництва диференціюється: увага акцентується на необхідності вчинення представником процесуальних дій або ж на необхідності надання ним особі правової допомоги.

Відмежування правозаступництва від безпосереднього представництва має велике значення. Кожна з цих різновидів діяльності характеризує особливості, властиві їй сучасному представництву, його спрямованості. Як відомо, сучасне представництво (з певними винятками, визначеними ст. ст. 45, 58 КПК, ст. 131² та підп. 11 п. 161 Перехідних положень Конституції) може здійснюватися як фахівцями у сфері права, передовсім,

адвокатами, діяльність яких можна було б охарактеризувати як правозаступництво, так і звичайними громадянами, які залучаються до процесу саме для вчинення від імені особи, яку представляють, тих чи інших процесуальних дій, тобто здійснення представництва.

Проте не можна не звернути увагу на фактичну неприйнятність такого підходу до аналізу представництва з точки зору сучасного процесуального законодавства.

Є. В. Васьковський аналізував правозаступництво та представництво як діяльності, що не перетинаються. Судове представництво у нього є схожим на маклерство, комісіонерство, агентуру, є одним з видів загальноцивільного представництва, в якому повірений заміщає клієнта у суді. При цьому правозаступник – не є замісником, а лише помічником учасника процесу, діяльність якого полягає фактично у підтримці порадами та словом [492, с. 78]. Згідно ж з чинним законодавством представництво може здійснюватися у двох формах: представник заміщає в судовому засіданні довірителя, виступає від його імені на захист прав та законних інтересів; або ж він бере участь в судовому засіданні разом з довірителем, надаючи йому у ході процесу необхідну юридичну допомогу. Тобто сьогодні представник завжди може діяти у процесі, незалежно від участі у ньому особи, яку він представляє. Він же одночасно і може бути правозаступником – якщо сприймати його як особу, котра надає правову допомогу. У зв'язку з цим діяльності щодо правозаступництва та представництва перетинаються та не мають чіткого розмежування. Усе це призводить до того, що нині доволі складно відмежувати в діяльності сучасного представника ту його складову, яка є правозаступництвом, і ту, яка власне є представництвом.

Такий висновок потребує подальшого дослідження питання про те, чи взагалі є доречним у сучасному процесуальному праві розмежування представництва і правозаступництва, та чи не є вчинення представником процесуальних дій власне правовою допомогою, її проявом, поряд,

наприклад, з правовим консультуванням чи складанням правових документів як класичними проявами правової допомоги? Чи слід розглядати вчинення представником такої звичайної процесуальної дії, як подання процесуального клопотання про витребування доказу правовою допомогою, чи потребує вчинення такої дії юридичних знань щодо строків його подання, підстав обґрунтування цього клопотання, його змісту тощо? Чи не означає це, що у разі вчинення такої дії особа діє одночасно і як представник, і як правозаступник?

Відповідно до ст. 1 Закону «Про безоплатну правову допомогу» правовою допомогою є надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. При цьому правовими послугами згідно з цим Законом поряд з наданням правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань чи складенням заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру є також і здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами. З наведених положень Закону випливає, що представництво є правовою послугою.

Наукова думка твердить, що надання правової допомоги у процесі має зумовлюватися наявністю у особи професійних правових знань, а розмежування безпосереднього представництва та надання правової допомоги здійснюється через наявність–відсутність у представника правових знань [493, с. 213; 494, с.16-17]. Як уявляється, такий підхід до сучасного представництва є не зовсім вірним, бо не враховує, що ті чи інші правові знання мають не лише особи з юридичною освітою.

Кожна дієздатна особа має елементарні правові знання, набуті нею як членом суспільства. Такі знання вона отримує, оскільки з моменту народження стає учасником правовідносин, повсякденно вступає у них,

навіть не підозрюючи про це. І хоч ці знання можуть бути побутовими, але вони є.

Особливістю правовідносин у сфері правової допомоги є те, що для її надання не потрібно обов'язково мати спеціальні правові знання. Як і кожна особа, яка має елементарні медичні знання, волею випадку може стати суб'єктом надання первинної медичної допомоги, так само вона може бути й суб'єктом надання правової допомоги. Таку допомогу особа може надавати своїми фактичними діями, які згідно з законодавством розглядаються як юридичні, про що, власне, представник може й не здогадуватися. Правову допомогу може надавати будь-яка дієздатна особа іншій особі, виходячи з наявності у неї побутових правових знань, сформованих у неї як члена суспільства. Якщо особа, не маючи кваліфікованих правових знань, є учасником правової діяльності, правовідносин, оскільки повсякчас вступає у них, то вона може й надавати правові послуги, спрямовані на забезпечення участі у таких правовідносинах іншої особи. Позаяк особа без спеціальних правових знань може самостійно вчиняти процесуальні дії у суді, може стати учасником судочинства, так само вона може вчиняти такі дії і за іншу особу; це не потребує спеціальних правових знань, але є правовою послугою, тобто правовою допомогою. При цьому навіть законне представництво, яке здійснюють батьки щодо своїх неповнолітніх дітей, можна та необхідно розглядати як надання законним представником правової допомоги дитині, необхідність якої зумовлена віком дитини. Безумовно, якість такої правової допомоги у кожному випадку буде різною, адже залежатиме від рівня тих правових знань, що є у представника.

Ураховуючи наведене, є всі підстави стверджувати, що у сучасному представництві вчинення процесуальних дій представником (тобто представництво) є проявом надання ним правової допомоги (тобто правозаступництвом), як і надання правової допомоги (правозаступництво)

представника здійснюється через вчинення процесуальних дій (представництво).

У зв'язку з цим погоджуємося з тими думками, що правова допомога є єдиною метою представництва. При цьому зауважимо, що інші окремі думки, висловлені щодо мети представництва загалом, ми так само не заперечуємо, оскільки вони стосуються більш загальної мети – мети надання правової допомоги.

Процесуальне законодавство передбачає, що представником може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має процесуальну дієздатність, за винятком окремо визначених законодавством осіб (ст. 40 ЦПК, ст. 56 КАС). Звідси випливає, що функцію надання правової допомоги фактично може здійснювати будь-яка дієздатна особа, навіть не фахівець у сфері права. У зв'язку з цим диференціація функціональних основ представництва на правозаступництво та безпосереднє представництво, здійснення яких сьогодні об'єднано в єдиному процесуальному статусі представника, є недоцільною. Таку диференціацію можна було б здійснювати за рівнем якості надання правової допомоги у представництві на професійну правову допомогу та непрофесійну. Зазначене є очевидним й з огляду на те, що представництво, що здійснюється адвокатом, суттєво відрізняється від того представництва, яке здійснюється представником без наявності професійних фахових знань. Кожний з цих видів представництва має свою проміжну мету – одне з них спрямоване на отримання професійної кваліфікованої правової допомоги, а інше, як правило, на заміщення відсутньої особи, яку представляють. При цьому, на наш погляд, ця диференціація була б більш чітко визначеною лише у разі виокремлення різних суб'єктів процесу, кожному б з яких відповідала б і окрема з зазначених функцій. Ймовірно, що це зумовлює неможливість представника, який не є фахівцем у сфері права, діяти поряд з особою, яку він представляє, а дозволяє його участь у процесі виключно замість такої особи.

Свого дослідження потребує й питання щодо характеру (виду) представництва, яке здійснює зазвичай адвокат. Незважаючи на те, що питання представництва в правовій науці є досить спірними, не можна не звернути увагу на те, що у цій науці матеріальне та процесуальне представництво визначаються як самостійні види представництва з характерними для кожного з них ознаками. Такими ознаками, на які звертають увагу науковці та які відрізняють матеріально-правове представництво від процесуального, є: 1) предметом матеріального представництва є вчинення представником матеріально-правових дій, а предметом процесуального представництва – вчинення процесуальних дій; 2) у матеріальних правовідносинах суб'єктивні права та обов'язки реалізуються їх суб'єктом особисто або замість нього діє представник, який повністю заміщає такого суб'єкта. Процесуальний представник не заміщає сторону у процесі, а діє поряд з нею. Особиста участь у справі особи не є перешкодою для реалізації нею права мати в цій справі представника; 3) правове становище представника у матеріальному праві визначається змістом договору доручення, натомість процесуально-правове становище представника у судочинстві визначається нормами процесуального законодавства, і лише обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності [495, с. 155–157].

Як уявляється, адвокатурі притаманне, передовсім, здійснення функції процесуального представництва, вчинення адвокатом процесуальних дій. Наслідком здійснення представником процесуального представництва є виникнення у особи, яку він представляє, процесуальних прав та обов'язків. Як цілком обґрунтовано зазначає С. В. Васильєв, представник здійснює права та обов'язки особи, яку представляє, та внаслідок своїх дій створює права та обов'язки саме для цієї особи [496, с. 69].

При порівнянні правового статусу адвоката як представника та будь-яких інших представників у судочинстві чи інших видах юридичних процесів у правовій літературі досить часто акцентується увага на більш вигідному становищі адвоката, який поряд з тими процесуальними правами, які закріплені процесуальним законодавством, має можливість користуватися у процесі й додатковими професійними правами, визначеними Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (право на звернення з адвокатськими запитаними, на збирання відомостей про факти, що можуть бути використані як докази, на застосування технічних засобів тощо) [482, с. 287].

Так, наприклад, С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта порушують питання, чи наділяється адвокат як представник у цивільному процесі спеціальними цивільними процесуальними правами, виходячи із його матеріально-правового статусу адвоката? Їх відповідь на це питання полягає в тому, що, виходячи із спеціального матеріально-правового статусу адвоката, він наділений ширшим обсягом процесуальних прав у сфері доказування та ширшим колом обов'язків, пов'язаних із забезпеченням інтересів особи, яку він представляє, під час здійснення цивільного судочинства [491, с. 118]. М. М. Мальський натомість, зробивши аналогічний висновок щодо правового статусу адвоката як представника у виконавчому процесі, пропонує закріпити професійні права адвоката, визначені Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», у Законі «Про виконавче провадження» [497, с. 279–280]. Думки щодо необхідності закріплення професійних прав, які належать адвокатам, безпосередньо у процесуальному законодавстві висловлені і щодо інших видів судочинства.

Проте з такими думками погодитись не можна, оскільки їх реалізація підриває теоретичні основи будь-якого юридичного процесу, суперечить теорії процесуальних правовідносин.

Особливістю будь-яких публічних процесуальних правовідносин є те, що обов'язковим їх суб'єктом є орган державної влади чи посадова особа, які

здійснюють цей процес (наприклад, суд, нотаріус, державний виконавець тощо). Це є, фактично, аксіомою у будь-якій процесуальній науці [498, с. 25; 499, с. 18; 500, с. 13; 501, с. 7]. Звідси усі процесуальні права учасників того чи іншого процесу, які закріплені актами процесуального законодавства, є такими правами цих учасників у їх правовідношеннях з цими органами чи посадовими особами, а так само і їх обов'язки, що розглядаються як такі саме у правовідношенні з цими органами (посадовими особами). У зв'язку з цим у процесуальному законодавстві закріплені лише ті права представників, які вони мають стосовно до органу (посадової особи), що здійснює цей процес, які є процесуальними.

Якщо ж проаналізувати ті професійні права, які має адвокат згідно з Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то можна дійти висновку, що більшість їх реалізується поза межами тих процесів і процесуальних правовідносин, учасниками яких є адвокати. Так, право адвоката на звернення з адвокатським запитом для отримання інформації, що використовуватиметься у цивільному процесі, реалізується у відносинах з тим суб'єктом, якому він спрямований, а не у відносинах з судом. Тому не можна таке право адвоката розглядати як цивільне процесуальне право, як вказують С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта [491, с. 119]. Отже, немає підстав закріплювати його у ЦПК, який врегульовує виключно цивільні процесуальні права учасників цивільних процесуальних правовідносин.

З усього наведеного вище можна зробити висновок, що діяльність адвоката, як і іншої особи, що надає правову допомогу, не можна розглядати як класичне представництво. Багато дій, які вчиняють адвокати, з точки зору теорії не розглядаються як представництво, хоча у науці і є спроби такого їх тлумачення. Щодо цього варто лише погодитися з думкою В. О. Рясенцева, що навряд чи є ще правовий інститут, який породив би таку плутану термінологію, як інститут представництва. Ті самі терміни мають різне

значення, причому поняття, яким вони відповідають, у науці ще точно не встановлені [502, с. 8].

Надання правової допомоги загалом не є класичною метою участі представника, проте участь адвоката-представника у процесі зумовлюється саме наданням ним правової допомоги особі, яку представляє. Не може хвороба чи небажання особи самостійно брати участь у процесі викликати участь у ній адвоката як представника. Такі дії за особу може вчинити й будь-яка інша така ж сама особа, яка не має юридичної освіти чи правових знань. Адвокат запрошується у випадку, коли особа, що його залучає, має метою саме отримання правової допомоги.

Для нас очевидним є те, що представництво, яке здійснює будь-яка фізична особа, навіть за наявності у неї юридичної освіти, відрізняється від представництва, здійснюваного адвокатом. У зв'язку з цим у науці цілком обґрунтовано висловлюються думки щодо неприйнятності ототожнення адвоката і звичайного представника у судовому процесі, є спроби протиставити адвоката звичайному представнику. Так, на думку С. Я. Фурси та Є. І. Фурси, у разі здійснення адвокатом у конкретній справі представницьких функцій за довіреністю, він має втрачати свій правовий статус як адвокат, оскільки адвокат діє не на підставі довірчих взаємовідносин, а лише на договірних засадах [135, с. 18]. Таку ж думку висловлює й Д. В. Кухнюк щодо участі адвоката у виконавчому процесі [503, с. 146].

Аналізуючи ці думки, зауважимо, що не має значення, на підставі чого діє адвокат у процесі – за довіреністю чи за ордером. Як і при представництві за довіреністю, так і при представництві за ордером згідно з законодавством адвокат, як і будь-яка інша особа-представник, є звичайним представником особи, яку представляє, з однаковим обсягом прав, визначених процесуальним законодавством. Оформлення ордеру на підставі договору, як уже зазначалося, є лише оптимальним способом підтвердження повноважень

адвоката, якщо закріпити у законодавстві можливість вказувати на зворотній стороні ордеру обсяг повноважень адвоката, які зараз мають бути зазначені в договорі або витягу з нього [504, с. 192–195]. Процесуальне становище адвоката у процесі, однак, визначається не тим документом, який підтверджує його повноваження, а функцією, яку покликана здійснювати адвокатура й яка реалізується через адвокатську діяльність. Зазначеною функцією є функція надання професійної правничої допомоги, одним із видів якої (підфункцією) є представництво інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Діяльність з представництва, яку здійснюють адвокати у судочинстві, не може бути об'єктом будь-якої ревізії. Фактично відсутні будь-які дослідження, які б загалом заперечували доцільність здійснення адвокатами представницької функції у судочинстві, вказували б на ті існуючі ознаки та особливості функції представництва адвокатом інтересів клієнта, які сьогодні є неприйнятними у діяльності адвоката.

Виходячи з правового статусу адвокатури у суспільстві, є сумніви щодо доцільності покладення на адвокатів підфункції представництва фізичних та юридичних осіб, держави у судах та інших державних органах перед фізичними та юридичними особами у класичному його розумінні. Тому вважаємо за доцільне вказати на ті передумови, які визначають необхідність удосконалення цієї підфункції представництва, незалежно від того, як вона іменується.

По-перше, підфункція представництва спотворює функціональні основи діяльності адвокатури у судочинстві, нівелює як правовий статус адвокатури загалом, так і правовий статус адвоката зокрема. Підфункція представництва інтересів фізичних та юридичних осіб, держави у різних видах судочинства передбачає здійснення її від імені та в інтересах особи, яку представляють. Діяльність представника від імені та в інтересах особи, яку представляють, розглядається і законодавством, і правовою наукою як класична ознака

матеріально-правового та процесуального представництва [134, с. 315–316], однак, на наш погляд, не є повністю прийнятною у діяльності адвоката.

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить жодних вказівок на те, що адвокатська діяльність загалом та представництво зокрема може здійснюватися від імені клієнта. Він, передовсім, акцентує увагу на тому, що адвокатська діяльність здійснюється в інтересах клієнта (ст. 1 Закону). Якщо щодо представництва як діяльності адвоката в інтересах клієнта жодних зауважень бути не може, то щодо діяльності адвоката у представницьких правовідносинах від імені клієнта є великі сумніви.

Адвокатську діяльність Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає як незалежну професійну діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. У науці цілком обґрунтовано адвокатська діяльність загалом та діяльність зі здійснення представництва зокрема, що розглядається як публічно-правова діяльність [204, с. 23; 115, с. 121]. У зв'язку з цим при аналізі функції представництва, яку здійснює адвокат, у нас виникає цілком логічне питання: чи може адвокатська діяльність як незалежна професійна публічно-правова діяльність адвоката здійснюватися від іншого імені (імені клієнта), окрім імені самого адвоката? І очевидною для нас є відповідь на це питання: ні, не може.

Адвокат може і повинен діяти в усіх правовідносинах, в які він вступає при здійсненні адвокатської діяльності, тільки від власного імені. У цьому власне і проявляється публічний характер діяльності адвокатури, а суб'єктом цієї діяльності є саме адвокат як особа, яка здійснює адвокатську діяльність, а не представник як особа, котра діє від імені іншої особи. Виконання адвокатом функції представництва як діяльності від імені клієнта перетворює його в звичайного представника, такого ж, наприклад, яким є працівник, що представляє юридичну особу у процесі. У практиці це призводить до того, що адвокат зазвичай ототожнюється з його клієнтом, причому навіть з боку

суду, що не є дивним з огляду на те, що представництвом є вчинення дій від імені клієнта, а звідси і дії адвоката у представницькому правовідношенні розглядаються як дії самого клієнта, а не його власні. При цьому й правові наслідки дій адвоката та особи, яку він представляє, є тотожними, оскільки вони створюють права та обов'язки лише для особи, яку адвокат представляє. Сумнівною є також можливість користуватися у таких правовідносинах усіма тими правовими гарантіями, які надає законодавство адвокатам, оскільки у представницьких правовідносинах адвокат діє від імені клієнта, який таких гарантій не має. Тому вирішення питання про ймовірне підвищення статусу адвоката у процесі необхідно шукати не у вдосконаленні окремого правового регулювання участі адвоката в межах виконання ним функції представництва (наприклад, з удосконалення підстав представництва, документів, що підтверджують повноваження адвоката як представника), а у прийнятності виконання адвокатом представницької функції загалом у класичному її розумінні та, як наслідок, формування нової, більш прийнятної функції адвокатури у процесі, можливо, з виокремленням самостійного процесуального становища адвоката.

По-друге, виходячи з особливостей та сутності представництва саме як діяльності представника від імені особи, яку представляють, представник не може мати прав більше, ніж ця особа. Права представника фактично є похідними від прав клієнта. Якщо припустити, що представник, права якого є похідними від прав особи, яку представляють, може мати більше прав, ніж вона сама, то очевидно є абсурдність такого представництва. У зв'язку з цим щодо судового представництва процесуальне законодавство прямо вказує на можливість представника вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, які має право вчиняти ця особа. Однак така модель правового статусу представника безумовно неприйнятна щодо адвокатів як представників при позасудовому представництві. У таких відносинах адвокат має право користуватися усіма правами, наданих йому

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та які відсутні у особи, яку він представляє. Якщо у судовому представництві це не має значення, оскільки у відносинах з судом права адвоката як представника є зазвичай тотожними правам клієнта, то при представництві в позасудових відносинах це є істотним. Важливою характеристикою прав, визначених Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема, і тих, які здійснюються у представницьких правовідносинах, є те, що вони не здійснюються від імені особи, яку адвокат представляє, а є самостійними правами адвоката виходячи з його професійного правового статусу саме як адвоката, а не представника.

По-третє, сфера правовідносин представництва, яке здійснюється виключно від імені особи, яку представляють, завжди обмежується визначеними законодавством випадками можливого вчинення юридичних дій через представника. Представництво не дозволяється, коли ті чи інші дії повинні вчинятися особою самостійно. Згідно з процесуальним законом надання правової допомоги адвокатом дозволяється в окремих видах судочинства (наприклад, господарського чи адміністративного) і здійснюється виключно в межах реалізації ним функції представництва інтересів осіб, які беруть участь у справі (заінтересованих у розгляді справи осіб). Звідси постає цілком логічне питання, чи повинні мати й інші учасники процесу право на правову допомогу.

У зв'язку з тими недоліками, які властиві підфункції представництва інтересів фізичних та юридичних осіб чи держави адвокатами, цілком обґрунтовано виникає потреба їх усунення або в межах функції представництва, або ж навіть шляхом формування нової функції, ті чи інші схожі прояви якої можна побачити у законодавстві при аналізі діяльності інших суб'єктів, передовсім, особи, яка надає правову допомогу у цивільному судочинстві, та прокурора.

Так, прийнятий 2004 року ЦПК увів у процес спеціального суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин – особу, яка надає правову

допомогу. Його особливістю є те, що такий учасник процесу законодавством, на противагу представникам, не був зарахований до осіб, які беруть участь у справі, тому має обмежене коло процесуальних прав. Згідно зі ст. 56 ЦПК правову допомогу може надавати особа, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги. Ця особа має лише права знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії долучених до справи документів та бути присутнім у судовому засіданні. У зв'язку з цим одразу ж постало питання щодо процесуального становища особи, яка надає правову допомогу, співвідношення статусу представника та адвоката як особи, яка надає правову допомогу.

Як зазначає С. А. Чванкін, виходячи зі ст. 47 ЦПК, особа, яка надає правову допомогу, не є представником осіб, які беруть участь у справі. Представники відносяться ЦПК до осіб, які беруть участь у справі, а особи, які надають правову допомогу, – до інших учасників цивільного процесу. Відтак це різні суб'єкти цивільного процесу. Представник – це особа, яка діє від імені особи, яку представляє. Особа, що надає правову допомогу, діє від власного імені [505, с. 161]. З огляду на те, що особа, яка надає правову допомогу, не має права брати активну участь у судових засіданнях, В. М. Кравчук та О. І. Угриновська вбачають призначення цієї особи у цивільному процесі фактично у позасудовій правовій допомозі [506, с. 210].

На наш погляд, запровадження інституту надання правової допомоги у цивільному процесі є спробою законодавчо розмежувати власне функцію представництва і функцію надання правової допомоги (правозаступництво).

С. А. Чванкін, аналізуючи положення ст. 56 ЦПК, зазначив, що поява такого процесуального інституту, як надання правової допомоги, певною мірою буде впливати на зменшення застосування інституту представництва у цивільному судочинстві. Можна прогнозувати, що у випадках, коли особа бажає сама брати участь у розгляді справи, вона частіше буде укладати з фахівцем-юристом договір про надання правової допомоги, що не буде

включати право на здійснення представницької функції у цивільному судочинстві [505, с. 161]. Однак мусимо констатувати, що це передбачення, принаймні сьогодні, ще не здійснилося. Надання правової допомоги через самостійного учасника процесу не набуло поширення у цивільному судочинстві. Пояснюється це, на нашу думку, його незрозумілою правовою природою, обмеженістю прав такого представника та існуванням більш прийняттого для забезпечення функції надання правової допомоги інституту представництва. Єдина перевага, визначена законодавством, що полягає у спрощених підставах допуску особи, яка надає правову допомогу, у процес, не змогла нівелювати всі недоліки у регулюванні відповідного інституту.

Слід визначити й позитивний аспект – законодавство уперше виокремило у цивільному процесі спеціального суб'єкта, головною функцією якого є надання правової допомоги. Тому цілком можливим є збереження такого самостійного процесуального суб'єкта та покладення його в основу формування самостійної процесуальної функції, здійснення якої відбувається адвокатом, – функції надання професійної правової допомоги.

Не можна не звернути увагу на те, що класичне розуміння поняття представництва в суді останнім часом спотворене шляхом його використання законодавством для характеристики функціональних основ діяльності інших учасників судочинства, які самим процесуальним законодавством не розглядаються як представники. Так, наприклад, донедавна однією з функцій прокуратури ст. 121 Конституції визначала представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом. Після внесення змін до Конституції України [21] до функцій прокуратури згідно з ст. 131³ Конституції відноситься представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Очевидно, представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді не є класичним випадком представництва та має свої істотні особливості, які ґрунтовно було досліджено у правовій науці [507; 508].

Відповідно до ч. 1 ст. 23 Закону «Про прокуратуру» представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави у випадках та порядку, встановлених законом. Як обґрунтовано зазначається у рішенні КСУ від 08.04.1999 р. у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді, представництво прокурором інтересів держави в суді відрізняється від інших видів представництва низкою специфічних ознак: складом представників та колом суб'єктів, інтереси яких вони представляють, обсягом повноважень, формами їх реалізації [509]. У науці є думки як щодо характеристики діяльності прокурора за таких умов як законного представництва [510, с. 67–70], так і взагалі неприйнятності характеристики функції прокурора як представництва та пропозиція перейменування її на «правозаступництво прокурором» [74, с. 14]. Є також досить цікаві міркування, що визначають представництво прокурором інтересів громадян або держави в суді як представництво нового типу [511, с. 63–65]. При цьому у науці майже безспірним є положення про те, що прокурор в суді здійснює свою діяльність не від імені особи, яку представляє, а від іншого імені (держави, власного імені) [512, с. 132; 513, с. 122; 514, с. 54]. На це власне вказувала й ст. 36-1 попереднього Закону «Про прокуратуру» [515].

Для нас очевидним є те, що зазначене вище свідчить про використання терміна «представництво» як до діяльності представника, яку він здійснює від імені особи, котру представляє, так і до діяльності представника, що здійснюється від іншого імені. Прокурор не може діяти у процесі від імені фізичної особи, яку представляє, оскільки це підриватиме публічні основи діяльності прокуратури.

Ця ознака прокурорського представництва також може бути основою для формування нового підходу до розуміння функції представництва адвокатурою інтересів інших осіб у суді чи в позасудовій сфері. При цьому,

як уявляється, неважливим є те, чи буде вона називатися функцією представництва адвокатом інтересів фізичних та юридичних осіб, чи інакше. Головне, щоб вона відображала змінену сутність нової функції – діяльність адвоката у судовому процесі чи у відносинах з органами, підприємствами, установами, іншими фізичними чи юридичними особами в інтересах клієнта від власного імені.

Отже, доцільно виокремити самотійного учасника процесу (особу, яка надає правову допомогу – адвоката) з власною публічною самотійною функцією надання ним правової допомоги клієнтам (іншим учасникам процесу, як юридично заінтересованим, так і таким, що не мають у справі юридичного інтересу), який діятиме у процесі від власного імені. Виходячи зі статусу адвокатури та характеристики адвокатської діяльності як публічної, неможливість адвоката діяти від імені клієнта у правовідносинах свідчитиме про те, що адвокат, на противагу представникові, не зможе діяти у правовідносинах замість клієнта, а зможе діяти лише поряд з ним, не виключаючи участі у правовідносинах самого клієнта.

Таке розуміння нової функції, яку здійснюватиме адвокатура замість класичної функції представництва, одразу ж дає можливість значно розширити функціональні основи адвокатури у процесі, нівелювати всі проблеми, окреслені нами вище. По-перше, це одразу ж підвищить статус адвоката у правовідносинах за його участі, оскільки зникають будь-які підстави для ототожнення адвоката та клієнта. По-друге, самотійний процесуальний статус адвоката, що надає правову допомогу, дозволяє адвокату діяти у правовідносинах з власними правами та обов'язками, що зумовлюються професійним статусом адвоката, а не правами та обов'язками особи, яку він представляє. По-третє, удосконалена функція, яку здійснюватиме адвокат, повинна забезпечити можливість отримувати правничу допомогу адвоката максимальній кількості учасників судочинства, а не лише юридично зацікавленим у наслідках судового провадження

учасникам. Саме при здійсненні адвокатом діяльності від власного імені зникають перешкоди для охоплення правовою допомогою якнайширшого кола учасників процесу.

Дослідження щодо доцільності виконання адвокатами єдиної представницької функції, необхідності розмежування власне представницької функції у процесі та функції з надання правової допомоги є актуальними також через важливе правове питання щодо встановлення виключного права адвокатів на представництво інтересів іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення.

Стратегія реформування судочинства, судоустрою та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки проголошує, що визначення видів правової допомоги, які можуть здійснюватися лише адвокатом, є одним з головних напрямків підвищення рівня надання кваліфікованої правової допомоги, забезпечення її доступності, посилення ролі адвокатури в суспільстві та адвоката у судовому процесі [516].

Необхідність запровадження виключного права адвокатів на здійснення представництва в судах загалом обґрунтовується начебто не наділенням будь-кого конкурентними перевагами по відношенню до іншого, а підвищенням якості юридичних послуг, виведенням з тіньового обороту юристів, які не мають статусу адвокатів, теоретичного і практичного досвіду, навичок і умінь, але в той же час надають юридичні послуги на підприємницькій основі [517]. Протилежна точку зору полягає в тому, що такі зміни лобіюються представниками адвокатури, які, захищаючи свій вузькокорпоративний інтерес, не зважають на інтереси інших самозайнятих фахівців у галузі права, а також на інтереси правозахисних громадських організацій та профспілок. Крім того, такі зміни означатимуть обмеження конституційного права людини на вільний вибір представника [518].

Аналізуючи питання монополії на виконання функцій процесуального представника виключно адвокатами, С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта цілком

обґрунтовано порушують питання, чи можна вважати це за доцільне і чи зможе це гарантувати відповідний рівень надання юридичної допомоги у суді? Даючи негативну відповідь на це питання, однією з причин недоцільності запровадження монополії вони називають те, що захисна функція у процесуальному представництві відіграє допоміжну роль, а основною метою представництва є саме сприяння особі у здійсненні її процесуальних прав та виконанні процесуальних обов'язків [491, с. 120].

При аналізі дискусій щодо запровадження адвокатської монополії на представництво у суді вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що у таких дискусіях йде мова не про монополію адвокатів на надання ними правової допомоги у процесі, а про монополію на представництво адвокатами інтересів фізичних осіб, що не є тотожним. Як уже зазначалося, сьогодні представництво, яке здійснює у процесі представник, фактично поєднує в собі можливість виконання ним двох функцій – функції безпосереднього представництва та функції надання правової допомоги.

Безумовно, жодної доцільності запровадження адвокатської монополії на виконання функції безпосереднього представництва немає, бо її реалізація не потребує фахових правових знань. Її може здійснювати будь-яка фізична особа з повною дієздатністю за окремими винятками, визначеними процесуальним законодавством, як і сам учасник процесу, яким може виявитися будь-яка особа. Можливість запровадження монополії якщо й передбачається, то лише щодо виконання функції надання правової допомоги.

Ураховуючи наведене, будь-які міркування про запровадження монополії адвокатів на представництво у процесі є необґрунтованими. Фактично у таких дискусіях відбувається підміна понять – через начебто доцільність покращення якості надання адвокатами правової допомоги робляться спроби позбавити особу процесуального права вчиняти процесуальні дії у процесі через представника.

Проте будь-яка особа, яка бере участь у процесі, не може бути позбавлена можливості забезпечити собі елементарне представництво у суді через неможливість вчинення тих чи інших процесуальних дій у суді особисто. Зазначене у сучасних умовах розвитку судочинства, враховуючи й недосконалість системи надання безоплатної правової допомоги в Україні, створює певні ризики у сфері прав та свобод людини.

У зв'язку з цим передумовою для запровадження будь-якої монополії адвокатів у позакримінальному судочинстві має бути попереднє розмежування функцій безпосереднього представництва та надання правничої допомоги у суді, які нині об'єднані в межах єдиної функції представництва. Таке розмежування має бути забезпечене участю у процесі окремих суб'єктів процесуальних правовідносин з чітко визначеною процесуальною правосуб'єктністю – представника та особи, яка надає правову допомогу.

3.1.3. Підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта

Однією з підфункцій адвокатури в межах функції надання правової допомоги є підфункція консультування клієнта з правових питань, складання необхідних йому документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта. Здійсненню адвокатурою цієї підфункції відповідають визначені п. 1, 2 ч. 1 ст. 19 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, а також складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру.

Особливість підфункції консультування клієнта з правових питань, складання правових документів та правового супроводу діяльності клієнта, на наш погляд, полягає в тому, що адвокат при наданні клієнту правової допомоги, як правило, не вступає у правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката при її здійсненні мають юридичне значення лише у межах його правовідносин з клієнтом. Зазначена підфункція є досить важливою у сфері надання правової допомоги, що підтверджується, зокрема, й положеннями міжнародно-правових актів.

Так, Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС від 01.10.1988 р. [398] передбачає, що адвокат має не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій (п. 1.1). У зв'язку з цим, як відзначив С. В. Мартинюк, консультативна робота є не менш важливою, ніж представництво клієнта в суді, тому що своєчасна і правильна консультація може допомогти ефективніше та без втрати дорогоцінного часу вирішити наявну правову проблему без судового розгляду [519, с. 77].

У науці консультування визначається або ж як спілкування адвоката з клієнтом з приводу інформування останнього про способи юридичного вирішення справи, у зв'язку з чим метою консультування є надання клієнту вичерпної інформації щодо питань, які його цікавлять [87, с. 258], або ж як процес взаємодії адвоката і довірителя з приводу проблеми останнього і з метою виявлення можливих правових варіантів її розв'язання та їхніх наслідків, з'ясування шляхів і способів реалізації обраного варіанта розв'язання проблеми [520, с. 50], чи вид юридичної допомоги, що полягає у роз'ясненні довірителям (як правило, після ознайомлення з різними фактичними обставинами справи) способів захисту та реалізації їх прав на підставі діючого законодавства чи правозастосовної практики шляхом формування рекомендацій по вирішенню існуючих правових проблем [521, с. 8].

Загалом варто погодитися з такими думками. Дійсно, консультування як підфункція адвокатури характеризується взаємодією клієнта та адвоката, в межах якої клієнт отримує від адвоката відповіді на ті чи інші правові питання. Така взаємодія відбувається за допомогою як безпосереднього, так і через засоби зв'язку спілкування адвоката і клієнта. При цьому за часом проведення консультування може бути таким, що відбувається відразу після опитування, та консультування, призначене на інший день; за перспективою співпраці розрізняють разове консультування та серію консультувань; за формою надання консультації виділяють усне та письмове консультування [87, с. 259].

Проте сьогодні зміст консультування не можна зводити лише до надання інформації щодо способів чи шляхів вирішення справи, щодо законодавства – воно має розглядатися більш широко.

С. Я. Фурса виокремлює в межах консультативної функції адвокатури діяльність адвоката щодо примирення сторін спору. Так, вона зазначає, що в практиці трапляються випадки, коли до адвоката звертаються обидва з подружжя задля цивілізованого вирішення питання про розподіл майна, набутого ними за час шлюбу [214, с. 420–421]. Дійсно, у зв'язку з відсутністю нормативного визначення участі в медіації як виду адвокатської діяльності, ця діяльність виконується адвокатами в межах консультативної функції.

Надання адвокатом клієнту правової інформації складає основу консультативної підфункції адвоката. Для ефективного здійснення адвокатурою підфункції консультування досить важливим є як належний професійний рівень адвокатів, постійне підвищення ними кваліфікації, так і наявність у них комунікативних навичок, знань у сфері психології спілкування тощо.

У науковій літературі робиться спроба розмежувати вживані у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поняття надання правової

інформації, консультації та роз'яснення з правових питань. Зокрема, відзначається, що досить важливим є те, що законодавець розмежовує ці поняття, хоча на практиці вони настільки тісно переплетені, що відмежувати фактичне завершення процесу консультування клієнта від надання роз'яснювальної допомоги практично неможливо [92, с. 245]. При цьому критерій розмежування цих понять пов'язують з обсягом наданої адвокатом інформації та формою (способом) її подання. Так, як стверджує О. В. Кіріяк, якщо ми говоримо про надання довірителю правової інформації, то, як правило, в цьому випадку передбачається фактична передача певних відомостей запитувачу без супровідного роз'яснення чи надання рекомендацій з приводу подальшого їх використання. Коли ж ідеться про консультування, то в такому разі адвокат не обмежується лише передачею правової інформації, а поряд з цим супроводжує таку передачу порадами, як саме клієнт може одержати від них максимальну користь. У свою чергу роз'яснення правових питань є найбільш інформативною за обсягом формою адвокатського реагування на запит клієнта, оскільки надання правової інформації в цьому випадку полягає у з'ясуванні справжнього змісту відповідних законодавчих чи договірних положень [92, с. 245].

Як уявляється, з точки зору логіки надання правової інформації має місце і при консультуванні, і при роз'ясненні з правових питань. Тому як консультування, так і роз'яснення з правових питань можна вважати формами більш широкого за своїм змістом поняття надання правової інформації. Проте в аспекті досліджуваного питання ці поняття різняться. Усі вони є певними видами діяльності при здійсненні адвокатурою консультативної підфункції. Якщо надання правової інформації є лише передачею певних правових відомостей клієнту без супровідних порад щодо їх використання, то змістом консультування є саме надання тих чи інших порад, спрямованих на їх застосування клієнтом у певній ситуації. Роз'яснення ж є способом надання правової інформації, що супроводжуються

тлумаченням змісту того чи іншого правового питання. При цьому навряд чи можна вести мову про те, що роз'яснення правового питання є найбільш інформативною за обсягом формою адвокатського реагування. Досить часто й сама консультація як певна порада може містити більш значний обсяг інформації, ніж роз'яснення. На наш погляд, питання щодо особливостей здійснення адвокатом консультативної підфункції у практиці, надання ним клієнту правової інформації, консультації ж чи роз'яснення з правового питання має окреме практичне значення для визначення сторонами договору про надання правової допомоги (адвокатом та клієнтом) предмета цього договору, обсягу правової допомоги, що надається, гонорару.

Поряд з консультуванням клієнта в межах підфункції, що аналізується, доцільно розглядати й підготовку адвокатом клієнту необхідних правових документів, наприклад, різних заяв, скарг, клопотань тощо та правовий супровід діяльності клієнта.

Зокрема, необхідність підготовки адвокатом клієнту правових документів може виникнути тоді, коли клієнт вирішив самостійно реалізувати свої права, наприклад, у суді, та здійснює співпрацю з адвокатом лише в межах підготовки необхідних для клієнта окремих документів.

Правовий супровід (який ще має назву юридичний аутсорсинг) являє собою цілий комплекс послуг, що охоплює професійне юридичне обслуговування та консультативно-інформаційне забезпечення з урахуванням індивідуальних особливостей кожного клієнта та потреб його діяльності. Це може бути як комплексне юридичне обслуговування на постійній основі, так і разова взаємодія [92, с. 246]. Фактично, на наш погляд, правовий супровід як діяльність охоплює собою як консультування, так і складання необхідних клієнту правових документів та реалізується залежно від особливостей потреб клієнта.

При виконанні адвокатом підфункції консультування клієнта з правових питань, складання необхідних йому правових документів та правового супроводу діяльності клієнта виникає також питання щодо меж її дії, відмежування цієї підфункції від інших підфункцій адвокатури.

С. В. Щербак при дослідженні представництва у цивільному процесі відзначає, що сфера застосування процесуального представництва не обмежується участю представника у судових засіданнях, оскільки представник може розпочати надавати правову допомогу ще до моменту відкриття цивільної справи у суді (надання консультацій щодо правил підвідомчості та підсудності правового питання; підготовка позовної заяви або заяви; збирання і витребування доказів; звернення до суду тощо) [480, с. 200]. Цю думку підтримує й С. А. Чванкін [74, с. 9].

Проте існують і думки, що такі дії, як надання консультацій чи підготовка позовної заяви або заяви (тобто дії, що вчиняються або ж до відкриття провадження в суді, або ж не полягають у вчиненні процесуальних дій у суді), не охоплюються підфункцією представництва. Окремі науковці вказують на існування поряд з представницькою функцією в окремому виді судового процесу й тісно пов'язаної з нею консультативної (інформаційної) підфункції, яку виконує адвокат як представник. Так, на думку М. Ю. Єфіменка, який виокремлює існування консультативної функції адвоката у цивільному та адміністративному процесах, сутність цього напрямку діяльності адвоката полягає в тому, що адвокат, зокрема, у цивільному чи адміністративному процесах, надає правову допомогу сторонам та третім особам, іншим учасниками процесу, яких представляє, у вигляді консультацій. Метою таких консультацій є надання правової інформації в стислом вигляді стосовно питань, які цікавлять учасників судового процесу, іншими словами, надання обґрунтованої відповіді на поставлені конкретні правові питання [289, с. 346; 290, с. 123]. Не охоплює підфункцією представництва здійснення консультацій клієнта щодо обставин

судової справи й О. В. Кіріяк, який, проте, визнає консультативну роботу адвоката видом адвокатської діяльності, що має також супровідний, допоміжний характер щодо решти різновидів адвокатської практики в загальному діапазоні юридичної допомоги населенню країни [92, с. 241].

Виходячи з теорії процесуальних правовідносин, з такими твердженнями можна погодитися лише частково.

Так, можна підтримати з М. Ю. Єфіменка у тому, що консультування адвокатом особи, яку він представляє, не охоплюється виконанням адвокатом представницької функції. Виходячи з розуміння сутності поняття представництва, воно полягає у вчиненні адвокатом процесуальних дій, якими консультації не є. Не є такими ж діями адвоката і складання адвокатом позовних заяв, клопотань, скарг та інших документів, якщо їх складання не пов'язане з одночасним вчиненням відповідної процесуальної дії. Крім того, представництвом є вчинення процесуальних дій у процесуальних правовідносинах, які у зв'язку зі специфікою процесуальних правовідносин виникають лише між учасником процесу та судом, звідси є такими, що вчиняються адвокатом лише у відносинах з судом. Консультування вчиняється у відносинах адвоката з довірителем. Крім того, консультування адвокатом особи, яку він представляє, не є представництвом й з огляду на те, що представництвом є дії адвоката від імені цієї особи. Проте в силу цих же підстав не можна погодитися з тим, що консультування є функцією адвоката саме у процесі. Такі дії адвоката, незважаючи на те, що консультування стосується обставин судової справи чи положень процесуального законодавства, взагалі знаходяться поза процесуальними правовідносинами.

Не можна погодитися з точкою зору О. В. Кіріяк, що кваліфікований правовий супровід реалізується залежно від індивідуальних потреб клієнта й охоплює різноманітні послуги, якими, зокрема, можуть бути проектування та оптимізація бізнес-процесів, аудит трудових відносин, перевірка стану якості кадрової роботи, реєстрація юридичних осіб і внесення змін до єдиних баз

даних, отримання необхідних дозволів і ліцензій від контрольних і дозвільних органів державної влади, представництво інтересів клієнта у правовідносинах з державними органами та інстанціями (правоохоронними, судовими, фіскальними, адміністративними та іншими структурами) [92, с. 247–278]. Очевидним є те, що О. В. Кіріяк відносить до правового супроводу й діяльність адвоката щодо захисту прав клієнтів, які притягуються до кримінальної відповідальності [92, с. 247].

По-перше, різноманітні послуги щодо проектування та оптимізації бізнес-процесів, аудиту трудових відносин чи перевірки стану якості кадрової роботи не можна вважати правовим супроводом, передовсім тому, що така діяльність взагалі не узгоджується з основною функцією адвокатури – функцією надання правової допомоги. Оптимізація будь-яких бізнес-процесів є предметом вивчення економічної науки, а аудит трудових відносин чи перевірка стану якості кадрової роботи більше стосується питань діловодства. Тому послуги з цих напрямків діяльності надаються відповідно економістами чи діловодами.

По-друге, реєстрацію юридичних осіб, внесення змін до єдиних баз даних не можна включити до змісту підфункції правового супроводу, бо адвокати не здійснюють жодних реєстраційних дій щодо своїх клієнтів, а лише представляють клієнтів (тобто здійснюють підфункцію представництва) у відповідних правовідносинах, пов'язаних з реєстрацією. Проте надання консультацій клієнтам з питань отримання необхідних дозволів і ліцензій від контрольних і дозвільних органів державної влади можливе й без здійснення підфункції представництва.

По-третє, здійснення адвокатом захисту прав клієнтів, які притягуються до кримінальної відповідальності, є виконанням ним самостійної підфункції захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб у межах загальної функції адвокатури з надання правової допомоги.

Основні завдання юридичного консультування, одним з видів якого є консультування адвокатом, загалом досить вичерпно сформулював М. Є. Василенко. На його погляд, такими завданнями є: надання клієнтові вичерпної юридичної інформації; пояснення клієнтові всіх можливих варіантів вирішення його проблеми; узгодження особистих інтересів клієнтів з юридичними нормами, пояснення можливих правових та неправових наслідків кожного з варіантів рішення; активізація діяльності клієнтів на пошук правового виходу із складної життєвої ситуації; допомога клієнтові у виборі найбільш прийняттого для нього варіанта рішення; подолання обмежень обізнаності у законодавчій сфері та освоєння нових правових поглядів на власну життєву ситуацію; професійні підтримка і порада, правова перебудова ієрархії цінностей; допомога клієнтові у втіленні обраного варіанта рішення шляхом визначення стратегії і тактики юридичних дій і виконання їх в інтересах клієнта; юридична допомога та підтримка у розв'язанні гострих життєвих проблем [522, с. 22]. Безумовно, окремі з цих завдань, наприклад, «виконання дій в інтересах клієнта» є не консультуванням, а проявом інших функцій суб'єкта надання правової допомоги, а «подолання обмежень обізнаності у законодавчій сфері та освоєння нових правових поглядів на власну життєву ситуацію» є похідним наслідком здійснення консультування. Проте загалом окреслені М. Є. Василенком завдання досить повно відображають сутність консультування.

Як зазначив Д.П. Фіолевський, здебільшого саме з консультаційної роботи починаються всі інші види юридичної практики: надання порад, довідок, складання юридичних паперів та документів, досягнення згоди про подальшу співпрацю, укладення угод про провадження тих чи інших справ в суді тощо – усе це результат роботи адвоката з надання пересічної консультації [523, с. 88–89]. Тому досить часто підфункція консультування адвокатом клієнта є первинною та обов'язковою підфункцією, що

здійснюється адвокатом у процесі надання ним правової допомоги клієнту, за якою відбувається прийняття адвокатом на себе здійснення й інших підфункцій. Саме за наслідками консультування, його якості, повноти, доступності клієнт оцінює професійність адвоката та доцільність подальшої співпраці з ним, а також вони спільно визначають необхідність у отриманні—наданні інших, більш складних видів правової допомоги. При цьому досить важливим з боку адвоката при здійсненні консультування є недопустимість замовчування ним тих чи інших проблем, які можуть виникнути, ймовірні шанси їх вирішення або ж, навпаки, нагнітання ситуації з метою схилити клієнта до укладення договору про надання правової допомоги. Така поведінка адвоката є неетичною, при цьому надалі вона може призвести до виникнення проблем у відносинах адвоката з клієнтом.

Одним з факторів, що обмежує у практиці сферу поширення консультаційної підфункції адвокатури, на наш погляд, є розвиток загальних інформаційних технологій. Сьогодні досить часто особа сама може отримати необхідну консультацію безоплатно з доступних джерел у мережі Інтернет, самостійно ознайомитися з нормативними актами, юридичними коментарями до них, науковими статтями, судовими рішеннями, розміщеними в електронних реєстрах, отримати необхідні зразки документів та самостійно підготувати проекти необхідних документів тощо. У зв'язку з цим у особи завжди виникають сумніви у доцільності звернення до адвоката за консультацією, якщо необхідну відповідь на питання вона може отримати значно швидше і не виходячи з дому. Проте, звичайно, це стосується лише простих консультацій чи складання нескладних документів. У випадках консультування, які потребують попереднього фахового вивчення фактичних обставин, знання юридичної термінології, існуючих суперечностей судової практики, навряд чи можливим буде самостійне отримання особою відповіді на ті чи інші питання.

Необхідно погодитися з думкою Л. А. Скобеліної, що консультування є найбільш складним та психологізованим видом адвокатської діяльності, що потребує спеціальних навичок та вмінь [524, с. 109]. Виходячи з цього, правова наука при дослідженні особливостей здійснення адвокатами консультаційної функції значну увагу приділяє правилам поведінки адвоката у спілкуванні з клієнтом, психології спілкування. Так, у літературі вказується на правила поведінки адвоката при його знайомстві з клієнтом [525, с. 81], особливості використання ним мови у спілкуванні [526, с. 27; 527, с. 11], ті чи інші прийоми чи методи, що їх має застосувати адвокат задля досягнення цілей консультування [528, с. 42] тощо.

Проте сьогодні досить поширеним є консультування адвокатом клієнтів онлайн, що здійснюється за допомогою різних засобів зв'язку (електронної пошти, телефону), різних електронних мереж. В. Печерський навіть при класифікації консультативної діяльності за характером спілкування поряд з очною (особистою зустріччю) виокремлює й також й заочну консультативну діяльність (електронну ділову переписку) [529, с. 225–226]. Тому безпосередній контакт адвоката та клієнта, їх особисте спілкування при наданні таких консультацій відсутні. І саме це є недоліком такого електронного консультування, особливо з питань тих правовідносин, що виникають за участі фізичних осіб (передовсім, сімейних, житлових, трудових), коли в багатьох випадках психологічним обставинам навіть закон надає юридичного значення. Відчути ці психологічні особливості при здійсненні консультування онлайн адвокат не завжди зможе, а тому адвокати не повинні практикувати їх при наданні клієнтам допомоги у таких справах. Проте у сфері господарських правовідносин, у сфері бізнесу таке онлайн-консультування є, мабуть, не лише можливим, а й необхідним, з огляду на те, що воно є оперативним, зберігає час не лише адвоката, а й самого клієнта, є менш затратним фінансово.

З виконанням адвокатурою консультативної функції пов'язана так звана проблема адвокатського зберігання документів.

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності. Адвокати отримують від клієнта певні документи (наприклад, договори, акти, платіжні документи тощо, які підтверджують господарську діяльність клієнта) начебто для їх вивчення з метою надання клієнтові консультації, насправді ж метою їх зберігання є запобігання вилученню цих документів у клієнта правоохоронними органами.

Приймання документів на адвокатське зберігання визначається у науці як послуга, спрямована на ускладнення процедури виїмки документів шляхом їх приймання на правовий аудит на строк, який очевидно перевищує розумний строк для його виконання, або ж без реальної мети здійснення аудиту [137, с. 19]. Така діяльність навіть окремо вказується у прайсах деяких адвокатів чи адвокатських об'єднань як «адвокатське зберігання документів» [530] або ж «режим «зберігання документів» перед перевітками контролюючих органів» [531].

Наука про адвокатуру досліджує проблему гарантій, визначених п. 4 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в аспекті адвокатської таємниці [532, с. 274–277; 198, с. 9; 533, с. 401–408]. Натомість А. А. Афян вивчає проблему адвокатського зберігання документів в аспекті меж професійної діяльності адвоката. Він кваліфікує адвокатське зберігання документів як захід, спрямований на запобігання обшуку та виїмки документів, та один з способів зловживань професійним співтовариством своїми правами. На його погляд, ніякого іншого значення, крім створення додаткових перешкод для слідства, ця сукупність послуг не має. А. А. Афян вважає, що нормативне вирішення цієї проблеми можливе лише після

реформування правоохоронної системи та усунення передумов виникнення попиту на цю послугу [137, с. 21].

Загалом передача документів адвокату з метою отримання правової допомоги є об'єктивною необхідністю, а тому правомірною діяльністю як з боку клієнта, так і з боку адвоката, не містить жодних зловживань адвокатським співтовариством своїми правами. При цьому очевидно, що така передача документів дійсно може призвести до негативного наслідку, яким може бути неможливість їх вилучення правоохоронними органами у клієнта у порядку, встановленому законом. Через це виникає дисфункція, адже адвокатська діяльність перешкоджає іншій діяльності – правоохоронного органу.

Дії адвоката та клієнта будуть правомірними, якщо вони не матимуть своєю метою приховування документів від правоохоронних органів, а будуть вчинені саме з метою вивчення документів. Інакше такі дії клієнта та адвоката будуть незаконними, а дії адвоката не матимуть нічого спільного з функціональними основами діяльності адвокатури. Призначенням адвокатури є надання правової допомоги, а не діяльність у сфері зберігання документів, про що зазначається в прайсах адвокатських об'єднань. Такі дії, якщо вони є незаконними, підривають авторитет адвокатури та повинні, на наш погляд, тягнути й юридичну відповідальність адвокатських об'єднань та адвокатів, які їх вчинятимуть.

Зазначена проблема зумовлена не лише існуванням попиту на послугу адвокатського зберігання документів. Більш ймовірним є те, що цей попит існуватиме доти, доки існуватиме пропозиція такої послуги з боку адвокатури (зокрема, й в прайсах адвокатських об'єднань), доки адвокати не перестануть вирішувати проблеми клієнта шляхом вчинення незаконних дій.

На нашу думку, вирішення цієї проблеми можна та необхідно шукати у вдосконаленні відповідного законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 19 ПАЕ адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або

засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката. Частина 3 ст. 47 ПАЕ визначає, що адвокат не повинен умисно перешкоджати законному здійсненню процесу досудового розслідування, адміністративного провадження і давати клієнту поради, свідомо спрямовані на вчинення таких перешкод. У зв'язку з цим зберігання документів клієнта з метою перешкоджання діяльності правоохоронних органів не відповідає нормам адвокатської етики та принципу законності (ч. 1 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Проте встановлення в законодавстві обов'язку адвоката передати наявні у нього документи чи їх копії правоохоронним органам за їх вимогою здатне перетворити адвоката у співробітника правоохоронних органів, підірвати довіру до адвокатури, інституту адвокатської таємниці та спростувати принцип конфіденційності. Нормативне врегулювання питання умов та порядку зберігання адвокатом документів має встановити чіткі вимоги щодо заборони тривалого зберігання документів клієнта. Таке врегулювання, врешті-решт, усуне ті спокуси, які існують в діяльності адвокатури та сприяють вчиненню адвокатами незаконних дій.

3.2. Функції адвокатури, не пов'язані із наданням правової допомоги

Поряд з функцією надання правової допомоги адвокатура здійснює й інші функції, виникнення та розвиток яких зумовлюються основною функцією з надання правової допомоги. Функція надання професійної правової допомоги є місією адвокатури, яка визначає її роль у суспільному житті, саме задля її виконання й існує адвокатура. Інші ж функції адвокатури мають допоміжний характер, проте кожна з них є самостійним напрямом

діяльності адвокатури, їх здійснення забезпечує взаємодію адвокатури з державою, належне здійснення адвокатами професійної діяльності.

Такими допоміжними функціями слід вважати участь адвокатури у формуванні визначених законодавством органів та участь через обраних представників у здійсненні цими органами своїх повноважень. Зокрема, адвокатура бере участь у формуванні ВРП, ВККСУ та КДКП.

Питання щодо суб'єктів формування зазначених органів та участі адвокатури у цих процесах у правовій науці є спірними, як і загалом питання щодо їх якісного складу.

Унаслідок внесення змін до Конституції Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. ВРЮ як орган, що брав участь у формуванні незалежного високопрофесійного суддівського корпусу, реорганізується в новий орган – Вищу раду правосуддя.

Чимало проблем, що були характерні для теорії та практики формування ВРЮ, залишаються актуальними й сьогодні. Так, аналізуючи свого часу ще особливості формування ВРЮ, С. О. Халюк висловив думку, що з'їзд адвокатів України поряд зі з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ слід виключити з кола суб'єктів формування складу Вищої ради юстиції. Ця думка обґрунтовувалася тим, що процес скликання з'їздів супроводжується великою кількістю різних організаційних та часто формальних заходів і що таке виключення усуне протистояння при ухваленні рішень щодо кандидатур у члени Вищої ради юстиції [534, с. 9–10]. Вважаємо таку думку, принаймні, необґрунтованою.

Адвокатура є нині та повинна залишитися суб'єктом формування не лише ВРП, а й інших органів у сфері судоустрою, функціонування прокуратури, оскільки лише саме адвокатура, і ніхто інший, може належно через обраних до цих органів членів виконати ту роль, здійснити те соціальне призначення, які покладаються на неї у кожному випадку.

Досліджуючи проблему формування ВРЮ, в якій би згідно з міжнародно-правовими стандартами більшість складала судді чи судді у відставці, Ю. Є. Полянський зазначив, що квота адвокатського співтовариства на обрання членів ВРЮ має залишитися непорушною. На його погляд, думка авторитетних представників адвокатури, особливо при розгляді дисциплінарних справ, може облагороджуваче впливати на інших членів Ради, хоча і не буде вирішальною [535, с. 27]. Ю. Є. Полянський цілком слушно вказав і на те, що участь представників адвокатури необхідна задля протидії членам ВРЮ від прокуратури, які, як правило, мають обвинувальний нахил [535, с. 28]. Ураховуючи специфічні повноваження Ради юстиції, вона формується не лише трьома гілками влади – законодавчою, виконавчою і судовою, а й прокурорською системою та інститутами громадянського суспільства – адвокатурою, науковими юридичними колами [536, с. 54]. Такий порядок має своєю метою процедурно збалансувати всі гілки влади під час ухвалення відповідних рішень та унеможливити залежність ВРЮ від будь-якого органу держави [537, с. 390]. Тому участь адвокатури у процесі формування ВРП є необхідною для збалансування різних інтересів у питаннях, віднесених до відання ВРП.

При цьому необхідно враховувати, що обрання адвокатів до складу ВРП не є виключно українським шляхом вирішення питання формування цього органу у сфері судоустрою. Порівняльний аналіз формування аналогічних ВРП органів у інших країнах підтверджує участь адвокатури у таких процесах. У деяких країнах членство адвокатів у таких структурах є обов'язковим, в інших – альтернативним. Але більшість з конституцій світу, визначаючи склад і призначення таких органів, передбачають входження до них представників від національних адвокатур [538, с. 50-56; 539, с. 10–15; 540, с. 210].

У зв'язку з цим утворення ВРП в Україні є рецепцією з історичного досвіду інших країн і практики діяльності аналогічних органів у інших країнах. Зарубіжний досвід вказує на тісний зв'язок між адвокатурою як інститутом громадянського суспільства з органами держави, які здійснюють судові та правоохоронні функції. Досить повно порівняльно-правовий аналіз представництва адвокатів у Вищих радах юстиції (магістратурах) здійснив С. Ф. Сафулько [538].

В Україні є всі передумови для того, щоб адвокатура делегувала своїх членів до ВРП безпосередньо на з'їзді адвокатів України, а не через інших суб'єктів права. Адвокатура України сьогодні об'єднана в єдину організацію (НААУ), має розвинену систему адвокатського самоврядування. Вважаємо, що участь у формуванні ВРП з'їзду адвокатів є гарантією представництва саме адвокатів у ВРП, гарантією участі саме адвокатури у процесах формування незалежного високопрофесійного суддівського корпусу. Закріплення Конституцією права адвокатури на участь у формуванні ВРП є визнанням особливої ролі адвокатури, її самоврядності, важливості інституту адвокатури для суспільства, необхідності зміцнення демократичних процесів в адвокатурі. Потенційне обрання адвокатів до складу ВРП іншими органами чи посадовими особами не гарантуватимуть такої участі, підриватимуть самостійність адвокатури, ставитимуть її в залежність від цих органів чи посадових осіб.

Протистояння, що відбувалися на з'їздах адвокатів при обранні членів ВРЮ, є лише підтвердженням існування демократичних процесів в адвокатурі. Необхідно відзначити, що пропозицій щодо виключення всеукраїнської конференції працівників прокуратури з числа суб'єктів формування ВРЮ, на противагу виключенню з'їзду адвокатів, С. О. Халюк не робить [534, с. 9–10].

Аналіз практики призначення членів ВРЮ з'їздом адвокатів свідчить про певні недоліки цієї процедури. Положень законодавства та нормативних

документів, які були прийняті органами адвокатського самоврядування, на практиці виявилось недостатньо, бо викрилися окремі прогалини.

Так звана «трилогія» обрання членів ВРЮ III з'їздом адвокатів України викликала чимало дискусій в юридичному науковому середовищі [39; 40]. Необхідність призначення нового складу ВРЮ виникла внаслідок прийняття Закону «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 р. [541]. Рішенням позачергового з'їзду адвокатів від 27.04.2014 р. були призначені члени ВРЮ, однак це рішення було визнано протиправним та скасовано. Окремі питання законності рішень з'їзду досліджувалися нами в окремій публікації [162, с. 154–157].

III з'їзд адвокатів України 20–21 листопада 2014 року у м. Мукачеве не ухвалив усіх рішень із затвердженого порядку денного і оголосив перерву, після чого РАУ призначила проведення з'їзду на 24–25 квітня 2015 року в Києві. Продовження роботи з'їзду 25.04.2015 р. мало своєю метою призначення на посаду трьох членів ВРЮ. Каменем спотикання для адвокатської спільноти стало прийняття рішення щодо подальших дій делегатів з'їзду адвокатів, коли ніхто з кандидатів не набрав достатньо кількості голосів для обрання членом ВРЮ. Лише з третьої спроби голосування було обрано два кандидати до ВРЮ з восьми наявних у бюлетенях. Третього члена ВРЮ з'їзд адвокатів обрав після чергової перерви у своїй роботі – 12.06.2015 р., по суті, з четвертої спроби голосування за одних й тих самих кандидатів.

Аналіз подій, які відбувалися на III з'їзді адвокатів України, дозволяє дійти важливих висновків щодо необхідності законодавчого врегулювання процедурних питань формування ВРП з'їздом адвокатів України.

Відповідно до ч. 7 ст. 11 Закону «Про Вищу раду юстиції» [542], п. 1 ч. 4 ст. 55 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», п. 10.3 Статуту НААУ для визначення порядку проведення з'їзду РАУ був затверджений Регламент III з'їзду адвокатів України [543]. Проте цей Регламент не містив

положень, які б визначали повноваження з'їзду у разі неприйняття рішень та можливості повторного голосування за кандидатів, які не отримали необхідної кількості голосів. При цьому внесення на переголосування по тричотири рази кандидатур у члени ВРЮ викликало серед адвокатів недовіру щодо прозорості та неупередженості дій керівництва з'їзду [39; 40].

Слід відзначити, що й у Законі «Про Вищу раду правосуддя» [544] це питання залишилося не врегульованим.

Щодо законодавчих новел, то відповідно до ч. 9 ст. 6 Закону «Про Вищу раду правосуддя» адвокат, обраний членом ВРП, повинен на час здійснення повноважень члена ВРП зупинити в установленому порядку адвокатську діяльність та не може брати участі в органах адвокатського самоврядування. Таке положення Закону є обґрунтованим, адже у такий спосіб забезпечується незалежність члена ВРП та зберігається статус адвоката, зупиняється лише адвокатська діяльність. Проте положення ст. 25 Закону «Про Вищу раду правосуддя», яка визначає підстави припинення членства у ВРП, необхідно доповнити, адже вони не враховують ту обставину, що до складу ВРП входять й адвокати. Уявляється, що припинення в особи-члена ВРП статусу адвоката має бути підставою і припинення її повноважень як члена ВРП. Отже, слід доповнити перелік підстав припинення членства у ВРП, встановлених ч. 1 ст. 25 Закону «Про Вищу раду правосуддя» п. 7 такого змісту: припинення права на заняття адвокатською діяльністю члена Вищої ради правосуддя, який обирався з'їздом адвокатів.

Наявність зазначених правових проблем з організацією та проведенням з'їзду адвокатів викликає лише необхідність удосконалення відповідного правового регулювання, а не заперечення права адвокатури на участь у формуванні ВРП. Більша деталізація законодавцем або, принаймні, вищими органами адвокатського самоврядування роботи колегіальних органів

формування складу ВРЮ покращила б ситуацію та зменшила кількість спірних питань на практиці [545, с. 54].

Відповідно до ст. 5 Закону «Про Вищу раду правосуддя» ВРП складається з 21 члена, двох з яких обирає з'їзд адвокатів України. Тобто законодавець зменшив кількість представників від адвокатури, адже ст. 5 Закону «Про Вищу раду юстиції» передбачала обрання 20 членів ВРЮ, трьох з яких мав обирати з'їзд адвокатів України. Незважаючи на те, що III з'їзд адвокатів України міг призначити лише двох адвокатів членами ВРЮ, фактично до складу ВРЮ увійшло більше адвокатів. Так, станом на вересень 2016 року адвокати (особи, які мають право на здійснення адвокатської діяльності) були призначені членами ВРЮ також по квоті від Верховної Ради України та всеукраїнської конференції працівників прокуратури [546]. Персональний склад ВРП сьогодні залишається таким самим та свідчить, що до неї входять адвокати (особи, які мають право на здійснення адвокатської діяльності), обрані не лише від адвокатури. У зв'язку з цим роль адвокатури у діяльності ВРП значно зросла.

Участь у формуванні ВРП та її діяльності через делегованих представників у виконанні покладеного на цей орган завдання щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності очевидно повинні були б сприяти реалізації наданих адвокатам надзвичайних повноважень щодо ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність суддів, чого, однак, не спостерігається.

Так, Законом «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. [547] було викладено в новій редакції Закон «Про судоустрій і статус суддів». Цей Закон уперше наділив адвокатів суттєвими порівняно з іншими суб'єктами правами та обов'язками в процедурі притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Діючий сьогодні Закон «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. також передбачає ці права та обов'язки. Відповідно до ч. 1 ст. 107 Закону «Про судоустрій та статус суддів» право на

звернення зі скаргою щодо дисциплінарного проступку судді (дисциплінарною скаргою) має будь-яка особа. Громадяни здійснюють зазначене право особисто або через адвоката, юридичні особи – через адвоката, органи державної влади та органи місцевого самоврядування – через своїх керівників або представників. Адвокат зобов'язаний перевірити факти, які можуть тягнути за собою дисциплінарну відповідальність судді, до подання відповідної дисциплінарної скарги. Не допускається зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, у тому числі ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя (ч. 4 ст. 107 Закону).

Зі змісту зазначених положень випливає, як правильно відзначила В. Маркович, що адвокату надається переважне право звернення з відповідною скаргою (заявою) щодо поведінки судді. Однак при цьому вона цілком обґрунтовано бере під сумнів положення про те, що нові норми зміцнили статус адвоката [548].

Передовсім зауважимо, що адвокат у деяких випадках є обов'язковим суб'єктом звернення із заявою (скаргою) щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, оскільки, наприклад, юридичні особи не можуть реалізовувати це право самостійно, а лише через адвоката. І тут, на наш погляд, є як позитивні, так і негативні аспекти. Позитивні полягають у тому, що адвокат здатен розмежувати необґрунтовані претензії заявників від обґрунтованих, а тому зменшується навантаження на орган, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів. Негативні аспекти полягають у тому, що це положення з кола суб'єктів ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність усуває найактивнішу групу осіб, якими є юридичні особи.

Слід констатувати, що не лише клієнти, а й адвокати неохоче звертаються зі скаргами чи заявами на дії судді. Пов'язується це, як

увяляється, або з малою ймовірністю притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, відсутністю безспірних доказів, що свідчать про проступок судді (хоча сам проступок і може відбутися), або ж з небажанням адвоката псувати відносини із суддею. Як зазначає І. Білик, лише 20–30 відсотків клієнтів погоджуються з тим, що необхідно реагувати на протиправну поведінку судді. Інші – або відверто бояться, або не бажають витратити свій час. І це все навіть за умови, що така послуга надається Pro Bono. Від клієнта вимагається лише підписати скаргу [549].

Небажання адвокатів звертатися зі скаргами на дії судді зумовлене й існуванням положень Закону про можливість притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за подання завідомо безпідставної скарги про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності (ч. 5 ст. 107 Закону «Про судоустрій та статус суддів»), заборону на зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав (ч. 4 ст. 107 Закону «Про судоустрій та статус суддів»). Фактично Закон передбачив дисциплінарну відповідальність адвоката за його правову позицію у справі, правову кваліфікацію тих чи інших обставин. Якщо зіставити кількість скарг на суддів з кількістю суддів, яких було притягнутого до дисциплінарної відповідальності, то скарга на суддю більш небезпечна для адвоката, ніж для судді [549].

Крім того, з кола ймовірних адвокатів, через яких можна було б подавати скаргу, Законом «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. були усунуті адвокати – учасники судового процесу, в якому бере участь суддя, щодо поведінки якого подається відповідне звернення. Відповідне положення Закону, на наш погляд, було досить невдалим. Залишалось незрозумілим, в який спосіб адвокат, який не є учасником судового процесу, в якому бере участь суддя, щодо поведінки якого подається відповідне звернення, тобто не «чуючи на власні вуха» сказаного

суддею та оцінюючи поведінку судді лише з «чужих слів», міг перевірити достовірність фактів, які можуть тягнути дисциплінарну відповідальність судді [548]. Крім того, більшість районних судів мають у своєму складі 3–5 суддів. Якщо адвокат практикує в маленькому місті, то очевидно, що він буде учасником процесів, у яких беруть участь усі судді такого суду. Це повністю обмежувало можливість адвоката щодо підготовки скарги. Тобто Закон робив адвокатів мовчазними співучасниками численних випадків протиправності, халатності та невігластва суддів, які мають місце у вітчизняній судовій системі [549]. Зазначене порушувало й права заявників, оскільки змушувало їх здійснювати пошук адвоката для звернення зі скаргою (заявою) далеко за межами свого місця проживання чи місця розташування. Враховуючи це, цілком правильною є відсутність відповідного положення у новій редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р.

У зв'язку з наведеним вважаємо за доцільне подальше удосконалення положень законодавства в частині ініціювання процедури дисциплінарної відповідальності судді та участі у цій процедурі адвоката. Необхідно зменшити у цій процедурі роль адвоката, або ж принаймні скасувати положення про дисциплінарну відповідальність адвоката за можливе помилкове ініціювання ним питання про дисциплінарну відповідальність судді.

Важливу роль адвокатура відіграє у кадровому забезпеченні судів та прокуратури, що слід розглядати як ще один прояв тісного взаємозв'язку адвокатури з судовою владою та органами прокуратури.

Так, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 94 Закону «Про судоустрій та статус суддів» до ВККСУ з'їздом адвокатів України обираються два члени комісії з шістнадцяти. Крім того, згідно з ч. 17 зазначеної статті ВККСУ може залучати до своєї діяльності органи суддівського самоврядування, суддів, суддів у відставці, адвокатів, науковців за їхньою згодою для виконання допоміжних і консультативних функцій на громадських засадах, без

делегування повноважень ВККСУ чи її членів. Отже, участь адвокатури у діяльності ВККСУ є законодавчо визначеною.

Згідно зі ст. 74 Закону «Про прокуратуру» до складу КДКП входить один представник від адвокатури (адвокат), якого призначає з'їзд адвокатів України. КДКП здійснює повноваження, визначені ч. 1 ст. 77 цього Закону.

Доцільність участі адвокатури у формуванні КДКП викликана необхідністю демократизації прокуратури як державно-правового інституту загалом. Як цілком обґрунтовано зазначила В. І. Ніндіпова, впровадження колегіальних засад при вирішенні питань, пов'язаних із формуванням кадрового складу прокуратури, зумовлено передусім необхідністю зміцнення незалежності прокурорів та надання додаткових її гарантій, забезпечення об'єктивності в прийнятті кадрових рішень і уникнення помилок у цій сфері, зменшення плинності кадрів, досягнення стабільності прокурорської системи в цілому [550]. Вважаємо, що адвокатура як інституція з притаманними їй за своїм духом принципами незалежності та верховенства права, яка активно взаємодіє з прокуратурою при реалізації її завдань, дійсно здатна сприяти розвитку прокуратури як правового інституту, формуванню високоякісного незалежного прокурорського корпусу.

Гарантією належної участі адвокатури у виконанні покладених на ВККСУ та КДКП завдань є участь у цих органах саме адвокатів, тобто тих осіб, які згідно з законом мають право на здійснення адвокатської діяльності та не позбавлені цього права внаслідок вчинення ними тих чи інших дисциплінарних проступків.

Незважаючи на те, що відповідно до ч. 10 ст. 94 Закону «Про судоустрій та статус суддів» члени ВККСУ, які є адвокатами, на час виконання повноважень членів цієї Комісії зупиняють адвокатську діяльність та участь в органах адвокатського самоврядування, ймовірною є ситуація, коли притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності відбуватиметься вже після обрання його до ВККСУ. У такому випадку застосування до

адвоката дисциплінарного стягнення у виді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю, на наш погляд, має бути підставою для припинення його членства у ВККСУ. Аналогічними мають бути й наслідки щодо позбавленого права на заняття адвокатською діяльністю адвоката, обраного до КДКП.

Проте ані Закон «Про судоустрій та статус суддів», ані Закон «Про прокуратуру» не передбачають як підставу припинення повноважень обраного від адвокатури члена відповідно ВККСУ чи КДКП позбавлення його права на заняття адвокатською діяльністю у порядку, встановленому законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність. Вважаємо за доцільне передбачити відповідні підстави у положеннях ст. 97 Закону «Про судоустрій та статус суддів» та ст. 76 Закону «Про прокуратуру».

Висновки до розділу 3

1. Підфункція адвокатури, яку реалізує адвокат при захисті особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, є вужчим поняттям порівняно із загальною кримінально-процесуальною функцією захисту, оскільки остання відображає напрямок діяльності не лише адвоката, а й інших суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин. При цьому кримінально-процесуальна функція захисту загалом є первинною, адже нею зумовлено необхідність у виконанні функції надання правової допомоги, яку здійснює адвокатура, шляхом такого виду адвокатської діяльності, як захист від обвинувачення. Підфункція захисту, яка здійснюється адвокатами, у цьому випадку є похідною, спрямованою на забезпечення загальної кримінально-процесуальної функції захисту.

2. Підфункція захисту адвокатурою прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративне правопорушення, здійснюється у зв'язку з наявністю (хоча прямо й не

визначеного нормативно) звинувачення особи у вчиненні адміністративного правопорушення. Вважаємо за доцільне удосконалення законодавства у сфері адміністративної відповідальності з метою чіткого визначення адміністративно-деліктних функцій.

3. Функціональне призначення представника не розглядається процесуальним законодавством та процесуальною наукою виключно через надання учаснику процесу правової допомоги, тобто виконання тієї функції, що притаманна адвокатурі. Діяльність представника у процесі вивчається як спрямована не лише і не стільки на надання особі правової допомоги, скільки на вчинення процесуальних дій у відносинах з іншими особами від імені та в інтересах особи, яку він представляє (представництво). Обґрунтовано виокремлення самостійного учасника процесу (особи, яка надає правову допомогу – адвоката) з власною публічною самостійною функцією надання ним правової допомоги клієнтам, який діятиме у процесі від власного імені.

4. Обґрунтовано, що здійснення представництва у класичному розумінні не потребує професійних правових знань. Його може здійснювати будь-яка фізична особа з повною дієздатністю за окремими винятками, визначеними процесуальним законодавством, як і сам учасник процесу, котрим може виявитися будь-яка особа. Виключно адвокати мають надавати правову допомогу в судах. Передумовою для запровадження будь-якої монополії адвокатів у позакримінальному судочинстві має бути попереднє розмежування функцій безпосереднього представництва та надання правової допомоги у суді.

5. Виходячи зі статусу адвокатури та характеристики адвокатської діяльності як публічної, доведено, що адвокат, на противагу представникові, може діяти виключно від власного імені в інтересах особи, якій надає правову допомогу.

6. Підфункція консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта

характеризується тим, що адвокат при наданні клієнту правової допомоги, як правило, не вступає в правовідносини з іншими особами, окрім самого клієнта, а дії адвоката при її здійсненні мають юридичне значення лише у межах його правовідносин з клієнтом. Основу цієї підфункції складає надання адвокатом клієнту необхідної для нього правової інформації.

7. Поряд з функцією надання правової допомоги адвокатура здійснює й функцію участі у формуванні визначених законодавством органів та участі через обраних представників у здійсненні цими органами своїх повноважень. Зокрема, адвокатура бере участь у формуванні таких органів, як ВРП, ВККСУ та КДКП.

8. Запропоновано виключити із Закону «Про судоустрій та статус суддів» положення про дисциплінарну відповідальність адвоката за можливе помилкове ініціювання ним питання про дисциплінарну відповідальність судді.

9. Запропоновано передбачити як підставу припинення повноважень обраного від адвокатури члена відповідно ВККСУ та КДКП позбавлення його права на заняття адвокатською діяльністю у положеннях ст. 97 Закону «Про судоустрій та статус суддів» та ст. 76 Закону «Про прокуратуру».

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

4.1. Набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та правові проблеми його реалізації

Організація адвокатури починається з організації порядку набуття статусу адвоката. Процедура набуття права на заняття адвокатською діяльністю досить чітко відображує вимоги суспільства до адвокатів, ставлення влади до основоположних принципів організації та діяльності адвокатури, демократичність умов вступу до адвокатської професії.

Згідно з ч. 1 ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Тобто зазначеною нормою фактично визначено передумови набуття особою статусу адвоката.

Наявність повної вищої юридичної освіти в особі, яка має намір здобути право на зайняття адвокатською діяльністю, є цілком обґрунтованою вимогою. Призначенням адвокатури є надання професійної правничої допомоги, яку може надати лише особа з освітнім рівнем, який передбачає наявність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у сфері права.

З прийняттям нового Закону «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. [551] є проблемним визначення самого поняття повної вищої освіти, оскільки

роз'яснення цього терміна цей Закон, на противагу Закону «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. [552], не дає. Тому виникає питання щодо того рівня вищої освіти (першого (бакалаврського) чи другого (магістерського)), який особа повинна мати для реалізації можливості стати адвокатом.

У роз'ясненні з питань стажу роботи в галузі права для набуття особою права на заняття адвокатською діяльністю, затвердженому рішенням № 106 від 25.09.2015 р., РАУ зазначає, що освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» за спеціальністю «правознавство» не може бути прирівняний до освітнього рівня повна вища юридична освіта. Особа з освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр за спеціальністю «правознавство» не може бути адвокатом [553]. Такий висновок РАУ зробила, проаналізувавши зміст положень зазначених законів з урахуванням Прикінцевих та перехідних положень Закону «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р.

Проте сьогодні такий висновок є спірним. Існує цілком обґрунтована думка про те, що отримання рівня бакалавра згідно з Законом «Про вищу освіту» означатиме здобуття повної вищої освіти [554]. Звідси у разі набуття особою цього освітнього рівня у час дії цього Закону, за наявності інших для цього підстав, насамперед, стажу роботи в галузі права не менше двох років, починаючи з вересня 2017 року виникатимуть спори щодо можливості таких осіб здобути право на зайняття адвокатською діяльністю.

Вважаємо, що доцільніше прямо передбачити в законодавстві про адвокатуру можливість набуття права на зайняття адвокатською діяльністю лише особами, які мають другий (магістерський) рівень вищої освіти. Цей рівень згідно зі ст. 5 діючого Закону «Про вищу освіту» передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією). Саме фахівці з таким обсягом знань та вмінь, на наш погляд, зможуть на належному професійному рівні надавати правову допомогу.

Володіння державною мовою є однією з умов набуття особою статусу адвоката. Як зазначає І. Задоя, в адвоката під час здійснення своєї професійної діяльності виникає необхідність використовувати державну мову, тому володіння державною мовою для адвоката є необхідною умовою для належного виконання своїх професійних обов'язків [138, с. 147]. Це обґрунтовується також тим, що згідно зі ст. 14 Закону «Про засади державної мовної політики» судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах за загальним правилом здійснюється державною мовою. Слідчі й судові документи також складаються державною мовою [138, с. 147].

Звичайно, знання державної мови є важливою передумовою ефективного надання адвокатом правової допомоги клієнту. Адвокат, який не володіє державною мовою, виглядає суттєво обмеженим у використанні засобів надання правової допомоги. Проте необхідно визнати, що виходячи з розуміння державної мови, володіння нею є обов'язком, передовсім, державних службовців, осіб, які виконують функції держави (суддів, прокурорів тощо). Адвокат у процесі є особою, яка бере участь у справі, а тому якщо він не володіє мовою судочинства (державною мовою), то вправі користуватися послугами перекладача. Крім цього, не можна не звернути увагу на те, що Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» фактично дозволяє іноземним адвокатам, які зазвичай не володіють українською мовою, здійснювати адвокатську діяльність в Україні.

Крім того, проголосивши вимогу щодо володіння претендентом державною мовою, Закон не визначив механізму перевірки таких знань. Ч. 2 ст. 9 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює обов'язок кваліфікаційної палати КДКА в ході проведення кваліфікаційного іспиту виявити теоретичні знання в галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики та рівень практичних навичок і умінь у застосуванні закону у особи, яка виявила бажання стати адвокатом. Перевірка володіння

особою державною мовою не передбачається. Проте кваліфікаційний іспит складається державною мовою з урахуванням положень Закону України «Про засади державної мовної політики» [555]. Отже, під час кваліфікаційного іспиту надання усних відповідей та виконання письмових завдань здійснюється українською мовою, що дозволяє з'ясувати рівень володіння нею. При цьому, наприклад, практика діяльності кваліфікаційної палати КДКА Одеської області за період 2012–2016 років свідчить про те, що відмова у видачі свідоцтва про складання кваліфікаційного іспиту жодного разу не містила підстави неналежного рівня володіння претендентом державною мовою.

В. Т. Маляренко відзначає, що володіти мовою – це означає вміти бездоганно говорити на ній, писати, бути обізнаним із усіма правилами й нюансами, мати великий словниковий запас, знати спеціальну термінологію тощо [556, с. 42]. Проте таке визначення вказує на найвищий рівень знання мови. Належне володіння адвокатом державною мовою – це вміння говорити на ній та правильно висловлювати свої думки, мати для цього достатній словниковий запас, писати з дотриманням правил орфографії та володіти спеціальною термінологію, необхідною для здійснення адвокатської діяльності.

Стаж роботи в галузі права не менше двох років є ще однією законодавчо встановленою вимогою щодо набуття статусу адвоката.

На думку Н. П. Христинченка, якість знань і практичні навички випускників юридичних вузів не відповідають вимогам практики, наявний розрив не дозволяє на достойному рівні володіти юридичною технікою, технікою аргументації, здатності вирішувати окремі юридичні проблеми, казуси, знаходити альтернативні рішення тощо [557, с. 445–451]. Зазначені недоліки у кваліфікації юриста, який бажає займатися адвокатською діяльністю, цілком можуть бути усунуті у процесі здійснення ним діяльності у сфері права.

Як правильно зазначає Л. В. Скомороха, вимога щодо стажу роботи в галузі права є достатньо загальним поняттям, яке вміщує в себе багато аспектів [558, с. 32]. Тому існують проблеми з визначенням поняття «стаж роботи у галузі права», що міститься у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». При цьому проблема визначення цього поняття не є характерною лише для законодавства про адвокатуру. Проблеми існують також з правильним розумінням цього поняття при визначенні кваліфікаційних вимог для зайняття посади судді, нотаріуса, прокурора, державного виконавця тощо. Очевидно, що для усунення ймовірних колізій проблему необхідно вирішувати комплексно на законодавчому рівні, а не шляхом надання різних роз'яснень, як це зробила, наприклад, РАУ у Порядку допуску до складання кваліфікаційного іспиту, Порядку складення кваліфікаційного іспиту та методиці оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні, затвердженому рішенням від 17.12.2013 р. № 270 [559].

При вирішенні питання щодо стажу, який дає можливість претендувати на зайняття особою адвокатською діяльністю, необхідно виходити з двох аспектів. По-перше, якщо законодавство для зайняття тієї чи іншої посади, тією чи іншою діяльністю прямо закріплює вимогу про наявність у особи вищої юридичної освіти, стажу роботи, набутого на такій посаді чи внаслідок здійснення такої діяльності. З цього виходить більшість практичних роз'яснень, наданих різними органами. По-друге, при виникненні труднощів з віднесенням посади особи до роботи в галузі права слід виходити з кваліфікаційних вимог посадової інструкції працівника, а також загальних відомостей Класифікатора професій ДК 003:2010 [560].

Як справедливо зауважується в юридичній літературі, не будь-яка діяльність у галузі права робить юристів професіоналами [561, с. 17; 562, с. 123]. Тому законодавство у сфері адвокатури цілком обґрунтовано передбачає ще одну передумову для набуття особою права на здійснення

адвокатської діяльності – складання кваліфікаційного іспиту з питань, наближених до адвокатської діяльності.

Загалом доцільність складання іспиту особою, яка має намір займатися адвокатською діяльністю, заперечень не викликає. Існує лише дискусія щодо змісту цього іспиту, які знання чи вміння необхідно перевіряти під час його проведення [563, с. 82].

На думку А. В. Воробйова, А. В. Полякова та Ю. В. Тихонравова, найбільшою перешкодою на шляху кандидата до адвокатури повинен бути вступний іспит, але не на знання студентського курсу права, а на знання та розуміння правил адвокатської професії [167, с. 60]. Є. Ф. Шкребець же вказує на існування в адвокатському середовищі справедливих дорікань щодо досить високого ступеня теоретизованості екзаменаційних питань і, як наслідок, його невідповідність цілям самого кваліфікаційного іспиту, призначеного виявляти перш за все практичні навички претендента на заняття адвокатською діяльністю [563, с. 82–83].

Згідно зі ст. 9 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання стати адвокатом. Він полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики особи, яка виявила бажання стати адвокатом, а також у виявленні рівня її практичних навичок та умінь у застосуванні закону.

Проте призначення кваліфікаційного іспиту сформульовано досить загально. Адже мета іспиту повинна полягати у виявленні рівня практичних навичок особи та її умінь у застосуванні закону саме з точки зору надання правової допомоги – основної функції адвокатури. Перед адвокатом не стоїть завдання правильно вирішити справу чи правовий спір, це завдання органів правосуддя. Завдання ж адвоката – вжити усіх можливих правових заходів для захисту чи охорони прав клієнта. Тому особа, яка бажає стати адвокатом, повинна вміти віднайти в законі ті особливості його застосування, ті ймовірні

варіанти тлумачення закону, які будуть свідчити на користь клієнта, можуть привести до більш ефективного виконання адвокатом своїх функцій. Вважаємо за доцільне саме таку мету кваліфікаційного іспиту закріпити нормативно.

Діюча в Україні Програма складання кваліфікаційного іспиту передбачена рішенням РАУ від 26.02.2016 р. № 68 «Про затвердження у новій редакції Програми складання кваліфікаційного іспиту» [564]. Рішенням РАУ від 17.12.2013 р. № 270 було затверджено також Порядок допуску до складання кваліфікаційного іспиту, порядок складання кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні. Як випливає з цих актів, призначення кваліфікаційного іспиту передовсім спрямовано на виявлення рівня практичних навичок особи та її умінь у застосуванні закону саме з точки зору функціональних основ адвокатури, а не у виявленні лише загального рівня практичних навичок особи та загальних знань законодавства.

Однією з передумов набуття особою статусу адвоката є також проходження нею стажування упродовж шести місяців. Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що стажування полягає в перевірці готовності особи, яка отримала свідоцтво про складання кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Таке формулювання є спірним. Стажування забезпечує наставництво та передачу досвіду, розуміння стажистом етичного підґрунтя професії, традицій та принципів адвокатури. Протягом стажування стажист адвоката навчається приймати правильні та вчасні рішення при веденні відповідних справ, має можливість опанувати навички професії [565, с. 60]. Отже, метою стажування має бути надання особі певних знань, навичок, досвіду роботи за адвокатською професією. У зв'язку з цим більш правильним є підхід щодо мети стажування, визначений у п.п. 1.1 Положення про організацію та

порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затвердженого рішенням РАУ від 25.09.2015 р. № 114, згідно з яким стажуванням є діяльність із формування і закріплення на практиці професійних знань, умінь і навичок, отриманих у результаті теоретичної підготовки особи, яка одержала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, щодо її готовності самостійно здійснювати адвокатську діяльність з метою отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [566].

Викликає певну дискусію строк стажування. Так, як зазначає Н. Анікіна, практикуючі адвокати вважають передбачений Законом строк стажування в шість місяців недостатнім, тому що такий строк не дасть можливості особі стажиста отримати повне уявлення щодо здійснення захисту в кримінальному провадженні і, особливо, здійснення представництва в цивільних справах, які, як відомо, мають тенденцію до тривалих термінів їх розгляду. Отож, не завжди стажист отримає можливість вивчити процес надання правової допомоги клієнту від початку його звернення до адвоката і до логічного завершення розгляду справи. На нашу думку, термін стажування мав би становити мінімум дванадцять місяців [139, с. 286]. Вважає логічним збільшити передбачений п. 1 ст. 10 Закону строк стажування до 1 року і А. Дубчак. Вона пояснює це обсягом навичок, які стажист повинен здобути у процесі стажування, достатнім для укорінення в його свідомості адвокатської етики та зрозумілої потреби стажиста якнайскоріше отримати змогу працювати як адвокат та отримувати гонорари [140, с. 389].

Такі думки, на наш погляд, є досить спірними. Завданням стажування не можна вважати отримання стажистом уявлення щодо здійснення захисту в одному кримінальному провадженні чи здійснення представництва в одній цивільній справі від їх початку та до кінця. За такого підходу і кілька років стажування особі може не вистачити. В адвокатів, які є керівниками

стажування, зазвичай у провадженні не одна справа, кожна з яких може перебувати на тій чи іншій стадії, тому у стажиста є можливість ознайомитися з діяльністю адвоката на різних стадіях судочинства. Крім того, особа має затверджений радою адвокатів регіонів план стажування, який комплексно врегульовує засвоєння стажистом практичних навичок адвокатської діяльності у тій чи іншій сфері правовідносин, на тій чи іншій стадії процесу. Варто враховувати й те, що особа, яка претендує на зайняття адвокатською діяльністю, вже має стаж роботи у галузі права принаймні два роки, ймовірно, вона брала участь у тих чи інших судових справах. При цьому будь-який строк, чи то шість місяців, чи то один рік або й більше, є умовним, а набуття особою певних навичок залежить більше від її особистих здібностей, а не від строку стажування. У цьому аспекті, більше уваги варте питання обсягу часу стажування, який складає 550 годин (п. 1.6 Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю). Якщо поррахувати кількість годин, яка припадає в середньому на тиждень, то це складає приблизно 23 год. Тобто в день особа має відпрацьовувати 4,5 години (з розрахунку на 5 робочих днів у тижні) [141]. Такий обсяг часу є досить істотним та достатнім для досягнення мети стажування.

Надзвичайно важливе значення матиме стажування у зв'язку з запровадженням монополії на здійснення представництва адвокатами у суді. Жодна інша особа, навіть юрист, не в змозі буде надавати таку правову допомогу. Це означатиме, що з часом кількість юристів (не адвокатів), які матимуть досвід представництва у суді, у процентному відношенні зменшуватиметься внаслідок неможливості молодих юристів здійснювати представництво у суді у своїй практичній доадвокатській діяльності. Тому саме на стажування покладатиметься завдання ознайомлення стажиста не лише зі специфікою діяльності адвоката у суді, а й загалом зі специфікою представництва. Стажування, можливо, стане чи не єдиним шляхом набуття

практичного досвіду представництва кандидатами на отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

А. Дубчак пропонує змінити черговість складання кваліфікаційного іспиту та проходження стажування. На її погляд, уже зі змісту ч. 2 ст. 9 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що метою кваліфікаційного іспиту, зокрема, є виявлення рівня практичних навичок особи та умінь у застосуванні закону. Виникає логічне питання, чи може володіти такими навичками особа, яка лише нещодавно здобула повну вищу юридичну освіту? Чи може вона мати правильне бачення адвокатської етики? У зв'язку з цим пропонується зробити стажування обов'язковою (окрім винятків для певних категорій осіб) умовою для допуску до складання кваліфікаційного іспиту [140, с. 390]. Такої думки дотримується й Б. Кодола [142, с. 216]. Проведення кваліфікаційного іспиту до проходження стажування критикує й група представників Міністерств юстиції та адвокатських об'єднань країн Ради Європи на прикладі Молдови [567].

Проте з такими міркуваннями можна погодитися лише частково. Дійсно, під час стажування особа набуває певних практичних навичок, отримує певні знання, які вона може використати для успішного складання кваліфікаційного іспиту. Особа, яка пройшла стажування, є більше підготовленою до іспиту. Не можна не звернути увагу і на те, що саме стажування потребує додаткових часових та матеріальних затрат як осіб, які набувають статусу адвоката, так і інших осіб (наприклад, керівника стажування). У зв'язку з цим доцільніше здійснювати відсів претендентів за наслідками складання кваліфікаційного іспиту саме до проходження стажування, а не після його проходження.

Ураховуючи наведене, вважаємо, що більш доцільним взагалі є надання особі, яка виявила бажання стати адвокатом, альтернативи, за умовами якої особа на власний розсуд визначатиме, що для неї є більш прийнятним:

спочатку скласти кваліфікаційний іспит, а потім пройти стажування, чи навпаки.

Окремі перспективи розвитку інституту стажування були окреслені нами також у спеціальній публікації [565].

Складення присяги адвоката України та отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю є завершальними стадіями у процедурі набуття особою статусу адвоката.

Присяга адвоката розкриває досвід попередніх поколінь, традиції адвокатури, уявлення суспільства щодо належної адвокатської діяльності, доручення держави щодо виконання адвокатурою функції надання професійної правової допомоги. Складення присяги адвокатами має свою історію, є традицією адвокатури, адже присяга існувала ще у Стародавньому Римі, з 1274 року її складають адвокати у Франції. Характерним є те, що за Положенням «Про введення в дію Судових Статутів» від 19.10.1865 р. адвокатура отримала назву «присяжної» саме тому, що повіреними складалася присяга [568, с. 15–18].

На підставі ст. 11 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» особа, стосовно якої радою адвокатів регіону прийнято рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, не пізніше тридцяти днів з дня прийняття цього рішення складає перед радою адвокатів регіону присягу адвоката України.

Поняття «присяга» визначається як офіційна та урочиста обіцянка [569, с. 225]. Суспільство пов'язує поняття присяги з поняттям честі, адже кожний, хто присягає, не може відмовитися від своїх слів, має здійснювати свою діяльність так, як зобов'язався діяти, складаючи присягу.

Дискусійним є твердження А. В. Маляренка, який, аналізуючи проблеми дисциплінарної відповідальності суддів, зазначає, що у розвинутих демократичних країнах значення присяги суддів як такої не ідеалізують [570, с. 29]. Водночас варто погодитися з О.Г. Свидою щодо правового та

морально-психологічного значення присяги. Морально-психологічне значення складання присяги полягає в тому, що адвокат публічно бере на себе обов'язок сумлінно виконувати свої обов'язки [92, с. 455–457]. Присяга підкреслює важливість, суспільну значущість певної діяльності. Зобов'язання адвоката, дотримання яких він на себе приймає, складаючи присягу, стосуються не лише виконання ним професійних функцій, а й дотримання ним загальнолюдських цінностей, котрі б сприяли виконанню конституційних завдань адвокатури, підвищенню ролі адвокатури в суспільстві.

Текст присяги за своїм змістом передбачає урочистість події складання присяги, підкреслює остаточне волевиявлення особи щодо прийняття на себе важливого суспільного служіння – здійснення адвокатської діяльності. Текст присяги, який підписується адвокатом, надалі зберігається РА регіону, а копія цього документа видається адвокату.

Недоліком законодавства є те, що воно не визначає процедуру складання присяги. Пропонуємо визначити порядок складання присяги адвоката України, який затвердити рішенням РАУ. Зокрема, необхідно встановити такі положення: 1) церемонія складання присяги має відбуватися у РА регіону в урочистій обстановці, за наявності державних символів України; 2) складенню присяги адвоката має передувати урочиста вступна промова Голови РА регіону; 3) на церемонію складання присяги можуть бути запрошені представники органів державної влади, суду, правоохоронних органів, засобів масової інформації, рідні та близькі особи, яка складає присягу; 4) присягу особа повинна проголошувати голосно, чітко, виключно стоячи, у костюмі ділового стилю; 5) після складання присяги має звучати гімн України, який всі учасники церемонії слухають стоячи. Така процедура дасть змогу особі краще усвідомити значимість вступу до професії адвоката, зрозуміти її суспільне призначення.

Згідно зі ст. 12 Закону свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України видаються особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складення присяги. Тобто отримання особою зазначених документів є завершальним юридичним фактом у процедурі набуття статусу адвоката.

Отже, можна дійти висновку, що процедура набуття статусу адвоката складається із послідовних стадій: 1) стадія допуску до складення кваліфікаційного іспиту; 2) стадія складання кваліфікаційного іспиту; 3) стадія проходження стажування; 4) стадія складення присяги адвоката України.

Для удосконалення процесу набуття статусу адвоката в Україні варто з'ясувати особливості набуття такого статусу в інших країнах, передовсім, в країнах ЄС. З проведеного Т. Б. Вільчик дослідження випливає, що більшість умов (наявність вищої юридичної освіти, стажу роботи за юридичною спеціальністю, стажування, складання кваліфікаційного іспиту) для набуття особою статусу адвоката в Україні є тотожними тим вимогам, що існують в країнах ЄС, але істотно відрізняються від них характером вимог до претендентів і процедурою складення присяги [60, с. 225–226].

В. Сталовєров звертає увагу на наявність у деяких країнах (Литва, Польща) такої вимоги до особи, яка хоче стати адвокатом, як наявність бездоганної репутації. Як наслідок, пропонується нормативно закріпити це поняття в законодавстві про адвокатуру та зробити його повне трактування [143, с. 232–234].

Вважаємо, що фактично така вимога до особи, яка бажає здобути статус адвоката, в законодавстві України наявна. Згідно з ч. 2 ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не може бути адвокатом особа, яка: 1) має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі; 2) визнана

судом недієздатною чи обмежено дієздатною; 3) позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, – протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; 4) звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, – протягом трьох років з дня такого звільнення. Зазначені пункти статті (крім пункту 2) й покликані забезпечити вимогу бездоганної репутації особи.

Навряд чи доцільно запозичувати положення законодавства Литви, яке передбачає неможливість особи бути адвокатом, якщо вона має судимість за умисне злочинне діяння незалежно від погашеної судимості. Таке положення суперечитиме доктрині кримінального права України. Крім того, воно ймовірно потребуватиме перебудови багатьох інших правових інститутів, оскільки такої перешкоди в Україні немає не лише щодо осіб, які мають намір здобути право на зайняття адвокатською діяльністю, а й щодо осіб, які мають намір стати Президентом України, народним депутатом, суддею, прокурором тощо. Проте слід розширити обмеження щодо неможливості бути адвокатом на всіх осіб, які мають непогашену чи незняту судимість незалежно від ступеня тяжкості злочину та виду призначеного кримінального покарання. Принцип законності, який є основоположним у діяльності адвокатури, потребує від особи високої поваги до закону, відповідального ставлення до дотримання його вимог, а принцип конфіденційності зумовлює довіру до адвокатів. Почесна діяльність з захисту прав та свобод осіб, надання професійної правничої допомоги має здійснювати особа, вільна від обмежень, які встановлюються до статусу осіб, котрі мають судимість. Особа, яка має судимість, не може бути адвокатом.

Необхідно звернути увагу на те, що законодавство України не вимагає наявності у особи громадянства України як передумови для набуття права на здійснення адвокатської діяльності, відсутній також віковий ценз. Проте з

урахуванням необхідності наявності у особи вищої юридичної освіти, дворічного стажу роботи у галузі права, набутого після отримання вищої освіти, проходження особою шестимісячного стажування об'єктивно набути права на здійснення адвокатської діяльності особа може у віці близько двадцяти п'яти років. Такий вік, на наш погляд, є достатнім для можливості особи бути адвокатом та фактично складає мінімальний віковий ценз. Громадянство ж як кваліфікаційна вимога згідно з законодавством України є більше властивою для осіб, які мають намір перебувати на державній службі, якою адвокатська діяльність не є.

Важливим питанням в аспекті набуття особою права на зайняття адвокатською діяльністю є питання про те, який орган приймає рішення про допуск особи до адвокатської діяльності, яким є його склад та порядок формування.

Як зазначають окремі науковці, адвокатський корпус може формуватися виключно самими ж адвокатами. Це, безумовно, власне і відноситься до традицій адвокатури. Інший спосіб формування адвокатського корпусу допускає участь у цьому процесі осіб, що не є адвокатами. Це так звані представники громадськості – наукові та педагогічні працівники в галузі права, депутати законодавчих органів. У цьому варіанті можна знайти раціональне зерно, якщо вважати таких неадвокатів представниками громадянського суспільства. Але ці люди можуть висловлювати лише сторонню думку про доцільність прийняття в адвокати кандидатів, тобто мати право дорадчого голосу [167, с. 394].

Згідно з ч.ч. 1, 5 ст. 50 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, організація та проведення кваліфікаційних іспитів, прийняття рішень щодо видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту покладені на КДКА. Голови та члени

КДКА обираються конференціями адвокатів регіону з числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років.

Отже, в Україні допуск особи до адвокатської корпорації здійснюється самими адвокатами, на противагу, наприклад, допуску особи до суддівського корпусу, нотаріату, прокуратури, до складу кваліфікаційних органів яких безпосередньо входять не лише відповідно судді, нотаріуси чи прокурори, а й представники державних органів, громадськості чи представники тієї ж адвокатури. І ця законодавча вимога стосовно формування КДКА винятково з числа адвокатів, на думку Н. Анікіної, є слушною з урахуванням тих міркувань, що хто, як не адвокати, можуть краще за інших оцінити знання претендента, зрозуміти, чи відповідає особа вимогам, які необхідні для здійснення адвокатської діяльності, чи зможе вона на високому професійному рівні надавати правову допомогу [139, с. 288].

Проте доцільно зробити діяльність КДКА щодо допуску осіб до адвокатської практики більш відкритою. Для цього слід передбачити розміщення відомостей щодо осіб, які звернулися із заявою про складення кваліфікаційного іспиту в адвокатуру, на офіційних сайтах регіональних органів адвокатського самоврядування для публічного ознайомлення. Інформація щодо таких осіб має надходити до КДКА для визначення відповідності професійної репутації, а також моральних якостей особи вимогам адвокатської професії.

Як зазначає О. М. Скрябін, при професійному відборі адвокатів кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури не враховує психологічні властивості та моральні якості кандидата. І в цьому він бачить недоліки такого відбору [144, с. 111].

З цим твердженням можна погодитися, проте важливо, щоби такі вимоги, як спеціальні психологічні властивості та моральні якості кандидата, не виступали засобом маніпулювання при вступі до адвокатури, не призводили до необґрунтованої та несправедливої відмови у набутті особою

права на здійснення адвокатської діяльності. У зв'язку з цим кваліфікаційна палата повинна використовувати всі передбачені законом можливості для проведення повної та об'єктивної перевірки інформації щодо претендента.

4.2. Форми організації адвокатської діяльності

З моменту набуття статусу адвоката особа для здійснення адвокатської діяльності повинна організувати свою роботу – визначитись із робочим місцем, найманими працівниками, оформити податковий облік своєї діяльності, обрати модель організаційного вступу у відносини з клієнтами тощо. Ці питання організації діяльності індивідуально відображаються у кожній з форм організації адвокатської діяльності, розуміння сутності яких було наведено нами вище. Кожна з передбачених законом моделей організації діяльності адвоката може мати для нього ті чи інші переваги або ж, навпаки, недоліки. Ці питання є досить непростими, стосуються, мабуть, більше сфери господарської, аніж безпосередньо адвокатської діяльності. Без їх розв'язання адвокат не зможе вступити у безпосередні відносини з клієнтом. Для вирішення цих та інших практичних проблем адвокат, виходячи з власних інтересів та можливостей, обирає для себе прийнятну модель організації своєї адвокатської діяльності (організаційну форму). Про обрану форму організації адвокатської діяльності адвокат повинен повідомити раду адвокатів регіону.

А. В. Малець, аналізуючи організаційні форми адвокатської діяльності, розмежовує їх на такі, що здійснюються на індивідуальному та колективному рівнях [571, с. 235]. Такий розподіл форм організації адвокатської діяльності є досить важливим як у науковому, так і практичному значенні, він дає можливість проаналізувати переваги та недоліки організаційних форм адвокатської діяльності саме з точки зору організації роботи адвоката індивідуально чи спільно з колегами-адвокатами, розподілу тягаря щодо організації адвокатської діяльності. Так, організація колективного рівня

здійснення адвокатської діяльності потребує менших витрат кожного з адвокатів на організацію роботи, фактично розподіляє між адвокатами ризику відповідальності перед клієнтом. Як правильно зазначає О. В. Поспелов, утилітарною причиною для адвоката-початківця є можливість отримання приміщення, засобів зв'язку, технічного оснащення, що надаються адвокату адвокатським об'єднанням [572, с. 97]. Проте колективний рівень організації потребує від адвокатів-партнерів взаємної довіри, підтримки, досягнення згоди щодо розподілу роботи та прибутків спільної діяльності.

Однак не можна також не погодитися з К.Г.Книгіним, що виходячи з позицій законодавчого підходу та самої суті інституту адвокатури така організаційно-правова форма, як індивідуальна адвокатська діяльність, є найбільш природною. Підтвердженням цієї позиції може виступати наявність довірчої складової в договірних відносинах клієнта й адвоката [145, с. 418–419]. У зв'язку з цим для клієнта може бути важливою співпраця саме з конкретним адвокатом, а не з адвокатським об'єднанням, і саме в цьому виявляються переваги індивідуальної адвокатської діяльності. Індивідуальна адвокатська практика, проте, означає, що в питаннях організації роботи адвокат може розраховувати лише на власні сили.

Форми організації адвокатської діяльності можна розглядати й в іншому аспекті, а саме в аспекті можливості адвоката здійснювати адвокатську діяльність індивідуально без створення юридичної особи або ж здійснення її із створенням юридичної особи (адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання). Дослідження таких форм організації дозволяє ґрунтовно проаналізувати окремі проблеми адвокатської діяльності: статус юридичних осіб, що створюються адвокатами, права та обов'язки сторін договору про надання правової допомоги, питання відповідальності перед клієнтом, оподаткування адвокатської діяльності, питання оплати праці адвоката тощо.

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» допускає лише такі форми організації адвокатської діяльності, як здійснення адвокатом адвокатської діяльності індивідуально, адвокатське бюро та адвокатське об'єднання. Попередній Закон «Про адвокатуру» передбачав право адвоката займатись адвокатською діяльністю індивідуально, відкривати адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські об'єднання, які діяли відповідно до цього Закону (ч. 2 ст. 4 Закону). Хоч перелік форм організації адвокатської діяльності, закріплений чинним Законом, є вужчим порівняно з попереднім, правове регулювання у цій сфері, на наш погляд, є більш ефективним. Попередній Закон містив лише перелік видів адвокатських об'єднань, без характеристики, що кожен з них означає.

Як зазначав В. М. Богославець, у Законі «Про адвокатуру» запропоновано декілька різновидів адвокатських об'єднань, але не наведено жодної відмінності між ними [573, с. 111]. Фактично адвокатське об'єднання розглядалося як загальне поняття, яке мало свої власні організаційні форми. Правовий статус адвокатського бюро нормативно визначений не був, як і відмінності між колегією та фірмою чи просто адвокатським об'єднанням загалом, тому на практиці усі особливості кожної з зазначених адвокатських утворень визначалися індивідуально. При цьому, як зазначає І. Головань, на практиці чимало адвокатів взагалі фактично працювали поза межами передбачених законом організаційних форм. Адвокати реєструвалися як підприємці, створювали товариства з обмеженою відповідальністю та приватні підприємства. Таке нехтування нормами профільного закону самими порушниками пояснювалося відсутністю прямих вимог стосовно обов'язкового обрання тієї чи іншої організаційної форми здійснення адвокатської діяльності [421]. Існувала також велика кількість суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема, створених у формі товариств з обмеженою відповідальністю, у назвах яких були слова «адвокат», «бюро

адвокатів», «адвокатська група» тощо. Реклама товариств з аналогічними назвами регулярно публікувалася в друкованих засобах масової інформації [574, с. 26], а в їх штатах працювали особи, які мають право на заняття адвокатською діяльністю [575, с. 8]. Фактично це призводило до порушення законодавства у сфері захисту прав споживачів та законодавства у сфері реклами [576, с. 6; 574, с. 26].

Проте, незважаючи на усі зазначені недоліки правового регулювання форм організації адвокатської діяльності, у науці усі вони фактично зводилися до тих самих, передбачених сьогодні Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» трьох форм організації адвокатської діяльності – здійснення адвокатом адвокатської діяльності індивідуально або ж через самостійно створене адвокатське бюро чи створене декількома адвокатами адвокатське об'єднання [372, с. 27].

Дискусійним нині є питання щодо визначення організаційно-правових форм адвокатського бюро та адвокатського об'єднання, віднесення їх до товариств (непідприємницьких товариств) чи установ, виходячи з регулювання цього питання в цивільному законодавстві.

Так, Г.М. Ярошевська вказує на необхідність визнання в законодавстві адвокатських об'єднань як підприємницьких товариств [577, с. 484]; В.М. Богославець вважає, що адвокатські об'єднання – це неспецифічні види підприємницьких товариств [73, с. 5]; К.Г. Книгін твердить, що із всіх запропонованих у цивільно-правовому законодавстві видів підприємницьких товариств жодний не відповідає принципам адвокатської діяльності. Проте пропонує не забувати, що у ст. 86 ЦК закладена можливість створення підприємницьких товариств інших видів, крім запропонованих цивільним законодавством [578, с. 205].

Як впливає зі ст. 83 ЦК («Організаційно-правові форми юридичних осіб»), юридичні особи можуть створюватися не лише у формі товариств та установ, а й в інших формах, встановлених законом. Тому вважаємо

дискусію щодо віднесення адвокатських бюро та адвокатських об'єднань чи то до непідприємницьких товариств, чи то до установ недоцільною. У цьому питанні слід погодитися з І.В. Голованем, що немає підстав вважати адвокатські бюро та об'єднання товариствами чи установами. Це інші форми, встановлені законом, у нашому випадку Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [421].

Індивідуальна адвокатська діяльність. У межах зазначеної форми організації адвокатської діяльності:

1) адвокат реєструється як самозайнята особа, що провадить незалежну професійну діяльність та стає на облік у фіскальних органах. Здійснення адвокатської діяльності індивідуально не передбачає створення юридичної особи [87, с. 114].

Одразу ж після отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю адвокат не вправі надавати правову допомогу клієнтам. Як зазначають Т. Федченко та Н. Фокіна, адвокатську діяльність мають право здійснювати лише фізичні особи, належним чином узяті на облік у фіскальних органах як фізичні особи, що провадять незалежну професійну діяльність [579, с. 23].

У науці вказується на можливість здійснення адвокатської діяльності у формі реєстрації адвоката як суб'єкта господарської діяльності (фізичної особи-підприємця) [571, с. 235]. З таким твердженням погодитися не можна, оскільки воно суперечить як законодавству, так і положенням теорії щодо форм організації адвокатської діяльності.

Виходячи з положення підп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК, фізична особа, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, не може бути підприємцем у межах такої діяльності. При цьому чинним законодавством не заборонено фізичній особі, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, одночасно здійснювати підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Проте сама адвокатська діяльність не є підприємницькою і не може здійснюватися

фізичною особою – підприємцем [579, с. 22]. Тому адвокатська та підприємницька діяльності фізичної особи є самостійними та не здійснюються одна в межах іншої;

2) адвокат визначає та організовує своє робоче місце, у разі потреби укладає договір оренди приміщення, повідомляє про найменування і місцезнаходження організаційної форми адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку, адресу свого робочого місця, номери засобів зв'язку РА регіону;

3) самостійно відкриває рахунки в банках, може мати власну печатку, штампи, використовує бланки (передовсім, ордерів) із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номери і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю;

4) самостійно укладає договори найму працівників, зокрема, зі своїм помічником. Відповідно до абз. 2 підп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК адвокат як особа, яка здійснює незалежну професійну діяльність, вправі використовувати найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб;

5) самостійно від власного імені укладає договори про надання правової допомоги з клієнтами. Відтак він набуває прав та виконує обов'язки за цими договорами, відшкодовує шкоду, зокрема, майнову, за неналежне виконання цих договорів.

Законодавство не передбачає можливості адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, залучати до виконання укладених адвокатом договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах (на противагу адвокатським бюро та адвокатським об'єднанням). У науковій літературі відзначається право адвокатського бюро залучати до виконання укладених договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах [92, с. 620; 145, с. 420]. Проте вважаємо, що така думка є досить спірною. Виходячи із загальних засад законодавства про адвокатуру, адвокат може здійснювати таке залучення,

оскільки це прямо не заборонено законодавством. На наш погляд, воно є можливим, якщо не суперечить договору про надання правової допомоги. Якщо цим договором передбачено надання правової допомоги виключно самим адвокатом, який його уклав, адвокат повинен надати правову допомогу особисто;

б) самостійно веде податковий облік, здійснює нарахування та сплату податків, єдиного соціального внеску тощо, подає звітність. Доходи адвоката, отримані упродовж календарного року від здійснення адвокатської діяльності, оподатковуються за ставкою 15% (у випадках перевищення визначених ПК сум – 17%) від бази оподаткування.

Суттєво ускладнює роботу адвоката, який здійснює діяльність самостійно, відсутність можливості перебування на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності. Така система є зручнішою порівняно із загальною, потребує менше часу для ведення податкового обліку, що для адвоката, який здійснює свою діяльність індивідуально, робить її досить привабливою. Натомість її застосування дозволяється для адвокатських бюро та адвокатських об'єднань як юридичних осіб, у яких є значно більше можливостей для ведення податкового обліку. І саме тут проявляється нерівне становище адвокатів, які здійснюють індивідуальну адвокатську діяльність, та адвокатів, які здійснюють її через адвокатські бюро чи адвокатські об'єднання. Як відзначив М. Нуралін, наразі адвокати, щоб обрати спрощену систему оподаткування, вимушені створювати бюро чи об'єднання без особливої на те потреби [580]. Тому було б не лише доцільним, а й справедливим урівняти права адвокатів у сфері податкового обліку та сплати податків.

Сучасні українські реалії свідчать про ефективність співпраці адвокатів, які працюють індивідуально, шляхом створення правозахисних об'єднань. Основною метою їх об'єднання є спільні витрати на оренду офісного приміщення, придбання оргтехніки, її використання, оплату найманих

працівників – секретаря, бухгалтера, технічного персоналу. Правозахисні об'єднання адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, сформувалися у зв'язку з тим, що чинний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» чітко визначив основні характеристики адвокатських об'єднань, яким перестали відповідати утворення, що діяли на базі колишніх юридичних консультацій радянського періоду, за Законом «Про адвокатуру» 1992 року. В об'єднанні адвокатів-індивідуалів багато інерції, адже вони упродовж тривалого часу працювали разом, хоча результати роботи кожного з них не пов'язані між собою, що відрізняє їх діяльність від діяльності адвокатських об'єднань, визначених ст. 15 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Адвокатське бюро є юридичною особою, яка створена одним адвокатом і діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро повинно включати прізвище адвоката, який його створив (ч. 1 ст. 14 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Адвокат-засновник має право приймати рішення з будь-якого питання діяльності бюро: щодо основних напрямів його діяльності; внесення змін до статуту бюро; затверджувати річні звіти та бухгалтерські баланси; приймати рішення про припинення діяльності бюро, утворення (призначення) комісії з припинення юридичної особи (ліквідаційної комісії, ліквідатора тощо), затвердження ліквідаційного або розподільного балансу (передавального акта).

Слід звернути увагу на некоректність таких найменувань адвокатських бюро, які поряд із прізвищем адвоката містять словосполучення «і (та) партнери», адже специфікою адвокатського бюро як форми організації адвокатської практики є те, що воно функціонує не на партнерських засадах, як адвокатське об'єднання, а на підставі волевиявлення одного адвоката, який заснував бюро.

Чинний Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» усунув недоліки попереднього Закону «Про адвокатуру» з багатьох питань і не лише

встановив статус бюро як юридичної особи, а й чітко визначив, що таке утворення є стороною договору про надання правової допомоги [145, с. 419]. Адвокатському бюро властиві усі ознаки юридичної особи, визначені, передовсім, цивільним законодавством, а саме організаційна єдність, наявність відокремленого майна, участь у цивільному обороті від власного імені, здатність нести самостійну майнову відповідальність, бути позивачем та відповідачем у суді [581, с. 135]. Адвокатське бюро, крім того, має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки зі своїм найменуванням.

Державна реєстрація адвокатського бюро здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [582]. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського бюро адвокат, який створив адвокатське бюро, протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців письмово повідомляє відповідну РА регіону (ч. 4 ст. 14 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Виконавчим органом адвокатського бюро, що здійснює управління його поточною діяльністю, є директор (керуючий). Здебільшого адвокат-засновник одночасно є директором адвокатського бюро, але на посаду директора адвокатом, який заснував адвокатське бюро, може бути призначена й інша особа. У такому разі директор підзвітний адвокату-засновнику адвокатського бюро, організує виконання його рішень та не вправі приймати рішення, обов'язкові для засновника адвокатського бюро.

На противагу індивідуальній адвокатській діяльності, адвокатське бюро не обмежене у кількості працівників, наймана праця яких може використовуватися, та може застосовувати спрощену систему оподаткування, обліку та звітності.

Адвокатське бюро може залучати до виконання укладених бюро договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах (ч. 5, 6 ст. 14 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). При цьому адвокатське бюро забезпечує дотримання прав та професійних гарантій діяльності адвокатів, які залучені до співпраці на договірних засадах.

Стороною договору про надання правової допомоги, яка надається як адвокатом, що створив адвокатське бюро, так і адвокатом, який працює з адвокатським бюро на договірних засадах, виступає адвокатське бюро.

Адвокатське об'єднання. Адвокатське об'єднання є юридичною особою, створеною шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників), і діє на підставі статуту (ч. 1 ст. 15 Закону). Як цілком обґрунтовано зазначається у науці, адвокатські об'єднання діють аналогічно до діяльності адвокатських бюро. Різниця полягає лише в тому, що останнє створюється шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників) [145, с. 420]. Звідси правовий статус адвокатського об'єднання у його зовнішніх відносинах з іншими особами (наприклад, клієнтами чи податковими органами тощо) є аналогічним адвокатському бюро.

І. В. Головань висунув для обговорення ідею, що в нинішніх умовах організація адвокатського об'єднання має бути подібною до виробничого кооперативу. На його погляд, у виробничий кооператив громадяни об'єднуються для господарської діяльності на основі членства та на засадах самоврядування та обов'язкової трудової участі [421]. К. Г. Книгін теж порівнює адвокатське об'єднання з кооперативом, але вже споживчим, та робить висновок про те, що адвокатське об'єднання не є кооперативом [146, с. 485].

Проте для порівняння адвокатського об'єднання з кооперативом, зокрема, виробничим, немає вагомих підстав. Як і щодо участі в адвокатському об'єднанні, питання членства та трудової участі у виробничих

кооперативах також є нормативно не визначеними та спірними з наукових позицій. Правове регулювання діяльності виробничих кооперативів відповідно до ЦК, ГК, Закону «Про кооперацію» [583], не дає відповіді на питання, що стосуються організації адвокатської діяльності. Крім того, як зазначає В. Коверзнев, серед науковців також немає єдності поглядів на характер та природу членських відносин. Деякі науковці ототожнюють членські правовідносини з трудовими, вказуючи, що членські (трудові) відносини базуються на особистій трудовій участі у виробничій і соціальній діяльності кооперативного підприємства, інші вважають, що врегульовані нормами права членські відносини набувають правову форму самостійних видів внутрішнькооперативних правовідносин [584, с. 78]. Тому правове регулювання питань членства та трудової участі в адвокатських об'єднаннях потребує подальших досліджень.

Як уже зазначалося, первинним і основним суб'єктом здійснення адвокатської діяльності є адвокат, який власне і займається адвокатською діяльністю. Навіть при виконанні договорів, укладених адвокатським об'єднанням, суб'єктом такої діяльності буде виключно адвокат. Звідси усі форми організації адвокатської діяльності, визначені Законом, спрямовані на забезпечення саме адвокатської діяльності як незалежної професійної діяльності з надання правової допомоги клієнту. Саме адвокату Закон надає право визначення організаційної форми здійснення адвокатської діяльності.

Адвокат – член адвокатського об'єднання користується правами та виконує обов'язки відповідно до статуту адвокатського об'єднання, використовує його матеріальну базу та людські ресурси. Особливістю співробітництва адвоката з адвокатським об'єднанням на підставі цивільно-правового договору є те, що воно дозволяє адвокату збільшувати та розвивати свою власну клієнтуру і водночас співпрацювати з адвокатським об'єднанням у деяких справах. Відмінність співробітництва адвокатського об'єднання з адвокатом-працівником полягає у тому, що адвокат отримує

заробітну плату та не може мати своєї клієнтури, а веде виключно ті справи, які йому доручає адвокатське об'єднання.

Слід акцентувати на тому, що адвокат – член адвокатського об'єднання, адвокат, який працює в об'єднанні на підставі трудового договору та адвокат, який залучається на цивільно-правових засадах до виконання договорів адвокатського об'єднання, зберігають свою незалежність та дотримуються усіх принципів адвокатської діяльності в межах змісту присяги адвоката. Адже зв'язок з адвокатським об'єднанням не означає формування будь-яких інших принципів та завдань, ніж ті, які визначені законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність.

У практиці постає питання щодо можливості застосування при здійсненні адвокатської діяльності кількох організаційних форм, наприклад, одночасне здійснення ним адвокатської діяльності індивідуально та у складі адвокатського об'єднання. Виникнення цього питання пов'язано з проблемами здійснення адвокатської діяльності адвокатами, які були вимушені залишити окуповану територію України. У рішенні від 4–5 липня 2014 року № 71 «Про надання роз'яснень практичних питань реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо організаційних форм адвокатської діяльності» РАУ дійшла висновку, що адвокатська діяльність у кількох визначених Законом організаційно-правових формах може здійснюватися адвокатом одночасно, як така, що не суперечить одна одній [585].

Загалом з таким висновком можна погодитися. При вирішенні цього питання необхідно виходити з того, що форма організації адвокатської діяльності є формою організації конкретно здійснюваної адвокатом у тому чи іншому випадку адвокатської діяльності. Будь-яка адвокатська діяльність повинна мати той вид її організації, що визначений законом. Закон у жодному разі не забороняє та не обмежує можливості адвоката здійснювати загалом свою адвокатську діяльність у кількох формах її організації.

При цьому вважаємо, що навпаки, у деяких випадках адвокату не лише можна, а й доцільно здійснювати свою діяльність у межах двох, а то й усіх трьох організаційних форм. Доцільність у різноманітності форм може зумовлюватися різними причинами.

Виникає цілком обґрунтоване питання: чи правильно, що адвокат обмежений виключно однією організаційною формою здійснення адвокатської діяльності; чи спричинить неприйнятність якоїсь із організаційних форм обмеження у співпраці адвоката й клієнта? Використання адвокатом різних форм адвокатської діяльності надає йому можливість повніше реалізувати себе в адвокатській діяльності з урахуванням різних обставин, що виникатимуть у практиці, і це відповідатиме не лише його інтересам, а й інтересам його клієнтів.

При цьому треба враховувати, що заборона використання адвокатом різних форм адвокатської діяльності має розповсюджуватися на випадки, коли одна і та ж адвокатська діяльність одночасно підпадатиме під різні форми її організації. У такому разі виникатимуть проблеми з визначенням оплати праці адвоката, оподаткування його доходів, суб'єкта відповідальності за неналежне здійснення професійних обов'язків тощо. Тож виникнення таких ситуацій, ймовірно, суперечитиме законодавству.

4.3. Адвокатське самоврядування як організаційна основа адвокатури

З метою забезпечення незалежності адвокатура України діє на засадах корпоративного самоврядування. Адвокатське самоврядування є гарантією запобігання незаконному впливу на адвоката при здійсненні ним професійної діяльності і оптимальності управління в системі адвокатури.

У правовій науці самоврядування пов'язується з управлінням. Так, самоврядування розглядається як тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення, діють з метою їх реалізації [432, с. 413]. Основними властивостями самоврядування є: належність влади всьому колективу, її здійснення колективом або безпосередньо, або через виборні органи; єдність, збіг суб'єкта та об'єкта управління; самоконтроль та саморегуляція завдяки спільно прийнятим соціальним нормам; спільне ведення загальних справ; самофінансування; обстоювання та захист спільних інтересів на основі самодіяльності й самовідповідальності [432, с. 413–414].

Крім того, самоврядування у науці конституційного права пов'язується з безпосередньою демократією, розглядається як організаційно-правова форма здійснення останньої. Як зазначив, наприклад, В. Ф. Погорілко щодо місцевого самоврядування, в основі здійснення безпосередньої влади територіальною громадою лежить саме безпосередня демократія як засіб реалізації цієї влади, а місцеве самоврядування є організаційно-правовою формою її здійснення [586, с. 122].

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатське самоврядування – це гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. В. В. Решота визначає адвокатське самоврядування як гарантовані державою можливість та здатність адвокатури України, як сукупності усіх адвокатів України, самостійно визначати та формувати внутрішню корпоративну структуру, порядок організації та функціонування органів адвокатського самоврядування [164, с. 267].

Проте ці визначення викликають певні зауваження. На практиці адвокатура України позбавлена можливості самостійно визначати значну

кількість питань своєї організації та діяльності, оскільки ці питання закріплені у законодавчому порядку.

На думку М. І. Ворошило та Д. В. Кухнюка, на адвокатське самоврядування можна екстраполювати підхід Джеферсона щодо самоврядування громад, відповідно до якого адвокатське самоврядування розглядається як влада, що контролюється законом і судом, не підпорядкована уряду та його органам на місцях. Тож ми можемо говорити тепер про «адвокатську владу». Це відносини панування та підкорення між органами адвокатського самоврядування, з однієї сторони, та іншими адвокатами, особами, які виявили бажання стати адвокатами та адвокатами іноземної держави [165, с. 159–160]. Таке визначення є цінним, бо звертає увагу на підконтрольність адвокатського самоврядування закону та суду, що підтверджує наші думки щодо неможливості адвокатського самоврядування в багатьох випадках самостійно визначати питання організації адвокатури через їх визначеність законом.

Ю. Панійко поділяє самоврядування на територіальне та нетериторіальне і до останнього включає низку публічно-правових професійних об'єднань, які виступають, зокрема, і як професійне самоврядування. Професійному самоврядуванню властиві такі риси, як точно означена діяльність певної категорії осіб й обстоювання інтересів певної замкненої категорії осіб [587, с. 34]. У зв'язку з цим слід погодитися з А. Іванцовою, що до таких нетериторіальних організацій професійного самоврядування відносяться і органи адвокатського самоврядування, які мають корпоративний характер, тобто об'єднують замкнену групу осіб з вузькофаховими становими та іншими інтересами [154, с. 2]. Проте така думка не відображає наявності регіональних утворень в адвокатурі, які мають власні повноваження та структуру.

Тому при визначенні поняття адвокатського самоврядування необхідно виходити з того, що таке самоврядування є проявом демократії в адвокатурі,

самостійним вирішенням адвокатами питань, які згідно із законом віднесені до відання адвокатської професійної корпорації. На це власне вказує й лексичне тлумачення слова «самоврядування». Таке визначення для найбільш повного з'ясування змісту поняття адвокатського самоврядування має відображати й можливі форми участі адвокатів у вирішенні цих питань, які в теорії самоврядування пов'язуються з формами (видами) демократії.

У теорії конституційного права вважається, що демократія як влада більшості можлива у двох формах – безпосередньої участі суб'єкта у вирішенні справ (референдуми, плебісцити, демонстрації, мітинги, збори громадян) або через обраних нею представників у представницькі органи [588, с. 61]. Звідси можна говорити про безпосередню участь адвокатів як суб'єктів цього самоврядування у самостійному вирішенні тих чи інших питань і про опосередковану їх участь – через представницькі органи адвокатського самоврядування. Це, на наш погляд, дасть змогу уникнути помилок при дослідженні питань самоврядування.

У зв'язку з наведеним вважаємо, що під адвокатським самоврядуванням необхідно розуміти гарантоване державою право адвокатів безпосередньо або через самостійно сформовані представницькі органи вирішувати питання діяльності адвокатури в порядку та межах, встановлених законодавством.

Сучасне адвокатське самоврядування відображає традиції української адвокатури, які сформувалися ще в дорадянський період, уроки радянської адвокатури, діяльність КДКА, що функціонували згідно з Законом «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р., міжнародні стандарти адвокатського самоврядування. Реальне адвокатське самоврядування в незалежній Україні є новим явищем, яке зараз проходить випробовування для координації загальнонаціональних та регіональних інтересів, специфіки виконання адміністративних функцій в адвокатурі тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 44 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» завданнями адвокатського самоврядування є: 1) забезпечення

незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом.

Проте визначений Законом перелік завдань адвокатського самоврядування є неповним. Закон обмежив завдання адвокатського самоврядування щодо формування органів адвокатського самоврядування лише утворенням та забезпеченням діяльності КДКА, оминувши увагою формування та забезпечення діяльності інших органів адвокатського самоврядування, зокрема, рад адвокатів чи Вищої ревізійної комісії адвокатури.

Крім того, очевидно, що завдання адвокатського самоврядування реалізуються в повноваженнях органів адвокатського самоврядування, і, навпаки, ті чи інші повноваження зазначених органів є проявом реалізації завдань адвокатського самоврядування. Тому при нормативному визначенні загальних завдань адвокатського самоврядування у законодавстві необхідно брати до уваги повноваження усіх органів адвокатського самоврядування. Проте Закон при формулюванні завдань адвокатського самоврядування скоріше визначає їх виходячи з повноважень з'їзду адвокатів чи конференцій адвокатів, не враховуючи повноваження інших органів адвокатського самоврядування, зокрема, КДКА.

Одним з головних завдань адвокатського самоврядування, про яке у Законі мова не йде, є формування високопрофесійного адвокатського корпусу та вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. На противагу, наприклад, суддівському чи прокурорському

корпусам, нотаріусам, у формуванні яких чи при вирішенні питання про дисциплінарну відповідальність яких беруть участь багато інститутів громадянського суспільства, у формуванні адвокатської корпорації та вирішенні питання про дисциплінарну відповідальність адвокатів беруть участь виключно адвокати. Для цього створюються спеціальні органи адвокатського самоврядування – КДКА, до складу яких входять виключно адвокати. Зазначена особливість є надзвичайно важливою, вона відрізняє інститут адвокатури від інших правових інститутів, а питання формування корпусу адвокатів і притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності дійсно характеризує відповідні повноваження як самоврядні.

З урахуванням наведеного, вважаємо, що Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» повинен містити положення щодо завдань адвокатського самоврядування з формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування, формування високопрофесійного адвокатського корпусу та вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності.

На наш погляд, усі завдання адвокатського самоврядування можна класифікувати на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх завдань належать: формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування; формування високопрофесійного адвокатського корпусу, а також підтримання високого професійного рівня адвокатів; вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності; створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України. Зовнішніми завданнями є забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом. У публікації «Про

вдосконалення системи органів адвокатського самоврядування» досліджуються окремі з цих завдань [589].

Не зупиняючись на аналізі кожного з цих завдань, вважаємо за доцільне звернути увагу лише на завдання захисту прав адвокатів, зокрема, й від втручання у здійснення адвокатської діяльності. Це завдання впливає із сутності адвокатури як самоврядного та незалежного соціального інституту.

Загалом, як твердить І.В. Головань, захист прав адвоката при наданні юридичної допомоги клієнтам забезпечується наданими законодавцем гарантіями [93, с. 24]. Сьогодні ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює широкий перелік гарантій адвокатської діяльності. Законодавчі положення здебільшого стосуються запобігання необґрунтованому притягненню адвокатів до кримінальної відповідальності, конфіденційності співпраці адвоката з клієнтами тощо. Однак практика свідчить, що одного лише переліку декларативних гарантій, визначених законодавством, недостатньо. Важливість функціонального навантаження адвокатів зумовлює необхідність створення механізму захисту їх професійних прав. З урахуванням завдань адвокатури, сутності адвокатської діяльності захист прав адвокатів має здійснюватися у спосіб, який би відповідав принципу незалежності адвокатури й адвокатів.

Гарантії адвокатської діяльності передбачають заходи щодо забезпечення здійснення адвокатської діяльності без втручання, зовнішнього впливу, тиску та перешкод (Основні положення про роль адвокатів [590], Рекомендація №REC(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, ухвалена 25.10.2000 р. [394], ч. 2 ст. 131² Конституції, ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Проте саморегуляція професійної спільноти адвокатів означає, що окремі напрями захисту соціальних та професійних прав, законних інтересів адвокатів у органах влади, установах, організаціях, органах місцевого самоврядування, міжнародних організаціях і установах

адвокатура має здійснювати самостійно з огляду на її визначальні характеристики – незалежність і самоврядність.

У підп. б, е п. 4 Принципу V Рекомендації № 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів закріплюється, що адвокатські колегії та інші професійні об'єднання адвокатів слід заохочувати до захисту ролі адвокатів у суспільстві. Адвокатським колегіям та іншим професійним об'єднанням адвокатів слід вдаватись до всіх необхідних дій, включаючи захист інтересів адвокатів у відповідному органі, у випадках: а) арешту або затримання адвоката; б) будь-якого рішення розпочати провадження, яке бере під сумнів доброчесність адвоката; с) будь-якого розшуку адвокатів або їхнього майна; d) будь-якого вилучення документів або матеріалів, які перебували в розпорядженні адвоката; е) публікацій у пресі, які потребують дій від імені адвокатів [394, с. 11–12].

Повноваження НААУ, закріплені у Статуті НААУ, конкретизують зазначені напрями та забезпечують дотримання професійних прав адвокатів. Це головне завдання адвокатського самоврядування ґрунтується на його організаційних основах та реалізується через повноваження відповідних органів адвокатського самоврядування. Такий захист забезпечує належне виконання адвокатурою її основного призначення, основної функції – функції надання правової допомоги.

Участь у вирішенні завдань адвокатського самоврядування беруть усі адвокати України. Як і в будь-якому іншому виді самоврядування, в адвокатському самоврядуванні найбільш результативним був би спосіб отримання більшості голосів усіх адвокатів. Проте забезпечити участь кожного адвоката у вирішенні усіх питань неможливо навіть фізично. Через це практика потребує визначення спеціальних організаційних форм адвокатського самоврядування, в межах яких вирішувалися б ті чи інші питання.

Вважаємо питання про організаційні форми адвокатського самоврядування та систему органів адвокатського самоврядування у законодавстві спірними.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 46 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» організаційними формами адвокатського самоврядування є конференція адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), рада адвокатів регіону (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), Рада адвокатів України, з'їзд адвокатів України. Проте відповідно до ч. 2 цієї ж статті, адвокатське самоврядування здійснюється не лише через зазначені організаційні форми адвокатського самоврядування, а й через кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, ревізійні комісії адвокатів регіонів (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя), Вищу ревізійну комісію адвокатури. У зв'язку з цим виникає цілком обґрунтоване питання, чи не є зазначені комісії адвокатури організаційними формами адвокатського самоврядування. Крім того, поряд з поняттям організаційної форми адвокатського самоврядування, ст. ст. 31, 32, 34, 43, 47, 54 Закону використовують і поняття органу адвокатського самоврядування. Через це постає також питання про співвідношення цих термінів. Як наслідок, можна зробити й загальний висновок, що законодавство про адвокатуру нині ще не сформувало відповідну термінологію, а тому до вирішення цього питання мають бути залучені науковці.

З аналізу положень Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» випливає, що терміни «організаційні форми адвокатського самоврядування» та «органи адвокатського самоврядування» вживаються як синонімічні. При цьому поняття організаційної форми адвокатського самоврядування є новелою цього Закону, а поняття органу адвокатського самоврядування,

принаймні в науці про адвокатуру, вже використовувалося. Так, А. В. Іванцова 2010 року визначила органи адвокатського самоврядування як органи саморегулюючого співтовариства адвокатів, що формуються цим співтовариством для вираження їх інтересів, та здійснюють покладені на них законом, іншими нормами права повноваження з внутрішнього управління адвокатами з метою забезпечення їх незалежності [154, с. 2].

Згідно з п. 6.2 Статуту НААУ систему адвокатського самоврядування складають регіональні відділення НААУ, що діють в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі, національні та регіональні органи адвокатського самоврядування, інші структури, утворені для забезпечення їх діяльності. При цьому у регіональних відділеннях НААУ діють конференції адвокатів, РА, КДКА та ревізійні комісії адвокатів (п. 6.4 Статуту НААУ); до національних же органів самоврядування відносяться з'їзд адвокатів України, РАУ, ВКДКА та ВРКА (п. 6.5 Статуту НААУ). З наведених положень Статуту випливає, що НААУ не розглядається як складова системи адвокатського самоврядування, а є базисом, основою, в межах якої власне й здійснюється побудова адвокатського самоврядування в Україні. Ч. 1 ст. 45 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає: НААУ є недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування. Відповідно до п. 6.1 Статуту НААУ, «НААУ організовує, координує та забезпечує діяльність органів адвокатського самоврядування».

Аналіз статутних положень НААУ дає змогу визначити функції цієї організації адвокатів: 1) представницька; 2) захисна; 3) інформаційна; 4) пропагандистська; 5) функція контролю; 6) превентивна; 7) нормотворча; 8) виховна; 9) освітянська; 10) дослідницька; 11) видавнича; 12) функція міжнародного співробітництва; 13) організаційна. Ці функції були предметом нашого спеціального дослідження [591; 592].

Діюча система адвокатського самоврядування породжує низку питань, які потребують розв'язання.

Найперше, це проблема цивільно-правової дієздатності НААУ та органів адвокатського самоврядування як юридичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 92 ЦК юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Згідно з ч. 3 ст. 45 Закону НААУ є юридичною особою та діє через організаційні форми адвокатського самоврядування, передбачені цим Законом. Тож органи адвокатського самоврядування фактично є органами НААУ, через які вона діє, хоча Закон прямо її не називає органи адвокатського самоврядування органами НААУ.

Із Закону також випливає, що і НААУ загалом, і деякі окремо визначені органи адвокатського самоврядування (РА регіонів, КДКА, ВКДКА) є юридичними особами. Така побудова цивільно-правової моделі суб'єктів правовідносин – юридичних осіб, на наш погляд, призводить до нетипової ситуації, за умов якої орган однієї юридичної особи сам є юридичною особою. Така ситуація спричинює, передовсім, проблему кваліфікації діянь органу адвокатського самоврядування – юридичної особи: чи є вони власними діяннями, що породжують права та обов'язки для органу адвокатського самоврядування як юридичної особи, чи вони є діяннями органу НААУ, внаслідок яких виникають права та обов'язки для НААУ. Невизначеність цього питання, своєю чергою, ускладнює визначення суб'єкта майнових відносин за участі НААУ та органів адвокатського самоврядування, суб'єкта майнової відповідальності у таких відносинах, їх здатності бути позивачами чи відповідачами у суді. Крім того, виникає й питання, через які власне органи сама НААУ як суб'єкт правовідносин набуває майнових прав та обов'язків. Підпункт 15.5 Статуту НААУ передбачає, що розпорядження майном НААУ здійснюють у межах

визначеної цим Статутом компетенції відповідні органи НААУ, однак перелік цих органів, очевидно, є спірним.

У зв'язку з наведеним можна зробити висновок, що цивільно-правовий статус органів адвокатського самоврядування не повністю узгоджується з доктриною цивільного права та потребує розвитку й удосконалення.

Демократизація адміністративних відносин в Україні і надання більших повноважень регіонам має збігатися й з тенденціями в адвокатурі. Усі найважливіші питання життєдіяльності адвокатури мають проходити широке публічне обговорення на місцях і лише потім ставати предметом розгляду на з'їзді адвокатів України. Елементи незалежності адвокатського самоврядування мають проявлятися і в тому, що ні центральні, ні регіональні органи НААУ не повинні брати на себе обов'язків, які вони не здатні виконати самостійно і за власні кошти.

При вивченні проблем самоврядування завжди актуальним є питання його територіальної організації [593; 594]. Як зазначив В. І. Шарий щодо місцевого самоврядування, територіальна організація – одне з найважливіших питань формування системи місцевого самоврядування як в окремо взятій державі, так і у світовому масштабі. Вибір оптимальних параметрів території, на якій має реалізовуватися місцеве самоврядування, залежить від різноманітних протилежно діючих факторів, а дослідження у цій сфері є актуальними [593, с. 261].

Регіональний та національний рівні системи органів адвокатського самоврядування складають територіальну організацію адвокатського самоврядування, яка будується на основі адміністративно-територіального устрою. Регіональні органи адвокатського самоврядування побудовані на обласному рівні адміністративно-територіального поділу України, а центральні – на загальнодержавному. Проте така дворівнева система, на наш погляд, є недосконалою, оскільки вона належно не забезпечує безпосередню

участь адвокатів у вирішенні питань самоврядування, не відображає всі існуючі в Україні форми адвокатського самоврядування.

Так, сьогодні законодавчо не регламентована первинна форма здійснення самоврядування адвокатами, яка територіально найбільш наближена до них – збори адвокатів, до компетенції яких віднесено обрання делегатів на конференції адвокатів регіонів. Законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність взагалі не врегульовано компетенцію, квоту представництва, порядок проведення цих зборів.

В абз. 2 ч. 1 ст. 47 Закону встановлюється, що квота представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіону затверджується РАУ. Цілком зрозуміло, якщо відповідно до ч. 2 ст. 47 конференція адвокатів регіону скликається РА регіону, то їй передуює певна діяльність відповідних органів адвокатської спільноти.

2012 року перші установчі конференції адвокатів регіонів відбулися згідно з п. 5 розділу X Закону «Перехідні положення». Зокрема, ними встановлювалося, що не пізніше шістдесяти днів з дня набрання чинності цим Законом в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі проводяться установчі конференції адвокатів регіону. Участь в установчій конференції адвокатів регіону беруть адвокати, які одержали свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю за рішенням кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури відповідного регіону, створеної до набрання чинності цим Законом. Тобто в установчих конференціях адвокатів регіонів мали можливість брати участь всі адвокати відповідних регіонів, які вирішили реалізувати свої права як члени самоврядної адвокатської корпорації.

Проте після створення НААУ у регіонах України вже неодноразово скликалися збори адвокатів для обрання делегатів на конференції адвокатів регіонів. Так, рішенням РАУ № 21 від 28.02.2014 р. «Про скликання конференцій адвокатів регіонів, встановлення квот представництва,

затвердження порядку висування та обрання делегатів конференцій адвокатів регіонів та їх регламенту» було визначено квоту представництва делегатів на конференції адвокатів регіонів від зборів адвокатів із зазначенням, що у разі, якщо на збори адвокатів регіону області (міста) прибув лише один адвокат, з адресою робочого місця у цьому регіоні, він включається до списку делегатів конференції адвокатів регіону [595].

Відповідно до рішень РАУ № 142-167 від 24.10.2014 р. були скликані конференції адвокатів усіх регіонів України, затверджено порядок висування та обрання делегатів конференцій, регламент конференцій та встановлено квоту представництва [596]. У п. 2 кожного із цих рішень встановлювалася квота представництва делегатів на конференції – один делегат від 25 адвокатів, але не менш двох делегатів від району області, міста обласного підпорядкування, району міста, адреси робочого місця та відомості про яких включені до Єдиного реєстру адвокатів України. У п. 7 кожного рішення було зобов'язано ради адвокатів регіонів визначити дату, час та місце проведення зборів адвокатів для висунення делегатів на конференції адвокатів.

Зазначені рішення РАУ не забезпечували нормативне регулювання проведення зборів адвокатів, адже, як випливає з їх змісту, вони були спрямовані на вирішення питань про організацію проведення саме конференцій адвокатів. Збори адвокатів у районах областей, містах обласного підпорядкування, районах міст відбувалися, виходячи з розуміння адвокатської спільноти відповідної адміністративно-територіальної одиниці, як саме вони мають бути проведені, із урахуванням квоти представництва делегатів на конференції адвокатів, яка була встановлена РАУ.

Досліджуючи причини нехтування в законодавстві порядком організації зборів адвокатів, відсутності вказівки на них у Законі, слід визначити таке.

Система органів адвокатського самоврядування, яку сформовано в Україні, діє за принципом «згори донизу», а має утворюватися вільно, в

адвокатських колективах у регіонах. Адвокатське самоврядування не може насаджуватися механічно, воно має здійснюватися як органічна можливість розв'язання адвокатами будь-яких питань організації адвокатури.

С.В. Глущенко, розглядаючи значення децентралізації у функціонуванні судової системи, справедливо вказує, що надмірна централізація не може бути єдино правильною конструкцією в контексті захисту прав і свобод людини та громадянина, що для нормального функціонування судової системи є потреба застосувати такий підхід, який увібрав би в себе як елементи централізму, так і децентралізації [597, с. 122–125].

Децентралізація – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління [598]. Стосовно адвокатури децентралізація означає, що адвокати мають більше можливостей впливати на рішення, що приймаються на місцевому рівні, мінімізується сторонній централізований вплив на регіональну адвокатську спільноту. Децентралізація в адвокатурі була спеціальним предметом нашого дослідження у окремих публікаціях [589; 599].

Аналіз законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність виявляє закріплення за загальнонаціональними органами адвокатського самоврядування функцій, які би варто було передати регіональним органам. Так, згідно із п. 2 ч. 4 ст. 55 Закону, п. 1.2 Положення про РАУ, затвердженого Установчим з'їздом адвокатів України 17.11.2012 р. [600], РАУ визначає квоту представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіонів, з'їзду адвокатів України. Повноваження РАУ щодо визначення порядку делегування адвокатів на з'їзд адвокатів є цілком обґрунтованими, адже з'їзд адвокатів є вищим органом адвокатського самоврядування. Проте визначення квоти представництва, порядок висування та обрання делегатів конференцій адвокатів регіонів мають здійснюватися безпосередньо у регіонах – радами адвокатів регіонів. Крім

того, повноваження РАУ щодо затвердження регламенту конференції адвокатів регіону, положення про раду адвокатів регіону та її регламент, положення про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури та її регламент, положення про ревізійну комісію адвокатів регіону та її регламент (п. 5 ч. 2 ст. 55 Закону, п. 1.4 Положення) більш демократично було б закріпити за конференціями адвокатів регіонів, які є вищими органами адвокатського самоврядування в регіонах. Законодавче закріплення терміна «збори адвокатів регіону» було запропоноване у проекті Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування органів адвокатського самоврядування)» № 1794 від 19.01.2015 р. [601]. Проте автори законопроекту за змістом прирівнюють це поняття до поняття «конференція адвокатів регіону»: конференція відрізняється від зборів лише кількістю адвокатів у регіоні. З цього приводу варто зауважити, що така пропозиція виглядає зайвою: якщо за обсягом повноважень, порядком скликання, процедурою проведення ці органи є однаковими, то вони мають мати одну назву – «конференція адвокатів регіону».

Проте не чисельність адвокатів у регіонах зумовлює впровадження у законодавство терміна «збори адвокатів», а те, що, по-перше, вони проводяться та, по-друге, наділені власними повноваженнями. Так, окрім повноваження з висунення делегатів на конференції адвокатів регіонів, адвокати на своїх зборах вирішують й інші питання. Так, на зборах адвокатів у районах області, містах обласного підпорядкування, районах міста адвокати обговорюють, які саме питання мають бути включені до порядку денного конференції адвокатів регіону, виступають із конкретними пропозиціями щодо вирішення проблем адвокатської спільноти в регіоні, що відображається у протоколах зборів. На зборах адвокатів адвокати, як правило, обирають головуючого, секретаря, лічильну комісію, визначають порядок голосування. Закон має містити положення, які б ліквідували

прогалини у нормативній регламентації здійснення адвокатського самоврядування в Україні.

Збори адвокатів є первинною формою адвокатського самоврядування у регіонах, яка реалізується поряд із конференціями адвокатів, діяльністю рад адвокатів регіонів, КДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів. Збори адвокатів відбуваються у районах області, містах обласного підпорядкування, районах міста. До повноважень зборів адвокатів належать: 1) обрання делегатів на конференції адвокатів регіону; 2) визначення питань, які мають бути включені до порядку денного конференції адвокатів регіону. Законодавче закріплення зборів адвокатів як форми адвокатського самоврядування активізує діяльність адвокатської спільноти у регіонах, посилить можливості регіональних органів адвокатського самоврядування, забезпечить довіру адвокатів до національних органів адвокатури. Необхідність змін до ст. 47 Закону та подальших досліджень зазначеної наукової проблеми зумовлюється потребами практики органів адвокатського самоврядування в Україні і адвокатського співтовариства загалом.

Формування органів адвокатського самоврядування здійснюється на засаді виборності (ст. 43 Закону). Як зазначає В. В. Решота, адвокатура формує самостійно шляхом виборів відповідні органи, що представлятимуть їхні інтереси. У цьому визначається принцип виборності органів адвокатського самоврядування. Через виборність формування органів адвокатського самоврядування їм делегуються відповідні повноваження і в подальшому адвокати зобов'язуються виконувати норми, що створюються такими органами [164, с. 267]. Натомість Ю. Є. Полянський узагалі заперечує необхідність виокремлювати, а тим паче ставити на перше місце принцип виборності органів адвокатського самоврядування. На його погляд, будь-які самоврядні структури формуються на основі виборів [602, с. 186].

Загалом з твердженням Ю. Є. Полянського слід погодитися. Виборність властива й іншим органам самоврядування (наприклад, місцевого). Однак ця

засада по-різному проявляється у самоврядуванні, має особливості, зокрема за сферою застосування.

Загалом сьогодні виборність як засада самоврядування в адвокатурі застосовується дещо обмежено. Особливо яскраво це підтверджує порядок формування та діяльності комісій з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги, а також численних комітетів НААУ, що діють при РА регіонів та РАУ.

Комісія з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги є постійно діючим колегіальним органом [603]. Відповідно до п. 10 ч. 4 ст. 48 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» утворення цієї комісії віднесено до повноважень РА регіону.

Принцип виборності в адвокатському самоврядуванні означає, що повноваження у сфері самоврядування мають лише члени органів адвокатського самоврядування, які були обрані адвокатською спільнотою у встановленому законом порядку. Закон не передбачає здійснення самоврядних функцій особами, які призначаються радою адвокатів регіону або будь-яким іншим органом адвокатського самоврядування. Проте на практиці РА регіонів замість здійснення повноваження, визначеного у п. 10 ч. 4 ст. 46 Закону, самостійно, тобто шляхом утворення комісій з числа членів ради, утворюють нові органи з числа адвокатів, які не обиралися до органів адвокатського самоврядування. Очевидно, що така ситуація суперечить принципам адвокатського самоврядування та його організаційним формам. Функції адвокатського самоврядування не можуть здійснюватися будь-якими іншими органами або особами, навіть адвокатами, окрім тих, що визначені в законі [604, с. 271–274].

Аналогічна ситуація спостерігається і в комітетах, діяльність яких в адвокатському середовищі є активною та помітною, але принцип виборності при їх формуванні фактично не застосовується. Так, із положень про

комітети НААУ впливає, що персональний склад комітетів НААУ визначається Головою НААУ, РАУ, тобто члени комітетів призначаються [605; 606].

Відповідно до Положення про Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності члени Комітету обираються РА регіонів. Представником від РА регіону в Комітеті може бути обрана особа, яка вже є членом РА регіону та за характером своєї діяльності може поєднувати свою діяльність з діяльністю представника Комітету. Голова Комітету обирається РАУ із числа делегованих представників адвокатів – членів РА регіонів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років [607]. Проте на практиці деякі члени Комітету включаються до його складу та призначаються на посади у Комітеті розпорядженнями Голови НААУ [608; 609].

Діяльність комітетів НААУ спрямована на реалізацію завдань адвокатського самоврядування. У зв'язку з цим їх формування потребує таких самих підходів і дотримання тих самих принципів, що застосовуються до формування органів адвокатського самоврядування, зокрема, й засади виборності.

Доцільно, таким чином, розширити склад органів адвокатського самоврядування з урахуванням комітетів, які працюють при РА регіонів та РАУ.

Слід окремо зупинитися й на питанні фінансування адвокатури. Виходячи з функціональних та організаційних основ адвокатури, воно має здійснюватися виключно з джерел, які не впливають на самостійність, саморегулювання адвокатської спільноти, гарантують здійснення адвокатської діяльності без зовнішнього тиску, впливу або втручання.

Джерела фінансування адвокатури встановлено ст.58 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, утримання органів адвокатського самоврядування може здійснюватися за рахунок плати за

складання кваліфікаційного іспиту; щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування; відрахувань кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури на забезпечення діяльності ВКДКА; добровільних внесків адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань; добровільних внесків фізичних і юридичних осіб; інших не заборонених законом джерел.

У цілому такий порядок фінансування відповідає міжнародним принципам організації адвокатури. Проте аналіз практики фінансового забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування свідчить про окремі проблеми з певними джерелами фінансування. Такими проблемами є, наприклад, порушення адвокатами порядку та строків сплати щорічних внесків та фінансові проблеми проведення засідань ВКДКА. Дискусії йдуть й навколо такого джерела фінансування як добровільні внески адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань. Ситуація, при якій адвокат здійснює фінансування органу адвокатського самоврядування, може вплинути на об'єктивність та неупередженість членів, наприклад, ВКДКА або КДКА при прийнятті ними рішень стосовно адвоката [92, с. 316]. Очевидно, внесення адвокатами добровільних внесків має здійснюватися у порядку, який повинен бути визначений рішенням РАУ та відповідати принципам адвокатури.

4.4. Об'єднання адвокатів та особливості їх функціонування в Україні

Окреме місце в системі адвокатури України посідають професійні громадські об'єднання адвокатів.

Створення та діяльність об'єднань адвокатів є результатом реалізації адвокатами конституційного права на свободу об'єднань у громадській організації для здійснення і захисту громадянами своїх прав і свобод та

задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36 Конституції). Статтею 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що адвокати мають право створювати в установленому законом порядку місцеві, всеукраїнські і міжнародні об'єднання. Адвокати, їх об'єднання можуть бути членами міжнародних організацій адвокатів та юристів.

Закон «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. визначав адвокатуру загалом як громадське об'єднання, а визначення поняття громадського об'єднання законодавство взагалі не містило. Такий статус адвокатури викликав цілком обґрунтовані зауваження в науці. На думку Т. В. Варфоломеєвої та С. В. Гончаренка, аналіз цілей, особливостей формування, організації діяльності не дає підстав розглядати адвокатуру як об'єднання громадян, послуговуючись термінами чинного законодавства, і зокрема як громадську організацію. Не є такими й адвокатські об'єднання, що входять до складу адвокатури [372, с. 6–8].

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» на понятійному рівні розмежував адвокатуру як професійний правозахисний інститут (ст. 2) та об'єднання адвокатів як вид громадських об'єднань (ст. 18).

До утворення НААУ у зв'язку з відсутністю в Україні законодавчо визначеної професійної організації адвокатів саме через утворення та діяльність громадського об'єднання адвокатів (Спілки адвокатів України) були зроблені спроби об'єднати усіх адвокатів у межах єдиної організації. Діяльність Спілки адвокатів України принесла значні результати для підвищення статусу української адвокатури, проте ототожнювання цієї громадської організації з українською адвокатурою загалом не відбулося, адже сутність громадських організацій та професійної спільноти як такої не збігається.

На законодавчому рівні це питання було врегульовано й положенням п. 5 ч. 2 ст. 2 Закону «Про громадські об'єднання», відповідно до якого дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування.

Громадські організації адвокатів передбачають добровільну діяльність членів єдиної адвокатської спільноти, які здійснили волевиявлення щодо здійснення громадської діяльності в певних об'єднаннях адвокатів.

Мета створення та завдання громадського об'єднання адвокатів не можуть суперечити статутним положенням НААУ, адже НААУ є простором, на якому об'єднуються всі адвокати України. Адвокати – члени будь-яких громадських об'єднань мають право вийти з громадського об'єднання (ч. 2 ст. 3, ч. 2 ст. 5 Закону «Про громадські об'єднання»), натомість їх вихід з НААУ означає припинення адвокатської діяльності (ч. 2. ст. 2 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Як слушно відзначив А. Г. Кучерена, здійснюючи захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, адвокат сам потребує захисту [610, с. 188], оскільки, як і будь-яка інша фізична особа, він є звичайним громадянином України. Адвокат також може мати власні професійні чи соціальні інтереси, наприклад, зумовлені його пенсійним забезпеченням чи соціальним страхуванням, оподаткуванням діяльності, право на захист від незаконних дій правоохоронних органів. Реалізація тих чи інших прав та інтересів адвоката й адвокатури загалом, відстоювання їх у відносинах з державними органами можуть бути більш ефективними, якщо здійснюватимуться об'єднаннями адвокатів, а не окремими адвокатами.

Об'єднання адвокатів як суб'єкти права за своїм правовим статусом є громадськими об'єднаннями та у своїй діяльності керуються також Законом «Про громадські об'єднання».

У зв'язку з цим слід звернути увагу на невідповідність у застосуванні низки термінів у діючому законодавстві. Так, у ст. 2 та інших статтях Закону «Про громадські об'єднання» використовуються терміни «громадське об'єднання», «громадська організація» та «громадська спілка». У ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» законодавець закріпив поняття «об'єднання адвокатів». Є доцільним термінологічно привести у відповідність положення ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» із положеннями Закону «Про громадські об'єднання» та закріпити у законодавстві про адвокатуру та адвокатську діяльність термін «громадські об'єднання адвокатів».

Відповідно до даних Реєстру громадських об'єднань в Україні станом на 1 липня 2016 року зареєстровано 44 громадських об'єднання адвокатів [611].

Аналіз практики створення в Україні об'єднань адвокатів виявляє, що адвокати задовольняють свої інтереси як у межах громадських об'єднань, членами яких є виключно адвокати, так і тих об'єднань, членами яких є представники юридичної професії загалом. Проте слід визнати, що і в останньому випадку ключову роль у функціонуванні таких об'єднань юристів відіграють саме адвокати. Так, чи не найбільш відому нині громадську організацію юристів – Асоціацію правників України – очолює адвокат Д. В. Бугай, її віце-президентом також є адвокат О. Ю. Резніков, а почесним президентом — адвокат І. А. Шевченко, членами ж правління Асоціації є майже усі практикуючі адвокати [612]; значну кількість членів громадської організації «Українське юридичне товариство» також складають адвокати [613]. Участь адвокатів у громадських об'єднаннях юристів загалом сприяє піднесенню авторитету адвокатури, більш ефективній участі правової професійної спільноти у вирішенні загальноправових проблем українського суспільства, свідчить про високу громадську свідомість адвокатів.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб

приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. З цього положення випливає, що загалом членами громадських об'єднань можуть бути не лише фізичні, а й юридичні особи приватного права, які поряд з фізичними особами вправі створювати громадське об'єднання в організаційно-правовій формі громадської спілки (ч. 4 ст. 1 Закону «Про громадські об'єднання»). Отже, можливість бути членами об'єднань адвокатів сьогодні мають не лише адвокати як фізичні особи, а й юридичні особи приватного права у сфері адвокатури, передовсім, юридичні особи – організаційні форми адвокатської діяльності (адвокатські об'єднання, адвокатські бюро). Це можливо, хоча така участь прямо й не передбачена ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Аналізуючи можливість юридичних осіб приватного права бути засновниками та учасниками громадських спілок, С. І. Іщук підкреслив, що, враховуючи цілі та мету діяльності юридичних осіб, які полягають у забезпеченні певних потреб господарювання та майнових відносин, недоречно наділяти їх правами громадян на свободу об'єднання, які направлені на розвиток їх суспільної активності [614]. Натомість існують і думки щодо доцільності участі юридичних осіб у громадських об'єднаннях через їх більші фінансові можливості.

Діяльність адвокатських об'єднань та адвокатських бюро як юридичних осіб не обмежується лише забезпеченням певних потреб господарювання та майнових відносин. Зазначені організаційні форми адвокатської діяльності є формами надання, передовсім, правової допомоги, а їх діяльність не має метою отримання прибутку. Вважаємо, що участь адвокатських об'єднань в об'єднаннях адвокатів поряд з адвокатами як фізичними особами буде більш потужною та організованою, оскільки адвокатське об'єднання одразу ж зможе залучати до участі в громадській роботі усіх адвокатів, що входять до нього та висловлюють бажання приймати участь в такій роботі. Фінансові та

організаційні можливості адвокатських об'єднань є значно кращими, ніж адвокатів як фізичних осіб. Обмеження членства в об'єднаннях адвокатів виключно адвокатами як фізичними особами негативно впливає на розвиток цих об'єднань. У зв'язку з цим доцільно узгодити ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка не передбачає права юридичних осіб – організаційних форм адвокатської діяльності створювати об'єднання адвокатів, із Законом «Про громадські об'єднання», який таке право надає.

Аналіз статутів об'єднань адвокатів та громадських об'єднань юристів в Україні вказує на те, що їх членами є фізичні особи – адвокати чи особи, які мають вищу юридичну освіту [615–617]. Натомість Всеукраїнська громадська організація «Спілка адвокатів України» створюється за принципами індивідуального і колективного членства [616]. Загальною ж є тенденція, що відповідно до ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатські бюро та адвокатські об'єднання не вказуються як члени громадських об'єднань, що не відповідає Закону «Про громадські об'єднання». Тому доцільно доповнити ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», передбачивши, що адвокатські бюро та адвокатські об'єднання мають право бути членами громадських об'єднань відповідно до чинного законодавства.

Мета та завдання об'єднань адвокатів сьогодні не обмежується виключно задоволенням та захистом прав та законних інтересів адвокатів як членів того чи іншого об'єднання. Як зазначає А. В. Іванцова, основними завданнями професійних спілок та асоціацій адвокатів є: (1) сприяння формуванню демократичної правової держави; (2) підвищення рівня юридичної допомоги, що надається громадянам, установам та організаціям; (3) підвищення ролі й авторитету адвокатури в суспільстві й державі; (4) удосконалення законодавчого регулювання діяльності адвокатури; (5) спрямування на досягнення адвокатурою повної самостійності та самоврядування; (6) захист прав та законних інтересів самих адвокатів;

- (7) турбота про поширення історичних традицій української адвокатури;
- (8) розвиток і поглиблення міжнародних зв'язків [65, с. 10].

І дійсно, майже усі об'єднання адвокатів своєю загальною метою мають розвиток адвокатури в Україні, підвищення її авторитету [615; 616]. Така постановка мети та завдань об'єднаннями адвокатів у своїй діяльності свідчить про те, що адвокати не обмежуються у громадській діяльності власними корпоративними інтересами, а є повноправними учасниками побудови незалежної адвокатури в Україні.

Поряд з більшістю об'єднань адвокатів, які ставлять перед собою загальні завдання або ж об'єднують адвокатів на всеукраїнському рівні, адвокати створюють також об'єднання зі спеціальними цілями або ж об'єднання, що діють на регіональному рівні. Такими, наприклад, є громадська організація «Всеукраїнське об'єднання адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу», що є громадським об'єднанням, створеним з метою захисту законних професійних, соціальних, економічних та інших спільних інтересів адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу (п. 1.1 Статуту громадської організації «Всеукраїнське об'єднання адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу» [618]) або ж Клуб Харківських адвокатів, завданням якого відповідно до статуту є відродження традицій Харківської адвокатури та примноження їх власними справами, збереження та примноження цілісного позитивного образу Харківської адвокатури [619, с. 8–9].

Аналіз практики діяльності існуючих в Україні професійних об'єднань, участь в яких беруть адвокати, дає змогу дійти висновку, що основними напрямками їх діяльності сьогодні є:

1. Захист прав адвокатів, які є членами об'єднання, у різних сферах життя, починаючи від професійної діяльності адвоката та закінчуючи питаннями пенсійного чи соціального захисту. Наприклад, об'єднання адвокатів створюють спеціальні гарячі лінії, на які б адвокат, що зазнав

необґрунтованого переслідування (затримання, обшук тощо), міг би зателефонувати та закликати на допомогу колег [620].

2. Контроль за діяльністю органів адвокатського самоврядування щодо належного виконання ними покладених на них завдань як загалом, так і захист інтересів адвокатів у випадках, коли буде зафіксовано порушення з боку органів адвокатського самоврядування. У зв'язку зі створенням НААУ та формуванням мережі органів адвокатського самоврядування висловлювалися думки щодо існування загрози втручання цих органів у діяльність адвокатів. При цьому, на думку О. Дмитрієвої, саме громадські організації повинні здійснювати функцію контролю та захисту інтересів адвокатів у випадках, коли буде зафіксовано порушення з боку органів адвокатського самоврядування [621].

3. Участь у підвищенні кваліфікації адвокатів, при цьому не лише членів об'єднань. Відповідно до Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України [53] участь адвокатів у конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах тощо, які організуються та проводяться загальнодержавними місцевими, всеукраїнськими та міжнародними об'єднаннями адвокатів та іншими громадськими організаціями юристів в Україні та за кордоном, згідно з програмами, які акредитовані Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ, є видами підвищення кваліфікації адвокатів.

4. Участь у законопроектній роботі, спрямованій на поліпшення законодавства про адвокатуру, покращення нормативно-правового регулювання діяльності з захисту прав людини, вивчення правозастосовної практики.

Проблеми адвокатської спільноти повинні бути охоплені напрямками діяльності органів адвокатського самоврядування виходячи із завдань адвокатського самоврядування (ст. 44 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») та основних функцій НААУ (ст. 2.3 Статуту

НААУ). Проте завдання та сфера діяльності об'єднань адвокатів вказують на те, що вони у значній своїй частині перетинаються зі сферою діяльності органів адвокатського самоврядування. У зв'язку з цим С. О. Іваницький загалом зазначав, що до набрання чинності Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. в умовах відсутності репрезентативних органів адвокатського самоврядування у громадських організацій адвокатів було широке поле для діяльності. З набуттям чинності Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та закріпленням за органами адвокатського самоврядування більшості повноважень представницького характеру громадським організаціям, на думку частини юристів, нічим буде займатися. Цього не сталося, хоча дублювання уникнути не вдалося [622, с. 121].

Найбільш яскраво ці міркування підтверджує ситуація, в якій опинилася громадська організація «Рада адвокатів України». Тимчасова комісія з перевірки діяльності органів адвокатського самоврядування міста Києва, яку було створено РАУ, встановила відсутність факту реєстрації Положення про КДКА міста Києва, яке було затверджене ГО «Рада адвокатів України». Після створення КДКА у регіонах відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у м. Києві діяла громадська організація «Київська міська КДКА» з функціями, притаманними виключно органу адвокатського самоврядування [623].

Усі проблемні питання професійного життя, що перебувають поза компетенцією органів адвокатського самоврядування, але турбують адвокатську спільноту, можуть бути сферою спрямування зусиль громадських організацій [622, с. 121]. Проте виключно органам адвокатського самоврядування належать повноваження щодо набуття статусу адвоката, притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності та інші, визначені Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Ці повноваження не можуть брати на себе жодні громадські організації.

Визначаючи роль громадських організацій адвокатів в Україні, необхідно підкреслити, що вони захищають права адвокатів – членів цих організацій, привертають увагу суспільства до належного функціонування органів адвокатського самоврядування, приймають участь у заходах, які підвищують авторитет адвокатури та її подальший розвиток. Така активна громадська позиція адвокатів приводить до максимальної реалізації інтересів адвокатів та сприяє реалізації завдань адвокатури.

А. В. Іванцова звертає увагу на ще один вид адвокатських громадських організацій – адвокатські профспілки, які створюються виключно з метою об'єднання адвокатів для захисту їх соціально-трудових прав [624]. Проте ця думка висловлювалася до прийняття Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та створення НААУ, коли в адвокатурі не існувало єдиної організації та навіть окремого органу адвокатського самоврядування, на який би покладалася функція захисту прав адвокатів.

Виходячи з положень ст. 55 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», обов'язок сприяння захисту професійних і соціальних прав адвокатів покладається на РАУ. Крім того, при НААУ рішенням РАУ від 27.09.2014 р. № 223 створено Комітет захисту соціальних прав адвокатів, який є постійно діючим колегіальним дорадчим органом. Метою створення цього Комітету є захист і організація сприяння забезпеченню соціальних прав адвокатів та створенню належних умов для виконання адвокатами своїх професійних обов'язків, що впливає з Положення про Комітет захисту соціальних прав адвокатів, яке затверджено рішенням РАУ від 28.02.2014 р. № 5 [625]. Отже, захист соціальних прав адвокатів сьогодні здійснюється в межах діяльності НААУ.

Поряд з національними громадськими об'єднаннями адвокатів існує й чимало міжнародних громадських об'єднань адвокатів (юристів), в діяльності яких можуть брати участь й адвокати України.

Міжнародні об'єднання адвокатів, створені зусиллями міжнародної юридичної громадськості, відіграють значну роль у виробленні міжнародних етичних правил адвокатської професії, поширенні принципів верховенства права, захисту прав людини.

Найбільш відомими міжнародними громадськими об'єднаннями адвокатів є Міжнародна асоціація адвокатів (International Bar Association – IBA), Американська асоціація адвокатів (American Bar Association – ABA), Міжнародний союз адвокатів (Union Internationale des Avocats – UIA), Міжнародна комісія юристів (The International Commission of Jurists – ICJ), Рада адвокатських асоціацій та правових товариств Європи (Council of Bars and Law Societies of Europe – CCBE), Європейська федерація адвокатур (Fédération des Barreaux d'Europe – FBE), Міжнародний союз (співдружність) адвокатів – (МС(С)А) та інші.

Аналіз складу учасників та статутних документів цих організацій вказує на те, що деякі з них складаються виключно з адвокатів, а окремі передбачають змішаний склад: наприклад, ICJ є постійно діючою групою з 60 провідних юристів (суддів, адвокатів, науковців, що спеціалізуються в галузі національного і міжнародного права) з різних країн [626].

Крім того, на противагу національним громадським об'єднанням адвокатів, вони допускають як індивідуальне, так і колективне членство. Так, до складу АВА входять більше 400 тис. членів та більше ніж 3,5 тис. організацій. Кількісний склад членів IBA – більше ніж 55 000 індивідуальних членів і 206 професійних асоціацій адвокатів та правових товариств з усіх континентів. Статут IBA, наприклад, передбачає індивідуальне членство (individual member), участь організацій з повноправним членством (full member organisation) та організацій з підтримуючим членством (sustaining member organisation) [627, с. 3].

Своєю чергою, міжнародні організації адвокатів можуть входити до складу інших міжнародних організацій або тісно співпрацювати з ними. Так,

ICJ має консультативний статус при Економічній і Соціальній Раді ООН, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Раді Європи та Африканському союзу, співпрацює з різними органами Організації американських держав і Міжпарламентського союзу. ICJ регулярно виступає третьою стороною в національних і міжнародних судах, зокрема, в ЄСПЛ, Міжамериканському суді, вищих судах різних країн світу [628, с. 40].

Відповідно до Рішення РАУ від 04.07.2015 року № 77 «Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Ради адвокатських та правових товариств Європи (ССВЕ)» [629] та Рішення РАУ від 04.07.2015 року № 78 «Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА)» [630], для підсилення авторитету української адвокатури, розвитку подальшого співробітництва НААУ та вказаних міжнародних організацій, з метою використання усіх можливостей ІВА та ССВЕ НААУ вирішила вступити до зазначених адвокатських міжнародних організацій. РАУ також надала згоду на застосування Правил професійної етики ССВЕ. Вступ до ІВА та ССВЕ розширив можливості українських адвокатів щодо захисту їх законних інтересів.

Зазначені та інші міжнародні організації позитивно впливають як на діяльність адвокатури України, так і на правову систему України загалом.

Так, у своїх листах від 06.04.2016 р. до Президента та Прем'єр-міністра України ССВЕ закликала розслідувати факти порушення професійних прав адвокатів та вжити всіх необхідних заходів, щоб гарантувати виконання правоохоронними органами своїх функцій у повній відповідності положенням національного права та таких фундаментальних принципів, як професійна таємниця та конфіденційність комунікацій адвокатів [631].

Показовою є й негайна реакція ІВА на події, які призвели до порушень професійних прав адвокатів в Україні. Зокрема, у листі голови Інституту прав людини при Міжнародній асоціації адвокатів (International Bar Association's

Human Rights Institute – ІВАННІ) до Президента України було висловлено серйозне занепокоєння порушенням прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності в Україні, а також закликає гарантувати дотримання прав та гарантій адвокатської діяльності [632].

Аналізуючи роль ССВЕ у зміцненні адвокатського самоврядування в Україні, В. В. Решота звертає увагу, що у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» статус цієї Ради не визначений [163, с. 17]. Проте викликає сумнів доцільність закріплення статусу однієї з міжнародних громадських організацій у законодавстві України, адже при безумовному позитивному впливі ССВЕ на процеси реформування адвокатури в Україні ССВЕ діє поряд з іншими громадськими організаціями – ІВА, ФВЕ тощо.

Слід погодитися із висловленою думкою, що юристам, порівняно з представниками технічних професій або природничих наук, набагато складніше здійснювати успішне міжнародне співробітництво: юристи нерозривно пов'язані зі своїми національними правовими системами, які можуть значно одна від одної відрізнятися, і їм буває часом складніше знайти спільну мову, ніж згаданим представникам» [628, с. 34]. Проте міжнародна співпраця об'єднує адвокатів різних держав у здійсненні діяльності у сфері міжнародного права, захисту прав людини та міжнародних стандартів системи правосуддя. Діяльність міжнародних громадських організацій адвокатів варта високої оцінки, оскільки спрямована на зміцнення ролі адвокатів, суддів, судових систем і систем правосуддя у справі захисту і сприяння у сфері прав людини, верховенства закону і розвитку міжнародного права.

Проведене дослідження дає нам можливість навести окремі класифікації громадських об'єднань адвокатів (громадських об'єднань юристів). Як уявляється, такі об'єднання можуть бути поділені: 1) за суб'єктами, що беруть участь у таких об'єднаннях – на громадські об'єднання, які складаються виключно з адвокатів, та змішанні об'єднання, членами яких

поряд з адвокатами є представники інших юридичних професій; 2) за територією своєї діяльності – на міжнародні, всеукраїнські та регіональні; 3) за предметом своєї діяльності – на об'єднання із загальними та спеціальними завданнями.

4.5. Організаційні питання професійної відповідальності адвоката

Адвокат, як і будь-який інший учасник правовідносин, є суб'єктом різних видів юридичної відповідальності. Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність фактично врегульовує лише один з видів відповідальності адвоката – дисциплінарну. Однак адвокат може бути також суб'єктом цивільно-правової, адміністративної чи навіть кримінальної відповідальності, відносини щодо якої врегульовуються відповідним галузевим законодавством.

Як правильно зазначає В. В. Андрєєвський, дисциплінарне право в адвокатурі передбачає відношення підпорядкованості адвоката не особам, а тільки професійним правилам [633, с. 177]. Виходячи з того, що адвокат є спеціальним суб'єктом, який при виконанні своїх професійних обов'язків не перебуває у відносинах підлеглості, а також того, що його професійні обов'язки як адвоката поширюються на дотримання ним не лише норм права, а й положень професійної етики, у науці відповідальність адвоката пропонується називати професійною. Існують думки щодо професійної відповідальності адвоката як сукупності усіх «класичних» видів відповідальності (дисциплінарної, кримінальної, адміністративної та цивільної) [634, с. 50–51], так і професійної відповідальності як синоніму дисциплінарної [66, с. 7].

На наш погляд, в теорії адвокатури доцільним є розгляд професійної відповідальності адвоката як усієї відповідальності, яку може нести адвокат за вчинення правопорушень, пов'язаних з невиконанням професійних

обов'язків, тобто відповідальності різних її видів. При цьому ототожнення професійної відповідальності виключно з дисциплінарною не приведе до досягнення необхідних для науки наслідків.

Дисциплінарна відповідальність адвоката. У науці існують різні підходи до поняття дисциплінарної відповідальності адвоката. Так, Т. С. Коваленко визначає дисциплінарну відповідальність адвокатів як передбачений нормами права обов'язок адвокатів зазнати несприятливих наслідків у разі застосування до них спеціально уповноваженими органами у встановленому законом порядку правових санкцій за правопорушення у сфері професійної діяльності [64, с. 8]. Проте при визначенні поняття дисциплінарної відповідальності адвоката більш вірно говорити про застосування до адвоката не будь-яких правових санкцій за правопорушення у сфері професійної діяльності, а саме дисциплінарних стягнень, оскільки правовими санкціями можуть бути і кримінальні покарання, що настають за вчинення злочину.

Натомість В. В. Божков схиляється до думки щодо необхідності взяття за основу визначення поняття дисциплінарної відповідальності не лише в аспекті негативної відповідальності, а й позитивної [635, с. 170]. Такий підхід, хоч і вартий уваги, проте в аспекті класичного розуміння дисциплінарної відповідальності як негативної відповідальності є мало прийнятним.

Т. Б. Вільчик визначає дисциплінарну відповідальність адвоката як особливий вид юридичної відповідальності, який застосовується до адвоката за вчинення дисциплінарного проступку, а саме – невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, і передбачає застосування встановлених законом або нормами адвокатської етики заходів дисциплінарного впливу при додержанні порядку, закріпленого у законі [148, с. 117]. Проте більш точним буде визначення дисциплінарної відповідальності як такої, що передбачає не просто заходи дисциплінарного

впливу, а дисциплінарні стягнення. При цьому необхідно також звернути увагу, що самі ПАЕ не встановлюють ані заходів дисциплінарного впливу, ані дисциплінарних стягнень (це визнає й сама Т. Б. Вільчик [148, с. 117]). Акцентуємо й на тому, що невиконання або неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків розглядається відповідно до Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» як один з-поміж інших дисциплінарних проступків, але більш очевидним є те, що це є недоліком саме Закону, оскільки зміст дисциплінарних проступків, визначених Законом (ст. 34), багато у чому дублюється.

Дисциплінарну відповідальність адвоката можна визначити як окремий вид його професійної відповідальності, що полягає у застосуванні до адвоката в порядку, визначеному законодавством, дисциплінарного стягнення за вчинення ним дисциплінарного проступку.

Особливістю правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні вважаємо те, що Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» врегульовує її лише загалом. Багато питань регламентовано підзаконними актами РАУ. З урахуванням важливості питання дисциплінарної відповідальності (а адвокат може бути навіть позбавлений права на заняття адвокатською діяльністю в порядку притягнення його до дисциплінарної відповідальності) для забезпечення незалежності адвоката, безумовно слід визнати таке унормування процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності неприйнятним.

Одним з напрямків Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, є уточнення підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, удосконалення дисциплінарного провадження щодо адвоката, диференціювання видів санкцій, які можуть бути до нього застосовані [516].

У науковій літературі акцентується на низці недоліків правового регулювання процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. На наш погляд, основними з них є:

1) недоліки, пов'язані з кваліфікацією дій адвоката як дисциплінарного проступку, а саме відсутність у Законі визначення поняття «дисциплінарний проступок адвоката», віднесення до дисциплінарних проступків адвоката надто широкого переліку діянь, таких, наприклад, як порушення присяги адвоката (п. 1 ч. 2 ст. 32, п. 2 ч. 2 ст. 34 Закону) або ж наявність оціночних суджень, таких як «порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України», як підстави для застосування найсуворішого дисциплінарного стягнення (п. 4 ч. 2 ст. 34 Закону) [151, с. 116; 152, с. 76; 636, с. 197].

Отже, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить визначення поняття дисциплінарного проступку, законодавець обмежився переліком тих діянь, які є таким проступком.

Наука про адвокатуру досліджує поняття дисциплінарного проступку виходячи з напрацювань загальної теорії права про правопорушення як підставу юридичної відповідальності та склад правопорушення [151, с. 116–117; 637, с. 204; 638, с. 10]. Так, наприклад, Т. С. Коваленко визначає дисциплінарний проступок адвоката як винне, протиправне порушення професійних обов'язків та/чи загальноновизнаних морально-етичних вимог адвокатської професії, яке призвело чи могло призвести до шкідливих наслідків [637, с. 204]. В. В. Заборовський акцентує увагу на тих чи інших елементах складу правопорушення [151, с. 116–117]. Зазначений підхід вважаємо вірним, оскільки дисциплінарний проступок адвоката і є одним з видів правопорушень, що вчиняється у сфері у адвокатської діяльності, а його склад є типовим для усіх правопорушень.

При цьому, на наш погляд, більшою проблемою для практики є навіть не сама відсутність визначення цього поняття у Законі, а використання широких

та надто оціночних понять при формулюванні переліку діянь, що вважаються проступком. Наприклад, 2012 року при аналізі чинного тоді Закону «Про адвокатуру» та відповідних законів інших держав представники Ради Європи вказували, що наповнення відповідних положень законів держав надто широкими категоріями може призвести до ризику автоматичного порушення дисциплінарної справи проти адвоката, що є неприпустимим [567]. Дійсно, такі проступки, як порушення присяги адвоката чи порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України, що визначені у ст. ст. 32, 34 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», є досить непростими для їх кваліфікації на практиці.

Так, як зазначає Д. П. Фіолевський, порушення присяги адвоката України прямо чи опосередковано виявляється у кожному з дисциплінарних проступків, передбачених ч. 2 ст. 34 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Недотримання принципів незалежності та конфіденційності, верховенства права, законності, нечесне і несумлінне виконання адвокатських обов'язків, порушення правил етики – усе це вимоги присяги. Отже, майже кожне порушення може розглядатися і як порушення присяги [639, с. 46]. Відтак фактично ця підстава притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності дублюється іншими підставами. Є надто оціночним судження щодо «порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України». Таке формулювання неприпустиме й тому, що за його вчинення ст. 32 Закону передбачає позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне погодитися з Д. В. Кухнюком щодо необхідності відмовитися від такого складу дисциплінарного проступку, як порушення присяги адвоката, як всеохоплюючої та надто широкої підстави та від таких оціночних суджень, як «порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України» [152, с. 78]. Слід чітко визначити в Законі прояви порушення присяги.

Досить важливим при кваліфікації діянь адвоката як правопорушення є їх відмежування від тих діянь, які такими не є. У зв'язку з цим Т. С. Коваленко вказує на наявність «індемнітету адвокатів», сутність якого полягає у неможливості переслідування адвоката за правову позицію у справі, якщо вона ґрунтується на законі та відповідає фактам, зібраним по справі, а також у зв'язку з наданням юридичної допомоги громадянам та організаціям [147, с. 73]. На нашу думку, такі випадки повинні бути максимально чітко визначені у Законі. Як правильно встановлює ч. 3 ст. 34 Закону, не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку;

2) недоліки щодо переліку дисциплінарних стягнень, а саме їх досить вузький перелік (ч. 1 ст. 35 Закону), який не дає змоги забезпечити дотримання принципу пропорційності при обранні виду дисциплінарного стягнення [152, с. 76; 567], а також наявність серед них такого дисциплінарного стягнення, як зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року (п. 2 ч. 1 ст. 35 Закону), застосування якого суттєво впливає на порушення прав клієнтів адвоката [152, с. 76].

Сьогодні ст. 35 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає можливість застосування до адвоката одного з таких дисциплінарних стягнень, як попередження, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року та для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів

України. У науковій літературі та практиці уже давно триває дискусія щодо розширення цього переліку дисциплінарних стягнень [152, с. 78; 148, с. 118; 153, с. 69].

Зокрема, справедливо зазначається, що перелік дисциплінарних стягнень має відповідну ступінчастість. Вона починається з найбільш легкого стягнення та переходить до більш тяжкого, і надає можливість обрати та застосувати до винної особи таке стягнення, яке б враховувало індивідуальні психологічні особливості, мало б на неї необхідний виховний вплив [640, с. 18]. Очевидним є те, що трьох дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвоката, недостатньо для досягнення мети дисциплінарної відповідальності.

3) невизначеність кола осіб, які можуть звернутись із заявою (скаргою) на дії чи бездіяльність адвоката [152, с. 76; 641, с. 30]. Однак, на наш погляд, більш правильно вести мову не про невизначеність кола осіб, які можуть звернутись із (заявою) скаргою на дії адвоката, а про необмеженість цього кола. Закон визначив, хто може звертатися із заявою (скаргою) на адвоката. Ч. 1 ст. 36 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає, що право на звернення до КДКА із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, має кожен, кому відомі факти такої поведінки. При цьому ч. 2 цієї статті Закону не допускає зловживання правом на звернення до КДКА, зокрема ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності.

На думку В. В. Заборовського, найбільшої критики зазнає та частина положення, що стосується права кожного, кому відомі факти, які можуть бути підставою для дисциплінарної відповідальності адвоката, звертатися з відповідною заявою (скаргою) до кваліфікаційно-дисциплінарних комісій. Закріплення вказаної норми певним чином суперечить одному з основних

принципів адвокатської діяльності, а саме принципу незалежності (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [641, с. 30]. Проте з такою позицією важко погодитися. Проблема існує тоді, коли здійснюється зловживання цим правом.

У зв'язку з необмеженістю кола осіб, які можуть звертатися із заявою (скаргою) на поведінку адвоката виникає правова проблема: з одного боку, законодавство намагається запобігти ситуаціям, коли існують порушення з боку адвоката, про які ніхто не повідомляє КДКА, з іншого ж боку, воно прагне не допустити зловживання правом на звернення до КДКА з метою ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку зі здійсненням ним адвокатської діяльності.

Аналізуючи положення ч. 2 ст. 36 Закону, Д. П. Фіолевський розкритикував будь-яку доцільність проголошення його змісту на рівні Закону [639, с. 194]. На його погляд, це є декларацією, яку ніхто не буде читати, більш того, враховувати в своїх вчинках [90, с. 193]. І з таким твердженням, на наш погляд, треба погодитися. Закон для запобігання зловживанням при ініціюванні дисциплінарної відповідальності адвоката повинен відмовитися від положення, що таке право має кожен, інакше матимемо ситуацію, яку визначив С. Мостовенко, коли відбивання адвоката від псевдоскарг і претензій заважатиме йому виконувати свої професійні обов'язки [420, с. 6].

У науці пропонується нормативно визначити коло осіб, які мають право звернутись із скаргою на дії адвоката, або визначити вичерпний перелік звернень, які можуть бути підставою для порушення дисциплінарного провадження. Зокрема, на погляд Д. В. Кухнюка, такими особами можуть бути, наприклад: 1) клієнт або особа, якій було відмовлено у наданні правової допомоги; 2) інший адвокат; 3) суддя, який розглядав справу, в якій адвокат здійснював захист або представництво; 4) голова регіональної ради

адвокатів або його заступники; 5) керівник центру з надання вторинної безоплатної правової допомоги. Це, на його думку, виключить можливість притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності в разі побутових конфліктів [152, с. 78].

Загалом із запропонованим переліком варто погодитися.

Окремої уваги також потребує питання щодо ініціювання дисциплінарної відповідальності адвоката головою та заступниками голови РА регіону або ж за рішеннями органів адвокатського самоврядування. Ще на початку 2000-х років ми висловили ідею надання органам адвокатського самоврядування такого права [63, с. 168]. Проте ініціювання такої відповідальності повинно мати окремі особливості розгляду КДКА такого звернення.

Як цілком обґрунтовано зазначають О. Дроздов, М. Христова та В. Вовнюк, аналіз відповідних положень статей Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з урахуванням практики ЄСПЛ дає підстави стверджувати, що КДКА є за своєю правовою природою «квазісудовим органом», а дисциплінарне провадження у КДКА має відповідати таким організаційним вимогам, як незалежність і неупередженість [642, с. 10–12].

Згідно з ч. 3 ст. 33 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в Єдиному реєстрі адвокатів України. Тому при ініціюванні дисциплінарної відповідальності органами адвокатського самоврядування або ж, навпаки, коли адвокат, який притягується до дисциплінарної відповідальності, є членом органу адвокатського самоврядування, можуть виникнути сумніви в незалежності та неупередженості КДКА. Частина 2 ст. 63 ПАЕ передбачає, що у таких випадках ВКДКА забезпечує перерозподіл та направлення заяв (скарг) для розгляду до КДКА іншого регіону. Розходження зазначеного положення ПАЕ і ст. 33 Закону «Про

адвокатуру та адвокатську діяльність» породило дискусію у науці [643, с. 87–89; 152, с. 77], викликало певні проблеми у судовій практиці [644]. Ці питання були предметом нашого спеціального дослідження [643, с. 87–89]. Вважаємо, що розв'язання цієї практичної та наукової проблеми має здійснюватися шляхом внесення змін до законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність – безпосередньо до ст. 33 Закону; або нормативні документи адвокатської спільноти слід привести у відповідність із ч. 3 ст. 33 діючого Закону [643, с. 88].

У літературі містяться вказівки й на інші недоліки, які тією чи іншою мірою негативно впливають на регулювання процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [152, с. 76].

Крім того, недоліком нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката називають також відсутність законодавчо визначених вимог до форми та змісту заяви (скарги), яка може мати наслідком дисциплінарну відповідальність адвоката, а також нормативна невизначеність сфери застосування таких форм звернень, як заява та скарга [152, с. 76; 641, с. 29]. Проте з такими міркуваннями погодитися можна лише частково.

Вважаємо, що форма звернення не має суттєвого значення. Як би це звернення не називалося, за своєю суттю воно є зверненням про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, а наслідки його подання, процедура його розгляду є єдиними (однаковими) як щодо заяви, так і щодо скарги. Відповідно, оскільки суб'єктом звернення відповідно до законодавства може бути як зацікавлена особа (тобто особа, права якої були порушені адвокатом), так і будь-яка інша особа, яка дізналася про вчинення проступку адвокатом, можна визначити звернення першої групи осіб як скарги, а другої – як заяви.

При цьому, на наш погляд, не є недоліком те, що Закон не визначає вимог до форми та змісту заяви (скарги). Такі вимоги встановлені п. 14

Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, затвердженого рішенням РАУ від 30.08.2014 р. № 120 [645]. Проте звернення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності недоцільно формалізувати, адже це призводить до ситуацій, коли для подання такої заяви (скарги) на адвоката до КДКА особа вимушена звертатися за правовою допомогою до іншого адвоката, оскільки у неї не вистачає знань для оформлення такої заяви (скарги). При цьому відповідно до ч. 2 ст. 36 Закону дисциплінарну справу стосовно адвоката не може бути порушено за заявою (скаргою), що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку адвоката, а також за анонімною заявою (скаргою). Отже, законодавчо визначеними вимогами до таких звернень є наявність у них відомостей про ознаки дисциплінарного проступку та відомостей про особу заявника.

Однією з проблем дисциплінарної відповідальності адвокатів вважаємо намагання обмежити КДКА у їх компетенції визначати, що є дисциплінарним проступком адвоката, на підзаконному рівні визначити окремі склади дисциплінарних проступків та конкретизувати стягнення, які застосовуватимуться до адвоката за вчинення того чи іншого проступку.

Законом в окремих випадках врегульовано, які правопорушення є проступками та який вид дисциплінарного стягнення застосовується за їх вчинення. Зокрема, ст. 31 Закону визначає перелік проступків, за які на адвоката може бути накладено дисциплінарне стягнення у виді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, а ст. 32 Закону – перелік проступків, за які на адвоката може бути накладено дисциплінарне стягнення у виді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Ці переліки сформульовано як виключні, звідси за усі інші правопорушення може застосовуватися лише таке дисциплінарне стягнення, як попередження, а питання щодо наявності складу проступку Закон віддає на вирішення

органів, які здійснюють дисциплінарне провадження щодо адвокатів (ст. 33 Закону). В абз. 2 ч. 1 ст. 41 Закону лише визначено, що при обранні виду дисциплінарного стягнення враховуються обставини вчинення проступку, його наслідки, особа адвоката та інші обставини. Тож обрання виду стягнення є повноваженням комісій, а окремі переліки правопорушень, за які на адвоката можуть бути накладені ті чи інші види дисциплінарних стягнень, прямо визначені Законом.

У зв'язку з цим неприйнятним є визначення та формулювання в актах органів адвокатського самоврядування переліку складів дисциплінарних проступків, визначення виду дисциплінарного стягнення за вчинення правопорушення.

Так, п. 2.16 Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, затвердженого рішенням РАУ № 72 від 16.02.2013 р. [646], передбачає, що порушення адвокатом порядку та строків сплати щорічних внесків вважається невиконанням рішення органу адвокатського самоврядування та відповідно є дисциплінарним проступком. Подальші пункти цього Положення фактично формують окремі склади дисциплінарних правопорушень та вид стягнення, що застосовується за його вчинення.

У науці вже наголошувалося, що така практика органів адвокатського самоврядування є незаконною, адже вона суперечить ст. ст. 31, 32 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [152, с. 76; 92, с. 589–590; 417, с. 4–6]. Проте необхідно звернути увагу і на її неконституційність, на спрямованість такої практики на обмеження компетенції КДКА у їх компетенції визначати, що є дисциплінарним проступком адвоката та яке стягнення може бути накладене на адвоката.

Так, згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та

відповідальність за них. Тому РАУ у своїх актах не має права визначати переліки складів дисциплінарних проступків та відповідальність за них – це питання, які регулюються виключно законом. При цьому один орган адвокатського самоврядування (РАУ) не може переймати на себе повноваження, які Законом віднесено до компетенції іншого органу самоврядування (КДКА).

Цивільно-правова відповідальність адвоката. Пункт 14 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом. Ця норма, передовсім, ускладнює на практиці можливість притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності.

Так, М. В. Кравченко зазначає, що п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону фактично унеможлиблює притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, зокрема, відшкодування збитків клієнту в разі порушення адвокатом своїх зобов'язань [647, с. 130], хоча надалі він цілком обґрунтовано визнає можливість притягнення адвоката до такої відповідальності [647, с. 132–133]. За твердженням Т. Б. Вільчик, серед вітчизняних і зарубіжних вчених думка про те, що адвокат може бути суб'єктом цивільно-правової (майнової) відповідальності, є загальноприйнятою [148, с. 119]. Можливість притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності допускають О. О. Кармаза [92, с. 604–608], А. В. Кухар [634, с. 52–54].

На наш погляд, твердження, що п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» унеможлиблює притягнення адвоката до цивільно-правової відповідальності чи звільняє його від неї, необґрунтоване й викликане невірним тлумаченням цього положення. Системне тлумачення

виявляє, що воно визначає гарантії адвоката у його відносинах з іншими органами чи особами, а не у відносинах з клієнтом. Інакше необхідно буде визнати обґрунтованими очевидно неприйнятні, нелогічні положення, наприклад, що клієнт не вправі втручатися у правову позицію адвоката (п. 11 ч. 1 ст. 23 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Крім того, треба враховувати п. 3 ч. 2 ст. 32 Закону, згідно з яким заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили, є підставою для накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у виді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю. Тобто Закон прямо допускає можливість винесення відповідного судового рішення про відшкодування заподіяної клієнтові шкоди.

У зв'язку з цим адвокат повинен нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну з його вини клієнтові. Така відповідальність врегульовується загальними положеннями цивільного права про відшкодування шкоди у договірних зобов'язаннях. Крім того, у договорі про правову допомогу його сторони (адвокат та клієнт) можуть також на власний розсуд врегулювати це питання. Проте, безумовно, необхідно погодитись з Т. Б. Вільчик, що на практиці не завжди легко буде довести вину адвоката у порушенні зобов'язань за договором про надання правової допомоги. Наприклад, щоб зробити висновок, що помилка адвоката призвела до незаконного рішення, необхідно довести, що існує причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) адвоката і винесенням незаконного рішення у справі [148, с. 120].

Існування цивільно-правової відповідальності адвоката породило у науці дискусію щодо запровадження обов'язкового страхування цієї відповідальності. Так, як зазначає А. В. Кірічевська, оскільки адвокат бере на себе відповідальність за професійне виконання своїх обов'язків, він має

бути захищеним законодавством від позовів клієнтів та від помилок, які можуть мати місце під час здійснення його діяльності. Так само і клієнт адвоката має бути захищений у разі неякісного чи недобросовісного надання правової допомоги [648, с. 220–221]. Думку щодо необхідності запровадження такого страхування підтримують також Л. Ю. Чекмарьова [649, с. 205–207], Д. В. Кухнюк та А. В. Кухар [650, с. 21], Н. О. Обловацька [651, с. 25–28]. Крім того, обов'язок страхування професійної відповідальності передбачений п. 3.9.1 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 р., згідно з яким адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки визначається в розумних межах співвідносно з ризиком можливих помилок, допущених адвокатами у ході здійснення професійної діяльності [398].

Таким чином, слід погодитися з пропозиціями щодо запровадження в Україні обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката. Таке страхування є однією з передумов незалежності адвоката, неможливості впливу на нього через ймовірну помилку та загалом відповідає не лише його інтересам, а й інтересам його клієнтів, які одержать відшкодування.

Кримінальна відповідальність адвоката. Кримінальний кодекс України не містить прямих норм щодо відповідальності адвоката за вчинення злочину. Адвокат несе кримінальну відповідальність так само, як і інші особи [87, с. 139]. Адвоката розглядають як суб'єкта (виконавця чи співучасника) таких злочинів, як розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК), розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування (ст. 387 КК), завідомо незаконні домашній арешт або

тримання під вартою (ст. 371 КК), примушування давати показання (ст. 373 КК), шахрайство (ст. 190 КК) тощо [92, с. 608–613; 634, с. 52].

Як зазначає О. Самойленко, матеріали судово-слідчої практики дозволяють стверджувати, що, на жаль, більшість адвокатів (65%) вдаються до незаконних способів обстоювання інтересів підзахисного, при цьому не дотримуючись своїх прав та обов'язків, а в окремих випадках прямо вчиняючи злочин [652, с. 114]. Дослідниця виокремлює такі види злочинної діяльності адвоката під час здійснення ним професійних обов'язків у кримінальній справі: 1) злочинні дії адвоката, пов'язані з фальсифікацією істини у справі; 2) злочинні дії адвоката, пов'язані з корупційними проявами; 3) злочинні дії адвоката, прямо пов'язані з протидією розслідуванню кримінальної справи; 4) злочинні дії адвоката, пов'язані з учиненням шахрайства [652, с. 114–116]. Я. П. Зейкан пропонує дещо іншу класифікацію злочинів адвокатів: 1) злочини проти правосуддя; 2) злочини проти порядку управління; 3) злочини проти конституційних прав і свобод людини; 4) злочини у сфері економіки; 5) інші злочини [653, с. 717].

Особливе занепокоєння викликає участь адвокатів у корупційних злочинах, передовсім тих, які свідчать про фактичне посередництво адвокатів при передачі неправомірної вигоди суддям чи працівникам правоохоронних органів, тобто вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), або ж навіть отримання ними грошей від клієнтів начебто для передачі суддям за вирішення проблеми за відсутності останніх дій, тобто вчинення злочину, передбаченого ст. 190 КК (шахрайство). Вчиненню таких діянь сприяє існування стійких «неформальних» альянсів між суддями та адвокатами, які фактично означають включення суддів у певні «правові технології адвокатів та юридичних фірм» [654, с. 7].

Адміністративна відповідальність адвоката. У разі вчинення адвокатом адміністративного правопорушення (проступку), за яке КУпАП

передбачена відповідальність, якщо інше не передбачено законом, адвокат несе також адміністративну відповідальність [92, с. 600]. А. В. Кухар, моделюючи ситуацію притягнення адвоката до адміністративної відповідальності, зазначає, що цей вид відповідальності може дістати відображення у таких положеннях, як прояв неповаги до суду (ст. 185-3 КпАП), невжиття заходів щодо окремої ухвали суду (ст. 185-6 КпАП), розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 185-11 КпАП) [634, с. 52].

Помітну дискусію у науці викликає ймовірне притягнення адвоката до адміністративної відповідальності, передбаченої ст. 185-3 КУпАП (прояв неповаги до суду) за активне відстоювання ним інтересів свого клієнта. Тут виникає проблема правильного балансу між потребою додержуватись поважного ставлення до авторитету судової влади та необхідністю адвокатом у межах своїх повноважень виконувати обов'язки захисника [655, с. 248].

Так, І. Я. Русенко вказує, що неповага до суду – це дуже широке поняття. Це великий спектр дій і вчинків як учасників процесу, так і слухачів, які заважають судді вести процес, що свідчать про зневажливе ставлення до судочинства чи правосуддя [656]. В. В. Заборовський досліджує це питання в аспекті дії принципу пропорційності [655, с. 247–250]. Він зазначив, що в українському законодавстві відсутнє легально закріплене поняття «неповага до суду», натомість наявна значна кількість оціночних понять. Не визначає національний законодавець і переліку ознак, які б надали можливість відмежувати дане діяння від інших подібних діянь (наприклад, обґрунтованої критики адвоката на адресу судді). Відсутній в українському законодавстві й повний перелік діянь, які потрібно кваліфікувати в якості неповаги адвоката до суду» [657, с. 296]. Як наслідок, це може призвести до того, що адвокат буде «усвідомлювати, що закон дозволяє суду накладати на нього штраф, більше того, піддати його тюремному ув'язненню за використання не того тону голосу або стилю мови, який неугодний суду, або за найменшу

демонстрацію емоцій через напругу, то існує ймовірність, що адвокат змінить свою поведінку в суді, що завдасть шкоди інтересам особи, яку він захищає» [658, с. 26]. Крім того, це призводить до того, що діяння адвоката можуть бути розцінені як неповага до суду, а це не виключає можливих випадків упередженого підходу судді до діянь того чи іншого адвоката [655, с. 248].

На наш погляд, виходом з такої ситуації може бути лише удосконалення ПАЕ та норм законодавства. Необхідним є визначення чітких критеріїв, які б дозволили відмежувати склад неповаги до суду від діянь адвоката, хоча зовні й таких, що схожі на неповагу до суду, але не є такими і спрямовані виключно лише на активне відстоювання прав своїх клієнтів.

Висновки до розділу 4

1. Метою кваліфікаційного іспиту в адвокатуру є виявлення рівня практичних навичок особи та її умінь у застосуванні закону саме з точки зору надання правової допомоги. Особа, яка бажає стати адвокатом, повинна вміти віднайти в законі ті особливості його застосування, ті ймовірні варіанти тлумачення закону, які будуть свідчити на користь клієнта, можуть сприяти більш ефективному виконанню адвокатом своїх функцій.

2. Запропоновано обмеження щодо неможливості бути адвокатом поширити на всіх осіб, які мають непогашену чи незняту судимість незалежно від ступеня тяжкості злочину та виду призначеного кримінального покарання. Особа, яка має судимість, не може бути адвокатом.

3. Обґрунтовано необхідність нормативного визначення процедури складення присяги адвоката України. Доцільно затвердити рішенням Ради адвокатів України Порядок прийняття присяги адвоката України, в якому визначити: «Складення присяги адвоката здійснюється у раді адвокатів регіону в урочистій обстановці при наявності державних символів України.

Присягу повинні читати голосно, чітко і під текстом присяги має ставитися особистий підпис. На церемонію складення присяги можуть бути запрошені представники органів державної влади, суду, правоохоронних органів, засобів масової інформації, рідні та близькі особи, яка складає присягу. Після складення присяги має звучати гімн України, який всі учасники церемонії слухають стоячи».

4. Запропоновано закріпити у ст. 13 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» право адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, залучати до виконання укладених адвокатом договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах у випадках, якщо це не суперечить договору про надання правової допомоги.

5. Запропоновано привести у відповідність положення ст. 18 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» із положеннями Закону «Про громадські об'єднання» та закріпити: 1) термін «громадські об'єднання адвокатів» у назві статті; 2) право адвокатських об'єднань, адвокатських бюро бути членами громадських об'єднань адвокатів.

6. Основними напрямками діяльності професійних об'єднань, участь в яких беруть адвокати, сьогодні є: 1) захист прав адвокатів, які є членами об'єднання; 2) контроль за діяльністю органів адвокатського самоврядування щодо належного виконання покладених на них завдань як загалом, так і захист інтересів адвокатів у випадках, коли буде зафіксовано порушення з боку органів адвокатського самоврядування; 3) участь у підвищенні кваліфікації адвокатів, причому не лише тих, які є членами об'єднань; 4) участь у законопроектній роботі, спрямованій на поліпшення законодавства про адвокатуру, покращення нормативно-правового регулювання діяльності із захисту прав людини, вивчення правозастосовної практики.

7. Адвокатське самоврядування – гарантоване державою право адвокатів безпосередньо або через самостійно сформовані представницькі органи вирішувати питання діяльності адвокатури в порядку, встановленому законодавством про адвокатуру.

8. Визначено, що завданням адвокатського самоврядування є формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування, формування високопрофесійного адвокатського корпусу та вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. Запропоновано ввести відповідні доповнення до ст. 44 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

9. Збори адвокатів є первинною формою адвокатського самоврядування у регіонах, яка реалізується поряд із конференціями адвокатів, діяльністю рад адвокатів регіонів, КДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів. Збори адвокатів відбуваються у районах області, містах обласного підпорядкування, районах міста. До повноважень зборів адвокатів відносяться: 1) обрання делегатів на конференції адвокатів регіону; 2) визначення питань, які мають бути включені до порядку денного конференції адвокатів регіону. Необхідність змін до ст. 47 Закону та подальших досліджень зазначеної наукової проблеми зумовлюється потребами практики органів адвокатського самоврядування в Україні і адвокатського співтовариства загалом.

10. Запропоновано формування органів адвокатського самоврядування шляхом прямих виборів, в яких би виборні посади в адвокатурі (посади голів та членів РА регіонів чи РАУ, посад голів ревізійних комісій адвокатів регіонів, КДКА, ВКДКА чи Вищої ревізійної комісії адвокатури) займали кандидати за результатами їх обрання усіма адвокатами України чи адвокатами регіону.

11. Дисциплінарна відповідальність адвоката є видом професійної відповідальності адвоката, що полягає у застосуванні до адвоката в порядку,

визначеному законодавством, дисциплінарного стягнення за вчинення ним дисциплінарного проступку.

12. Встановлено тенденції обмеження кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури у їх компетенції визначати, що є дисциплінарним проступком адвоката, тобто намагання на підзаконному рівні визначити окремі склади дисциплінарних проступків та відповідальність за них (обрання стягнення, яке застосовуватиметься до адвоката, за вчинення того чи іншого проступку). Неприйнятним є визначення та формулювання переліку складів дисциплінарних проступків, визначення виду дисциплінарного стягнення за вчинення правопорушення в актах органів адвокатського самоврядування.

РОЗДІЛ 5. ШЛЯХИ РЕФОРМУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ АДВОКАТУРИ УКРАЇНИ

5.1. Розвиток функціональних основ адвокатури України

Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [516] та Національна стратегія у сфері прав людини [25] вказують на проблемний стан української адвокатури та сфери надання правової допомоги. Окремі передумови та перспективи таких реформ уже окреслювалися нами раніше та було зроблено висновок, що кожний з визначених напрямків реформування потребує розробки комплексу заходів, чіткого плану дій та етапів його реалізації, які мають відповідати критеріям послідовності, своєчасності, ефективності [659]. Потребують реформування й функціональні та організаційні основи адвокатури.

У зв'язку з проведенням в Україні судово-правової реформи у правовій науці виникла дискусія щодо наділення адвокатури новими функціями, такими, наприклад, як функція медіації, ескроу-агента, здійснення адвокатурою фідучіарної діяльності.

Найбільш дослідженим аспектом цього питання сьогодні є проблема участі адвоката у медіації.

Т.Б. Вільчик та Ж.В. Мішина звертають увагу, що позиція більшості вчених, які займаються медіацією, щодо питання про участь адвоката в переговорах як медіатора досить категорична: професія адвоката несумісна з виконанням ролі медіатора. Суть цієї позиції полягає в тому, що адвокат зазвичай є представником однієї з сторін у спорі, а медіатор повинен бути незалежним [660, с. 146; 661, с. 236]. Але не все у цьому питанні є однозначним. Зокрема, й Т.Б. Вільчик робить висновок, що медіація повинна визнаватися особливим видом адвокатської діяльності, що повинно знайти

своє закріплення і на рівні чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. У наданні правової допомоги учасникам кримінального провадження при проведенні медіації значні можливості і перспективи є саме у адвокатів-медіаторів, які є потенційним джерелом скеровування правопорушників для участі у програмах відновного правосуддя [660, с. 148]. Такої ж думки дотримуються й низка інших вчених, причому їх кількість зростає.

Так, як вважають, наприклад, О. Яновська та А. Біцай, надання адвокатом допомоги у врегулюванні правових спорів (юридичних конфліктів) варто розглядати як здійснення адвокатської діяльності, яка виходить за рамки традиційної ролі адвоката як радника з правових питань. З огляду на це, виникає потреба у визначенні особливостей правового статусу та діяльності адвоката-медіатора на теоретичному рівні та виокремленні специфічних рис діяльності адвоката-медіатора з практичної точки зору [662, с. 21]. На думку М.Ю. Єфіменко, участь адвоката у процесі як медіатора може розглядатися у перспективі як самостійний вид адвокатської діяльності, який підлягає врегулюванню на рівні Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [663, с. 26]. Поділяє цю точку зору й Ю.О. Ремескова, зазначаючи, що надання адвокатом допомоги у врегулюванні юридичних конфліктів варто розглядати як здійснення адвокатської діяльності в більш широкій сфері, яка виходить за рамки традиційної ролі адвоката як радника з правових питань. В Україні медіація повинна визнаватися як особливий вид адвокатської діяльності, що повинно знайти своє закріплення і на рівні чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність [664, с. 91].

У нормотворчій діяльності також пропонується розширити перелік видів адвокатської діяльності шляхом виокремлення самостійного виду – участі адвоката у процесі медіації. Так, наприклад, проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [665] передбачає такий вид адвокатської діяльності як надання інформації,

консультацій і роз'яснень з питань медіації, участь в організації та проведенні процедури медіації.

Хоч у наукових дослідженнях з питань участі адвоката у медіації вказується на належність медіації до адвокатської діяльності, у них відсутні вагомі аргументи на користь того, чому участь адвоката у медіації необхідно визнати окремим видом адвокатської діяльності. У цих дослідженнях зосереджено увагу більше на тих позитивних наслідках, що дає процесу медіації участь у ній адвоката як медіатора чи представника сторони конфлікту.

Так, М.Ю. Єфіменко обґрунтовує можливість віднесення медіації до самостійного виду адвокатської діяльності [663, с. 26] визначеними А.М. Понасюком ознаками, що характеризують відмінності участі адвоката в урегулюванні правових спорів в якості медіатора від традиційної адвокатської діяльності, якими є: 1) особлива предметна сфера діяльності адвоката, пов'язана з глибоким всебічним аналізом протиріч і відносин у конфліктах різних предметних категорій; 2) особлива роль адвоката як незалежного та неупередженого посередника, який сприяє сторонам в пошуку взаємоприйнятних та взаємовигідних умов припинення спору; 3) особлива процедура (медіація), в рамках якої може здійснюватися адвокатська діяльність, і місце адвоката-медіатора в даній процедурі [666, с. 148]. Не заперечуючи загалом цих відмінностей, слід звернути увагу на те, що вони аж ніяк не підтверджують висновку про можливість співвідношення адвокатської та медіативної діяльності як цілого та частини, не вказують на можливість визнання медіативної діяльності видом адвокатської діяльності.

Т.Б. Вільчик пояснює більшу прийнятність участі адвоката в процедурі посередництва як медіатора від виконання ролі медіатора іншими особами (конфліктологами, психологами, соціологами та ін.) певною специфікою, яка полягає в тому, що адвокат є кваліфікованим юристом, який надає правову допомогу на професійній основі, несе відповідальність за невиконання або

неналежне виконання своїх обов'язків, в тому числі – за порушення адвокатської таємниці [660, с. 146]. Проте й такі твердження не додають аргументів на користь того, що медіація може бути видом адвокатської діяльності, як і інші твердження, наприклад, А.М. Понасюка, що серед юридичних професій саме професія адвоката, виходячи із специфіки і галузі діяльності, ближче до можливостей проведення медіації. Беручи до уваги відносну популярність і численність адвокатури, активне сприяння адвокатів у просуванні медіації здатне дати позитивні результати вже в найближчій перспективі [666, с. 46]. Не можемо не погодитися з обґрунтованістю наведених тверджень, оскільки дійсно, на наш погляд, адвокати внаслідок наявності у них кваліфікованих правових знань та професійного досвіду можуть бути чудовими медіаторами, однак, поряд з цим, можуть бути й, наприклад, такими ж прекрасними нотаріусами, що однак, не свідчить про можливість віднесення нотаріальної діяльності до адвокатської діяльності. Принагідно додамо, що, як зазначає Ж.В. Мішина, основними претендентами на виконання функцій медіатора є представники двох професій – юристи і психологи, причому серед юристів в ролі медіатора найбільш часто зустрічаються три спеціалісти: суддя, адвокат, нотаріус [661, с. 236]. Однак варто зауважити, що навряд чи медіацію можна вважати самостійним різновидом діяльності у сфері правосуддя чи нотаріальної діяльності. У зв'язку з цим неприйнятним є віднесення медіації до того чи іншого виду діяльності залежно від суб'єкта її здійснення.

На наш погляд, відповідь на питання щодо можливості визнання медіативної діяльності видом адвокатської діяльності необхідно шукати у функціональних основах медіативної та адвокатської діяльності, чи є вони схожими настільки, що можуть бути об'єднані, та чи не містять вони взаємовиключних основ.

Медіація – позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів сторін конфлікту за допомогою одного або кількох

нейтральних посередників (медіаторів). Особливостями процесу медіації є чітка структурованість та гнучкість, а також орієнтованість на пошук взаємовигідного рішення, що враховувало б інтереси кожного. Нейтральність, безсторонність та незалежність медіатора є одним з основних принципів медіації [667]. Т.А. Цувіна вказує, що під медіацією (від лат. *mediare* – бути посередником) прийнято розуміти один з альтернативних способів розв'язання спору його сторонами за участю третьої особи – медіатора, який, здійснюючи загальне керівництво процедурою, допомагає сторонам досягти максимально ефективного рішення самостійно [668, с. 1309]. Ю.Д. Притика під поняттям медіації (посередництва) розуміє метод врегулювання конфлікту між сторонами на основі переговорів за участю нейтральної особи (посередника) з метою укладення обов'язкової для сторін угоди зі спірного питання. Третя сторона не має повноваження для ухвалення рішення [669, с. 46]. Проект Закону України «Про медіацію» визначає медіацію як альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу за участі медіатора досягти згоди для вирішення їх спору. При цьому медіатором є незалежний посередник, який допомагає сторонам спору у його вирішенні шляхом медіації [670]. У науці (зокрема, С.В. Ківаловим [671]) цілком обґрунтовано досліджуються й принципи медіації, які дозволяють з'ясувати її сутність. З наведеного випливає, що фактично медіація у науці зводиться та, більш ймовірно, що й у законодавстві буде зводиться до посередництва. Незважаючи на спроби науковців розмежовувати посередництво та медіацію [69, с. 16–18], на наш погляд, ці спроби не є вдалими. Медіативна діяльність за своїм змістом є діяльністю з посередництва між сторонами конфлікту (причому цей конфлікт не завжди є правовим за своїм змістом), метою чи завданням якої є сприяння цим сторонам конфлікту самостійно врегулювати спір, що виник між ними. Натомість, як було обґрунтовано вище, основною функцією адвокатури є

надання правової допомоги. Згідно зі ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатською діяльністю є незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Наведене чітко виявляє відмінності між медіативною та адвокатською діяльністю, оскільки сутність першої полягає у посередництві, а сутність другої – у наданні правової допомоги. Однак звідси цілком логічно постає нове питання, чи не є медіація як посередництво різновидом правової допомоги, яку може надавати адвокат, і, відповідно, й охоплюватися самостійним різновидом адвокатської діяльності, хоча б тому, що у науковій літературі медіація розглядається як допомога. Так, наприклад, як зазначає Т.Б. Вільчик, характерною для процедури медіації є наявність третьої сторони – медіатора, який виступає посередником між сторонами і завданням якого є допомогти учасникам медіації досягти згоди [660, с. 145].

Вважаємо твердження про медіативну діяльність як допомогу цілком обґрунтованим. Дійсно, медіатор допомагає сторонам конфлікту знайти його вирішення. У разі, якщо спір сторін конфлікту матиме правовий характер, то і діяльність медіатора полягатиме у наданні правової допомоги, і у цьому медіація та адвокатська діяльність є схожими. Однак зазначене не дає підстав для ототожнення медіації та адвокатської діяльності. Сутність медіації не зводиться до надання правової допомоги, оскільки остання не є її призначенням, не є настільки важливим, щоб відображати функціональне призначення медіації. Якщо йти таким шляхом, то можна й нотаріальну діяльність чи здійснення правосуддя розглядати як правову допомогу, оскільки нотаріус та суддя також фактично допомагають суб'єктам правовідносин у вирішенні їх правових проблем. Наприклад, нотаріус для посвідчення будь-якого договору повинен узгодити бажання його сторін, що більше наближає нотаріальну діяльність до медіативної діяльності, аніж адвокатську діяльність.

Безумовним чинником, який, на нашу думку, не дає можливості розглядати медіацію як вид адвокатської діяльності, є суперечність медіативної діяльності основоположній функціональній засаді адвокатської діяльності – неможливості адвоката надавати правову допомогу одночасно кільком особам, інтереси яких суперечать одне одному. Адвокат повинен керуватися у своїй діяльності виключно інтересами клієнта, медіативна ж діяльність зобов'язує його бути незалежним від клієнта.

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що участь адвоката у медіативній діяльності є необхідною, але лише як представника сторони конфлікту. Безумовно, сьогодні досягнення примирення сторін на засадах, що влаштовує клієнта, можна розглядати лише як похідне завдання адвоката у тій чи іншій справі, що реалізується адвокатом під час виконання окремих досліджених нами підфункцій у межах загальної функції надання ним правової допомоги. У разі участі адвоката у процедурі медіації як медіатора він перестає бути адвокатом як особою, яка здійснює адвокатську діяльність, та стає особою, що здійснює медіативну діяльність. Адвокат може за своїми знаннями, досвідом та характеристиками здійснювати медіативну діяльність, але ці дві сфери в його діяльності не можуть перетинатися. Медіативна діяльність може бути одним із видів діяльності у сфері права, водночас вона не може бути видом адвокатської діяльності.

Окремої уваги потребують пропозиції про наділення адвокатів України функціями ескроу-агентів. Так, Асоціація адвокатів пропонує для обговорення власну редакцію змін до законодавства про адвокатуру, в яких передбачається як самостійний вид адвокатської діяльності діяльність ескроу-агента [672].

Правовідносини щодо діяльності ескроу-агента нині ще не відомі законодавству України, проте поширені в інших країнах та виникають на підставі спеціальних договорів ескроу-рахунка. Такий договір, як правило, є трьохстороннім, укладається між депонентом, бенефіціаром та ескроу-

агентом. Однією з основних функцій цього договору є гарантування виконання основного зобов'язання, що виникає з цивільно-правового договору між кредитором і боржником. «Гарантійний» ефект досягається не через різні способи забезпечення виконання зобов'язань, а за допомогою встановлення особливого правового режиму для майна, що відокремлюється на спеціальному рахунку ескроу-агента та передається на виконання зобов'язання, і дозволяє захистити інтереси обох сторін – депонента і бенефіціара [673, с. 39]. Виконуючи різні функції, ескроу-агент діє в інтересах усіх осіб, що користуються його послугами, як повірена особа, яка виконує свої зобов'язання відповідно до договору. При цьому він залишається нейтральною стороною і до кредитора, і до боржника, «гарантуючи» у такий спосіб інтереси обох сторін. Ескроу-агент – це незалежна третя особа, яка надає сторонам договору свої послуги, за допомогою яких і реалізується «гарантійний» механізм ескроу [673, с. 39].

Наділяючи адвокатуру функцією ескроу-агента, на наш погляд, необхідно враховувати функціональні основи не лише адвокатури, а й інших правових інституцій. Як підтверджують порівняльні дослідження, статусом ескроу-агентів у тих чи інших країнах наділяються адвокати, страхові агенти, нотаріуси, комерційні організації тощо [673, с. 40].

Перш ніж виконати свої зобов'язання за договором ескроу-рахунка та передати депоноване майно бенефіціару, ескроу-агент повинен встановити факт настання умов для цього, визначених цим договором, здебільшого – це виконання договору бенефіціаром. Тобто функція ескроу-агента за договором ескроу-агента полягає у встановленні такого юридичного факту як виконання основного цивільно-правового договору між кредитором і боржником. Виходячи з функцій та діяльності ескроу-агента у цих відносинах, вони у правовій системі України більше характерні для нотаріату, призначенням якого є офіційне посвідчення юридичних фактів. Здійснення функції ескроу-агента нотаріусами доцільнішим є й тому, що в

більшості випадків договором ескроу-рахунка забезпечується виконання договорів, які посвідчуються нотаріально, а тому варто, щоб нотаріус, який офіційно його посвідчував, посвідчував офіційно й факти, пов'язані з його виконанням.

Невідповідність функції ескроу-агента класичним функціональним основам адвокатури полягає й в тому, що, як і в медіації, адвокат у відносинах, пов'язаних з виконанням ним цієї функції, вимушений діяти незалежно від своїх клієнтів, надавати фактично правову допомогу кільком особам одночасно, інтереси яких очевидно суперечать одне одному.

У своєму законопроекті Асоціація правників України визначає діяльність ескроу-агента як діяльність адвоката, адвокатського бюро або об'єднання, які діють за дорученням клієнта, щодо тимчасового зберігання депонованих сторонами договору документів, грошових коштів, цінних паперів, інших валютних цінностей або іншого майна до моменту виконання ними обов'язків, передбачених договором сторін [672]. Як уявляється, таке визначення діяльності адвоката як ескроу-агента не зовсім узгоджується з цивільно-правовою доктриною відповідних правовідносин, охарактеризованою нами вище. Це визначення не враховує, що клієнтами адвоката є не одна з сторін основного договору, а обидві сторони. Крім того, як впливає з визначення, сутність діяльності адвоката як ескроу-агента у законопроекті зводиться до зберігання, що взагалі є неприйнятним для адвокатури. Адвокат перетворюється у зберігача майна, що навіть теоретично не може узгоджуватися з функціональними основами адвокатури, які полягають у наданні нею правових послуг, а не послуг зі зберігання майна. Очевидним для нас також є те, що наділення адвокатури функцією здійснення діяльності ескроу-агента ще потребує ґрунтовнішого теоретичного дослідження.

І проект закону, підготовлений Робочою групою з реформування законодавства про адвокатуру та безоплатну правову допомогу при Раді з

питань судової реформи, і законопроект Асоціації правників України, містять пропозиції щодо наділення адвокатури функцією здійснення фідучіарної діяльності. Фідучіарна діяльність визначається як діяльність адвоката, адвокатського бюро або об'єднання, яка полягає в управлінні майном (грошовими коштами, цінними паперами, валютними цінностями тощо) клієнта від його імені в зв'язку з наданням клієнту правничої допомоги [665].

Поняття фідучіарності походить від латинського терміну «fides» (віра, довіра) [674, с. 238] та означає фактично відносини, що ґрунтуються на довірі. У науці цивільного права у зв'язку з існуванням цього поняття виокремлюються та досліджуються самостійні поняття фідучіарних правовідносин та фідучіарних правочинів, однак загалом розуміння тих чи інших правочинів як таких, що характеризуються ознакою фідучіарності, є спірним.

Як і діяльність ескроу-агентів, фідучіарна діяльність як правовідносини, зокрема, її поняття, ознаки тощо прямо не врегульовані цивільним законодавством. Досить близьким до розуміння визначеної законопроектами щодо адвокатури фідучіарної діяльності є діяльність, що здійснюється на підставі розділу 70 «Управління майном» ЦК, який містить положення щодо регулювання договору з управління майном. Проте, згідно зі ст.1029 ЦК, за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Звідси випливає, що управління майном здійснюється управителем від власного імені, а не від імені установника управління, що відрізняє цей договір від правової природи тієї діяльності, дозвіл на яку пропонується надати адвокатам.

Фідучіарна діяльність у визначенні законопроектів більше схожа на агентську діяльність, що здійснюється на підставі агентського договору та

врегулюється главою 31 «Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання» ГК. Згідно зі ст. 295 ГК комерційне посередництво (агентська діяльність) визначається як підприємницька діяльність, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання при здійсненні ними господарської діяльності шляхом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Отже, за цивільно-правовими ознаками управління майном (грошовими коштами, цінними паперами, валютними цінностями тощо) клієнта від його імені, яке пропонується передбачити як вид адвокатської діяльності, більше нагадує підприємницьку діяльність.

Залишаючи поза межами нашого дослідження особливості фідучіарної діяльності через належність цього питання до предмета науки цивільного права, не можемо не звернути увагу, що фактично управління майном є різновидом підприємницької діяльності. На це власне вказує й законодавство України у різноманітних його нормах, що врегульовують фідучіарні договори, пов'язані з управлінням майном. Управління грошовими коштами, цінними паперами, валютними цінностями чи іншим майном власне й здійснюється управителем майна з метою отримання прибутку. Сьогодні таку діяльність, як правило, здійснюють банки, фінансові компанії тощо. Незважаючи на те, що за своєю формою фідучіарна діяльність полягає в укладенні тих чи інших договорів щодо майна, їй більше притаманні економічні характеристики: це, скоріше, фінансові послуги [675], аніж правові. Зокрема, й Закон «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [676] довірче управління фінансовими активами відносить до фінансових послуг. Отже, питання про відповідність фідучіарної діяльності функціональним основам адвокатури є дискусійним.

Відповідно до діючого Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката «щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів

правової допомоги клієнту», що обмежує поняття адвокатської діяльності виключно здійсненням функції надання правової допомоги. Проте аналіз законопроектів та наукових праць дозволяє констатувати тенденції розширення змісту адвокатської діяльності.

Так, законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [665] вже визначає адвокатську діяльність як незалежну професійну діяльність адвоката «щодо надання клієнту правничої допомоги та інші види діяльності, передбачені цим Законом». Очевидно, що іншими видами діяльності, передбаченими цим Законом будуть ті, які не є наданням клієнту правничої допомоги.

Як зазначає Т.Б. Вільчик, адвокатурі необхідно вийти за рамки традиційного, усталеного виду діяльності (юридична допомога) і своїх корпоративних інтересів. Адвокатура на законодавчому рівні повинна визначатися як інститут, який виконує суспільно значущі публічно-правові функції – захист прав суспільства в обличчі необмеженого кола осіб, а також виховну, просвітницьку, медіативну, контрольну, фідучіарну та ескроу-агента [677, с. 48].

У зв'язку з цим постає цілком закономірне питання щодо доцільності розширення функціональних основ адвокатури фактично іншими, аніж надання правової допомоги, функціями.

Передовсім необхідно звернути увагу на те, що перш ніж наділяти адвокатуру новими функціями, доцільно було б на рівні цивільного (господарського) законодавства детально врегулювати зазначені види діяльності. Покладення на адвокатуру нових функцій без роз'яснення їх змісту, без детального врегулювання прав та обов'язків суб'єктів матеріальних правовідносин, зокрема, фідучіарних чи тих, що виникають з договорів ескроу-рахунка, є небезпечним для адвокатів, які стають їх учасниками, оскільки пов'язане з покладенням на них й усіх тих ризиків, якими характеризується підприємницька діяльність.

Як би ми не обґрунтовували теоретично, які б не наводили докази, адвокати в окремих нових видах діяльності (ескроу-агентів, а ще більшою мірою – у фідучіарній діяльності) перетворюються у звичайних підприємців, метою яких буде отримання прибутку. Тому вважаємо, що законопроекти пропонують варіанти комерціалізації адвокатури, відхід від традицій класичної адвокатури. Фактично це є спробою вивести постулат про те, що адвокат є продавцем специфічних юридичних послуг та діє, як і інші, у власних інтересах для збільшення свого прибутку, тільки в межах правил своєї професії. Відповідь, чи це правильно, на нашу думку, лежить у філософській площині, площині світогляду.

Звертаючись до витоків, до історії адвокатури, можна дійти висновку, що кожного разу, коли адвокатура сприймалася як щось таке, що не відповідає духу часу, вона потім знову відроджувалася як оптимальна форма передовсім надання правової допомоги, допомоги зі здійснення захисту чи представництва клієнтів.

Фактичне протистояння двох моделей майбутнього адвокатури (адвокатури як класично визнаного інституту та комерційної адвокатури) змушує ще раз замислитися над тим, ким же є адвокат: захищає права окремої особи в інтересах усього суспільства або відстоює інтереси окремої особи проти інтересів суспільства, керуючись міркуваннями отримання прибутку? А може, ця дилема і не дилема зовсім, і є ще одним варіантам відповіді: адвокат відстоює інтереси клієнта, що відповідає інтересам суспільства і при цьому не суперечить ідеології ринку? У будь-якому випадку очевидним є той факт, що правознавці все більше беруть під сумнів потребу суспільства в класичній адвокатурі, пропонуються зміни в організації юридичної професії, трансформація адвокатури та адвокатської діяльності як таких [172, 9–12].

Безумовним є те, що адвокатура розвивається разом із суспільством, інститутом якого вона є. Шлях розвитку адвокатури передбачає рух у тому ж

напрямку, в якому рухається сучасна цивілізація. Однак не варто забувати про циклічність історії, про неминучі повернення до минулого, його безсумнівний зв'язок із сьогоденням і майбутнім. Тому не можемо сприйняти запропоновані у низці законопроектів нові функції адвокатури, що призведуть до перетворення адвоката у підприємця. Після їх втілення перестане існувати адвокатура як явище та виникне новий гібрид, правову природу якого ще треба буде досягнути.

Розвиток функціональних основ адвокатури має бути спрямований на реалізацію завдання адвокатури, її призначення, а здійснення підфункцій у межах функції надання правової допомоги потребує удосконалення.

Так, стосовно підфункції захисту слід звернути увагу на таке. Виходячи з переліку суб'єктів, визначених ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», щодо захисту прав яких може здійснюватися ця функція, можна зробити висновок, що така функція здійснюється виключно щодо фізичних осіб. Сьогодні діюче законодавство про адвокатуру не передбачає можливості здійснення нею функції захисту юридичних осіб, і це, виходячи з особливостей кримінальних та адміністративних правовідносин, є не зовсім прийнятним.

Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 р. [678] Загальну частину КК України було доповнено розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», а КПК – відповідними положеннями, що передбачали провадження щодо застосування таких заходів. Зокрема, ст.ст. 96-3, 96-6 КК встановлено, що за вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із перерахованих цими положеннями злочинів (наприклад, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, терористичного акту чи дій, спрямованих на насильницьку зміну чи

повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади тощо) до таких юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру як штраф, конфіскація майна та ліквідація. Такі зміни законодавства викликали активну дискусію, передовсім, у науці кримінального права. Зокрема, було зроблено висновок, що Україна стала країною з так званою «квазікримінальною» відповідальністю юридичних осіб (поряд з ФРН, Швецією, Італією, Іспанією), за умов якої законодавство не визнає юридичних осіб суб'єктами злочину, але у низці випадків, зокрема, передбачених окремими нормативними актами, до них можуть застосовуватися різноманітні кримінальні санкції [679, с. 131; 680].

Залишаючи поза межами дослідження проблеми кримінально-правового характеру, не можемо не звернути увагу на функціональні особливості надання адвокатами правової допомоги такій юридичній особі.

Так, з КПК випливає, що поряд з кримінальним провадженням, у якому фізичній особі, яка вчиняла окремо визначені злочини в інтересах юридичної особи, було повідомлено про підозру, у ньому здійснюється також й провадження щодо юридичної особи, до якої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру (ст. 214 КПК). При цьому законодавство передбачає, що при наданні адвокатом правової допомоги такій юридичній особі у кримінальному провадженні адвокат є представником юридичної особи (ст. 64-1 КПК), тобто здійснює підфункцію представництва, а не підфункцію захисту. Проте, виходячи з особливостей правовідносин, що виникають, вважаємо, що в таких випадках необхідно вести мову про виконання адвокатами підфункції захисту.

Як зауважила І.В. Гловюк, діяльність щодо забезпечення застосування заходів кримінально-правового характеру має ознаки кримінального переслідування. Відповідно, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, реалізує функцію захисту та має бути віднесений до учасників кримінального провадження з боку захисту [468, с. 19].

Дійсно, у цьому провадженні юридична особа фактично обвинувачується у порушенні кримінально-правових приписів, а за наслідками його здійснення до юридичної особи можуть бути застосовані санкції, які мають характер кримінально-правових. Діяльність юридичної особи та її представників у кримінальному провадженні спрямована на захист від цього обвинувачення, а тому, як і у разі обвинувачення фізичної особи, фактично виникають дві функції – функція обвинувачення та функція захисту. У зв'язку з наведеним діяльність з надання правової допомоги юридичній особі у таких випадках є здійсненням адвокатом підфункції захисту.

Удосконалення потребує й підфункція представництва. Як уже зазначалося, для адвоката більш характерним є здійснення не матеріального, а процесуального представництва. Проте є види процесу, в яких представник (адвокат) здійснює радше матеріальне, аніж процесуальне представництво. Свої суттєві особливості у зв'язку з цим має представництво у нотаріальному процесі.

У науці нотаріату нотаріальне процесуальне представництво визначається як комплексні юридичні відносини (правовідношення), за якими одна особа (представник) виконує на підставі повноважень, наданих їй законом, статутом, положенням або договором, *процесуальні дії* (виділено нами. – Н. Б.) в нотаріальному процесі, спрямовані на охорону та захист безспірних прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи (довірителя), державних і громадських інтересів, у результаті чого в особи, яку представляють, виникає комплекс *матеріальних* (виділено нами. – Н. Б.) і процесуальних прав та обов'язків [481, с. 5; 681, с. 117].

Хоч такий підхід є правильним саме з точки зору науки процесуального права, не можна не звернути увагу на особливості представництва за законодавством про нотаріат. Як впливає з цього законодавства, на протиположне законодавству про судочинство, воно фактично не виокремлює

можливості самостійної участі у нотаріальному процесі представника, завданням якого було б надання правової допомоги чи навіть простого вчинення саме процесуальних дій у нотаріальному процесі, без їх зв'язку або без ототожнення їх з вчиненням матеріально-правових дій. Як правильно вказали С. Я. Фурса та К. Капляр, результатом вчинення представником у нотаріальному процесі процесуальних дій є виникнення у особи, яку представляють, комплексу матеріальних і процесуальних прав та обов'язків [481, с. 5].

Аналіз норм законодавства про нотаріат, які врегульовують участь у нотаріальному процесі представника, вказує на те, що у випадках вживання терміна «представник» законодавство про нотаріат здебільшого має на увазі матеріально-правове представництво, а не процесуальне представництво, вчинення представником матеріально-правових дій, а не процесуальних, хоча й прямо не виключає останнього. Ці норми, звичайно, можна розглядати й як такі, що врегульовують і процесуальне представництво, однак безспірним, на наш погляд, є те, що законодавство про нотаріат сьогодні не відмежовує матеріально-правове представництво від процесуального, не бачить відмінностей між ними.

У зв'язку з цим представництво у нотаріальному процесі є своєрідним, гібридним, таким, що поєднує у собі як матеріально-правове, так і процесуальне, що неправильно ані з точки зору теорії, ані з точки зору практики. Законодавство про нотаріат ще не відійшло у цьому питанні від розуміння нотаріальної діяльності як матеріально-правової процедури, а не як самостійного виду процесу.

Щодо участі адвоката у нотаріальному процесі, то, за загальним правилом, законодавство не виключає можливості й матеріального представництва адвокатом інтересів довірителя (вчинення від імені довірителя різних правочинів: зокрема, продажу квартири чи укладення

договору оренди тощо), проте, як правило, адвокатська діяльність здійснюється у нотаріальному процесі поряд з довірительом.

У зв'язку з цим законодавство про нотаріат потребує вдосконалення. Наслідком нотаріального процесуального представництва має бути виникнення нотаріальних процесуальних прав та обов'язків для особи, яку представляють, а не комплексного виникнення матеріальних та процесуальних прав та обов'язків, як це є нині. Матеріальні права, що виникають унаслідок діяльності представника у нотаріальному процесі, повинні бути наслідком матеріального представництва, а не процесуального.

Недоліком правового регулювання представництва у нотаріальному процесі є також те, що, наприклад, у судовому представництві представник (зокрема, й адвокат) як учасник процесу завжди може діяти поряд з довірительом, і це спеціально закріплено у законодавстві (ст. 38 ЦПК, ст. 56 КАС, ст. 28 ГПК), а у законодавстві про нотаріат відповідної норми немає. Участь представника у нотаріальному процесі з точки зору закону виключає участь у процесі тієї особи, яку представляють, що знову ж таки свідчить про недосконалість інституту представництва у нотаріальному процесі та є неприйнятним передовсім для адвокатів, які надають правову допомогу у нотаріальному процесі. Завданням адвокатури в юридичних процесах зазвичай є процесуальне представництво, яке здійснюється або ж поряд з довірительом, або ж не виключає діяльності останнього.

Одним з головних недоліків інституту представництва у нотаріальному процесі є те, що процесуальні права представника у нормативно не визначені, а визначаються виключно довіреністю. Ця ознака представництва, як уже зазначалося, характерна для матеріального представництва, але не є прийнятною для нотаріального процесуального представництва. Можна твердити, що так звані процесуальні права та процесуальні дії представника (адвоката) взагалі знаходяться поза межами правового регулювання законодавства про нотаріат, що є неправильним.

У зв'язку з наведеним законодавством про нотаріат у частині участі у нотаріальному процесі адвоката потребує суттєвого удосконалення.

Самостійним напрямом розвитку функціональних основ адвокатури слід вважати врегулювання права на правову допомогу низки учасників судочинства, зокрема, свідків, понятих, перекладачів, експертів чи спеціалістів. Надання адвокатами правової допомоги цим суб'єктам має здійснюватися у межах виконання підфункції консультування з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта.

Сьогодні законодавчо визначене право на правову допомогу із зазначених суб'єктів має лише свідок у кримінальному процесі. Так, згідно зі ст. 66 КПК, свідок має право користуватися під час давання показань та участі у проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК щодо підтвердження повноважень захисника.

Проте рішенням КСУ від 30.09.2009 року у справі про право на правову допомогу розтлумачено положення ч. 1 ст. 59 Конституції, згідно з яким кожен має право на правову допомогу як гарантовану державою можливість *будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами* (виділено нами. – Н. Б.), органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [682]. Таке розуміння Конституції України стало підставою для безспірної реалізації у кримінальному процесі права свідка на правову допомогу, яку йому може надати адвокат. Однак таке право не закріплене у законодавстві, що врегульовує сферу цивільної та адміністративної юрисдикцій. Ці питання, на жаль, не викликають жодної дискусії у правозастосовній практиці чи правовій науці, що є неправильним. При цьому виокремлення у цивільному процесі особи, яка надає правову

допомогу, як самостійного учасника цивільного процесу з виконанням притаманної йому функції (ст. 56 ЦПК) не усуває зазначених недоліків, оскільки така допомога так само спрямована виключно на осіб, які беруть участь у справі.

Доцільність та необхідність правової допомоги свідку у кримінальному процесі обґрунтовується у правовій науці існуванням у нього інтересів та прав, які можуть бути порушені [683, с. 137–140]. Для нас очевидним є те, що такі порушення можуть бути допущені і при допиті особи як свідка у позакримінальних юрисдикціях.

Згідно зі ст. 50 ЦПК, надання правдивих показань свідком у цивільному судочинстві – це є його обов'язок, який забезпечується заходами юридичної відповідальності, аж до кримінальної. Через це свідок у тих чи інших ситуаціях може бути найбільш вразливою особою, правами чи інтересами якого закон по суті нехтує. Як правильно зазначає І. В. Верещінська, держава захищає інтереси сторін у їх приватній суперечці, наприклад, майновій, але при цьому ігнорує інтереси інших осіб (свідків), допускаючи застосування до них силових способів впливу, забезпечуючи умови для доказової діяльності сторін [684, с. 97].

Законодавство містить перелік випадків, коли свідок вправі відмовитися від надання показань, однак, очевидно, він є неповним, оскільки не враховує існування тих чи інших моральних переконань свідка, життєвих обставин, які не дозволяють йому свідчити. Безумовно, все це потребує суттєвого правового аналізу з точки зору запобігання порушенню прав та інтересів свідка, зокрема, й у суді, який може зробити лише адвокат, що перейматиметься саме інтересами свідка.

Право свідка відмовитися від надання показань має бути роз'яснене йому судом. Однак очевидним є те, що суд лише роз'яснює свідку право відмовитися від давання показань без роз'яснення тих правових наслідків, які можуть виникнути як для сторін процесу, так і для свідка у зв'язку з

наданням чи відмовою в наданні показань. Ці наслідки об'єктивно роз'яснити свідку не зможуть навіть адвокати, які представлятимуть сторін, через існування у них власних інтересів, які, ймовірно, не збігатимуться з інтересами свідка. Таке роз'яснення може надати свідку лише той адвокат, який є незалежним від сторін та керується в своїх роз'ясненнях інтересами цього свідка. У зв'язку з неповною інформованістю свідка щодо своїх прав, наслідків допиту, такий допит у випадку, коли він вправі відмовитися від нього, може призвести до порушення законних інтересів не лише самого свідка, а й близьких йому людей.

Свідок під час допиту може бути об'єктом різних маніпулювань з боку сторін, особливо у випадках, коли суд недбало ставитиметься до запобігання таким ситуаціям. Питання, що можуть ставитися свідку, за своїм змістом можуть ображати честь і гідність свідка, тобто можуть безпосередньо порушувати його права. Звичайно, згідно зі ст. 181 ЦПК головуючий має право за заявою осіб, які беруть участь у справі, знімати такі питання, однак цілком очевидним є те, що такі особи можуть і не заявити про це внаслідок тих чи інших причин, а сам головуючий цього не зробить також через якісь свої міркування. Найбільш зацікавленим у знятті таких питань є сам свідок, а із завданням слідкувати за тим, щоб питання не ображали честі та гідності свідка, запобігати порушенню прав свідка, своєчасно реагувати на це може лише особа, яка піклуватиметься про це, тобто адвокат.

Тож відсутність закріпленої у позакримінальному процесуальному законодавстві можливості для свідка скористатися допомогою адвоката є порушенням його права на отримання правової допомоги, визначеного Конституцією. Таку ситуацію можна виправити шляхом запровадження у цивільному та адміністративному судочинствах інституту правової допомоги свідку, як це зроблено у кримінальному провадженні.

Крім того, якщо правова допомога адвоката свідку у кримінальному провадженні є об'єктивно необхідною, що визнається й на законодавчому

рівні, то вона має сприйматися як необхідна й щодо свідків, які належать до категорії малозабезпечених осіб. Проте Закон «Про безоплатну правову допомогу», як уже зазначалося, не передбачає надання допомоги свідкам на безоплатній основі і за рахунок держави. Тому положення ч. 2 ст. 13 Закону «Про безоплатну правову допомогу» потребує доповнення пунктом 4 такого змісту: «надання правової допомоги особам, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками». Ч. 2 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу» у зв'язку з цим доцільно доповнити також пунктом 13 такого змісту: «особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками»

Правову допомогу адвоката також вправі отримувати поняті, перекладачі, за певних умов навіть експерти чи спеціалісти тощо. Усі ці суб'єкти у провадженні вступають у процесуальні правовідносини з судом та згідно зі ст. 59 Конституції мають право на правову допомогу, якщо вони вважають, що така допомога їм необхідна. Сьогодні ж таку допомогу найчастіше надає їм сам суд, що, по-перше, не є характерним для судової діяльності, а по-друге, не забезпечує належного рівня правової допомоги цим особам.

На думку О. Белькової, наявність законних інтересів свідка (інтерес захисту прав від можливого їх порушення або поновлення порушених прав; отримання відшкодування витрат, пов'язаних із викликом для дачі показань; захисту життя, здоров'я, майна свідка, а також життя, здоров'я, майна його близьких родичів) викликає необхідність надання йому правової допомоги у формі представництва [683, с. 140]. Але з такою думкою важко погодитися, бо, як уже зазначалося, сутність представництва полягає у вчиненні представником в суді процесуальних дій від імені особи, яку представляють; при цьому представник, як правило, може повністю замінити особу, яку представляє. Проте особливістю участі усіх юридично незаінтересованих у розгляді справи осіб є те, що їх участь у суді полягає у сприянні саме своїми

діями судочинства, і ці дії вони повинні здійснювати особисто. Для суду важливі саме ті відомості, які знає конкретна особа (свідок), або ж ті знання, які має, наприклад, експерт, спеціаліст чи перекладач. Саме тому, мабуть, законодавець і не надає можливості цим особам діяти у процесі через представника.

Діяльність адвоката з надання правової допомоги таким особам має зовсім іншу спрямованість: вона здійснюється не з метою вчинення процесуальних дій від імені цих осіб, а з метою надання їм правової допомоги, причому адвокати діють не замість особи, яку представляють, а поряд з нею. У зв'язку з цим, на наш погляд, надаючи правову допомогу свідку, адвокат не здійснює підфункцію представництва. Тут має місце виконання адвокатом підфункції консультування з правових питань, складання правових документів та правового супроводу свідка у кримінальному провадженні або протягом судового розгляду справи у будь-якому виді судочинства.

Досліджуючи перспективи удосконалення підфункції адвокатури з правового супроводу діяльності клієнта, варто також звернути увагу на необхідність участі адвоката в інших процесуальних правовідносинах, в яких законодавство таку участь не передбачає.

Так, науковці звертають увагу на можливість неофіційної участі адвоката у нотаріальних провадженнях, в яких неможлива його участь як представника. С. Я. Фурса зазначає, що присутність адвоката при посвідченні заповіту може бути як офіційною, так і неофіційною, тобто не у статусі адвоката, а можливо, у статусі свідка. Така участь, на думку С. Я. Фурси, по-перше, доцільна через те, що він зможе контролювати правомірність дій осіб, які посвідчують заповіт, по-друге, надавати заповідачу правові консультації з урахуванням відомих йому суб'єктивних інтересів, по-третє, у разі смерті заповідача він буде вільним від виконання повноважень адвоката і зможе надавати кваліфіковані свідчення щодо законності посвідченого заповіту.

Понад те, діяльність адвоката підпорядковується закону «Про адвокатуру», а тому він зобов'язаний дотримуватися не тільки таємниці заповіту, а й адвокатської [211, с. 160]. Щодо такої думки є певні зауваження.

Не можемо погодитися з тим, що адвокат, який перебуватиме у такому нотаріальному провадженні у статусі свідка, зможе надавати заповідачу правові консультації. Свідком, на наш погляд, повинна бути незаінтересована особа. Обов'язком такого свідка згідно зі ст. 1253 ЦК є зачитування заповіту вголос та проставлення свого підпису на ньому. Правові консультації свідка (адвоката) під час посвідчення заповіту можуть свідчити лише про існування у нього певного правового інтересу, а це може викликати зауваження такому адвокату як свідку з боку нотаріуса аж до усунення такого свідка (адвоката) з нотаріального процесу.

Крім того, навряд чи в цьому випадку такий адвокат буде пов'язаний обов'язком збереження адвокатської таємниці, якщо не було укладено договір про надання правової допомоги із заповідачем, предметом якого й була б участь цього адвоката як свідка у нотаріальному провадженні. Якщо ж припустити, що такий договір все ж таки було укладено, то очевидно, що він є недійсним через порушення закону при його укладенні. Участь свідка у нотаріальному провадженні згідно з законодавством не передбачає можливості надання ним жодної правової допомоги заповідачу, а тому це свідчитиме про прийняття адвокатом на себе обов'язків, які не є характерними для договору про правову допомогу. Крім того, таку діяльність адвоката у нотаріальному провадженні з посвідчення заповіту можна кваліфікувати як спрямовану в обхід закону, що забороняє участь у такому провадженні представника. Є певні сумніви й щодо етичності дій адвоката у цьому випадку.

Але загалом такі випадки свідчать про існування певної проблеми забезпечення права на правову допомогу в нотаріальних провадженнях з посвідчення заповіту. Цивільне та нотаріальне законодавство не передбачає

можливість участі у таких нотаріальних провадженнях адвокатів, а це суттєво обмежує права заповідачів на отримання ними професійної правової допомоги. Можемо погодитися з тим, що метою таких обмежень є збереження таємниці заповіту, проте адвокат і так обмежений обов'язком збереження адвокатської таємниці, а тому будь-яких обґрунтованих підстав для недопуску адвоката у такі нотаріальні провадження немає. Тож цілком обґрунтованим було б удосконалення правового регулювання участі адвоката у нотаріальних провадженнях з посвідчення заповіту шляхом надання йому такого права.

Консультавання з правових питань, складання документів правового характеру та правового супроводу діяльності клієнта залишається тією сферою, яка є спільною для адвокатів та представників юридичного бізнесу. Ринок юридичних послуг є доволі конкурентним, а тому потребує від адвокатів надання високоякісної правової допомоги, урахування особливостей правового статусу адвоката та гарантій адвокатської діяльності. Цьому може сприяти належний стан правового регулювання функціональних основ адвокатури, які необхідно удосконалити.

5.2. Концепція удосконалення організаційних основ адвокатури в світлі судово-правової реформи

Якщо функціональні основи адвокатури, на наш погляд, не потребують суттєвого реформування, то цього не можна сказати про організаційні основи адвокатури. Щодо удосконалення організаційних основ триває гостра дискусія (передовсім, серед законотворців та адвокатському середовищі), результатом якої велика кількість пропозицій щодо зміни тих чи інших організаційних засад адвокатури.

Так, у питанні про набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні пропонується реформувати інститут стажування. Згідно зі ст. 10

діючого Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» стажування полягає в перевірці готовності особи, яка отримала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Стажування здійснюється протягом шести місяців під керівництвом адвоката за направленням ради адвокатів регіону. Натомість проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України» [685] загалом не передбачає такої самостійної передумови для отримання статусу адвоката як проходження особою стажування, а фактично включає її до вимоги про наявність у особи стажу роботи в галузі права. Стаж роботи в галузі права, який і є такою передумовою, визначається проектом Закону як стаж роботи особи в якості стажера адвоката та (або) на посаді судді. Звідси випливає, що проект, з одного боку, начебто уточнює поняття стажу роботи в галузі права як передумови для набуття статусу адвоката, а, з іншого – суттєво обмежує його не будь-яким стажем роботи за спеціальністю юриста, а лише стажем роботи як стажера адвоката та (або) на посаді судді. Інший стаж у галузі права не матиме юридичного значення.

Проте такі новели законопроекту є неприйнятними. За таких умов існуватимуть суттєві перешкоди у доступі до професії адвоката, а принаймні кілька найближчих років поповнюватимуть адвокатську корпорацію лише колишні судді. Ураховуючи запровадження адвокатської монополії на представництво інтересів фізичних та юридичних осіб у судах, та обмеження на здійснення такого представництва юристами – неадвокатами, це призведе до зниження конкуренції серед адвокатів, істотного зростання вартості адвокатських послуг та, як наслідок, суттєвого порушення прав клієнтів.

Крім того, попри всю пошану до суддівського стажу, не можемо погодитися з тим, що лише він може надати юристу того професійного стажу роботи, якого потребує адвокат. Вартують урахування наявного у них стажу в галузі права як придатного для адвокатської діяльності і нотаріуси, і

прокурори, і науковці-правознавці тощо. Виникає й цілком логічне риторичне питання, чому, наприклад, науковець-викладач зі стажем науково-викладацької роботи без власне суддівського стажу згідно із законодавством може бути суддею Верховного Суду, а адвокатом не може бути? Така тенденція може призвести до небезпечного визнання необов'язкості взагалі стажу роботи у галузі права для особи, яка бажає займатися адвокатською діяльністю, особливо з огляду на положення законопроекту про включення до адвокатської діяльності фактично економічної діяльності, якою за своїм змістом є фідучіарна.

Натомість цілком обґрунтованим вважаємо перенесення кваліфікаційного іспиту, котрий здаватиме особа, яка бажає стати адвокатом, з регіонального на національний рівень (ст. 9 проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних законодавчих актів України» [685]). За таких умов будуть запроваджені єдині вимоги та підходи до кандидатів, зникне та штучна міграція, штучна зміна місця проживання особами, які мають намір стати адвокатами, з метою обійти або ж обрати для складання кваліфікаційного іспиту ту чи іншу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури.

Чи не найбільш дискусійним, а тому і суперечливим у намаганні врегулювати його у законопроектах є питання щодо правового статусу адвоката, співвідношення адвокатської діяльності та інших видів діяльності адвоката, зокрема, роботи його за трудовим договором (контрактом), можливості суміщення адвокатської діяльності із статусом посадової особи господарського товариства або іншої юридичної особи, особливості статусу адвоката на державній службі та на службі в органах місцевого самоврядування. Законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних

законодавчих актів України» [685], як і низка інших законопроектів, цим питанням приділяє велику увагу.

Так, висловлюються думки щодо надання адвокатам можливості здійснювати адвокатську діяльність з представництва інтересів державного органу чи органу місцевого самоврядування, в яких адвокат перебуває на службі [345]. Але виникає цілком обґрунтоване питання, чи може взагалі адвокат бути державним службовцем виходячи із правової природи адвокатури, чи може він взагалі працювати за трудовим наймом або перебувати на службі у когось, здійснюючи службову кар'єру [686]?

Експерти проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції» вказують, що у зв'язку із запропонованим концептом «адвоката-державного службовця» можуть виникнути деякі практичні проблеми. Цей концепт є суперечливим і підриває основні принципи адвокатської діяльності, а саме принцип незалежності, конфіденційності та рівності адвоката у представництві інтересів клієнта. Понад те, цей концепт не заснований на жодному європейському досвіді [345].

З таким твердженням необхідно погодитися, але його доцільно уточнити і більш докладно обґрунтувати. Модель «адвокат-державний службовець» не лише недоцільна, вона прямо суперечить природі адвоката як представника вільної професії, професії, за умов якої не передбачається перебування особи на службі та обов'язковим є відсутність контролю та тиску на особу від будь-кого, отримання особою гонорару за свою працю [439; 440, с. 673; 441]. Як цілком обґрунтовано зазначає Ю.О. Меліхова, адвокат – не державний службовець, а людина вільної професії, незалежна від державної влади та громадськості, – тільки при такому статусі адвокатури та адвокатів можливі ефективна полеміка з державним обвинуваченням, виявлення помилок слідства та суду [687, с. 107].

Усі положення законопроектів, що пропонують концепцію «адвоката-державного службовця», суперечать одне одному. Така особа начебто є

адвокатом (ч. 3 ст. 31 законопроекту передбачає, що адвокат, який працює в органі державної влади або в органі місцевого самоврядування, зберігає статус адвоката та має право здійснювати представництво цього органу в суді), але водночас вона не є адвокатом (оскільки ч. 2 ст. 31 законопроекту закріплює, що адвокат, який працює в органі державної влади або в органі місцевого самоврядування, не має права здійснювати адвокатську діяльність та зобов'язаний зупинити її у порядку, встановленому статтею сьомою цього Закону); такий адвокат повинен дотримуватися ПАЕ, що прямо передбачає ч. 7 ст. 31 законопроекту, але не зобов'язаний сплачувати членські внески до асоціації (ч. 4 ст. 31 законопроекту) [345]. Загалом зазначена концепція суперечить й загальному положенню ст. 7 законопроекту, яка прямо вказує на несумісність з адвокатською діяльністю зайняття посади, зазначеної у пункті 1 частини першої статті 3 Закону «Про запобігання корупції» (якою є, зокрема, й посада державного службовця).

Крім того, вважаємо, що намагання дозволити адвокатам-державним службовцям здійснювати адвокатську діяльність в інтересах органів державної влади, в яких вони займають посади державних службовців, є нічим іншим, як спробою змінити адвокатуру у зв'язку із запровадженням виключного права адвокатів та прокурорів на представництво їх інтересів у суді. Більш ймовірно, що держава, усвідомлюючи неможливість забезпечити своє представництво в суді виключно адвокатами, намагається обійти конституційну норму та запровадити модель «адвоката, що перебуває на державній службі». В такій моделі очевидним є конфлікт інтересів адвоката як правозахисника та державного службовця, який має дбати про державні інтереси.

З проблемою концепції адвоката-державного службовця тісно пов'язана проблема можливості здійснення адвокатської діяльності на підставі трудового договору, однак остання має і свої особливості.

Необхідно визнати, що особа, яка є адвокатом, може працювати на засадах трудового договору. Перебування адвоката у трудових відносинах з іншими особами не повинно бути перешкодою для здійснення ним адвокатської діяльності. Так, непоодинокими є випадки, коли відомі науковці, що працюють у вищих навчальних закладах чи у наукових установах, є й успішними адвокатами. Але виникає цілком обґрунтоване питання про можливість здійснення саме адвокатської діяльності на підставі трудового договору, тобто, чи може здійснення адвокатської діяльності бути предметом трудового договору з роботодавцем. Сьогодні законодавство фактично це забороняє, однак пропонується дозволити це надалі. Якщо адвокат, який перебуватиме на державній службі, буде вправі представляти інтереси відповідного державного органу у суді, то, мабуть, й адвокат, який працюватиме за трудовим договором, зможе представляти у суді свого роботодавця. Саме це й передбачається у законопроектах, а тому усі ті аргументи, що стосуються неможливості реалізації концепції адвоката-державного службовця, стосуються й концепції «адвокат-працівник».

Проте концепція адвоката-працівника є ширшою, адже вона пов'язана із питанням правового статусу адвоката у відносинах з адвокатським об'єднанням. Це питання залишається невизначеним у законодавстві, варіативним у практиці та недослідженим у науці.

Аналіз практики діяльності адвокатських об'єднань дає можливість зробити висновок, що відносини адвоката як безпосереднього суб'єкта здійснення адвокатської діяльності та адвокатського об'єднання як форми організації цієї діяльності у практиці будуються за такими моделями: 1) адвокат – учасник (член) об'єднання, 2) адвокат – працівник об'єднання, який працює в ньому на підставі трудового договору, та 3) адвокат – контрагент адвокатського об'єднання за цивільно-правовим договором.

Щодо можливості існування першої та третьої моделей відносин жодних зауважень бути не може, хоча модель відносин «адвокат – учасник (член)

об'єднання» породжує складнощі її практичної реалізації, передовсім, у виплаті адвокатським об'єднанням адвокату гонорару (доходів) та оподаткування таких доходів адвоката – члена адвокатського об'єднання. Такі моделі відповідають законодавству, що врегульовує форми організації адвокатської діяльності. Зокрема, перша з моделей повністю відповідає визначеній ст. 15 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» можливості адвоката здійснювати адвокатську діяльність в організаційній формі адвокатського об'єднання (як юридичної особи, створеної шляхом об'єднання його з іншим адвокатом чи адвокатами). Третя ж передбачає індивідуальну адвокатську діяльність, яка закріплена ст. 13 Закону; при цьому можливість залучення адвокатським об'єднанням для виконання укладених ним договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах встановлює безпосередньо ч. 6 ст. 15 Закону.

Тут необхідно вказати на невідповідність побудови відносин адвоката та адвокатського об'єднання за моделлю «адвокат – працівник адвокатського об'єднання» діючому законодавству про адвокатуру та адвокатську діяльність.

У разі здійснення адвокатом адвокатської діяльності на засадах трудового договору із адвокатським об'єднанням така форма організації його адвокатської діяльності не охоплюється жодною з форм, визначених Законом. Зокрема, така діяльність не містить ознак індивідуальної діяльності, оскільки адвокат у такому випадку не укладає самостійних договорів про надання правової допомоги з клієнтом, не є самозайнятою особою, не веде самостійного податкового обліку, що є характерним для індивідуальної адвокатської діяльності. Така діяльність не здійснюється ним і у організаційно-правових формах адвокатського бюро (оскільки такого бюро адвокат не створює) чи адвокатського об'єднання (оскільки членом такого об'єднання він не є). Тож при наданні правової допомоги адвокатами-працівниками фактично виникатиме четверта форма організації адвокатської

діяльності – форма здійснення адвокатської діяльності на підставі трудового договору, що не передбачено Законом. На нашу думку, така форма організації адвокатської діяльності була б цілком прийнятною для використання її в Україні у разі врегулювання її у законодавстві. Прикладом існування такої форми може бути законодавство Франції.

Так, звертаючись до досвіду законодавчого регулювання адвокатської діяльності у Франції, можна звернути увагу на таку форму організації адвокатської практики як співробітництво (*la collaboration*). При цьому французький законодавець розмежовує *la collaboration lib?rale* – вільне співробітництво та *la collaboration salari?e* – співробітництво на умовах отримання заробітної плати [688].

Вільне співробітництво адвокатів у Франції загалом сумірне із діяльністю адвокатів в Україні, які залучаються адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням для виконання укладених договорів про надання правової допомоги на договірних засадах. Співробітництво французьких адвокатів, які фактично є працівниками адвокатських утворень та отримують заробітну плату, відповідало б умовам праці адвокатів в Україні, які здійснювали б адвокатську діяльність на засадах трудового договору із адвокатським об'єднанням.

Враховуючи наведене, вважаємо, що доцільним є врегулювання на законодавчому рівні самостійної форми організації адвокатської діяльності шляхом закріплення в Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» окремої статті «Співробітництво адвокатів» такого змісту: «Адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність шляхом співробітництва з адвокатами, які працюють індивідуально, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями на договірних засадах або на засадах законодавства України про працю». Закріплення в законодавстві України співробітництва адвокатів як самостійної форми організації адвокатської

діяльності врегулює існуючі правовідносини, в які вступають адвокати для організації адвокатської практики.

Щодо форм організації адвокатської діяльності, то суттєвих новел законопроекти про реформування адвокатури не містять. І це не дивно, бо чинне законодавство є досить прогресивним та забезпечує адвокату свободу вибору форми організації здійснення адвокатської діяльності. Нині актуальним є з'ясування питання щодо можливості функціонування так званих «квазіадвокатських» утворень.

Глобалізація збільшила інтенсивність конкуренції серед кваліфікованих спеціалістів на світових юридичних ринках. Поряд з адвокатськими об'єднаннями на ринку правових послуг успішно діють й юридичні фірми, не поступаючись адвокатським об'єднанням за рівнем професійної підготовки та якості надання правової допомоги.

Так, у Великобританії все активніше діють корпорації та партнерства з обмеженою відповідальністю, тоді як традиційні фірми солісіторів за останнє десятиріччя втрачають свою популярність. За даними Товариства солісіторів Англії та Уельсу у період 2006–2016 років число юридичних корпорацій збільшилося з 800 до 4000, а партнерств з обмеженою відповідальністю за той самий період – з 500 до 1500. При цьому кількість солісіторів, які практикують індивідуально, залишилася на тому ж рівні [23].

Проблема адаптації професії адвоката до сучасних умов неодноразово привертала до себе увагу. Розвиток фінансового ринку, нових технологій і комунікацій, зростання кількості міжнаціональних компаній зумовили створення корпорацій, які об'єднують як адвокатів, так і юристів-неадвокатів. Проте, слід погодитись з Ю.С. Пилипенко, що «капіталізація адвокатських об'єднань та залучення спекулятивного капіталу явно виходять за розумні межі. Адвокатська діяльність може бути прибутковою й без атрибутів підприємництва, запровадження яких здатне поставити адвокатуру під удар як з боку держави, так і з боку бізнес-структур. Якщо у адвокатів

виникає конфлікт з державою або клієнтом, вони завжди апелюють до того, що адвокатура – особливий, сакральний вид діяльності. Як тільки їх життя повертається у спокійне русло, вони починають думати про те, щоби заробляти гроші, використовуючи інструменти підприємництва. Проте, ні природне бажання добре заробляти, ні гігантські обороти найбільших фірм не можуть виправдати установку на підприємницький характер адвокатської діяльності» [689, с. 6].

В Україні для правового супроводу бізнес-проектів також утворюються «квазіадвокатські об'єднання», які мають складну структуру та значну кількість персоналу. Зокрема, й Типовий статут адвокатського бюро, зразок якого був запропонований НААУ, передбачає право адвокатського бюро вступати до асоціацій, консорціумів, концернів та інших об'єднань підприємств, установ, організацій за рішенням Засновника, в межах норм чинного законодавства [690, с. 23]. Розподіл праці при такій формі організації діяльності передбачає, що партнери, які не є адвокатами, займаються залученням клієнтів та менеджментом, а адвокати – адвокатською діяльністю. У такій співпраці, ймовірно, немає нічого поганого, водночас для адвоката як суб'єкта надання правової допомоги головним має бути збереження всіх тих атрибутів, які є притаманними суб'єкту здійснення адвокатської діяльності. Збереження специфіки адвокатської діяльності є обов'язком саме адвокатської спільноти, яка має всі необхідні ресурси, від традицій до законодавчо врегульованих прав адвокатів, гарантій адвокатської діяльності для належного рівня надання професійної правової допомоги.

У зв'язку з цим виникають й нові завдання перед адвокатологією. Наука про адвокатуру має визначати мету запровадження різних за своїм змістом форм організації адвокатської діяльності, які б створювали найбільш сприятливі умови для ефективного здійснення адвокатської діяльності. Крім того, розвиток форм організації адвокатської діяльності має здійснюватися

виключно на підставі фундаментальних цінностей і принципів, які складають основу адвокатської професії.

При дослідженні перспектив розвитку професійної відповідальності адвокатів найбільшої уваги, на наш погляд, потребує необхідність розширення переліку дисциплінарних стягнень, які можуть бути застосовані до адвоката у зв'язку з порушенням ним своїх обов'язків, оскільки нинішній перелік є досить обмеженим.

Венеційська комісія у своєму спільному висновку щодо проекту Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» звернула увагу на те, що оскільки різниця між попередженням та зупиненням права на здійснення адвокатської діяльності дуже велика, і в багатьох випадках не дає змоги розумно врахувати тяжкість проступку, то було б розумно включити до списку санкцій щодо адвоката і штрафи [691].

В юридичній літературі міркування про впровадження штрафу як санкції у рамках дисциплінарного провадження висловлював В.В. Заборовський, який наполягає на розширенні існуючого переліку дисциплінарних санкцій [149, с. 106]. З цією пропозицією погоджуються Т.Б. Вільчик [148, с. 118], М.С. Косенко [153, с. 69].

Аналізуючи міжнародний досвід, можна констатувати ефективність застосування зазначеного дисциплінарного стягнення. Грошовий штраф передбачено § 114 Федерального положення Німеччини про адвокатів [692], § 16 розділу 2 Федерального закону Австрії «Про дисциплінарний закон адвокатів та стажистів адвокатів» (Дисциплінарний статут для адвокатів і майбутніх адвокатів) [693, с. 29].

Для законодавства України не є характерними дисциплінарні стягнення у виді штрафу за вчинення працівниками дисциплінарних проступків, зокрема, й працівниками у сфері права. Так, з порівняльного аналізу дисциплінарних стягнень, що можуть бути застосовані до суддів, прокурорів, нотаріусів випливає, що такі стягнення не мають майнового характеру

(штраф як вид стягнення не передбачений). Запроваджуючи штраф як вид дисциплінарного стягнення, слід чітко визначити можливі ризики для запобігання його необґрунтованого та масового застосування.

Наприклад, Т.Б. Вільчик зазначає, що уявляється доцільним розширення видів дисциплінарної відповідальності адвокатів у законодавстві України шляхом введення грошового стягнення у розмірі та порядку, які повинні визначатися Радою адвокатів України, яке може бути застосоване як окреме дисциплінарне стягнення, а також разом з позбавленням адвоката його статусу [148, с. 118]. Однак пропозиція застосовувати дисциплінарне стягнення у виді штрафу разом з позбавленням адвоката права на заняття адвокатською діяльністю виглядає неприйнятною. Накладення двох стягнень за одне порушення, причому одне з них – найбільш суворе, важко підтримати. Крім того, розмір штрафу має визначатися вищим органом адвокатського самоврядування – з'їздом адвокатів України. Види дисциплінарних проступків, за які слід застосовувати штрафи, мають бути закріплені у Законі «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Найбільш ефективним, на наш погляд, є застосування грошового стягнення за несвоєчасну сплату членських внесків. У зв'язку з цим підтримуємо новели законопроектів у сфері адвокатської діяльності, спрямовані на розширення переліку дисциплінарних стягнень, які можна буде накладати на адвокатів, шляхом включення до нього штрафу.

Взагалі ж, з точки зору саморегулювання, фінансові стягнення з адвокатів слід розглядати як перспективний напрямок фінансування роботи органів адвокатського самоврядування, заходом забезпечення належного виконання адвокатом професійних та корпоративних обов'язків. При цьому порядок застосування штрафів має відповідати принципам організації та діяльності адвокатури, виключати можливість порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності.

Д.В. Кухнюк пропонує розширити перелік дисциплінарних стягнень для забезпечення дотримання принципу пропорційності при обранні виду дисциплінарного стягнення і визначити їх такими: 1) зауваження; 2) попередження; 3) догана; 4) сувора догана; 5) позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю [152, с. 78]. При цьому він виступає проти такого стягнення, як зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, оскільки його застосування суттєво впливає на порушення прав клієнтів адвоката [152, с. 76–78]. З останньою пропозицією необхідно безумовно погодитися. Дійсно, зупинення права на заняття адвокатською діяльністю може більшою мірою впливати не на адвоката, а на його клієнтів, чим спотворюється мета застосування цього дисциплінарного стягнення. Натомість з пропозицією щодо розширення переліку дисциплінарних стягнень можна погодитися загалом, лише за умов, що законодавство чітко б диференціювало правові наслідки для адвоката застосування того чи іншого стягнення, визначало відмінності між стягненнями. Якщо така диференціація буде відсутня, для адвоката не буде мати жодного значення, чи буде до нього застосоване зауваження чи попередження, догана чи сувора догана, тож мета розширення кола дисциплінарних стягнень досягнута не буде. У зв'язку з вважаємо, що підготовлені законопроекти у сфері адвокатури, хоча й розширюють перелік дисциплінарних стягнень, зокрема, доганою, не диференціюють і не передбачають чітких наслідків для адвоката у зв'язку з накладенням окремих стягнень, наприклад, попередження і догани. Тому незрозуміло, чим вони відрізняються між собою.

Пильної уваги варті пропозиції, які стосуються дисциплінарних заходів, пов'язаних з моральним впливом на адвоката з боку його колег. Такими заходами можуть бути обговорення поведінки адвоката в органах адвокатського самоврядування. М.С. Косенко пропонує, наприклад, виносити такі питання на конференції адвокатів регіону, а у виняткових випадках – на З'їзд адвокатів України [153, с. 69]. Проте малоімовірно, щоб адвокатська

спільнота обговорювала у вищих органах адвокатського самоврядування, регіонального або загальнонаціонального рівня, індивідуальні питання поведінки адвоката, адже в цих органах мають вирішуватися проблеми адвокатури, що мають значення для всіх адвокатів України або певного регіону. Отже, при затвердженні вищими органами адвокатського самоврядування звітів КДКА або ВКДКА має бути висвітлено узагальнення дисциплінарної практики з урахуванням факторів та умов, які сприяли порушенню адвокатами законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. Проте обговорення поведінки конкретних адвокатів та дисциплінарних заходів щодо них на з'їзді та конференціях недоцільно вносити до порядку денного їх роботи.

Гласність і публічність діяльності органів адвокатського самоврядування дають змогу запропонувати розміщувати інформацію про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності із зазначенням виду дисциплінарного стягнення на офіційних сайтах КДКА. Така інформація мала б особливий превентивний вплив, сприяла б недопущенню адвокатами порушень у своїй діяльності та задовольнила би потреби суспільства щодо інформування про поведінку адвокатів.

Реформуванню підлягають й організаційні основи, пов'язані зі здійсненням адвокатського самоврядування.

Основним вектором розвитку адвокатського самоврядування на сучасному етапі реформування адвокатури має бути децентралізація, однак вона не може мати своєю метою повне відмежування регіональних органів адвокатського самоврядування від загальнонаціональних. Отже, доцільним є використання моделі децентралізації з елементами централізації. Централізований аспект побудови системи органів адвокатського самоврядування полягає у чіткій структурі з відповідними елементами. Принцип обов'язковості для виконання рішень органів адвокатського самоврядування в централізованому аспекті полягає в тому, що згідно із ст.

57 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» рішення з'їзду адвокатів України та Ради адвокатів України є обов'язковими до виконання всіма адвокатами України.

Запровадження регіонального рівня самоврядування у вигляді палат адвокатів не повинно призвести до ситуації, коли адвокатура перестане бути єдиною організацією, якою є сьогодні, а фактично буде розділеною на велику кількість регіональних течій. Такий стан адвокатури позбавить її тієї ваги, яку мала б вона мала за умови єдності.

На наш погляд, удосконаленню підлягають процедури формування органів адвокатського самоврядування та вирішення цими органами питань, віднесених до їх компетенції.

Хоч сьогодні Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прямо передбачає принцип виборності як одну із засад, на якій ґрунтується адвокатське самоврядування, її реалізація здійснюється у процедурі формування органів адвокатського самоврядування обмежено.

Як зазначає І. Панкевич, одним з найважливіших принципів виборчого права є прямі вибори. Пряме виборче право означає, що беручи участь у виборах, громадяни віддають свій голос «за» чи «проти» кандидата на виборну посаду чи політичну партію. Воно забезпечує остаточність прийняття рішення щодо зайняття виборних посад та встановлення результатів виборів. Поряд з прямими виборами є вибори, які проводяться у непрямий (багатоступеневий) спосіб. У цьому випадку виборці обирають представників до органу нижчого рівня, котрі, своєю чергою, обирають представницькі органи вищого рівня [694, с. 169].

Аналіз законодавства про адвокатське самоврядування дає можливість зробити висновок, що формування органів адвокатського самоврядування шляхом прямих виборів, в яких би виборні посади в адвокатурі займали кандидати шляхом їх обрання усіма адвокатами України чи адвокатами регіону, взагалі не застосовуються. Так, обрання на такі виборні посади в

адвокатури, як посади голови та членів РА регіонів, голови та членів КДКА, голови та членів ревізійних комісій адвокатів регіонів, голови та членів РАУ, голови та членів ВКДКА, голови та членів ВРКА, обрання делегатів на з'їзд адвокатів України здійснюється не шляхом прямих виборів, а через обраних адвокатами делегатів.

Безперечно, не щодо усіх зазначених посад є необхідність у формуванні їх за результатами прямих виборів. Прямі вибори доцільно проводити при обранні на ключові посади в адвокатському самоврядуванні: голів та членів рад адвокатів регіонів та РАУ, голів ревізійних комісій адвокатів регіонів, КДКА, ВКДКА, ВРКА. Така процедура формування органів адвокатського самоврядування за найкращими зразками виборчих процесів, що існують у суспільстві, запобігла б існуванню тих негативних явищ, які нині спостерігаються в організації адвокатури України та роз'єднують її.

Недоліком законодавства, який конче слід усунути, є й використання відкритого голосування при проведенні окремих виборів.

Так, аналізуючи проблеми професійного самоврядування у системі прокуратури, судової влади та адвокатури, С.О. Іваницький звертає увагу на те, що, на противагу законодавству про прокуратуру та судоустрій, це питання в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вирішено менш вдало. Закон наділив Раду адвокатів України можливістю визначати форму голосування при проведенні виборів. На практиці цим органом встановлюється, як правило, відкрита форма голосування, що не завжди дозволяє з'ясувати справжнє волевиявлення адвокатів на первинних зборах через побоювання адвокатського електорату за подальшу професійну долю. Норми законодавства про адвокатуру потребують наближення до аналогів, що використовують колеги з юридичного цеху [166, с. 121]. Відкрите голосування не завжди обґрунтовано застосовується і на інших видах виборів, що відбуваються в адвокатурі.

Вважаємо також за доцільне, щоб вибори в адвокатурі здійснювалися з урахуванням конкретних програм кандидатів. Обиратися на посади в органах адвокатського самоврядування повинні не так ті чи інші кандидати, як їх програми щодо питань розвитку адвокатури, якими й повинні супроводжуватися вибори. Таке обрання того чи іншого кандидата на посаду буде відображати прагнення адвокатури як співтовариства до тих чи інших шляхів розвитку адвокатури.

На перший погляд, дивною виглядає тенденція зайняти адміністративну посаду в органах адвокатського самоврядування все більшої кількості адвокатів, оскільки це, начебто, відволікає адвоката від виконання основних професійних обов'язків. Проте очевидним є те, що завдяки участі адвоката у вирішенні найбільш важливих проблем адвокатури діяльність в органах адвокатського самоврядування підвищує професіоналізм адвоката, певною мірою сприяє його популярності серед клієнтури, відображається на його репутації в юридичній спільноті загалом. Тому діяльність в органах адвокатського самоврядуванні є почесною та престижною серед адвокатів.

Позитивним слід сприйняти намагання удосконалити у низці законопроектів процедури виборів, що проводяться в адвокатурі.

Як уже зазначалося, аналіз виборів членів ВРЮ від адвокатури, які відбувалися на III з'їзді адвокатів України, виявляє необхідність законодавчого врегулювання процедурних питань формування з'їздом адвокатів України ВРП. У зв'язку з цим слід підтримати пропозиції проекту Закону щодо запровадження так званого рейтингового голосування при обранні голів та членів регіональних та загальнонаціональних органів адвокатського самоврядування, делегатів з'їзду адвокатів України, членів ВРП, ВККСУ, КДКП. За такого способу голосування одночасно по всіх кандидатах обраним вважатиметься один або кілька (відповідно до кількості вакансій) кандидатів, який (які) одержав (одержали) більшість голосів відносно інших кандидатів. На наш погляд, запровадження рейтингового

голосування усуне необхідність проведення повторних виборів у разі необрання зазначених осіб з першого разу. Внесення на переголосування тричотири рази кандидатур не може розглядатися як належний спосіб реалізації принципу виборності.

Не використовується при вирішенні питань адвокатського самоврядування не лише практично, а й навіть не передбачена нормативно така форма безпосередньої демократії, як референдум (опитування). Як уявляється, щодо тих питань, які найбільше цікавлять адвокатську спільноту, можна було б запровадити процедуру опитування адвокатів (референдум), результати якого б мали обов'язкову силу для органів адвокатського самоврядування.

Як підтверджує сайт НААУ, Асоціація розробила стратегію розвитку НААУ до 2020 року та виклала її для обговорення [695]. Аналіз змісту цієї стратегії загалом дає змогу зробити висновок про неприйнятність її як стратегічного документа розвитку НААУ через відсутність у ній конкретики. Зазначений документ є більше збірником гасел. Жодна з частин цієї стратегії не містить чітких та повних відповідей на питання, як НААУ буде досягати тих чи інших цілей, вирішувати ті чи інші завдання, спрямовані на розвиток Асоціації. Через це її аналіз науковцями й адвокатами-практиками є фактично неможливим.

Вважаємо, що стратегія потребує подальшої розробки, має стати більш ґрунтовною за своїм змістом, містити не лише красиві гасла, а й чіткі кроки, що мають бути здійснені як безпосередньо НААУ, так і іншими, передовсім, державними органами, та будуть спрямовані на забезпечення розвитку адвокатського самоврядування в Україні.

Висновки до розділу 5

1. Участь адвоката у медіативній діяльності є необхідною, але лише як представника сторони конфлікту. У разі участі адвоката у процедурі медіації як медіатора він перестає бути адвокатом як особою, яка здійснює адвокатську діяльність, і стає особою, що здійснює медіативну діяльність. Адвокат може за своїми знаннями, досвідом та характеристиками здійснювати медіативну діяльність, але ці дві сфери в його діяльності не можуть перетинатися. Медіативна діяльність може бути однією з діяльностей у сфері права, однак вона не може бути видом адвокатської діяльності.

2. Адвокат у відносинах, пов'язаних із виконанням ним функції ескроу-агента, вимушений діяти незалежно від своїх клієнтів, надавати фактично правову допомогу одночасно кільком особам, інтереси яких очевидно суперечать одне одному. У зв'язку з цим функція ескроу-агента не відповідає класичним функціональним основам адвокатури.

3. Фідуціарна діяльність більше схожа на підприємницьку діяльність, що здійснюється на підставі агентського договору та врегульовуються главою 31 «Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання» ГК. Така діяльність не відповідає основам адвокатури.

4. Перш ніж наділяти адвокатуру новими функціями, доцільно на рівні цивільного (господарського) законодавства детально врегулювати відповідні види діяльності. Покладення на адвокатуру нових функцій без врегулювання у матеріальному законодавстві відповідних видів підприємницької діяльності є надзвичайно небезпечним для самих адвокатів, які стають їх учасниками, оскільки пов'язане з покладенням на них й усіх тих ризиків, якими характеризується підприємницька діяльність.

5. Запропоновано передбачити можливість здійснення адвокатами підфункції захисту юридичних осіб. КК України передбачає склади злочинів, за які до юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, а КПК України закріплює провадження щодо застосування таких заходів. Тож у цьому провадженні юридична особа

фактично обвинувачується у порушенні кримінально-правових приписів, а діяльність юридичної особи та її представників у провадженні спрямована на захист від цього обвинувачення.

6. Представництво у нотаріальному процесі є своєрідним, гібридним, що поєднує як матеріально-правове, так і процесуальне, що не є правильним ані з точки зору теорії, ані з точки зору практики. Законодавство про нотаріат у частині участі у нотаріальному процесі адвоката потребує суттєвого удосконалення.

7. Процесуальне законодавство, окрім кримінального процесуального, не передбачає права свідків на правову допомогу адвоката. Не передбачається право на таку допомогу й понятих, перекладачів, експертів чи спеціалістів тощо, що є неправильним.

8. Надання правової допомоги адвокатом свідку у кримінальному провадженні стосується й свідків, які належать до категорії малозабезпечених осіб. Проте Закон «Про безоплатну правову допомогу» не передбачає надання допомоги свідкам на безоплатній основі і за рахунок держави. У зв'язку з цим положення ч. 2 ст. 13 Закону «Про безоплатну правову допомогу» потребує доповнення пунктом 4 такого змісту: «надання правової допомоги особам, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками». Крім того, ч. 2 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу» доцільно також доповнити пунктом 13 такого змісту: «особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками».

9. Модель «адвокат – державний службовець» суперечить природі адвоката як представника вільної професії. Положення законопроектів, що пропонують концепцію «адвоката – державного службовця», суперечать іншим положенням, які врегульовують організацію адвокатури.

10. Відносини адвоката як безпосереднього суб'єкта здійснення адвокатської діяльності та адвокатського об'єднання як організаційної форми

цієї діяльності у практиці будуються за такими моделями: 1) адвокат – учасник (член) об'єднання, 2) адвокат – працівник об'єднання, який працює в ньому на підставі трудового договору, та 3) адвокат – контрагент адвокатського об'єднання за цивільно-правовим договором. При здійсненні адвокатом адвокатської діяльності на засадах трудового договору така форма організації його діяльності не охоплюється жодною з форм, визначених Законом. Запропоновано доповнити Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» статтею 15-1 «Співробітництво адвокатів» такого змісту: «Адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність шляхом співробітництва з адвокатами, які працюють індивідуально, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями на договірних засадах або на засадах законодавства України про працю».

11. Обґрунтовано розширення переліку видів дисциплінарної відповідальності адвоката із застосуванням штрафу як виду дисциплінарного стягнення. Запроваджуючи штраф як вид дисциплінарного стягнення, слід чітко визначити можливі ризики для запобігання його необґрунтованого та масового застосування. При формуванні системи дисциплінарних стягнень загалом законодавство повинне чітко диференціювати правові наслідки застосування того чи іншого стягнення для адвоката.

12. Запропоновано розміщувати інформацію про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності із зазначенням виду дисциплінарного стягнення на офіційних сайтах КДКА.

13. Запропоновано формування органів адвокатського самоврядування шляхом прямих виборів, в яких би виборні посади в адвокатурі (посади голів та членів РА регіонів чи РАУ, посад голів ревізійних комісій адвокатів регіонів, КДКА, ВКДКА чи Вищої ревізійної комісії адвокатури) займали кандидати за результатами їх обрання усіма адвокатами України чи адвокатами регіону.

14. Вибори в адвокатурі мають проводитись на підставі конкретних програм кандидатів шляхом таємного голосування.

15. Запропоновано використання при вирішенні питань адвокатського самоврядування такої форми безпосередньої демократії як референдум (опитування), результати якого б мали обов'язкову силу для органів адвокатського самоврядування.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні функціональних та організаційних основ адвокатури України з метою подальшого реформування вітчизняної адвокатури на базі науково обґрунтованих концепцій, що має сприяти поліпшенню якості надаваної адвокатами правової допомоги по всій території України. До вагомих положень роботи слід зарахувати такі:

1. Виявлено, що адвокатура України знаходиться на стадії реформування. В організаційній структурі адвокатури виникають непоодинокі конфлікти, що доводить необхідність ґрунтовних досліджень цієї сфери. Очевидним завданням для адвокатури на теперішній час є якнайшвидше вирішення конфліктів та консолідація адвокатів України для виконання функції, покладеної на адвокатуру Конституцією та законами України, а також потребами суспільства у надійному захисті прав людини.

2. Запропоновано до спеціальних методів дослідження в теорії адвокатури зарахувати метод узагальнення та аналізу адвокатської практики, який має виявити проблеми у підготовці адвокатів, методах їх діяльності тощо. Результати використання цього методу мають стати підґрунтям для підвищення кваліфікації адвокатів, формування завдань для кваліфікаційних іспитів, умов стажування, перевірки результатів діяльності адвоката у конкретній справі або декількох тощо.

3. При наділенні органів адвокатського самоврядування повноваженнями з адміністрування системою безоплатної правової допомоги, фактично, відбудеться передача розпорядження бюджетними коштами адвокатському самоврядуванню, наслідком чого стане фактичне бюджетне фінансування адвокатури, а це суперечить статусу адвокатури як незалежного «недержавного самоврядного інституту».

4. Неприйнятним є акцентування уваги на правозахисній спрямованості діяльності адвокатури та ігнорування правоохоронної її спрямованості. Правоохорона в діяльності адвокатів має пропагуватися і стимулюватися, оскільки простіше застерігати випадки правопорушень, ніж ліквідувати їх наслідки та відновлювати права, що відповідає загальній меті діяльності адвокатури України – забезпеченню прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

5. Застосоване у Законі поняття організаційної (організаційно-правової) форми саме адвокатської діяльності спотворено відображає той об'єкт, який є предметом видового поділу при характеристиці організаційних форм, що існують у адвокатурі. При дослідженні організаційних форм в адвокатурі слід говорити не про «організаційні форми адвокатської діяльності», а про «форми організації адвокатської діяльності».

6. Доведено недоцільність та необґрунтованість розгляду принципу незалежності як єдиного, який відображав би, з одного боку, незалежність адвокатури, адвокатської діяльності, а, з іншого – незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Визначальною є саме засада незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності, як функціонального принципу, що впливає і характеризує діяльність адвокатури як об'єднання адвокатів; незалежність же адвокатури є однією з організаційних засад, яку слід розглядати як гарантію забезпечення незалежності окремого адвоката. Назва принципу, що характеризує незалежність адвоката, повинна звучати як «принцип незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності», а не як «принцип незалежності адвокатської діяльності», як його називають у науці.

7. Обґрунтовано, що широка регламентація Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поняття «конфлікту», а саме необмеженість його виключно конфліктом інтересів як правової категорії, призводить до необхідності виокремлення функціонального принципу із більш широким

змістом, а саме принципу здійснення адвокатської діяльності виключно в інтересах клієнта.

8. Встановлено некоректність тих положень Митного кодексу України, з яких випливає, що адвокат у провадженні у справах про порушення митних правил виконує підфункцію захисту не лише щодо особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, а й щодо свідка.

9. Доведено недоцільність диференціації функціональних основ представництва на правозаступництво та безпосереднє представництво, здійснення яких сьогодні об'єднано в єдиному процесуальному статусі представника. Таку диференціацію можна було б здійснювати за рівнем якості надання правової допомоги у представництві на професійну правову допомогу та непрофесійну, а не за її цільовою спрямованістю на вчинення процесуальних дій чи надання правової допомоги.

10. Обґрунтовано, що наділення адвоката повноваженнями зберігання переданих йому клієнтом документів може призвести до негативного наслідку, яким може бути неможливість їх вилучення правоохоронними органами у клієнта з метою встановлення істини у справі, виконання ними цілком правомірної правоохоронної діяльності. З огляду на функціональні основи діяльності адвокатури це є дисфункцією адвокатської діяльності.

11. Встановлено, що процесуальне законодавство, крім кримінального процесуального, не передбачає права надання адвокатом правової допомоги свідкам. Не передбачено таке право для понятих, перекладачів, експертів або спеціалістів, а право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги малозабезпеченим свідкам у кримінальних провадженнях не визначено законодавством про безоплатну правову допомогу. Запропоновано усунути відповідні законодавчі прогалини.

12. Мета кваліфікаційного іспиту, що складає особа, яка виявила бажання стати адвокатом, повинна полягати у виявленні рівня її знань і практичних навичок, умінь застосування закону саме з точки зору

функціональних основ адвокатури, виконання нею функції з надання правової допомоги клієнтові. Така особа повинна вміти віднайти в законі ті особливості його застосування та ймовірні варіанти його тлумачення, які будуть свідчити на користь клієнта та зможуть привести до більш ефективного виконання адвокатом своїх функцій. У зв'язку з цим більш доцільно саме таку мету кваліфікаційного іспиту закріпити нормативно.

13. Запропоновано надати особі, яка виявила бажання стати адвокатом, альтернативи, за умовами якої особа на власний розсуд визначає, що для неї є більш прийнятним: спочатку скласти кваліфікаційний іспит, а потім пройти стажування, чи навпаки.

14. Запропоновано застосувати обмеження щодо неможливості бути адвокатом на всіх осіб, які мають непогашену чи незняту судимість, незалежно від ступеня тяжкості злочину та виду призначеного кримінального покарання.

15. Встановлено тенденції обмежити кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатів у їх компетенції визначати, що є дисциплінарним проступком адвоката, тобто намагання на підзаконному рівні визначити окремі склади дисциплінарних проступків та відповідальність за них (обрання стягнення, яке застосовуватиметься до адвоката, за вчинення того чи іншого проступку). Неприйнятним є визначення та формулювання переліку складів дисциплінарних проступків, визначення виду дисциплінарного стягнення за вчинення правопорушення в актах органів адвокатського самоврядування.

16. Встановлено, що система органів адвокатського самоврядування, яку сформовано в Україні, діє за принципом «згори донизу», а має формуватися вільно, в адвокатських колективах у регіонах. Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність закріплює за національними органами адвокатського самоврядування певні функції, які варто було б передати регіональним органам.

17. Залишається законодавчо нерегламентованою первинна форма здійснення самоврядування адвокатами, яка територіально найбільш наближена до них – зборів адвокатів. Запропоновано врегулювати компетенцію, квоту представництва, порядок проведення цих зборів, а також питання делегування обраних делегатів на конференції адвокатів регіонів.

18. Встановлено, що в Україні не застосовується формування органів адвокатського самоврядування шляхом прямих виборів, в яких виборні посади в адвокатурі займали кандидати за результатами їх обрання усіма адвокатами України або адвокатами регіону. Обґрунтована можливість заміщення посад голів та членів рад адвокатів регіонів чи Ради адвокатів України, посад голів ревізійних комісій адвокатів регіонів, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА чи Вищої ревізійної комісії адвокатури на підставі прямих виборів, в яких мали би право брати участь відповідно усі адвокати регіону або всі адвокати України.

19. Недоліком законодавства, який потребує усунення, є використання відкритого голосування при проведенні окремих виборів. Доцільним є також використання при вирішенні питань адвокатського самоврядування такої форми безпосередньої демократії як референдум (опитування), результати якого мали б обов'язкову силу для органів адвокатського самоврядування.

20. За наслідками здійсненого дослідження зроблено пропозиції щодо удосконалення законодавства, зокрема:

у ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» поняття конфлікту інтересів визначити як «суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками», або ж «суперечність між професійними правами і обов'язками адвоката щодо різних клієнтів, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності»;

ч. 3 ст. 4 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доповнити реченням такого змісту: «Адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність шляхом співробітництва з адвокатами, які працюють індивідуально, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями на договірних засадах або на засадах законодавства України про працю»;

ч.ч. 6 і 7 ст. 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» виключити;

ч. 1 ст. 44 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» викласти у такій редакції:

«1. Завданнями адвокатського самоврядування є:

- 1) формування високопрофесійного адвокатського корпусу;
- 2) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності;
- 3) підтримання високого професійного рівня адвокатів;
- 4) формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування;
- 5) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності;
- 6) вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності;
- 7) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність;
- 8) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України;
- 9) участь у формуванні Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів у порядку, визначеному законом»;

назву розділу II Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» викласти у такій редакції: «Набуття права на заняття адвокатською діяльністю. Форми організації адвокатської діяльності»;

п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» викласти у такій редакції: «має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість»;

ч. 2 ст. 9 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» викласти у такій редакції: «Кваліфікаційний іспит полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, адвокатської етики, навичок грамотно скласти процесуальні документи, рівня її практичних навичок та умінь застосування закону та принципу верховенства права, сприйняття організаційних основ адвокатури України»;

ч. 2 ст. 13 Закону «Про безоплатну правову допомогу» доповнити пунктом 4 такого змісту: «надання правової допомоги особам, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками»;

ч. 2 ст. 14 Закону «Про безоплатну правову допомогу» доповнити пунктом 13 такого змісту: «особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства є свідками»;

затвердити рішенням Ради адвокатів України Порядок прийняття присяги адвоката України, в якому визначити: «Складення присяги адвоката здійснюється у раді адвокатів регіону в урочистій обстановці за наявності державних символів України. Присягу повинні читати голосно, чітко і під текстом присяги має ставитися особистий підпис. На церемонію складення присяги можуть бути запрошені представники органів державної влади, суду, правоохоронних органів, засобів масової інформації, рідні та близькі особи, яка складає присягу. Після складення присяги має звучати гімн України, який усі учасники церемонії слухають стоячи».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История адвокатуры Украины / под ред. Т. В. Варфоломеевой и О. Д. Святоцкого. – Киев : Лыбедь, 1992. – 154 с.
2. Бородин Д. Н. Исторический очерк русской адвокатуры : (к 50-летию присяж. адвокатуры) : 1864 – 20 нояб. – 1914. Ч. 1 : иллюстрированное изд. / Д. Н. Бородин, присяж. пов. – Петербург : Петроград. коммерч. типо-лит., 1915. – 101 с.
3. Гловацький І. Ю. Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І. Ю. Гловацький ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2006. – 18 с.
4. Вышинский Андрей Януарьевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dostavka-portretov.ru/info-vushinskiy.html> (дата звернення 18.08.2016). – Заголовок з екрана.
5. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие / М. Ю. Барщевский. – Москва : Белые альвы, 1995. – 62 с.
6. Сухарев И. Быть ли в России профессиональной адвокатуре? / И. Сухарев // Российская юстиция. – 1995. – № 3. – С. 41–42.
7. Птицын Г. Споры на адвокатской меже / Г. Птицын // Российская юстиция. – 1996. – № 7. – С. 29.
8. Susskind R. The Future of the Professions : How Technology Will Transform the Work of Human Experts / R. Susskind, D. Susskind. – Oxford : Oxford University Press, 2015. – 346 p.
9. Susskind R. The End of Lawyers? Rethinking the Nature of Legal Services / R. Susskind. – Oxford : Oxford University Press, 2010. – 303 p.

10. The Future of Legal Services. The Law Society of England and Wales [Електронний ресурс] : January 2016 / The Law Society. – Режим доступу: <http://www.lawsociety.org.uk/news/documents/future-of-legal-services-pdf/> (дата звернення: 28.05.2016). – Заголовок з екрана.
11. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.10.2016). – Заголовок з екрана.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : від 04.11.1950 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 28.10.2016). – Заголовок з екрана.
13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [Електронний ресурс] : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.10.2016). — Заголовок з екрана.
14. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] : від 16 груд. 1966 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 14.04.2016). – Заголовок з екрана.
15. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973 № 2148 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2148-08> (дата звернення: 06.05.2016). – Заголовок з екрана.

16. Основные принципы, касающиеся роли юристов. Приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями; Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 года [Электронный ресурс] : від 07.09.1990 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_313 (дата звернення: 02.08.2016). – Заголовок з екрана.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) [Електронний ресурс] : від 16.11.2000 року; справа № 1-17/2000 № 13-рп/2000 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення: 14.06.2016). – Заголовок з екрана.
18. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 28.12.1960 № 1001-05 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 17.07.2016). – Заголовок з екрана.
19. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : від 07.12.1984 № 8073-X // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.
20. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13.04.2012 № 4651-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 28.10.2016). – Заголовок з екрана.

21. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) [Електронний ресурс]: Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 15.10.2016). – Заголовок з екрана.
22. Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Деханов Сергей Александрович; ГОУВПО «Рос. ун-т дружбы народов». – Москва, 2011. – 383 с.
23. Регулирование профессии юриста [Електронний ресурс] // Федеральная палата адвокатов РФ. – Режим доступу: http://www.fparf.ru/news/all_news/news/16504/ (дата звернення: 10.02.2016). – Заголовок з екрана.
24. Бакаянова Н. М. О перспективах адвокатской монополии / Н. М. Бакаянова // Вопросы современной юриспруденции / Сб. ст. по материалам LIV-LV междунар. науч.-практ. конф. – № 10–11(50). – Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», 2015. – С.134–140.
25. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 28.12.2015). – Заголовок з екрана.
26. Проект Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо малозначних спорів у судах [Електронний ресурс]: від 04.10.2016 р. № 5221 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60174 (дата звернення: 28.11.2016). – Заголовок з екрана.

27. Бакаянова Н. М. Адвокатура крізь призму судово-правової реформи / Н. М. Бакаянова // Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 12 листопада 2016 р. – Одеса : Фенікс, 2016. – С. 5–6.
28. Панченко В. Ю. О стратегии развития системы юридической помощи в государственной программе «Юстиция» / В. Ю. Панченко // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 533–538.
29. Пилипенко Ю. Адвокатская монополия не ограничивает рынок правовой помощи / Ю. Пилипенко // Российская газета. – 2015. – 11 марта (№ 6620(49)). – С. 4–5.
30. Stephen F. H. Lawyers, Markets and Regulation / F. H. Stephen. – Cheltenham : Edward Elgar, 2013. – 181 p.
31. Howard P. K. Life without Lawyers: Liberating Americans from Too Much Law / P. K. Howard. – New York : Norton, 2009. – 343 p.
32. Об адвокатуре и адвокатской деятельности в Республике Беларусь [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 30.12.2011 г. № 334-3 // Законодательство стран СНГ. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=48853 (дата звернення: 08.06.2015). – Заголовок с экрана.
33. Об утверждении Государственной программы Российской Федерации «Юстиция» [Электронный ресурс]: постановление Правительства Российской Федерации от 15.04.2014 г. № 312 // Гарант.ру. Информационно-правовой портал. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/70644218/> (дата звернення: 08.06.2015). – Заголовок з екрана.
34. Проект постановления Правительства Российской Федерации «О внесении изменений в государственную программу Российской Федерации «Юстиция» [Электронный ресурс] // Гарант.ру. Информационно-правовой портал. – Режим доступа:

- <http://regulation.gov.ru/projects/List/AdvancedSearch#nra=45128> (дата звернення: 06.04.2016). – Заголовок з екрана.
35. 06 серпня 2016 року в Будинку кіно Національної спілки кінематографістів України відбулася конференція адвокатів міста Києва [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/novini/429> (дата звернення: 28.10.2016). – Заголовок з екрана.
36. Стан сучасної української адвокатури напередодні введення адвокатської монополії [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/novini/427> (дата звернення: 28.08.2016). – Заголовок з екрана.
37. 10 вересня – позачергова Конференція адвокатів Київської області [Електронний ресурс] // Рада адвокатів Київської області. – Режим доступу: <http://radako.com.ua/news/10-veresnya-pozachergova-konferenciya-advokativ-kiyivskoyi-oblasti> (дата звернення: 28.11.2016). – Заголовок з екрана.
38. Кошторис Ради адвокатів міста Києва на 2015 рік [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: https://kmdka.com/sites/default/files/files/vykonannya_koshtorysu_rady_na_2015_4_kvartaly.pdf (дата звернення: 24.08.2016). – Заголовок з екрана.
39. Гончар И. ВСЮ будет хорошо / И. Гончар // Юридическая практика. — 2015. – 21 апр. (№ 16(904)). – С. 19–25.
40. Семишовський Л. Є у реформи початок / Л. Семишовський // Закон і бізнес. – 2015. – 13–19 черв. (№ 24(1218)). – С. 1–3.
41. Бутовченко Е. Итоги внеочередной конференции столичных адвокатов могут ударить по профессиональным гарантиям [Електронний ресурс] / Е. Бутовченко // Закон и бизнес. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ru/125229->

- itogi_vneocherednoy_konferencii_advokatov_kieva_mogut_udarit.html (дата звернення: 07.09.2016). – Заголовок з екрана.
42. Вовнюк В. Знищити не можна зберігати: чи обробляють КДКА персональні дані? / В. Вовнюк // Вісник Національної асоціації України. – 2015. – № 1–2 (10). – С. 26–27.
43. Дисциплінарна практика [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/kdka-mista-kiieva/disciplinarna-praktika> (дата звернення: 09.07.2016). – Заголовок з екрана.
44. Рішення ВКДКА № П-017/2015 у справі за скаргою на рішення ДП КДКА Київської області від 11 вересня 2014 року, яким відмовлено у порушенні дисциплінарної справи відносно адвоката [Електронний ресурс] // Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області. – Режим доступу: <http://kdkako.com.ua/news/disciplinarna-praktika> (дата звернення: 14.04.2016). – Заголовок з екрана.
45. Адвокатські ініціативи [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/iniciativi> (дата звернення: 01.02.2016). – Заголовок з екрана.
46. Щодо чергової спроби Національної асоціації адвокатів перешкодити професійній діяльності майже шеститисячній спільноті адвокатів міста Києва [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/novini/426> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
47. Петрова Н. Стратегічний план розвитку Національної асоціації адвокатів України [Електронний ресурс] / Н. Петрова // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: kmdka.com/sites/default/files/files/strategichnyy_plan.pptx (дата звернення: 18.08.2015). – Заголовок з екрана.

48. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Одеської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kdka.odessa.ua/?page_id=14 (дата звернення: 14.05.2016). – Заголовок з екрана.
49. Про встановлення плати за складання кваліфікаційного іспиту [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України від 03.02.2017 р. №5 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-02-03-r-shennya-rau-5_58adad78088cd.pdf (дата звернення: 20.02.2017). – Заголовок з екрана.
50. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році [Електронний ресурс]: Закон України від 20.12.2016 р. № 1791-VIII // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1791-19> (дата звернення: 28.11.2017). – Заголовок з екрана.
51. Про адвокатуру та адвокатську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 14.09.2016). – Заголовок з екрана.
52. План-графік роботи Школи молодих адвокатів [Електронний ресурс] // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/pidvishchennya-kvalifikaciyi-advokativ/shkola-molodih-advokativ> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
53. Порядок підвищення кваліфікації адвокатами України [Електронний ресурс] : затверджено рішенням Ради адвокатів України № 85 від 16.02.2013 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/poryadki/27.09.2013-poryadok-219.pdf> (дата звернення: 03.03.2016). – Заголовок з екрана.

54. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс]: затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.12 року // Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. – Режим доступу: <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/> (дата звернення: 15.06.2016). – Заголовок з екрана.
55. Скребець О. Оподаткування доходів адвокатів — «індивідуалів», одержаних у 2014 році / О. Скребець, В. Козіна // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2015. – № 1–2(10). – С. 12–19.
56. Козіна В. Щодо оподаткування доходів від здійснення адвокатської діяльності: старі-нові проблеми та шляхи їх вирішення / В. Козіна // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2015. – № 1–2 (10). – С. 7–11.
57. Баєв В. Партнерство заради якості безоплатної правової допомоги: обговорення у міжнародному форматі / В. Баєв // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2015. – № 1–2(10). – С. 28–35.
58. Шарафутдинова З. И. Бизнес адвокатура и модернизация рынка юридических услуг в России [Електронний ресурс] / З. И. Шарафутдинова // Социальные явления. – Режим доступу: <http://socialphenomena.org/ru/blog/article/бизнес-адвокатура-и-модернизация-рын/> (дата звернення: 28.11.2014). – Заголовок з екрана.
59. Яновська О.Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування та розвитку змагального кримінального судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Яновська Олександра Григорівна ; Нац. акад. внутр. справ МВС України. – Київ, 2011. – 36 с.
60. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Вільчик Тетяна Борисівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків, 2016. – 490 с.

61. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Хотенець Павло Васильович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 206 с.
62. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Логінова Світлана Миколаївна; КУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 183 с.
63. Таварткиладзе Н. М. Этические основы деятельности адвоката-защитника : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Таварткиладзе Нана Мезеновна ; Одес. нац. юрид. акад. – Одесса, 2003. – 216 с.
64. Коваленко Т. С. Дисциплінарна відповідальність адвокатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Т. С. Коваленко ; Акад. адвокатури України. – Київ, 2010. – 20 с.
65. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А. В. Іванцова ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2010. – 20 с.
66. Косенко М. С. Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / М. С. Косенко ; Акад. адвокатури України. – Київ, 2014. – 19 с.
67. Меланчук А. В. Адвокатура в Російській Імперії і сучасній Україні (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А. В. Меланчук ; МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2014. – 22 с.
68. Северин М. К. Принципи адвокатської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / К. М. Северин ; Акад. адвокатури України. – Київ, 2015. – 18 с.

69. Біцай А. В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Біцай Анна Володимирівна; КНУ ім.Т.Шевченка. – Київ, 2015. – 246 с.
70. Святоцька В. О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В. О. Святоцька ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2010. – 16 с.
71. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини ХІХ — початку ХХ століття (на матеріалах Галичини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. Ю. Бойчук ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – Київ, 2011. – 20 с.
72. Святоцький О. Д. Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Святоцький Олександр Дмитрович. – Київ : Рад. шк., 1994. – 281 с.
73. Богославець В. М. Договори про надання правових послуг : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. М. Богославець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 19 с.
74. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. А. Чванкін ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 22 с.
75. Лазько Г. З. Правова природа представництва у цивільному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Лазько Гюльназ Заурівна; Акад. праці і соціал. відносин Федерації професійних спілок України. – Київ, 2006. – 191 с.
76. Головань І. В. Правова робота у механізмі захисту прав суб'єктів підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Головань Ігор

- Володимирович ; НАН України, Ін-т економіко-правових дослідж. — Донецьк, 2003. — 216 с.
77. Меєрович Н. А. Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Н. А. Меєрович. — Харків, 2014. — 19 с.
78. Лотоцький М. В. Адвокатура як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М. В. Лотоцький ; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2012. — 20 с.
79. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. М. Бірюкова ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2006. — 20 с.
80. Варфоломеева Т. В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Варфоломеева Татьяна Викторовна; Киев. ун-т им. Тараса Шевченко. — Киев, 1994. — 485 с.
81. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / П. В. Кучевський ; Нац. акад. внутр. справ. — Київ, 2011. — 16 с.
82. Острогляд О. В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. В. Острогляд ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2007. — 20 с.
83. Козьмініх А. В. Роль інституту адвокатури в реалізації правозахисної функції громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / А. В. Козьмініх ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2008. — 17 с.

84. Серяков О. А. Реформа адвокатури 1964 року в Російській імперії: історіографія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / О. А. Серяков ; МОН України, ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т». – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
85. Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. – Київ : Ін Юре, 1997. – 211 с.
86. Вільчик Т. Б. Організація роботи адвокатури в Україні: навч. посіб. / Т. Б. Вільчик. – Харків : ФІНН, 2006. – 304 с.
87. Адвокатура України : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / ред. С. Я. Фурса ; Центр правових досліджень Фурси. – Київ : КНТ, 2007. – 940 с.
88. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : учеб. пособие / О. В. Синеокий. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков : Право, 2012. – 520 с.
89. Погорецький М. А. Адвокатура України : підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. – Київ : Юрінком Інтер, 2014. – 368 с.
90. Фіолевський Д. П. Адвокатура : [підручник] / Д. П. Фіолевський. – 3-тє вид., випр. і допов. – Київ : Алерта, 2014. – 624 с.
91. Організація роботи адвокатури в Україні: навч. посіб. / Т. Б. Вільчик, О. М. Овчаренко, А. В. Іванцова та ін.; за ред. І. Є. Марочкіна. – Харків : Право, 2014. – 392 с.
92. Адвокатура України : підручник. У 2 кн. Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом) / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянової. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ : Алерта, 2016. – 864 с.
93. Головань І. В. Бізнес-адвокатура в Україні / І. В. Головань. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2004. – 126 с.

94. Бакаянова Н. М. Этические принципы адвокатуры в Украине / Н. М. Бакаянова ; Одес. нац. юрид. акад. – Одесса : Юрид. літ., 2005. – 151 с.
95. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури: монографія / А. В. Іванцова. – Харків : ФІНН, 2011. – 248 с.
96. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури в Галичині другої половини ХІХ-початку ХХ століття: історико-правове дослідження: монографія / А.Ю. Бойчук; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Одеський національний морський університет. – Одеса : Фенікс, 2012. – 150 с.
97. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні : монографія / Т.Б. Вільчик. – Харків : Право, 2015. – 400 с.
98. Вільчик Т. Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою / Т. Б Вільчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11. – № 2. – С. 63–74.
99. Іваницький С. О. Спеціалізація як принцип організації адвокатури / С. О. Іваницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 4. – С. 64–77.
100. Іваницький С. О. Незалежність як принцип адвокатури / С. О. Іваницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 1. – С. 68–75.
101. Іваницький С. О. Обумовленість судоустроєм як принцип побудови адвокатури / С. О. Іваницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 3. – С. 98–105.
102. Іваницький С. О. Територіальність як принцип побудови адвокатури в Україні та світі / С. О. Іваницький // Вісник Луганського державного

- університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2015. – Вип. 2. – С. 76–83.
103. Кармаза А. А. Правовые источники и принципы осуществления адвокатской деятельности в Украине (защита прав в цивилистическом процессе) / А. А. Кармаза // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. — Вип. 4 : Адвокатура. – С. 44–51.
104. Козяр О. І. Принципи адвокатури та адвокатської діяльності : проблеми розмежування / О. І. Козяр // SCIENCIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження: актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упоряд.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська – Київ : ЦУЛ, 2016. – С. 230–232.
105. Меланчук А. Принципы организации и деятельности адвокатуры Украины на современном этапе / А. Меланчук // Закон и жизнь. – 2013. – № 11. – С. 171–175.
106. Обловацька Н. О. Принципи організації та діяльності адвокатури в Україні та Росії / Н. О. Обловацька // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наук. пр. – Київ, 2010. – Вип. 9. – С. 120–126.
107. Самусь О. В. Принципи здійснення адвокатської діяльності / О. В. Самусь // Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали II Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірант. та студ. (м. Одеса, 2 берез. 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 148–151.
108. Чаленко А. О. Принципи адвокатури та адвокатської діяльності: проблеми розмежування / А. О. Чаленко // Перспективні напрямки

- розвитку сучасної юридичної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 20–21 берез. 2015 р.) : у 2 ч. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1. – С. 200–202.
109. Северин К. М. Принципи адвокатської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Северин Костянтин Миколайович; М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – 237 с.
110. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія / С.О. Іваницький. – Київ : Інтерсервіс, 2017. – 800 с.
111. Северин К. М. Співвідношення принципів діяльності адвокатури України з галузевими принципами кримінального процесуального права / К. М. Северин // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 356–359.
112. Павленко О. Майбутнє інституту адвокатури / О. Павленко // Юридичний журнал. – 2003. – № 9(15). – С. 76–84.
113. Шкребець Є. Ф. Принципи адміністративно-правового забезпечення діяльності адвокатури України [Електронний ресурс] / Є. Ф. Шкребець // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 192–197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
114. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий правовий аспект : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Семенюк Іван Ярославович; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів, 2016. – 240 с.
115. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тацій Лариса Василівна; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 176 с.

116. Аракелян М. Р. Інститут адвокатури в правозащитній системі України: теоретико-правовий аспект : монографія / М. Р. Аракелян. – Одеса : Фенікс, 2014. – 280 с.
117. Сопілко І. М. Місце та роль сучасної адвокатури України в правозахисному механізмі / І. М. Сопілко // Юридичний вісник. – 2012. – № 1 (22). – С. 82–86.
118. Святоцкий А. Д. Адвокатура и защита прав граждан / А. Д. Святоцкий. – Львов: Світ, 1992. – 150 с.
119. Вільчик Т. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі / Т. Вільчик // Право України. – 2014. – № 11. – С. 243–250.
120. Тези виступу М. А. Маркуш на «круглому столі» 16 березня 2005 року // Адвокат. – 2005. – № 3. – С. 30–33.
121. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пашук Тарас Ігорович; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2006. – 220 с.
122. Переверза И. М. Особенности правовой природы института адвокатуры / И. М. Переверза // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20), ч. 3. – С. 68–72.
123. Никитин А. С. К вопросу о понятиях «охрана» и «защита» в российском праве / А. С. Никитин // Государство и право. – 2008. – № 4. – С. 21–26.
124. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 / Т. Б. Вільчик ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків, 2016. – 40 с.
125. Калинюк С. С. Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Калинюк Степан Степанович; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2015. – 203 с.

126. Яновська О. Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Яновська Олександра Григорівна; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1997. – 210 с.
127. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О. Г. Шнягін. – Київ, 2010. – 23 с.
128. Маланчук П. М. Функція захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / П. М. Маланчук. – Київ, 2008. – 24 с.
129. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України : монографія / В. О. Попелюшко. – Острогоз : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2009. – 634 с.
130. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика: монографія / О. С. Старенький; за загал. ред. д. ю.н., проф. М. А. Погорецького. – Київ : Алерта, 2016. – 336 с.
131. Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве : монография / Т.В. Варфоломеева. – Киев : Вища шк., 1998. – 204 с.
132. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / І.А. Павлуник. – Київ : Б.в., 2002. – 19 с.
133. Заяць В. С. Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі : автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В.С. Заяць. – Ірпінь : Б.в., 2011. – 20 с.
134. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного впровадження : монографія / С. С. Бичкова. – Київ : Атіка, 2011. – 419 с.

135. Фурса С. Я. Адвокат у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – Київ : КНТ : Вид. Фурса С. Я., 2006. – 448 с.
136. Біцай А. В. Організаційно-правові засади участі адвоката в медіації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / А. В. Біцай ; М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 19 с.
137. Афян А. А. О границах профессиональной деятельности адвоката / А. А. Афян // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред С. Я. Фурсы. — — Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 17–22.
138. Задоя І. Набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні: вимоги до осіб [Електронний ресурс] / І. Задоя // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 146 – 151. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urid_2014_5_28.
139. Анікіна Н. Набуття права на заняття адвокатською діяльністю за новим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» / Н. Анікіна // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2014. – Вип. 60. – С. 285–290.
140. Дубчак А. Проблемні аспекти стажування адвоката як вимоги до набуття професійного статусу / А. Дубчак // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2013 р.) / редкол.: І. С. Гриценко (голова), П. С. Берзін (заст. голови), І. С. Сахарук (відп. ред.). – Київ : Прінт-Сервіс, 2014. – С. 389–390.
141. Тодосієнко А. О. Проблеми стажування кандидата в адвокати [Електронний ресурс] / А. О. Тодосієнко // Репозитарій Національного авіаційного університету. – Режим доступу: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/18420> (дата звернення: 23.07.2016). – Заголовок з екрана.

142. Кодола Б. Стажування для отримання особою свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю: порівняльний аспект / Б. Кодола // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р.) : в 3 т. / редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) [та ін.] – Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2016. – Т. 3. – С. 215–216.
143. Сталовєров В. Беззаперечна репутація як складова вимога доступу до адвокатської професії / В. Сталовєров // Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2013 р.) / редкол.: І. С. Гриценко (голова), П. С. Берзін (заст. голови), І. С. Сахарук (відп. ред.) – Київ : Прінт-Сервіс, 2014. – С. 232–234.
144. Скрябін О. М. Використання поліграфа при професійно-психологічному відборі адвокатів України / О. М. Скрябін // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 2. – Т. 3. – С. 110–114.
145. Книгін К. Г. Організаційно-правові форми надання правової допомоги адвокатом за чинним законодавством України [Електронний ресурс] / К. Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 417–423. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_62.
146. Книгін К. Г. Суб'єкти договору надання правових послуг адвокатом [Електронний ресурс] / К. Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 480–489. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_63_74.
147. Коваленко Т. С. Дисциплінарна відповідальність адвокатів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Коваленко Тетяна Сергіївна; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2010. – 243 с.

148. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів / Т. Б. Вільчик // Інформація і право. – 2015. – № 3. – С. 115–122. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_3_19.
149. Заборовський В. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката : поняття та види [Електронний ресурс] / В. В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4 – С. 101–104. – Режим доступу: http://pap.in.ua/4_2014/4_2014.pdf.
150. Аземша І. Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 54–57.
151. Заборовський В. В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності / В. В. Заборовський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2015. – Вип. 31. – Т. 3. – С. 115–118.
152. Кухнюк Д. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні / Д. В. Кухнюк // Цивілістична процесуальна думка. – 2016. – № 2. – С. 75–79.
153. Косенко М. С. Участие квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры в обеспечении адвокатской дисциплины в Украине / М. С. Косенко // Закон и жизнь. – 2013. – № 9(261). – С. 66–70.
154. Іванцова А. В. Ознаки та загальні риси адвокатського самоврядування [Електронний ресурс] / А. В. Іванцова // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 9. – Режим доступу: <http://www.aau.edu.ua/e-journal/2010-4/10iavras.pdf>.
155. Димитрова М. В. Поняття та сутність принципів адвокатського самоврядування / М. В. Димитрова // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 125–130.
156. Димитрова М. В. Принцип добровільності в контексті адвокатського самоврядування / М. В. Димитрова // Актуальні проблеми політики : зб.

- наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 38. – С. 574–579.
157. Полянський Ю. Є. Перспективи розвитку самоврядування в адвокатурі України / Ю. Є. Полянський, В. В. Долежан // Перспективи судово-правової реформи в Україні : зб. наук. публ. – Одеса: «Юридична література», 2007. – С. 497–505.
158. Вільчик Т. Б. Проблеми законодавчого регулювання організації і діяльності адвокатури / Т. Б. Вільчик // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 1–2 груд. 2005 р. – Харків ; Київ : ЦНТ «Гопак», 2006. – С. 79–93.
159. Бронз И. Л. Противостояние продолжается или что ждет адвокатуру Украины в будущем / И. Л. Бронз // Адвокат. – 2006. – № 8. – С. 35–38.
160. Узун Н. Ф. Сучасна адвокатура України та актуальні питання її реформування / Н. Ф. Узун // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 36. – С. 399–404.
161. Дігтяр А. О. Реформування в системі органів адвокатського самоврядування / А. О. Дігтяр, М. І. Логвиненко // Правові новели. — 2014. – № 1. – С. 95–98.
162. Бакаянова Н. М. Проблеми процедури формування Вищої ради юстиції органами адвокатського самоврядування / Н. М. Бакаянова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3, т. 3. – С. 154–157.
163. Решота В. В. Правовий статус ради адвокатських асоціацій та правових товариств Європи та її роль у зміцненні адвокатського самоврядування [Електронний ресурс] / В. В. Решота // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2014. – № 12. – С. 14–18. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2014_12_6.

164. Решота В. В. Організація адвокатського самоврядування в Україні [Електронний ресурс] / В. В. Решота // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 11. – С. 266–270. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2013_11_68.
165. Ворошило М. І. Підходи до розуміння поняття адвокатського самоврядування / М. І. Ворошило, Д. В. Кухнюк // Право: історія, теорія, практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14–15 берез. 2014 р.). – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 158–160.
166. Іваницький С. О. Тенденції розбудови професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури / С. О. Іваницький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 10-2(2). – С. 120–121.
167. Воробьев А. В. Теория адвокатуры / А. В. Воробьев, А. В. Поляков, Ю. В. Тихонравов. – Москва : Грантъ, 2002. – 496 с.
168. Кучерена А. Г. Адвокатура в условиях судебно-правовой реформы в России : монография / А. Г. Кучерена. – Москва : ЮРКОМПАНИ, 2009. – 434 с.
169. Поспелов О. В. Диссертации по адвокатуре / О. В. Поспелов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://msal.ru>
170. Lucien Karpik, Les avocats. Entre l'état, le public et le marché XIIIe-XXe siècle, Paris, Gallimard, Bibliothèque des sciences humaines, 1995, pp. 206–215.
171. L'indépendance des avocats: Le long chemin d'une liberté / Sous L. Assier-Andrieu. – Editions Dalloz, 2015. – 126 p.
172. Galbensi D. Unbound: How Entrepreneurship is Dramatically Transforming Legal Services Today // D. Galbensi. – Royal Oak : Lumen Legal, 2009. – 259 p.
173. Macfarlane J. The New Lawyer // J. Macfarlane. – Vancouver : UBC Press, 2008. – 304 p.

174. Sako M. Make-or-Buy Decisions in Legal Services: A Strategic Perspective // *Law Firm Evolution: Brave New World or Business as Usual?* 2010. 21–23 March. Georgetown Center for the Study of the Legal Profession, Georgetown Law School, 2010.
175. Regan Jr.M.C., Palmer T.H. Supply Chains and Porous Boundaries: The Disaggregation of Legal Services. Vol. 78. *Fordham L. Rev.*, 2137–2191. 2010.
176. Th. Wickers. *La grande transformation des avocats*. – Paris, Dalloz, 2014. – 344 p.
177. Мюллера Р. Независимость – основной принцип юридической этики / Р. Мюллера // *Адвокат*. – 1996. – № 11. – С. 6.
178. David W. Rivkin. Opening Ceremony Speech. Annual Conference of International Bar Association. – 4–9 October 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ibanet.org/Conferences/Vienna2015.aspx>
179. Speech of the Chairman of the Hong Kong Bar Association, Winnie Tam SC, at the Opening of the Legal Year, 11 January 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hkba.org/sites/default/files/20160111%20-%20OLY%20Jan%202016%20Speech%20%28Eng%29>.
180. Баев О. Я. К основам теории профессиональной защиты в уголовном процессе: объект и предмет криминалистической адвокатологии / О. Я. Баев // *Правовая наука и реформа юридического образования*. – Воронеж, 1996. – Вып. 6 : Юридический процесс: реформа процедур управления, законодательной деятельности и судебной власти. – С. 46–58.
181. Яновська О. Г. Протестна діяльність адвоката в кримінальному провадженні. Окремі питання правозастосування / О. Г. Яновська ; Нац. асоц. адвокатів України, Рада адвокатів України. – Харків : Фактор, 2013. – 48 с.

182. Яновська О. Г. Процесуальні форми протестної діяльності адвоката в кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Право України. – 2013. – № 11. – С. 165–172.
183. Яновська О. Г. Адвокатура в системі суб'єктів судового права / О. Г. Яновська // Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, каф. орг. суд. та прав. органів. – Харків : Право, 2015. – С. 20–23.
184. Кучерена А. Г. Адвокатура : учебник / А. Г. Кучерена. – Москва : Юрист, 2004. – 351 с.
185. Грудцына Л. Ю. Адвокатура в России : учеб. пособие / Л. Ю. Грудцына. – Москва : Эксмо, 2005. – 410 с.
186. Конин В. В. К вопросу об «адвокатологии» / В. В. Конин // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2006. – Вып. 7 – С. 153–157.
187. Яновська О. Г. Стандартизація адвокатської діяльності: вимога сьогодення / О. Г. Яновська // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 157–162.
188. Адибекян О. А. Основные, смежные и комплексные науки [Электронный ресурс] / О. А. Адибекян // SCI-ARTICLE.RU. – 2015. – № 18. – С. 106–111. – Режим доступа: <http://sci-article.ru/stat.php?i=1423219908>.
189. Лубшев Ю. Ф. Адвокатура в России : учебник / Ю. Ф. Лубшев. – Москва : ООО «Профобразование», 2001. – 832 с.
190. Грудцына Л. Ю. Адвокатское право / Л. Ю. Грудцына. – Москва : Деловой двор, 2009. – 320 с.
191. Рагулин А. В. Формирование науки об адвокатуре в России / А. В. Рагулин // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 2 (3). – С. 128–140.

192. Миронов Р. Г. Адвокатоология и учение о профессиональной защите по уголовным делам в российской юридической науке / Р. Г. Миронов // Евразийский юридический журнал. – 2009. – № 2(9). – С. 133–140.
193. Мельниченко Р. Г. Адвокатуру вычеркнули из науки / Р. Г. Мельниченко // Адвокат. – 2009. – № 6. – С. 19–24.
194. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. – Т. 1. Общая теория криминалистики. – Москва : Юрист, 1997. – 408 с.
195. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
196. Чельшева О. В. Соотношение фундаментальных и прикладных знаний в криминалистической науке / О. В. Чельшева // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2012. – Вып. 1, т. 53. – С. 144–147.
197. Овсий Е. Реформа адвокатуры: что ждет адвокатов в 2016 году? [Электронный ресурс] / Е. Овсий // Адвокатская фирма GORO legal. – Режим доступа: http://goro.ua/system/0000/6011/Goro_____pdf (дата звернення: 26.05.2016). – Заголовок з екрана.
198. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / С. М. Логінова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2002. – 19 с.
199. Таварткіладзе Н. М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 / Н. М. Таварткіладзе ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2003. – 20 с.
200. Ходилина М. В. Правовая позиция адвоката-защитника : проблемы формирования и реализации : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / М. В. Ходилина ; Моск. гос. юрид. акад. им. О. Е. Кутафина. – Москва, 2013. – 22 с.
201. Понасюк А. М. Участие адвоката в урегулировании юридических споров посредством медиации : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд.

- юрид. наук : спец. 12.00.11 / А. М. Понасюк ; Рос. акад. адвокатуры и нотариата. – Москва, 2011. – 30 с.
202. Бургер Б. М. Процессуальные формы участия адвоката в досудебном производстве по уголовным делам : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б. М. Бургер ; Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2010. – 26 с.
203. Обловацька Н. О. Адвокатура України – інститут громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Н. О. Обловацька // Адвокат. – 2011. – № 10. – С. 37–40. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_10_6.
204. Аракелян М. Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 21–27.
205. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 41–43.
206. Сливка С. С. Філософія права [Електронний ресурс] / С. С. Сливка // Навчальні матеріали онлайн. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1209081056536/pravo/panuvannya_tsivilnogo_prava (дата звернення: 06.04.2015). – Заголовок з екрана.
207. Руденко Ю. М. Деятельность адвоката по предупреждению, выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Ю. М. Руденко ; Рос. акад. адвокатуры. – Москва, 2009. – 28 с.
208. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. М. Кузнець ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2016. – 20 с.

209. Інформація про Академію адвокатури [Електронний ресурс] // Академія адвокатури України – Режим доступу: <http://aau.edu.ua/ua/4/> (дата звернення: 16.04.2016). – Заголовок з екрана.
210. Факультет адвокатури [Електронний ресурс] // Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Режим доступу: http://onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=195&Itemid=732&lang=uk (дата звернення: 26.05.2016). – Заголовок з екрана.
211. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. С. Я. Фурси. – Київ : Алерта : Центр учб. літ., 2012. – 920 с.
212. Винциславская М. В. Адвокат в исполнительном процессе / М. В. Винциславская // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 262–267.
213. Савчук Ю. И. Роль адвоката в медиации в гражданском процессе / Ю. И. Савчук // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 408–418.
214. Фурса С. Я. Консультативная работа адвоката по делам о разделе имущества супругов: перспектива семейной медиации / С. Я. Фурса // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 419–428.
215. Рябоконт Н. В. Наука и вненаучные формы познания / Н. В. Рябоконт // Инновационные образовательные технологии. – 2012. – № 4(32). – С. 47–57.
216. Аніщук Н. В. Фемінізація адвокатури: гендерний аналіз [Електронний ресурс] / Н. В. Аніщук // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 375–384. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_39.

217. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minjust.gov.ua/ua> (дата звернення: 14.10.2016). – Заголовок з екрана.
218. Верховний Суд України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2015). – Заголовок з екрана.
219. Адвокатам можуть дозволити «травмати». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zbroya.info/uk/blog/3767_advokatam-mozhut-dozvoliti-travmati/ (дата звернення: 28.12.2015). – Заголовок з екрана.
220. Бакаянова Н. М. Адвокат з вогнепальною зброєю у світлі гарантій адвокатської діяльності / Н.М. Бакаянова // Право України. – 2015. – № 6. – С. 199–205
221. Сырых В. М. Метод правовой науки. Основные элементы, структура / В. М. Сырых. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 176 с.
222. Карасев В. И. Методологическое обеспечение правовых исследований: социально-философский подход к системности современного наукознания / В. И. Карасев // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгресса уголовного права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – Москва, 2007. – С. 6–8.
223. Садовский В. Н. Системный анализ / В. Н. Садовский // Философия науки: общие проблемы познания. Методология естественных и гуманитарных наук : хрестоматия / отв. ред. Л. А. Микешина. – Москва : Прогресс-Традиция : МПСИ : Флинта, 2005. – С. 496–503.
224. Малешин Д. Я. Методология гражданского процессуального права : монография / Д. Я. Малешин. – Москва : Статут, 2010. – 208 с.
225. Переверза І. М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук, спец. 12.00.01 / І. М. Переверза. – Одеса : Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.», 2016. – 20 с.

226. Грамацький Е. М. Адвокатські практики захисту прав споживачів / Е. М. Грамацький. – Київ : Спільнота споживачів та громадські об'єднання, 2006. – 32 с.
227. Синєокий О. В. Загальнотеоретичні проблеми адвокатології : навч.-метод. посіб. / О. В. Синєокий. – Запоріжжя : ЗНУ, 2007. – 108 с.
228. Чашин А. Н. Стратегия и тактика адвокатской деятельности : учеб. пособие / А. Н. Чашин. – Москва : Дело и сервис, 2008. – 272 с.
229. Воронов А. А. Системный подход к исследованию адвокатуры и науки об адвокатуре / А. А. Воронов // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 1(2). – С. 135–140.
230. Дудченко В. В. Багатофункціональні властивості порівняльного правознавства / В. В. Дудченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 29. – С. 18–24.
231. Бакаянова Н. М. Актуальні проблеми адвокатської діяльності з надання безоплатної правової допомоги у кримінальному провадженні / Н.М. Бакаянова // Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матер. всеукр. наук.-практ. конф. – Одеса, НУ «ОЮА», 2015. – С.426–428.
232. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Загальна частина : навч. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – Київ : Вентурі, 1999. – 207 с.
233. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: теоретичні основи / С. Я. Фурса. – Київ : Істина, 2002. – 320 с.
234. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2623-15> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.

235. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
236. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 № 964-ІV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
237. Про основи містобудування [Електронний ресурс]: Закон України від 16.11.1992 № 2780-ХІІ // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2780-12> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
238. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс]: Закон України від 30.06.1993 № 3341-ХІІ // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 14.08.2016). – Заголовок з екрана.
239. Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин : зб. законодав. актів з питань нац. безпеки і оборони / ред. рада: Г. К. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін [та ін.]. – Київ : Парлам. вид-во, 2005. – 832 с.
240. Годика Ю. М. Основи конституційного ладу України : монографія / Ю. М. Годика. – Харків : Факт, 2000. – 176 с.
241. Чуйко З. Д. Конституційні основи національної безпеки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / З. Д. Чуйко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2008. – 20 с.

242. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства : монографія / П. М. Любченко. – Харків : Одиссей, 2006. – 352 с.
243. Боднарчук О. Г. Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України : монографія / О. Г. Боднарчук ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Київ : Центр учб. літ., 2015. – 461 с.
244. Гейда О. В. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О. В. Гейда ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2005. – 20 с.
245. Шутак І. Д. Доктринальні основи юридичної техніки / І. Д. Шутак // Європейські перспективи. – 2013. – № 4. – С. 5–9.
246. Руденко В. М. Фінансово-правові основи соціального захисту населення (порівняльний аналіз законодавства України, Федеративної Республіки Німеччини та інших зарубіжних країн-членів Європейського Союзу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. М. Руденко ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1999. – 18 с.
247. Іванов Д. А. Інформаційно-правові основи забезпечення безпеки мореплавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д. А. Іванов ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2008. – 19 с.
248. Ярічевська Л. В. Організаційно-правові основи місцевого самоврядування (порівняльний аспект) / Л. В. Ярічевська // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Харків, 2003. – Вип. 6. – С. 57–63.
249. Іваницький С. О. Системні основи адвокатури / С. О. Іваницький // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 4(1). – С. 20–26.

250. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. – Київ : Наук. думка, 1999. – 734 с.
251. Конституційне право України. Академічний курс : підручник. У 2 т. Т. 2 / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ : Юрид. думка, 2008. – 800 с. – Із змісту: Основи конституційного ладу України / Ю. С. Шемшученко.
252. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. / В. Ф. Годованець. – Київ : МАУП, 2005. – 360 с.
253. Словник української мови. В 4 т. Т. 2. О–П / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – Київ : Наук. думка, 1996. – 573 с.
254. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва : Рус. яз., 1977. – 847 с.
255. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 3 / В. И. Даль. – Москва : Рус. яз., 1990. – 556 с.
256. Аленін Ю. П. Поняття та система принципів кримінального провадження / Ю. П. Аленін, В. К. Волошина // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) [та ін.]; відп. за вип. В. М. Дрьомін ; МОН України, НУ ОЮА. – Одеса, 2014. – Т. 14. – С. 78–89.
257. Иванов Р. Л. О понятии принципов права / Р. Л. Иванов // Вестник Омского университета. – 1996. – № 2. – С. 115–118.
258. Колодій А. М. Державне будівництво і місцеве самоврядування : навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.
259. Румянцев О. Г. Основы конституционного строя: понятие, содержание, отражение в Конституции / О. Г. Румянцев // Государство и право. – 1993. – №10. – С. 3–15.

260. Гріненко О. О. Правовий статус консула при виконанні нотаріальної функції : наук.-практ. посіб. / О. О. Гріненко. – Київ : Вид. Фурса С. Я., КНТ, 2005. – 352 с.
261. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 09.11.2016). – Заголовок з екрана.
262. Селіванов В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні / В. Селіванов // Право України. – 2006. – № 4. – С. 21–28.
263. Адвокатура України (Лекції) [Електронний ресурс] // studies.in.ua. – Режим доступу: <http://studies.in.ua/advokatura-ukrainy/3885-organizatsiya-advokaturi-za-litovskimi-statutami.html> (дата звернення: 02.02.2016). – Заголовок з екрана.
264. Про безоплатну правову допомогу [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 13.06.2016). – Заголовок з екрана.
265. Про адвокатуру [Електронний ресурс] : Закон України від 19.12.1992 № 2887-XII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2887-12> (дата звернення: 10.06.2015). – Заголовок з екрана.
266. Мельник М. І. Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність: закони і коментарі : навч. посіб. / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2000. – 512 с.
267. Шрейбер В. К. Понятие функции в биологии и социальных науках: опыт систематизации смыслов / В. К. Шрейбер // Вестник Челябин. гос. ун-та. – 2008. – № 32. – С. 124–135.

268. Radcliff-Brown A. R. On the concept of function in social science / A. R. Radcliff-Brown. – New York, 1935. – 456 p.
269. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – Москва : Политиздат, 1991. – 559 с.
270. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – Т. 10: Т–Ф. – Київ : Наук. думка, 1979. – 659 с.
271. Словарь русского языка : в 4 т. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; ред.: А. П. Евгеньева, Г. А. Разумникова. – 2-е изд., испр. и доп. – Т. 4: С–Я. – Москва : Рус. яз., 1984. — 782 с.
272. Юсупов В. А. Теория административного права / В. А. Юсупов. – Москва : Юрид. лит., 1985. – 160 с.
273. Фефелов П. А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы) / П. А. Фефелов. – Москва : Наука, 1992. – 232 с.
274. Хецуриани Д. Г. Функции советского гражданского права (теоретические проблемы понятия и системы) / Д. Г. Хецуриани ; отв. ред. Т. А. Лилуашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1990. – 149 с.
275. Ківалова Т. С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ківалова Тетяна Сергіївна; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 40 с.
276. Глущенко С. В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст / С. В. Глущенко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1. – С. 37–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvru_2013_1_6.
277. Булаевский Б. А. Функции правовых презумпций / Б. А. Булаевский // Журнал российского права. – 2011. – № 3. – С. 33–41.
278. Обловацька Н. О. Поняття адвокатської діяльності в Україні та Росії / Н. О. Обловацька // Адвокат. – 2011. – № 11. – С. 45–48.

279. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С. Д. Гусарєв. – Київ : Знання, 2005. – 375 с.
280. Карташов В. Н. Введение в общую теорию правовой системы общества. Ч. 2. Правотворческая практика, система и структура права : текст лекций / В. Н. Карташов. – Ярославль : Яросл. гос. ун-т, 1996. – 100 с.
281. Аберкромби Н. Социологический словарь : пер. с англ. / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер. – Москва : Экономика, 2004. – 405 с.
282. Арсенов И. Г. Арбитражный процесс. Проблемы кассационного пересмотра / И. Г. Арсенов. – Москва : Норма, 2004. – 176 с.
283. Ніколенко Л. М. Співвідношення мети та завдань касаційного провадження у господарському судочинстві / Л. М. Ніколенко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2013. – Вип. 10. – С. 110–114.
284. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз : монографія / О. С. Проневич. – Харків : Ніка Нова, 2011. – 509 с.
285. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Мичко Микола Іванович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 375 с.
286. Клименко Н. И. Криминалистика как наука / Н. И. Клименко. – Киев : НВТ. Правник, 1997. – 148 с.
287. Одерій О. В. Розвиток наукових уявлень про завдання криміналістики / О. В. Одерій, С. В. Павлов // Криміналістичний вісник. – 2011. – № 1(15). – С. 13–21.
288. Яртых И. С. Адвокатура и гражданское общество: монография / И. С. Яртых. – Ульяновск : Обл. тип. Печатный двор, 2007. – 335 с.
289. Єфіменко М. Ю. Завдання та функції адвоката в адміністративному процесі [Електронний ресурс] / М. Ю. Єфіменко // Форум права. – 2012.

- № 4. – С. 343–348. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12emjvar.pdf>
290. Єфіменко М. Ю. Функції адвоката в цивільному процесі / М. Ю. Єфіменко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 121–124.
291. Воронов А. А. Роль адвокатуры в реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Воронов Александр Алексеевич; Рос. акад. адвокатуры и нотариата. – Москва, 2008. – 375 с.
292. Ростовщиков И. В. Реализация прав личности и деятельность органов внутренних дел : учеб. пособие для вузов МВД России / И. В. Ростовщиков ; Волгоград. юрид. ин-т. – Волгоград, 1996. – 99 с.
293. Галянтич М. К. Актуальні питання охорони та захисту прав на об'єкти промислової власності / М. К. Галянтич // Юридична Україна. – 2003. – № 3. – С. 22–33.
294. Донцов С. Е. Гражданско-правовые внедоговорные способы защиты социалистической собственности / С. Е. Донцов. – Москва : Юрид. лит., 1980. – 146 с.
295. Арзамасцев А. Н. Охрана социалистической собственности по советскому гражданскому праву / А. Н. Арзамасцев. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1956. – 208 с.
296. Темченко В. Особливості юридичного змісту термінів захист та охорона у механізмі забезпечення прав і основних свобод людини / В. Темченко // Право України. – 2005. – № 9. – С. 33–36.
297. Власник і право власності : монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. – Київ : Наук. думка, 1994. – 164 с.
298. Ульянов О. І. Адміністративно-правовий захист міліцією прав громадян у сфері громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07

- / Ульянов Олексій Іванович; Одес. юрид. ін-т Нац. ун-ту внутр. справ. – Одеса, 2002. – 180 с.
299. Бондарєва М. В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення / М. В. Бондарєва // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 162–165.
300. Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций : монографія / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков : Право, 2011. – 296 с.
301. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. М. Кучук ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2007. – 20 с.
302. Новіков В. В. Суб'єктивні права громадян у сфері охорони правопорядку / В. В. Новіков, С. В. Струк // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 1. – С. 202–209.
303. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.
304. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / П. М. Рабінович. – Харків : Право, 1997. – 63 с.
305. Мельничук С. М. Правоохоронно-правозастосовна діяльність здійснення функцій держави: проблеми сучасного розуміння / С. М. Мельничук // Інформація і право. – 2015. – № 2(14). – С. 152–159.
306. Негодченко О. В. Удосконалення правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ України та забезпечення прав і свобод людини / О. В. Негодченко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : зб. наук. пр. – 2002. – № 3 (9). – С. 11–17.
307. Гевко В. Деякі питання захисту прав учасників кримінального процесу в концепції приватної детективної та охоронної діяльності / В. Гевко // Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі.

- Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / керівники авт. кол.: А. І. Комаров, О. О. Крикун. – Київ, 1997. – Т. 7. – С. 494–496.
308. Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кучук Андрій Миколайович. – Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2007. – 213 с.
309. Степаненко Ю. В. Понятие и содержание правоохранительной деятельности / Ю. В. Степаненко // Российский следователь. – 2003. – № 8. – С. 20–28.
310. Смоленский М. Б. Правоохранительные органы Российской Федерации : учеб. пособие / М. Б. Смоленский, Л. А. Фисенко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 192 с.
311. Долежан В. В. Перспективи розвитку прокуратури України як системи органів правозахисту [Електронний ресурс] / В. В. Долежан, М. В. Косюта // Актуальні проблеми держави і права. – 2004. – Вип. 22. – С. 983–988. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2004_22_185.
312. Уточните значение слов, и вы избавите человечество от половины заблуждений [Електронний ресурс] / Рене Декарт // Сайт педагога-исследователя. – Режим доступу: <http://si-sv.com/board/dekart/11-1-0-102> (дата звернення: 23.02.2016). – Заголовок з екрана.
313. Права человека и правозащитное регулирование: проблемы теории и практики : монография. – Волгоград : ВА МВД России, 2004. – 252 с.
314. Стремоухов А. В. Правовая защита человека: теоретический аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Стремоухов Алексей Васильевич; Белгород. гос. ун-т. – Санкт-Петербург, 1996. – 423 с.

315. Анисимов П. В. Особенности понятия «правозащитные отношения» / П. В. Анисимов // Российский судья. – 2004. – № 12. – С. 33–36.
316. Аземша І. Б. Особливості формування інституту юридичної відповідальності в Україні / І. Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 44–47.
317. Портнов А. В. Деякі аспекти становлення та розвитку конституційного судочинства: міжнародний та вітчизняний досвід / А. В. Портнов // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 525 : Правознавство. – С. 17–21.
318. Денісова М. М. Конституційний процес в Україні: поняття та особливості / М. М. Денісова, О. С. Денісова // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – 2013. – Вип. 1. – С. 222–224.
319. Горкава В. В. Право на захист у провадженні у справах про адміністративні правопорушення та гарантії його реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Горкава Влада Владиленивна ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2015. – 219 с.
320. Кабанець В. О. Теоретичні аспекти удосконалення розгляду трудових спорів (конфліктів) в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / В. О. Кабанець ; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2009. – 20 с.
321. Снідевич О. С. Позов у цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Снідевич Олександр Станіславович. – Київ, 2011. – 206 с.
322. Журик Ю. В. Антимонопольно-конкурентне право України : навч. посіб. / Ю. В. Журик. – Київ : Центр учб. літ., 2022. — 272 с.
323. Білозерська Є. І. Докази та доказування у нотаріальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Білозерська Євгенія Іванівна. – Київ, 2013 . – 203 с.

324. Украинские суды выносят всего 3% оправдательных приговоров [Электронный ресурс] // Хвиля. – Режим доступа: <http://hvylya.net/news/digest/ukrainskie-sudyi-vyinosyat-vsego-3-opravdatelnyih-prigovorov.html> (дата звернення: 28.05.2016). – Заголовок з екрана.
325. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс]: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 14.04.2015). – Заголовок з екрана.
326. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учеб. пособие / О. В. Синеокий. – Харьков : Право, 2008. – 496 с.
327. Клименко О. М. Влияние конституционной юрисдикции на развитие статуса адвоката в Украине / О. М. Клименко // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 51–60.
328. Кравчук В. М. Міжгалузевий правовий аналіз поняття «контроль» / В. М. Кравчук // Публічне право. – 2015. – № 1. – С. 203–210. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2015_1_30.
329. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс]: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 09.10.2016). – Заголовок з екрана.
330. Сущенко В. М. Модель професійної культури правника: критерії та підходи / В. М. Сущенко // Наукові записки НаУКМА. Сер. Юрид. науки. – 2009. – Т. 90. – С. 29–33.
331. Кикю М. Право на юридическую помощь в гражданском судопроизводстве: обоснование с позиций верховенства прав человека

- / М. Кику // Бесплатная юридическая помощь и обеспечение доступа к правосудию в России : сб. докл. – Москва, 2010. – С. 108–136.
332. Сафулько С. Українська адвокатура: в очікуванні вчорашнього дня / С. Сафулько // Право України. – 2010. – № 3. – С. 133–139.
333. Кримінальний виконавчий кодекс України [Електронний ресурс] : від 11.07.2003 № 1129-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 16.03.2015). – Заголовок з екрана.
334. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 06.11.1991 № 1798-XII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 17.06.2015). – Заголовок з екрана.
335. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Бірюкова Аліна Миколаївна; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2006. – 208 с.
336. Яртых И. С. Функции и правовой статус адвокатуры и ее общественных объединений в условиях формирования гражданского общества в Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Яртых Игорь Семенович; Рос. акад. адвокатуры и нотариата. – Москва, 2009. – 365 с.
337. Заднепровский А. П. Новая адвокатура Украины, или Некоторые мысли о власти в адвокатуре и правах адвоката / А. П. Заднепровский // Евразийская адвокатура. – 2014. – № 2(9). – С. 16–21.
338. Аракелян М. Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави / М. Р. Аракелян // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 3. – С. 7–9.
339. Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. Т. 3. П–Я / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – 2-ге вид. – Київ : АКОНІТ, 2004. – 862 с.

340. Коваль І. Ф. Щодо застосування поняття «організаційно-правова форма» в Господарському кодексі України [Електронний ресурс] / І. Ф. Коваль, Н. В. Щербакова // Форум права. – 2015. — № 3. – С. 107–112. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_21.pdf.
341. Саниахметова Н. О. Підприємницьке право : Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама : навч. посіб. / Н. О. Саниахметова. – Київ : А.С.К., 2002. – 704 с.
342. Корпоративное право : учеб. курс : учебник / отв. ред. И. С. Шиткина. – Москва : КНОРУС, 2011. – 1120 с.
343. Жаринов С. Е. Организационно-правовые формы коммерческих организаций: парадоксы Гражданского кодекса / С. Е. Жаринов // Законодательство. – 1998. – № 12. – С. 26–28.
344. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І. М. Кучеренко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ, 2004. – 328 с.
345. Коментарі до проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розробленого Радою з питань судової реформи [Електронний ресурс] // Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні. – Режим доступу: http://www.justicereformukraine.eu/wp-content/uploads/2014/09/Law-Bar-Comments-EUProjectTeam_22April-2016_%D1%83%D0%BA%D1%80_.pdf (дата звернення: 06.10.2016). – Заголовок з екрана.
346. Украине следует закрепить европейские принципы юрпрофессии [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/116935-ukraine_sleduet_zakreпит_evropeyskie_principi_yurprofesii_-_html (дата звернення: 28.08.2015). – Заголовок з екрана.

347. Факас І. Б. Конституційно-правові принципи організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І. Б. Факас ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2009. – 17 с.
348. Москвич Л. М. Становлення та розвиток судових систем / Л. М. Москвич // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 3. – С. 73–81.
349. Малюга В. І. Принципи організації та діяльності прокуратури України : монографія / В. І. Малюга, О. Р. Михайленко ; КНУТШ. – Київ : Київ. ун-т, 2005. – 130 с.
350. Орищенко І. В. Щодо принципів організації та діяльності прокуратури України [Електронний ресурс] / І. В. Орищенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 691–696. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12oivdpu.pdf>.
351. Желіховська Ю. Основні завдання та принципи нотаріату / Ю. Желіховська // Юридичний вісник. – 2014. – № 3. – С. 189–195.
352. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – Київ : А.С.К., 2001. – 976 с.
353. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
354. Борисов Г. А. О системе принципов, действующих в правовой сфере / Г. А. Борисов // Проблемы правоведения : межвед. науч. сб. – Киев : Вища шк., 1976. – Вып. 34. – С. 18–29.
355. Карташов В. Н. Принципы права (некоторые аспекты понимания и классификации) / В. Н. Карташов // Юридические записки Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. – 1999. – Вып. 3. – С. 3–19.
356. Тацій Л. В. Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Л. В. Тацій ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2008. – 20 с.
357. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права / А. С. Довгерт // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2(22). – С. 83–89.
358. Шевченко О. В. Основні принципи протидії корупції / О. В. Шевченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1(5). – С. 129–133.
359. Зейкан Я. Верховенство права: утопия или реальность? Реализация принципа верховенства права на практике – сложнейший вопрос [Електронний ресурс] / Я. Зейкан // Юридическая практика. – Режим доступу: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=0000420> (дата звернення: 15.11.2014). – Заголовок з екрана.
360. Портнов А. В. Зміст принципу верховенства права та його реалізація в діяльності Конституційного Суду України / А. В. Портнов // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 64–67.
361. Косаренко О. І. Суд і адвокат: проблеми етики взаємовідносин / О. І. Косаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Число 3. – С. 189–196.
362. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від листопада 2014 року (справа № 15-рп/2004) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.
363. Бакаянова Н. М. Принципи організації та діяльності адвокатури / Н. М. Бакаянова // Адвокатура України : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянової. – 2-ге вид., допов. і переробл. – Київ : Алерта, 2016. – Кн. 1 : Організація адвокатури (з практикумом). – С. 224–232 с.

364. Смоленский М. Б. Адвокатура в Российской Федерации / М. Б. Смоленский. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. – 256 с.
365. Семенюк І. Я. Професійні дилеми, принципи та цінності в адвокатській діяльності / І. Я. Семенюк // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 66–68.
366. Европейцы призывают украинских адвокатов перейти от самоуправления к самоуправлению [Електронний ресурс] // Ракурс. – Режим доступу: <http://racurs.ua/454-evropeycy-prizyvaut-ukrainskih-advokatov-pereyti-ot-samoupravstva-k-samoupravleniu> (дата звернення: 11.06.2015). – Заголовок з екрана.
367. Report on the CCBE fact-finding mission to Kiev. Ukraine, 10–12 July 2013 [Електронний ресурс] // CCBE. – Режим доступу: http://www.ccbe.eu/NTCdocument/EN_REV_MISSION_REPOR1_1387204993.pdf (дата звернення: 21.06.2015). – Заголовок з екрана.
368. Ізовітова Л. Про актуальні питання діяльності адвокатури / Л. Ізовітова // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2015. – № 4(12). – С. 3–6.
369. Рішення про обрання трьох членів Вищої ради юстиції З'їздом адвокатів в м. Одеса скасовано [Електронний ресурс] // Юридична Газета online. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/news/rishennya-pro-obrannya-troh-chleniv-vishchoyi-radi-yusticiyi-zyizdom-advokativ-v-m-odesa-skasovano.html> (дата звернення: 11.11.2015). – Заголовок з екрана.
370. ВРЮ та адвокати: як внутрішні проблеми професії вплинуть на судову реформу? [Електронний ресурс] // Юридична Газета online. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/golovna/vryu-ta-advokati-yak-vnutrishni-problemi-profesiyi-vplinut-na-sudovu-reformu.html> (дата звернення: 14.01.2016). – Заголовок з екрана.

371. Шейна А. М. Принцип демократизму у праві: філософсько-правові засади дослідження / А. М. Шейна // Митна справа. – 2014. – № 6(2.1). – С. 18–25.
372. Варфоломеєва Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність : зб. нормат. актів ; Коментар / Т. В. Варфоломеєва, С. В. Гончаренко ; Акад. адвокатури України. – Київ : Юрінком Інтер, 2003. – 432 с.
373. Судейко М. А. Аналіз принципів діяльності адвокатури [Електронний ресурс] / М. А. Судейко // Publishing house Education and Science s.r.o. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Pravo/75429.doc.htm (дата звернення: 24.03.2016). – Заголовок з екрана.
374. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.] ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Т. 2 – Київ : Наук. думка, 1971. – 552 с.
375. Демократія [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Демократія (дата звернення: 10.03.2016). – Заголовок з екрана.
376. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т. І. Фулей ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2003. – 24 с.
377. Крусян А. Р. Сутність сучасного українського конституціоналізму [Електронний ресурс] / А. Р. Крусян // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. 9. – С. 308–317. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2010_9_33.
378. Антипенков А. А. Корпоративная демократия и корпоративная защита в адвокатуре РФ [Електронний ресурс] / А. А. Антипенков. – Режим

- доступу: <http://www.advocat.ms> (дата звернення: 02.11.2015). – Заголовок з екрана.
379. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.] ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Т. 8. – Київ : Наук. думка, 1977. – 928 с.
380. Рабовська С. Я. Окремі питання принципів діяльності адвокатури в Україні / С. Я. Рабовська // Цивілістична процесуальна думка. – 2015. – № 1. – С. 98–102.
381. Бакаянова Н. М. Підвищення кваліфікації адвоката у світлі реалізації принципів організації та діяльності адвокатури / Н.М. Бакаянова // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 328–331.
382. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды : монография / С. В. Кивалов. – Одесса : Юрид. л-ра, 2010. – 311 с.
383. Глущенко С. В. Принципи спеціалізації та інстанційності в діяльності Вищого спеціалізованого суду [Електронний ресурс] / С. В. Глущенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 1. – С. 13–17. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_1_4.
384. Практики [Електронний ресурс] // Arzinger. – Режим доступу: <http://arzinger.ua/ua/practice/> (дата звернення: 02.02.2015). – Заголовок з екрана.
385. Судова практика [Електронний ресурс] // Адвокатське об'єднання «Яр.Вал». – Режим доступу: <http://www.yarval.kiev.ua/pro-kompaniyu/praktika.html?id=93> (дата звернення: 14.05.2016). – Заголовок з екрана.
386. Северин К. М. Принцип уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності / К. М. Северин // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція : зб. наук. пр. – 2014. – № 10-1, т. 1. – С. 151–154.

387. Погорецький М. М. Гарантії адвокатської таємниці при провадженні слідчих (розшукових) дій / М. М. Погорецький // Юрист України. – 2014. – № 4. – С. 122–129.
388. Сопільник Л. Загальні принципи діяльності адвокатів / Л. Сопільник, М. Микитюк, Р. Заяць // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2010. – Вип. 5. – С. 98–104.
389. Іваницький С. Принципи організації і діяльності прокуратури та адвокатури: зміст і співвідношення / С. Іваницький // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 2. – С. 52–59.
390. Ківалов С. В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу» [Електронний ресурс] / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 68. – С. 7–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_68_4.
391. Принципи і керівні настанови щодо доступу до правової допомоги у системі кримінального правосуддя (ООН) [Електронний ресурс]: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.12.2012 р. // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/42613> (дата звернення: 30.06.2016). – Заголовок з екрана.
392. Charter of core principles of the european legal profession and Code of conduct for european lawyers [Електронний ресурс] // ССВЕ. – Режим доступу:
www.advokatsamfundet.se/Documents/Advokatsamfundet_sv/Advokatetik/EN_Code_of_conductp1_1249308118.pdf (дата звернення: 15.08.2014). – Заголовок з екрана.
393. Загальні принципи юридичної професії [Електронний ресурс]: прийняті Міжнародною асоціацією юристів (ІВА) 20.09.2006 р. // International Bar Association. – Режим доступу: <http://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=e067863f->

- 8f42-41d8-9f48-d813f25f793c (дата звернення: 15.04.2015). – Заголовок з екрана.
394. Про свободу професійної діяльності адвокатів : Рекомендація Комітету Міністрів держав-членів Ради Європи № R (2000) 21 від 25.10. 2000 р. // Адвокат . — 2010. — № 11. — С. 11–12.
395. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2006. – 1728 с.
396. Незалежність [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Незалежність> (дата звернення: 17.01.2016). — Заголовок з екрана.
397. Мирзоев Г. Б. Правоохранительная деятельность государства и вопросы общественного контроля / Г. Б. Мирзоев. – Москва : Юрлитинформ, 2007. – 376 с.
398. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]: прийнятий делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі 01.10.1988 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343 (дата звернення: 04.10.2015). – Заголовок з екрана.
399. Конфліктологія : навч. посіб. / Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік [та ін.]. – Харків : Право, 2012. – 128 с.
400. Северин К. М. Дослідження принципу уникнення конфлікту інтересів при здійсненні адвокатської діяльності / К. М. Северин // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 35, ч. I, т. 3. – С. 142–147.
401. Белолипецкий В. К. Интерес как материальное основание конфликта / В. К. Белолипецкий // Государственное и муниципальное управление. – 2005. – № 1–2. – С. 49–62.

402. Насадюк О. С. Неабсолютна таємниця: про можливість та обов'язок розголошення адвокатської таємниці / О. Насадюк // Український адвокат. – 2009. – № 10. – С. 36–37.
403. Заднепровский А. П. Обеспечение сохранения адвокатской тайны и действие принципа презумпции невиновности. Гарантия или декларация? / А. П. Заднепровский // Адвокат. – 2002. – № 2–3. – С. 46–49.
404. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс]: Закон України від 14.10.2014 р. № 1702-VII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 24.03.2016). – Заголовок з екрана.
405. Петрухин И. Л. Адвокат и клиент: отношения доверия / И. Л. Петрухин // Адвокат. – 1999. – № 1. – С. 4–6.
406. Ария С. Об адвокатской тайне / С. Ария // Российская юстиция. – 1997. – № 2. – С. 37.
407. Мисливий В. А. Адвокатська таємниця: теорія та практика / В. А. Мисливий, Н. С. Басараба // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 24, т. 4. – С. 156–157.
408. Барцевский М. Ю. Адвокатская этика / М. Ю. Барцевский. – 2-е изд. – Москва : Профобразование, 2012. – 105 с.
409. Кухнюк Д. В. Секрети не врятують / Д. В. Кухнюк // Право України. – 2012. – № 6. – С. 31–33.
410. Балон І. Щодо обов'язкового членства в Національній асоціації адвокатів України [Електронний ресурс] / І. Балон, В. Радченко, А. Павлюк // Правовий тиждень. – Режим доступу:

<http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123070> (дата звернення: 12.02.2016). – Заголовок з екрана.

411. Про громадські об'єднання [Електронний ресурс] : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 10.09.2015). – Заголовок з екрана.
412. Папарига Д. Ю. Правове підґрунтя обов'язковості членства в професійних асоціаціях / Д. Ю. Папарига // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 8. – С. 26–31.
413. Ухвала Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : від 02.07.1990 р. у справі «A. and others v. Spain» (заява № 13750/88) // Європейський суд з прав людини. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamberid2":\["CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 02.02.2015).
414. Ухвала Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : від 06.05.2008 р. у справі «National Notary Chamber v. Albania» (заява № 17029/05) // Європейський суд з прав людини. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamberid2":\["CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 02.02.2015).
415. Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : від 10.02.1983 р. у справі «Albertand Le Compte v. Belgium» (заяви № 7299/75, 7496/76) // Європейський суд з прав людини. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"chamberid2":\["CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 02.02.2015).
416. Лист Ради адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи (ССВЕ) до Голови Верховної Ради України від 10.06.2005 р. [Електронний ресурс] / Адвокатское объединение «Одесская обласная коллегия адвокатов». – Режим доступу:

- <http://www.attorneys.od.ua/datas/users/2-letter%20ccbe.pdf> (дата звернення: 02.02.2015).
417. Балон І. Нотатки про легітимність та дисциплінарну відповідальність адвоката / І. Балон, С. Тарасенко, О. Гончаренко, В. Данилевич // Правовий тиждень. – 2013. – № 19–22. – С. 4–6.
418. Статут недержавної некомерційної організації «Національна асоціація адвокатів України» [Електронний ресурс]: затверджений рішенням установчого з'їзду адвокатів України 17.11.2012 р. // Всеукраїнська громадська організація «Рада адвокатів України». – Режим доступу: http://radaadvokativ.org.ua/sites/default/files/documents/tatut_nederzhavnoyi_nekomerciyanoi_organizaciyi_nacionalna_asociaciya_advokativ_ukrayiny_0.pdf (дата звернення: 02.08.2015). – Заголовок з екрана.
419. Адвокатську монополію потрібно вводити поступово [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazetapravo.com/advokatsku-monopoliyu-potribno-vvoditi-postupovo> (дата звернення: 12.08.2015). – Заголовок з екрана.
420. Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! / С. Мостовенко // Дзеркало тижня. – 2012. – № 26. – С. 6.
421. Головань І. В. Командне адвокатське об'єднання. Скоро сімнадцять [Електронний ресурс] / І. В. Головань // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». – Режим доступу: http://uba.ua/documents/doc/i_golovan_speech.pdf (дата звернення: 28.06.2016). – Заголовок з екрана.
422. Бакаянова Н. М. История возникновения адвокатского самоуправления на украинских землях [Електронний ресурс] / Н. М. Бакаянова // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2015. – № 3. – С. 13–20. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2015_3_4

423. Посохов І. М. Дослідження категорії корпорація і сутності корпорації / І. М. Посохов // Вісник Національного технічного університету «ХПІ» : зб. наук. пр. : темат. вип. / Харків. політехн. ін-т, Нац. техн. ун-т ; голов. ред.: П. Г. Перерва, М. І. Погорелов. – Харків, 2012. – Вип. 16 : Технічний прогрес і ефективність виробництва. – С. 3–12.
424. Васильчук І. П. Сутність та ознаки корпорацій: теоретичний аспект / І. П. Васильчук // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Економіка. – 2013. – Вип. 23. – С. 205–209.
425. Кашанина Т. В. Корпоративное право. (Право хозяйственных товариществ и обществ) : учеб. для вузов / Т. В. Кашанина. – Москва : Изд. группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 815 с.
426. Гольцберг М. А. Акционерные товарищества. Фондовая биржа. Операции с ценными бумагами / М. А. Гольцберг. – Киев : Текст, 1992. – 94 с.
427. Berle A. A. The Modern Corporation and Private Property / A. A. Berle, G. C. Means. — New York : The Macmillan Company, 1932. – 396 p.
428. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. — 416 с.
429. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка : толково-словообразовательный / Т. Ф. Ефремова. – Москва : Рус. яз., 2000. — 1233 с.
430. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. — 21-е изд., перераб. и доп. – Москва : Рус. яз., 1989. – 924 с.
431. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь русского языка : современная редакция / Д. Н. Ушаков. – Москва : ООО «Дом Славян. кн.», 2008. – 960 с.

432. Батанов Р. В. Самоврядування / Р. В. Батанов // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред.) та ін.]. – Київ : «Укр. енцикл.», 2003. – Т. 5 : П–С. – С. 413–414.
433. International Bar Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibanet.org/Legal_Policy_Research_Unit.aspx.
434. Бакаянова Н. М. Фінансування органів адвокатського самоврядування і світлі українського та міжнародного досвіду / Н.М. Бакаянова // Альманах міжнародного права. – Вип.8. – Одеса, 2015. – С. 65–72.
435. Случевский В. Гласность / В. Случевский // Энциклопедический словарь / [изд. Ф. Брокгаузъ, И. Ефронъ]. – Санкт-Петербург, 1893. – Т. VIIA. – С. 820.
436. Косарев М. А. Основные принципы адвокатской деятельности / М. А. Косарев // Право и политика. – 2005. – № 10. – С. 129–147.
437. Захаренков Д. М. Гласность как принцип организации и деятельности адвокатуры / Д. М. Захаренков // Евразийская адвокатура. – 2016. – № 3 (22). – С. 22–26.
438. Вільна професія – це не просто вільний доступ до неї... [Електронний ресурс] // Юрінком Інтер. – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/yuridichniy_visnyk_ukrainy/overview/?id=1936 (дата звернення: 14.04.2016). – Заголовок з екрана.
439. Свободная профессия [Електронний ресурс] // Classes.ru. Иностранные языки для всех. Словари онлайн. – Режим доступу: <http://www.classes.ru/all-russian/dictionary-russian-academ-term-72348.htm> (дата звернення: 14.10.2015). – Заголовок з екрана.
440. Вільна професія // Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970. – Т. 1 : А–В / [ред.: П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – С. 673.

441. Наталія Медко: У Бельгії адвокат – дійсно вільна професія [Електронний ресурс] // Pravotoday.in.ua: юридический портал. – Режим доступу: <http://pravotoday.in.ua/ua/press-centre/legal-style/ls-77/> (дата звернення: 07.11.2014). — Заголовок з екрана.
442. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]: від 02.12.2010 № 2755-VI // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 24.03.2016). – Заголовок з екрана.
443. Выдря М. М. Функция защиты в советском уголовном процессе / М. М. Выдря // Советское государство и право. – 1978. – № 1. – С. 88–93.
444. Письменний Д. П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України [Електронний ресурс] / Д. П. Письменний // Право і суспільство. – 2013. – № 6-2. – С. 353–358. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6.
445. Попелюшко В. О. Поняття захисту у кримінальному процесі / В. О. Попелюшко // Вісник Академії адвокатури України. – 2005. – Вип. 4. – С. 87–96.
446. Шило О. Г. Защита по уголовным делам и вопросы ее реализации в стадии кассационного производства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шило Ольга Георгиевна; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 1996. – 228 с.
447. Яворський Б. І. Ознайомлення сторони захисту із матеріалами кримінальної справи як елемент в реалізації інституту сприяння захисту / Б. І. Яворський // Адвокат. – 2009. – № 3. – С. 4–8.
448. Яновська О. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання в процесі доказування / О. Яновська // Право України. – 2014. – № 10. – С. 124–132.

449. Яновська О. Г. Окремі питання забезпечення адвокатом ефективного захисту прав людини на стадії досудового розслідування [Електронний ресурс] / О. Г. Яновська // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_35.
450. Якимович Ю. К. Участники уголовного процесса и субъекты уголовно-процессуальной деятельности / Ю. К. Якимович // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2008. – № 1(14). – С. 110–118.
451. Зубач І. М. Втілення принципу змагальності як запорука повноцінної реалізації функції захисту у сучасному кримінальному судочинстві / І. М. Зубач, І. І. Цилюрик // National law journal : theory and practice. Scientific and practical Publication in Law. – 2015. – № 2/2(12). – С. 131–135.
452. Попелюшко В. О. Поняття захисту у кримінальному процесі / В. О. Попелюшко // Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі : зб. наук. ст. / уклад. С. В. Аврамишин. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2008. – С. 209–224.
453. Сопільник Р. Л. Захист і звинувачення: співвідношення категорій / Р. Л. Сопільник // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 407–413.
454. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. О. Попелюшко ; КНУТШ. – Київ, 2009. – 38 с.
455. Фазикош О. В. Особливості провадження в справах про адміністративні правопорушення та його принципи / О. В. Фазикош // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2015. – Вип. 35, ч. I, т. 3. – С. 36–40.

456. Горкава В. В. Оскарження постанови у справі про адміністративні правопорушення як елемент гарантії реалізації права громадян на захист / В. В. Горкава // Юридичний вісник. – 2014. – 3 (32). – С. 55-59.
457. Глібко О. В. До питання про принципи судового провадження у справах про адміністративні правопорушення / О. В. Глібко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 8, т. 1. – С. 135–138.
458. Курило О. М. Недоліки правового регулювання судового розгляду справ про адміністративні правопорушення / О. М. Курило, С. О. Биля // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 8. – С. 43–48.
459. Микулин А. И. О принципе состязательности в административно-деликтном судопроизводстве / А. И. Микулин // Российская юстиция. – 2010. – № 12. – С. 69–72.
460. Супрун Г. Б. Діяльність суду (судді) у справі про адміністративне правопорушення в Україні / Г. Б. Супрун // Наше право. – 2011. – № 1, ч. 1. – С. 71–78.
461. Горбач О. Ю. Вибір тактики захисту в адміністративно-деліктному процесі [Електронний ресурс] / О. Ю. Горбач // Актуальна юриспруденція. Юридичні науково-практичні інтернет-конференції. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=688%3A091213-21&catid=85%3A2-1213&Itemid=105&lang=ru (дата звернення: 13.05.2014). – Заголовок з екрана.
462. Гошовський В. М. Функція захисту в адміністративно-деліктному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. М. Гошовський ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – Київ, 2010. – 19 с.

463. Адміністративна відповідальність в Україні : навч. посіб. / уклад.: М. І. Городиський [та ін.] ; заг. ред. А. Т. Комзюк ; Ун-т внутр. справ. – Харків, 1998. – 77 с.
464. Полянський Ю. Участь прокурора у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Ю. Полянський, В. Долежан // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 22–27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_4_6.
465. Сінельнік Р. В. Пріоритетні напрямки розвитку законодавства в сфері діяльності захисника в провадженні в справах про адміністративні правопорушення / Р. В. Сінельнік // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2009. – № 2. – С. 83–90.
466. Митний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13.03.2012 № 4495-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.
467. Дуженко С. А. Провадження у справах про порушення митних правил : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Дуженко Світлана Анатоліївна. — Харків, 2015. – 206 с.
468. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І. В. Гловюк. – Одеса, 2016. – 42 с.
469. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / П. Л. Фріс. – Київ : Центр навч. літ., 2011. – 540 с.
470. Аналіз стану здійснення судочинства в 2015 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] // Верховний Суд України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D7F9F72E78DA88](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88)

- ЕСС2257F730036F282 (дата звернення: 14.07.2016). – Заголовок з екрана.
471. Гончаренко В. Г. Захист як соціальна доктрина / В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 1(23). – С. 5–17.
472. Яновська О. Г. Змагальні засади процесу доказування в кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Юридична Україна. – 2013. – № 8. – С. 77–82.
473. Попелюшко В. О. Щодо питання інституту адвокатського розслідування та його джерельної бази / В. О. Попелюшко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2008. – Вип. 20. – С. 276–284.
474. Багдасаров Р. В. Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза : монография / Р. В. Багдасаров. – Москва : Юрлитинформ, 2008. – 216 с.
475. Серебряков Я. В. Защитник в производстве по делам об административных правонарушениях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 / Серебряков Ян Владимирович; Ом. акад. МВД РФ. – Омск, 2003. – 178 с.
476. Тараненко С. М. Захист прав і свобод громадян у провадженні в справах про адміністративні правопорушення (та їх забезпечення в діяльності міліції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / С. М. Тараненко ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 1998. – 16 с.
477. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 № 435-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.

478. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 18.03.2004 № 1618-IV// Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.
479. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : від 06.07.2005 № 2747-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.
480. Цивільний процес України. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. В. Гетманцев та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. – Київ : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – 848 с.
481. Фурса С. Я. Нотаріальне процесуальне представництво: підстави виникнення та особливості здійснення представництва за законом / С. Фурса, К. Капляр // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. – 2011. – Вип. 89. – С. 4–9.
482. Одосий О. Ю. Участие адвоката в исполнительном производстве по исполнению определения суда об обеспечении гражданского иска / О. Ю. Одосий // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 284–292.
483. Джафарова М. В. Представництво в адміністративному судочинстві України [Електронний ресурс] / М. В. Джафарова // Форум права. – 2010. — № 2. – С. 115–120. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10dmvasu.pdf>.
484. Ивакин В. Н. Представительство в советском гражданском процессе: вопросы теории и практики : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В. Н. Ивакин ; Всесоюз. юрид. заоч. нн-т. – Москва, 1981. – 24 с.

485. Васильев С. В. Гражданское судопроизводство государств – участников СНГ / С. В. Васильев. – Харьков : Харьков юрид., 2008. – 512 с.
486. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі : наук.-практ. комент. / Я. П. Зейкан. – Київ : КНТ, 2007. – 484 с.
487. Шерстюк В. М. Судебное представительство по гражданским делам / В. М. Шерстюк. — Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 115 с.
488. Тertiшніков В. І. Цивільний процес України (лекції) / В. І. Тertiшніков. – Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 272 с.
489. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / [В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін.] ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Харків : Харків юрид., 2008. – 928 с.
490. Кодекс адміністративного судочинства : наук.-практ. комент. У 2 т. Т. 1 / [О. А. Банчук, І. Б. Коліушко, Р. І. Корнута та ін.] ; за заг. ред. Р. О. Куйбіди. – Київ : Книги для бізнесу, 2007. – 552 с.
491. Бичкова С. С. Окремі аспекти участі адвоката у цивільному процесі України / С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 9. – С. 116–122.
492. Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – Москва : Зерцало, 2003. – 464 с.
493. Світлична Г. О. Представництво як форма надання правової допомоги в цивільному судочинстві / Г. О. Світлична // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 10-1, т. 1. – С. 212–215.
494. Правова допомога. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / авт.-упоряд.: О. А. Банчук, М. С. Демкова ; відп. ред. І. Б. Коліушко ; Центр політико-правових реформ. – Київ : Факт, 2004. – 336 с.
495. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

496. Васильев С. В. Энциклопедия гражданского процесса / С. В. Васильев. – Харьков : Харьков юрид., 2009. – 816 с.
497. Мальский М. М. Актуальные аспекты представительства сторон исполнительного производства адвокатом / М. М. Мальский // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Алерта, 2015. – Вып. 4 : Адвокатура. – С. 275–283.
498. Захарова О. С. Суб'єктний склад цивільних процесуальних правовідносин / О. С. Захарова // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 3(16). – С. 21–26.
499. Курило М. П. Суд як суб'єкт процесуального права / М. П. Курило // Актуальні питання вітчизняної юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 11–12 квіт. 2014 р. – Суми, 2014. – С. 17–18.
500. Вінциславська М. В. Суб'єкти виконавчого процесу та їх класифікації: проблемні питання / М. В. Вінциславська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3(11). – С. 7–16.
501. Фурса С. Я. Актуальні питання теорії і практики нотаріальних правовідносин / С. Я. Фурса // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2011. – № 87. – С. 7–12.
502. Рясенцев В. А. Понятие и юридическая природа полномочия представителя в гражданском праве / В. А. Рясенцев // Методические материалы ВЮЗИ. – Москва, 1948. – Вып. 2. – С. 3–11.
503. Кухнюк Д. В. Особенности статуса адвоката-представителя и правовая природа его деятельности в исполнительном производстве / Д. В. Кухнюк // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : Изд. Фурса С. Я., 2014. – Вып. 3 : Исполнительный процесс. – С. 140–148.
504. Бакаянова Н. М. Пропозиції щодо вдосконалення законодавчого врегулювання використання ордеру адвоката / Н. М. Бакаянова

- // Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса : Фенікс, 2014. – Т. 1. – С. 192–195.
505. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої. – Харків : Одиссей, 2009. – 952 с.
506. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – Київ : Істина, 2006. – 944 с.
507. Руденко Н. В. Основы теории представительства прокуратурой интересов государства в арбитражном суде / Н. В. Руденко. – Алчевск : ДГМИ ИПЦ «Ладо», 1999. – 568 с.
508. Дунас Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження : навч. та наук.-практ. посіб. / Т. О. Дунас, М. В. Руденко. – Харків : Харків юрид., 2006. – 340 с.
509. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 8 квітня 1999 року (справа № 1-1/99) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – С. 35. – Код акта 7308/1999.
510. Фурса С. Я. Теоретичні аспекти правового та процесуального положення прокурора в цивільному судочинстві / С. Я. Фурса // Право України. – 1998. – № 12. – С. 67–70.
511. Суботін Є. Представницька функція прокурора / Є. Суботін, О. Черв'якова, І. Марочкін // Право України. – 1997. – № 11. – С. 63–65.

512. Косюта М. В. Прокуратура України : навч. посіб. / М. В. Косюта. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Київ : Знання, 2010. – 404 с.
513. Грицаєнко Л. Р. Конституційно-правовий статус прокуратури України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Р. Грицаєнко. – Київ : БІНОВАТОР, 2007. – 544 с.
514. Бородін М. Участь прокурора в цивільному процесі: окремі аспекти / М. Бородін // Право України. – 1999. – № 11. – С. 52–54.
515. Про прокуратуру [Електронний ресурс] : Закон України від 05.11.1991 № 1789-ХІІ // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1789-12> (дата звернення: 02.06.2015). – Заголовок з екрана.
516. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 13.10.2015). – Заголовок з екрана.
517. Фещик Н. Адвокатська монополія на представництво в судах України – якісно позитивні зміни чи спосіб зтягування клієнтів? [Електронний ресурс] / Н. Фещик // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/publications/1070-advokats-ka-monopoliya-na-predstavnictvo-v-sudah-ukraini-yakisno-pozitivni-zmini-chi-sposib-zatyaguvannya-klientiv.html> (дата звернення: 03.05.2016). – Заголовок з екрана.
518. Пашковська Т. Адвокатська монополія: юристи розділилися... [Електронний ресурс] / Т. Пашковська // Юридична газета online. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/events/advokatska-monopoliya-yuristi-rozdililisya.html> (дата звернення: 17.02.2016). – Заголовок з екрана.

519. Мартинюк С. В. Консультативна робота адвоката в цивільних справах / С. В. Мартинюк // Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 20–21 берез. 2015 р.) : у 2 ч. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – Ч. 2. – С. 77–79.
520. Булакова Е. Ю. Адвокат: навьки професіонального мастерства / Е. Ю. Булакова, Л. А. Воскобитова, М. Р. Воскобитова [и др.] ; ред.: Л. А. Воскобитова, И. Н. Лукьянова, Л. П. Михайлова. – Москва : Волтерс Клувер, 2008. – 567 с.
521. Макаров С. Ю. Особенности консультационной работы адвоката / С. Ю. Макаров // Адвокатура. Государство. Общество : сб. материалов III Всерос. науч.-практ. конф. – Москва : Новый учеб., 2006. – С. 214–236.
522. Василенко М. Є. Структурогенез професійних особливостей юридичного консультування / М. Є. Василенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2013. – № 6-2, т. 1. – С. 20–25.
523. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник / Д. П. Фіолевський ; Донец. ун-т економіки та права, каф. держ.-правових дисциплін. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – 329 с.
524. Скабелина Л. А. Психологические аспекты адвокатской деятельности : монография / Л. А. Скабелина. – Москва : Федеральная палата адвокатов, 2012. – 229 с.
525. Адвокатская деятельность : учеб.-практ. пособие / под общ. ред. В. Н. Буробина. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Москва : ИКФ «ЭКМОС», 2003. — 624 с.
526. Зейкан Я. П. Настільна книга адвоката у кримінальній справі / Я. П. Зейкан, С. Ф. Сафулько. – Київ : ВД «Дакор», 2013. – 69 с.

527. Зейкан Я. П. Адвокат: навички професії : практ. посіб. / Я. П. Зейкан. – 2-ге вид., стереотип. – Київ : КНТ, 2010. – 788 с.
528. Профессиональные навыки юриста. Опыт практического обучения / под ред. Л. А. Воскобитовой, Л. П. Михайловой, Е. С. Шугриной. – Москва : Дело, 2001. – 416 с.
529. Печерский В. В. Институт адвокатуры: теория основных понятий и принципов / В. В. Печерский. – Москва : Юрлитинформ, 2008. – 312 с.
530. Вартість послуг адвоката в м. Київ [Електронний ресурс] / Костянтин Семенюк. – Режим доступу: <http://semeniuk.com.ua/index5.php> (дата звернення: 15.04.2016). – Заголовок з екрана.
531. Вартість юридичних послуг для юридичних осіб [Електронний ресурс] // Адвокати у Львові. – Режим доступу: <http://advokat-lviv.com.ua/images/sampled/PriceJur.doc> (дата звернення: 15.04.2016). – Заголовок з екрана.
532. Заборовський В. В. Проблемні питання визначення поняття «Адвокатська таємниця» / В. В. Заборовський, К. В. Гечка // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 25. – С. 274–277.
533. Теліженко Р. О. Інформація, що становить адвокатську таємницю / Р. О. Теліженко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 401–408.
534. Халюк С. О. Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С. О. Халюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 20 с.
535. Полянский Ю. Е. Формирование состава Высшего совета юстиции (теоретический и практический аспекты) / Ю. Е. Полянский // Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції: позиції теорії та практики : матеріали наук.-практ. конф. (5 жовт. 2012 р.). – Одеса, 2012. – С. 21–29.

536. Євдокимов В. О. Вища рада юстиції на шляху становлення / В. О. Євдокимов // Весы Фемиды. – 1999. – № 1(12). – С. 53–56.
537. Рудей В. С. Особливості формування складу Вищої ради юстиції / В. С. Рудей // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65), № 2-2. – С. 389–395.
538. Сафулько С. Ф. Представництво адвокатів у Вищих радах юстиції (магістратурах): порівняльно-правовий аналіз / С. Ф. Сафулько // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 49–59.
539. Колісниченко В. М. Формування складу Вищої ради юстиції за європейськими стандартами / В. М. Колісниченко // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 3 (7). – С. 6–24.
540. Бернам У. Правовая система США / У. Бернам. – Москва : Новая юстиция, 2006. – 1211 с.
541. Про відновлення довіри до судової влади в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 08.04.2014 № 1188-VII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення: 28.02.2016). – Заголовок з екрана.
542. Про Вищу раду юстиції [Електронний ресурс] : Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/22/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 203.01.2016). – Заголовок з екрана.
543. Регламент III З'їзду адвокатів України [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради адвокатів України від 24.10.2014 р. № 137 (із змінами, внесеними Рішенням Ради адвокатів України від 25.10.2014 р. № 169) // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/reglamenti/2014.10.24-25-reglament-137-169.pdf> (дата звернення: 14.03.2016). – Заголовок з екрана.

544. Про Вищу раду правосуддя [Електронний ресурс] : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-19> (дата звернення: 23.01.2017). – Заголовок з екрана.
545. Назаров І. В. Проблематика формування складу Вищої ради юстиції / І. В. Назаров // Конституційно-правовий статус Вищої ради юстиції: позиції теорії та практики : матеріали наук.-практ. конф. (5 жовт. 2012 р.). – Одеса, 2012. – С. 53–58.
546. Склад Ради [Електронний ресурс] // Вища рада юстиції : офіц. сайт. – Режим доступу: http://www.vru.gov.ua/cc_mem/5 (дата звернення: 12.01.2016). – Заголовок з екрана.
547. Про забезпечення права на справедливий суд [Електронний ресурс] : Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення: 11.10.2015). – Заголовок з екрана.
548. Маркович В. Участь адвоката у дисциплінарному провадженні щодо судді [Електронний ресурс] / В. Маркович // Юридична газета online. – Режим доступу: <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/uchast-advokata-u-disciplinarnomu-provazhenni-shchodo-suddi.html> (дата звернення: 07.08.2015). – Заголовок з екрана.
549. Білик І. Мовчання ягнят або як адвокатів зробили мовчазними співучасниками суддівських правопорушень [Електронний ресурс] / І. Білик // Юридична компанія «Сотер». – Режим доступу: <http://soter.kiev.ua/publications/67> (дата звернення: 30.05.2016). – Заголовок з екрана.
550. Ніндипова В. І. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів: повноваження та шляхи їх реалізації [Електронний ресурс] / В. І. Ніндипова // Національна академія прокуратури України. – Режим

доступу:

http://www.akademia.gp.gov.ua/userfiles/file/Academia2016/Akt_schema/1412341212.pdf (дата звернення: 09.11.2016). – Заголовок з екрана.

551. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 13.11.2015). – Заголовок з екрана.
552. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення: 01.04.2015). – Заголовок з екрана.
553. Про затвердження роз'яснення з питань стажу роботи в галузі права для набуття особою права на заняття адвокатською діяльністю [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України від 25.09.2015 р. № 106 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2015.09.25-rishennya-106.pdf> (дата звернення: 23.06.2016). – Заголовок з екрана.
554. Шамайда Т. 16 змін у вищій освіті: новий закон почав діяти [Електронний ресурс] / Т. Шамайда // Освіта.ua. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reform/42795/> (дата звернення: 06.09.2016). – Заголовок з екрана.
555. Про засади державної мовної політики [Електронний ресурс]: Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (дата звернення: 28.11.2016). – Заголовок з екрана.
556. Маляренко В. Т. Про мову кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 2 (18). – С. 41–44.
557. Христинченко Н. П. Адміністративно-правові та організаційні засади підготовки юристів [Електронний ресурс] / Н. П. Христинченко // Форум

- права. – 2010. – № 3. – С. 445–451. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/20103/10xnpzpj.pdf>.
558. Скомороха Л. В. Організаційно-правові та процедурні аспекти практики формування суддівського корпусу в Україні / Л. В. Скомороха // Вісник Вищої ради юстиції. – 2010. – № 1. – С. 31–41.
559. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України від 17.12.2013 р. № 270 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2016-06-11-poryadok-150_57c5760c05351.pdf (дата звернення: 27.04.2015). – Заголовок з екрана.
560. Класифікатор професій ДК 003:2010 [Електронний ресурс] : затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 р. № 327 // Класифікатор професій ДК 003:2010. – Режим доступу: <http://www.dk003.com/> (дата звернення: 07.11.2014). – Заголовок з екрана.
561. Марочкін І. Є. Добір кандидатів на посади суддів / І. Є. Марочкін // Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2007. – № 1. – С. 12–35.
562. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Прилуцький Сергій Валентинович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2003. – 223 с.
563. Шкребець Є. Ф. Адміністративно-правовий статус адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку [Електронний ресурс] / Є. Ф. Шкребець // Право і безпека. – 2015. – № 2. – С. 80–85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2015_2_18.

564. Про затвердження у новій редакції Програми складення кваліфікаційного іспиту [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України від 26.02.2016 № 68 // // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-02-26-r-shennya-rau-68_56eacfc8ad221.pdf (дата звернення: 30.05.2016). – Заголовок з екрана.
565. Бакаянова Н. М. Перспективи розвитку інституту стажування за законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність / Н.М. Бакаянова // Юридичний вісник. – 2013. – №4. – С. 59–63.
566. Про затвердження у новій редакції Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України від 25.09.2015 р. № 114 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2015.09.25-rishennya-114.pdf> (дата звернення: 30.12.2015). – Заголовок з екрана.
567. Звіт експертів Ради Європи «Професія адвокат» [Електронний ресурс] / Генеральна дирекція по правах людини та верховенству права. – 2012. – Режим доступу: <http://www.coe.int/tu/web/portal/home> (дата звернення: 28.08.2015).
568. Круглякова В. Б. Институт присяги: прошлое и настоящее / В. Б. Круглякова // Административное право и процесс. – 2008. – № 3. – С. 15–18.
569. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – Москва : Рус. яз., 1990. – 917 с.
570. Маляренко А. В. Про присягу судді та відповідальність за її порушення / А. В. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 2. – С. 26–31.

571. Малець А. В. Професійна адвокатська діяльність на індивідуальному та колективному рівнях / А. В. Малець // SCIENTIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення каф. нотаріал. та виконав. процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упоряд.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська. – Київ : ЦУЛ, 2016. – С. 235–237.
572. Поспелов О. В. Формы адвокатских образований в России : монография / О. В. Поспелов. – Москва : Рос. акад. адвокатуры, 2008. – 256 с.
573. Богославец В. М. Договори про надання правових послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Богославец Володимир Мирославович; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 212 с.
574. Головань І. В. До питання про організаційні форми діяльності адвокатури / І. В. Головань // Адвокат. – 2004. – № 5. – С. 25–27.
575. Варфоломеєва Т. Адвокат правозахисник чи підприємець / Т. Варфоломеєва // Юридичний вісник України. – 2001. – 5–11 квіт. (№ 14 (302)). — С. 1, 8.
576. Никифорова Н. П. О правомочности использования в наименованиях юридических лиц словосочетания «коллегия адвокатов» и «юридическая консультация» / Н. П. Никифорова // Адвокатская практика. – 2002. – № 3. – С. 5–6.
577. Ярошевська Г. М. Сторони договору про надання юридичних послуг / Г. М. Ярошевська // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». — 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 480–486.
578. Книгін К. Г. Суб'єкти договору надання правових послуг адвокатом [Електронний ресурс] / К. Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і

- права. – 2012. – Вип. 66. – С. 200–208. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_66_30
579. Федченко Т. Адвокатська діяльність: облік, оподаткування, звітність / Т. Федченко, Н. Фокіна // Вісник. Право все знати про податки та збори. – 2015. – № 10. – С. 22–30.
580. Податкове вдосконалення: адвокатам впорядкують оподаткування як самозайнятих осіб [Електронний ресурс] // Рада адвокатів Київської області. – Режим доступу: <http://radako.com.ua/news/podatkove-vdoskonalennya-advokatam-vporyadkuyut-opodatkuvannya-yak-samozaunyatih-osib> (дата звернення: 23.08.2016). – Заголовок з екрана.
581. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 тт. – Т. 1 / [Н. С. Кузнєцова, І. О. Дзера, В. М. Коссак та ін.]; за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – [3-є вид., переробл. і допов.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 832 с.
582. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [Електронний ресурс] : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 15.03.2016). – Заголовок з екрана.
583. Про кооперацію [Електронний ресурс] : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> (дата звернення: 15.03.2016). – Заголовок з екрана.
584. Коверзнев В. Правова природа членських відносин у виробничих кооперативах / В. Коверзнев // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 78–86.
585. Про надання роз'яснень практичних питань реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо організаційних форм адвокатської діяльності [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів

- України від 04.07.2014 р. № 71 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2014.07.04-05-rishennya-71.pdf (дата звернення: 17.01.2016). – Заголовок з екрана.
586. Погорілко В. Ф. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / В. Ф. Погорілко, М. І. Ставнійчук, Н. І. Руда [та ін.] ; ред. В. Ф. Погорілко ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2001. – 354 с.
587. Панійко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панійко. – Львів : Літопис, 2002. – 236 с.
588. Мурашин Г. О. Демократія / Г. О. Мурашин // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред.) та ін.]. – Київ : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2 : Д–Й. – С. 61–62.
589. Бакаянова Н. М. О совершенствовании системы органов адвокатского самоуправления / Н.М. Бакаянова. – *Legea si viata*. – Julie 2015. – P. 43 – 48.
590. Основні положення про роль адвокатів [Електронний ресурс] : прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 01.08.1990 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835 (дата звернення: 22.12.2015). – Заголовок з екрана.
591. Бакаянова Н. М. Функціональні основи об'єднання адвокатів в Україні / Н.М. Бакаянова // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 3. – С. 282–287.
592. Бакаянова Н. М. Розвиток основних напрямків діяльності Національної асоціації адвокатів України / Н.М. Бакаянова // Верховенство права та правова держава: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16–17 жовтня, 2015). – С. 28–32.

593. Шарий В. І. Територіальна організація місцевого самоврядування: ефективність управління надвеликими агломераціями та мегалополісами / В. І. Шарий // Університетські наукові записки. – 2010. – № 2. – С. 261–269.
594. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики : монографія / О. В. Батанов. – Київ : Юрид. думка, 2010. – 656 с.
595. Про скликання конференцій адвокатів регіонів, встановлення квот представництва, затвердження порядку висування та обрання делегатів конференцій адвокатів регіонів та їх регламенту [Електронний ресурс] : рішення Ради адвокатів України № 21 від 28.02.2014 р. // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <http://kdka.com.ua> (дата звернення: 20.04.2015).
596. Ради адвокатів скликають конференції адвокатів регіонів [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/107143-radi_advokativ_sklikayut_konferencii_advokativ_regioniv_rish.html (дата звернення: 18.09.2015). – Заголовок з екрана.
597. Глущенко С. В. Децентралізація судової влади як вимога часу / С.В. Глущенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 6–2. – Том 4. – С. 122–125.
598. Портал української мови та культури. Словник.net. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net>
599. Бакаянова Н. М. Про децентралізацію системи органів адвокатського самоврядування [Електронний ресурс] / Н.М. Бакаянова // Юридичний науковий електронний журнал». – 2015. – № 3. – С. 75–177. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/3_2015/50.pdf.
600. Положення про Раду адвокатів України [Електронний ресурс] : затв. Установчим з'їздом адвокатів України 17.11.2012 р. // Національна

- асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.04.26-27-pologennya-pro-rau-pazy.pdf> (дата звернення: 18.03.2016). – Заголовок з екрана.
601. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (щодо статусу і гарантій адвокатської діяльності та формування органів адвокатського самоврядування)» [Електронний ресурс]: від 19.01.2015 р. № 1794 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53631 (дата звернення: 14.05.2016). – Заголовок з екрана.
602. Полянський Ю. Є. Законодавство України про адвокатуру: потреба і шляхи удосконалення / Ю. Є. Полянський // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса : Фенікс, 2014. – Т. 1. – С. 185–187.
603. Положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги [Електронний ресурс]: затверджене Рішення Ради адвокатів України № 35 від 17.12.2012 р. // Рада адвокатів міста Києва. – Режим доступу: <https://kmdka.com/advokatura/polozhennya/polozhennya-pro-komisiyu-z-ocinki-yakosti-povnoti-i-svoiechasnoyi-bezoplatnoyi-pravovoyi-dopomogi> (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
604. Бакаянова Н. М. Практичні та теоретичні питання визначення повноважень органів адвокатського самоврядування / Н.М. Бакаянова // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Одеса : Фенікс, 2013. – Випуск 49. – С. 271–274.
605. Положення про Комітет з питань адвокатської етики при Національній асоціації адвокатів України [Електронний ресурс]: затверджене

- Рішенням Ради адвокатів України № 24 від 28.02.2014 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.02.28-dodatok-do-rishennya-24.pdf> (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
606. Положення про Комітет по міжнародним зв'язкам [Електронний ресурс]: затверджене Рішенням Ради адвокатів України № 70 від 26.02.2016 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2016-04-23-polozhennya-106-1_573599d07285a.pdf (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
607. Положення про Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності [Електронний ресурс] : затверджене Рішенням Ради адвокатів України від 27.07.2013 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2013.07.27-polozhennja-182-pro-komitet-zahistu-prav-advokativ-ta-garantij%20advokats'koi-dijal'nosti.pdf> (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
608. Про включення до складу Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності адвоката Романенка Ярослава Михайловича [Електронний ресурс] : розпорядження Голови Національної асоціації адвокатів, Ради адвокатів України № 29 від 07.04.2016 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rozporyadgennya/2016.04.07-rozporuyadgennya-29.pdf> (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
609. Про призначення заступником Голови Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності адвоката Черезова Ігоря Юрійовича

- [Електронний ресурс] : розпорядження Голови Національної асоціації адвокатів № 16 від 15.03.2016 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rozporuyadgennyua/2016.03.15-rozporuyadgennyua-16.pdf>. (дата звернення: 02.06.2016). – Заголовок з екрана.
610. Кучерена А. Г. Адвокатура : учебник / А. Г. Кучерена. – Москва : Юрист, 2006. – 751 с.
611. Реєстр громадських об'єднань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rgo.informjust.ua/> (дата звернення: 21.03.2016). – Заголовок з екрана.
612. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uba.ua/ukr/board/> (дата звернення: 11.02.2016). – Заголовок з екрана.
613. Громадська організація «Українське юридичне товариство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justice.org.ua/chleni> (дата звернення: 30.11.2015). – Заголовок з екрана.
614. Іщук С. І. Концептуальні засади реалізації права на свободу об'єднань в Україні [Електронний ресурс] / С. І. Іщук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2(6). – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12isiovu.pdf>.
615. Статут Всеукраїнської громадської організації «Асоціація адвокатів України» [Електронний ресурс] : затв. III з'їздом Всеукр. громад. орг. «Асоціація адвокатів України» 30.10.2009 р. // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація адвокатів України». – Режим доступу: <http://www.uaa.org.ua/about/ustavnew2.pdf> (дата звернення: 05.12.2015). – Заголовок з екрана.
616. Статут Всеукраїнської Громадської організації «Спілка адвокатів України» [Електронний ресурс] : прийнятий у новій редакції VII звітно-

- виборним з'їздом Спілки адвокатів України 19.11.2011 р. // Громадська організація «Спілка адвокатів України». – Режим доступу: <http://cau.org.ua/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82/> (дата звернення: 14.03.2016). – Заголовок з екрана.
617. Статут Всеукраїнської громадської організації «Асоціація правників України» [Електронний ресурс] : затв. Правничою асамблеєю Асоціації правників України 06.12.2013 р. // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України» – Режим доступу: http://uba.ua/ukr/official_documents/c4ca4238a0b923820dcc509a6f75849b/ (дата звернення: 14.04.2014). – Заголовок з екрана.
618. Статут громадської організації «Всеукраїнське об'єднання адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс] // Громадська організація «Всеукраїнське об'єднання адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу». — Режим доступу: http://media.wix.com/ugd/8827b1_ec366ea0afde4400ba58f4c0fa060f33.docx?dn=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82.docx (дата звернення: 22.06.2016). – Заголовок з екрана.
619. Устав Клуба Харьковских адвокатов // Информационный вестник Адвокатского объединения «Харьковская областная коллегия адвокатов». – 2003. – № 1(2). – С. 8–9.
620. Положення про Гарячу лінію з питань захисту прав членів ВГО «Асоціація правників України» від протиправних дій державних органів і третіх осіб [Електронний ресурс] : затв. рішенням Правління Асоціації правників України від 22.09.2011 р. // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». – Режим доступу: http://uba.ua/ukr/official_documents/1679091c5a880faf6fb5e6087eb1b2dc/ (дата звернення: 21.06.2015). – Заголовок з екрана.

621. Оновлена адвокатура очима адвоката [Електронний ресурс] // Euroinfo.tv. – Режим доступу: <http://euroinfo.tv/?p=6870> (дата звернення: 21.08.2016). – Заголовок з екрана.
622. Іваницький С. О. Громадські об'єднання адвокатів і суддів та їх місце в структурі громадянського суспільства / С. О. Іваницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2014. – Вип. 3–4. – С. 108–122.
623. Адвокатура Києва як приклад самоочищення [Електронний ресурс] // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/news/1550-advokatura-kieva-yak-priklad-samoochishennya.html> (дата звернення: 25.08.2016). – Заголовок з екрана.
624. Іванцова А. В. Мета та завдання адвокатських утворень (асоціацій): порівняльно-правовий аналіз [Електронний ресурс] / А. В. Іванцова // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 5. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/Chaau/2009-4/09iavppa.pdf.
625. Положення про Комітет захисту соціальних прав адвокатів [Електронний ресурс]: затв. рішенням Ради адвокатів України від 28.02.2014 р. № 5 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.02.28-number-5.pdf> (дата звернення: 07.07.2016). – Заголовок з екрана.
626. International Commission of Jurists. Statute [Електронний ресурс]: June 2012 // ICJ. International Commission of Jurists. – Режим доступу: <http://icj2.wpengine.com/wp-content/uploads/2012/10/ICJ-Statute-Final-20121.pdf> (дата звернення: 12.09.2016). – Заголовок з екрана.
627. Constitution of the International Bar Association [Електронний ресурс] // International Bar Association. – Режим доступу: <http://www.ibanet.org/Document/Default.aspx?DocumentUid=CCFE4294->

- 028A-4292-878E-BC6685CCB240 (дата звернення: 12.02.2015). – Заголовок з екрана.
628. Международные стандарты адвокатской деятельности : учеб. пособие / отв. ред. А. Б. Гафуров. – Ташкент, «Baktria press», 2014. – 242 с.
629. Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Ради адвокатських та правових товариств Європи (ССВЕ) [Електронний ресурс]: рішення Ради адвокатів України від 04.07.2015 р. № 77 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2015.07.04-rishennya-77.pdf>. (дата звернення: 07.03.2016). – Заголовок з екрана.
630. Про вступ Національної асоціації адвокатів України до Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА) [Електронний ресурс]: рішення Ради адвокатів України від 04.07.2015 р. № 78 // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2015.07.04-rishennya-77.pdf>. (дата звернення: 07.03.2016). – Заголовок з екрана.
631. ССВЕ закликає Україну виправити порушення прав адвокатів [Електронний ресурс] // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/news/1293-ssve-zaklikae-ukrainu-vipraviti-porushennya-prav-advokativ.html> (дата звернення: 11.11.2016). – Заголовок з екрана.
632. Лист ІВА до Президента України [Електронний ресурс]: від 16.05.2016 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-06-02.IVA.letter.pdf> (дата звернення: 19.09.2016). – Заголовок з екрана.
633. Андрєєвський В. В. Дисциплінарне право в адвокатурі та правила адвокатської професії / В. В. Андрєєвський // Часопис Київського університету права. – 2007. – № 4. – С. 177–181.

634. Кухар А. В. Професійна відповідальність адвоката: поняття, форми та місце в системі юридичної відповідальності / А. В. Кухар // Юриспруденція: теорія і практика. – 2011. – № 5 (79). – С. 49–56.
635. Божков В. В. Поняття дисциплінарної відповідальності адвоката [Електронний ресурс] / В. В. Божков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 3. – С. 167–170. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/3_2016/51.pdf.
636. Фещук К. О. Порушення присяги адвоката як підстава притягнення до дисциплінарної відповідальності / К. О. Фещук // Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 20–21 берез. 2015 р.) : у 2 ч. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1. – С. 197–199.
637. Коваленко Т. С. Особливості складу дисциплінарного правопорушення адвоката / Т. С. Коваленко // Спеціальний випуск ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка за матеріалами всеукраїнської науково-практичній конференції [«Екологія. Економіка. Право»], (Луганськ, 20 трав. 2009 р.) / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2010. – Ч. 2. – С. 202–206.
638. Басурина Е. О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 / Е. О. Басурина. – Москва, 2013. – 30 с.
639. Фіолевський Д. П. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : коментар / Д. П. Фіолевський. – Київ : Правова єдність, 2013. – 364 с.
640. Барабаш А. Т. Ответственность за нарушение трудовой дисциплины / А. Т. Барабаш. – Киев : Вища шк., 1977. – 42 с.
641. Заборовський В. В. Деякі проблемні аспекти ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката / В. В. Заборовський

// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія :
Право. – 2014. – Вип. 28, т. 2. – С. 27–31.

642. Дроздов О. До питання про забезпечення ВКДКА незалежності та неупередженості КДКА під час здійснення дисциплінарного провадження / О. Дроздов, М. Христова, В. Вовнюк // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2016. – № 4(22). – С. 9–13.
643. Бакаянова Н. М. Про вдосконалення процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності / Н. М. Бакаянова // SCIENCIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення каф. нотаріал. та виконав. процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упоряд.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська. – Київ : ЦУЛ, 2016. – С. 87–89.
644. Ухвала Вищого адміністративного суду України [Електронний ресурс] : від 17.02.16 р. у адміністративній справі № 821/4644/13а // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55908576> (дата звернення: 02.10.2016). – Заголовок з екрана.
645. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність самоврядування [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради адвокатів України від 30.08. 2014 р. № 120 // Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. – Режим доступу: <http://vkdka.org/wp-content/uploads/2015/10/%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%A0%D0%90%D0%A3-%E2%84%96120-%D0%B2%D1%96%D0%B4-30.08.2014.pdf> (дата звернення: 17.06.2016). – Заголовок з екрана.

646. Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради адвокатів України № 72 від 16.02.2013 р. // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/2014.07.04-05-pologennya-75.pdf> (дата звернення: 18.09.2016). – Заголовок з екрана.
647. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги [Електронний ресурс] / М. В. Кравченко // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – № 3. – С. 130–134. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2014_3_27.
648. Кірічевська А. В. Питання щодо необхідності запровадження загальнообов'язкового страхування професійної відповідальності адвокатів / А. В. Кірічевська // SCIENCIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення каф. нотаріал. та виконав. процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упорядк.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська. – Київ : ЦУЛ, 2016. – С. 220–222.
649. Чекмарьова Л. Ю. Особливості договору страхування професійної відповідальності адвоката / Л. Ю. Чекмарьова // SCIENCIA VINCEMUS! Наукою переможемо : матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми», присвяч. 5-річчю створення каф. нотаріал. та виконав. процесу і адвокатури Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / редкол.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк ; упорядк.: С. Я. Фурса, О. О. Дерій, О. М. Нікітюк, М. О. Рудковська. – Київ : ЦУЛ, 2016. – С. 205–207.

650. Кухнюк Д. В. Актуальні питання страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні [Електронний ресурс] / Д. В. Кухнюк, А. В. Кухар // Адвокат. – 2012. – № 12. – С. 20–23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_12_5.
651. Обловацька Н. О. Страхування професійної відповідальності адвокатів України [Електронний ресурс] / Н. О. Обловацька // Адвокат. – 2010. – № 9. – С. 25–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_9_3.
652. Самойленко О. Криміналістичний аналіз протиправних дій адвоката під час здійснення ним професійних обов'язків у кримінальній справі / О. Самойленко // Юридична Україна. – 2011. – № 1. – С. 113–117.
653. Гармаєв Ю. П. Адвокат у кримінальному судочинстві. В 3 кн. Кн. 1. Незаконна діяльність адвокатів: Російсько-український аспект / Ю. П. Гармаєв, Я. П. Зейкан. – Харків : Харків юрид., 2007. – 816 с.
654. Корупційні ризики в кримінальному процесі та судовій системі / [М. В. Буроменський, О. В. Сердюк, І. М. Осика та ін.]; Ін-т прикл. гуманіт. дослідж., МАКонсалтинг. – Київ : Москаленко О. М., ФОП, 2009. – 220 с.
655. Заборовський В. В. Деякі практичні аспекти взаємовідносин адвоката із судом (в аспекті дії принципу пропорційності) [Електронний ресурс] / В. В. Заборовський // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 247–250. – Режим доступу: http://pap.in.ua/3_2015/72.pdf.
656. Русенко І. Я. Проблеми практичного застосування юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду [Електронний ресурс] / І. Я. Русенко // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 15 лют. 2012 р.). – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1164.

657. Заборовський В. В. Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду [Електронний ресурс] / В. В. Заборовський, В. В. Манзюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 294–297. – Режим доступу: http://pap.in.ua/2_2015/88.pdf.
658. Дабижа Т. Г. Имунитет адвокатского высказывания / Т. Г. Дабижа // Адвокатская практика. – 2012. – № 5. – С. 25–27.
659. Бакаянова Н. М. Реформи в адвокатурі: передумови та перспективи / Н.М. Бакаянова // Адвокатура: минуле та сучасність: матер. V міжнар. наук. конф., 14 листопада 2015 р. – Одеса, 2015. – С. 24–27.
660. Вільчик Т. Б. Роль адвоката у реалізації функції медіації у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] / Т. Б. Вільчик // Право та інновації. – 2015. – № 4. – С. 144–150. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2015_4_22.
661. Мішина Ж. В. Медіація як альтернативна форма вирішення спорів / Ж.В. Мішина // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 234–238.
662. Яновська О. Особливості участі адвоката у процедурі медіації / О. Яновська, А. Біцай // Вісн. Київ. Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. – 2014. – № 1 (99). – С. 21–24.
663. Єфіменко М. Ю. Роль адвоката у процесі медіації [Електронний ресурс] / М. Ю. Єфіменко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – Вип. 13(2). – С. 25 – 27. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_13\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2015_13(2)_9).
664. Ремескова Ю. О. Медіація як особливий вид адвокатської діяльності в Україні / Ю. О. Ремескова // Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І.Є. Марочкина (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – С. 88–91.
665. Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Проект Закону України від 27.04.2016 р. // Робоча група з

реформування законодавства про адвокатуру та безоплатну правову допомогу при Раді з питань судової реформи. – Режим доступу: <http://jrc.org.ua/upload/steps/bdc5610fac7309ca8aab48f0c1a531de.pdf> (дата звернення 10.04.2017). – Заголовок з екрана.

666. Понасюк А. М. Участие адвоката в урегулировании юридических споров посредством медиации: дис... канд. юрид наук: 12.00.11 / Понасюк Андрей Михайлович. – Москва, 2011. – 269 с.
667. Медіація та судова система. Що? Як? Навіщо? [Електронний ресурс]: Національна асоціація медіаторів України: офіц. веб-портал.– Режим доступу: http://namu.com.ua/?page_id=941
668. Курс цивільного процесу : підручник/ [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
669. Притика Ю. Д. Проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді : монографія / Ю.Д. Притика. – Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 636 с.
670. Про медіацію [Електронний ресурс] : Проект Закону України №3665 від 17.12.2015 // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 (дата звернення: 14.12.2016). – Заголовок з екрана.
671. Ківалов С. В. До питання визначення принципів досудового врегулювання публічно-правових спорів / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. – Одеса : Юрид. л-ра, 2014. – Вип. 72. – С. 7–15.
672. Пропозиції законодавчих змін для обговорення на круглому столі 09.12.2015 р [Електронний ресурс] // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». – Режим доступу:

- http://uba.ua/documents/20151207_09_12_2015_1_docx.pdf (дата звернення: 15.12.2016). – Заголовок з екрана.
673. Василевская Л. Ю. Договор счета эскроу: проблемы правовой квалификации [Електронний ресурс] / Л.Ю. Василевская // Российский юридический журнал. – 2016. – № 2. – С. 37–49. – Режим доступа: <http://electronic.ruzh.org/?q=en/system/files/vasilevskaya.pdf>
674. Буркова Л. Н. К вопросу о фидуциарном (доверительном) характере гражданских правоотношений / Л.Н. Буркова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – № 2. – С. 237–243.
675. У Мін'юсті розповіли, як зміниться діяльність адвокатів при судовій реформі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/politics/pnews/v-minyuste-rasskazali-kak-izmenitsya-deyatelnost-advokatov-pri-sudebnoy-reforme-575514.html> (дата звернення 18.12.2016). – Заголовок з екрана.
676. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14> (дата звернення: 10.11.2016). – Заголовок з екрана
677. Вільчик Т. Б. Новий статус адвокатури України / Т.Б. Вільчик // Актуальні проблеми судового права : матер. міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкина (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – С. 46–49.
678. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України щодо відповідальності юридичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 23.05.2013 № 314-VII

- // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 19.01.2016). – Заголовок з екрана.
679. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України / С. Я. Лихова // Юридичний вісник. – 2014. – № 4 (33). – С. 128–132.
680. Трут Д. Притягнення юросіб до кримінальної відповідальності в Україні: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / А. Трут, А. Автух // Юридична Газета online. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/prityagnennya-yurosib-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-v-ukrayini-mif-chi-realnist.html> (дата звернення: 17.03.2016). – Заголовок з екрана.
681. Строкач И. И. Понятие и значение представительства в нотариальном процессе / И. И. Строкач // Цивилистическая процессуальная мысль : междунар. сб. науч. ст. / под ред. С. Я. Фурсы. – Киев : ЦУЛ, 2013. – Вып. 2 : Нотариальный процесс. – С. 110–118.
682. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 року (справа № 1-23/2009) // Офіційний вісник України. – 2009. – № 79. – Ст. 2694.
683. Белькова О. Правова допомога свідку: підстави та порядок надання / О. Белькова // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 137–140.
684. Верещінська І. В. Предмет доказування у справах щодо спадкування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Верещінська Ірина Вікторівна. – Київ, 2015. – 196 с.
685. Проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (нова редакція) та інших пов'язаних

законодавчих актів України» // Напрацьований робочою групою.
Неопубліковане.

686. Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра державного службовця: теорія і правове регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Л. Р. Біла-Тіунова ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2012. – 39 с.
687. Меліхова Ю. О. Проблеми адвокатури в Україні на сучасному етапі розвитку / Ю. О. Меліхова // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8. – № 1. – С. 107–109.
688. D?cret n°91-1197 du 27 novembre 1991 organisant la profession d'avocat [Електронний ресурс] // Legifrance. Le service public de la diffusion du droit. – Режим доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000356568> (дата звернення: 01.08.2016). – Заголовок з екрана.
689. Пилипенко Ю. С. Адвокатура и предпринимательство / Ю. С. Пилипенко // Новая адвокатская газета. – 2011. – № 12(101). – С. 4–6.
690. Статут Адвокатського бюро // Вісник Національної асоціації адвокатів України. – 2014. – № 7(7). – С. 21–37.
691. Інститут адвокатури: актуальні питання (спільний висновок щодо проекту Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Венеціанської комісії та Дирекції з питань правосуддя та людської гідності у складі Генеральної Дирекції з прав людини та верховенства права Ради Європи) // Право України – 2011. – № 11/12. – С. 198–216.
692. Bundesrechtsanwaltsordnung aus 01.08.1959 [Електронний ресурс] // Bundesministerium der Justiz und f?r Verbraucherschutz. – Режим доступу: <https://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/brao/gesamt.pdf> (дата звернення: 05.04.2014). – Заголовок з екрана.

693. Пронин А. В. Институт адвокатуры в Австрийской Республике / А. В. Пронин // Евразийская адвокатура. – 2013. – № 2 (3). – С. 28–30.
694. Панкевич І. Прямі вибори як принцип українського виборчого права [Електронний ресурс] / І. Панкевич // Вісник Львівського університету. Серія : Юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 169–178. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_57_23.
695. Стратегія розвитку Національної асоціації адвокатів України до 2020 року [Електронний ресурс] // Національна асоціація адвокатів України. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/assets/uploads/files/strategiya-rozvitku-naau-do-2020-roku.pdf> (дата звернення: 03.01.2017). – Заголовок з екрана.